

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 6

Ужгород-2018

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Зимомря І.М. – *д.філ.н., професор*
Заст. гол. редактора: Качмар О.Ю. – *к.філ.н.*; Зикань Х.І. – *к.філ.н.*
Відповідальний секретар: Рошко С.М. – *к.філ.н.*
Члени редколегії: Бездір Н.П. – *д.філ.н., професор*
Зимомря М.І. – *д.філ.н., професор*
Лизанець П.М. – *д.філ.н.*
Пахомова С.М. – *д.філ.н., професор*
Печарський А.Я. – *д.філ.н., професор*
Полюжин М.М. – *д.філ.н., професор*
Циховська Е.Д. – *д.філ.н., професор*
Вереш М.Т. – *к.філ.н.*
Гульпа Д.В. – *к.філ.н.*
Дерке М.Ж. – *к.філ.н.*
Жовтані Р.Я. – *к.філ.н., доцент*
Нодь Н.Й. – *к.філ.н.*
Суран Т.І. – *к.філ.н.*
Талабірчук О.Ю. – *к.філ.н.*
Томенчук М.В. – *к.філ.н.*
Bialek Edward – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Gierczyńska Danuta – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Grzesiak Jan – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Nowakowska Katarzyna – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Pusztay János – *доктор наук, професор (Угорщина, Словаччина)*

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 12 від 20.12.2018 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2018

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Бадюл В.В. КОДИ КУЛЬТУРИ В АСПЕКТІ КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ.....	7
Дзюба М.М. ОСОБЛИВОСТІ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ ЕПОНІМІЧНИХ ТЕРМІНІВ	11
Олійников В.А. СЕМАНТИЧНО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ (НА МАТЕРІАЛІ БОГОСЛУЖБОВИХ ТЕКСТІВ (АКАФІСТІВ) УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ).....	15
Руда Г.С. ПРЕДМЕТНА ФОНОСТИЛІСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА.....	20
Тиха Л.Ю. ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НЕОЗНАЧЕНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ В. ЛИСА «КРАЇНА ГІРКОЇ НІЖНОСТІ»).....	26

РОЗДІЛ 2

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Адаменко О.В. ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО НАПОВНЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ СУЧАСНОСТІ.....	30
Гаврилова И.Н. ПРЕЦЕДЕНТНОЕ ИМЯ КАИН В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОМ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ	35
Галянт Г.В. СНИЖЕННАЯ ЛЕКСИКА В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (НА МАТЕРІАЛІ ВІСТУПЛЕНІЙ ДОНАЛЬДА ТРАМПА).....	39
Гарбар І.О. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ СУГЕСТИВНОГО ВПЛИВУ У ВСТУПНІЙ ПРОМОВІ АДВОКАТА ОБВИНУВАЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ТРИЛЕРІВ).....	44
Камінська М.О., Макухіна С.В. НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ МОВЛЕННСВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	49
Корнєлаєва Є.В. РОЛЬ ГЕНДЕРУ В МОВЛЕННСВОМУ СПІЛКУВАННІ.....	54
Матковська М.В. ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ НОМІНАЦІЇ ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	60
Сердюк І.В. ДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОМОВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОМОВИ В ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ.....	65
Ставенко О.В. КОМПОЗИЦІЙНО-СЮЖЕТНА ОРГАНІЗАЦІЯ АВСТРАЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ В ТЕРМІНАХ ТЕОРІЇ В. ПРОППА.....	71
Фекете Д.Ю. РОЛЬ ФОНЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПОРОДЖЕННІ ІЛОКУТИВНОЇ СИЛИ НАРАТИВУ АНГЛОМОВНОГО КІНОТРЕЙЛЕРА.....	79
Khomyk A.Yu. ISSUES AND CHALLENGES OF MODERN TEACHING AND EDUCATIONAL ASSESSMENT.....	84
Цимбал Ю.О. ПОНЯТТЯ «МЕТОДИЧНИЙ ТЕРМІН» В АНГЛОМОВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	87

РОЗДІЛ 3

РОМАНСЬКІ МОВИ

Буць Ж.В. ЕМОЦІЙНІСТЬ ЯК МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПРИЙОМ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Т. ДЕ РОСНЕ «LE DÎNER DES EX»).....	92
Кривенець І.В. ОРГАНІЗАЦІЯ СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ РОМАНУ БЕРНАРА ВЕРБЕРА «LES FOURMIS».....	98

РОЗДІЛ 4

ІНДОІРАНСЬКІ МОВИ

Мамедова А.Б. ПАУЗА КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ПРОСОДИИ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА.....	103
Мустафаєва Наиля Балабек кызы. ТЕМАТИКА МУХАММАСОВ МИРЗЫ ИСМАИЛ ГАСИРА	107

РОЗДІЛ 5

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Москалюк Е.В. СТИЛИСТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ОСНОВА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ОСНОВНЫХ КОМУНІКАТИВНЫХ КАЧЕСТВ РЕЧИ	113
Сидоренко І.А. МЕТОДИКА ОПІСУ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ В СУЧАСНИХ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	117

РОЗДІЛ 6

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Бондаренко А.С., Куліш В.С. КОРЕЛЯЦІЯ ЛІНГВАЛЬНИХ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИХ ЧИННИКІВ У СТВОРЕННІ ОБРАЗУ БРИТАНСЬКОГО ПОЛІТИКА.....	123
Honcharenko E.P. THE SPECIFIC NATURE OF THE TERMS DESCRIBING TERRORISM AND MECHANISMS OF THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN.....	127
Ємець А.О., Головнюова-Коппа О.О. ПРИЙОМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОРУШЕНИХ МОВНИХ НОРМ У ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ ДЕНІЕЛА КІЗА «КВІТИ ДЛЯ ЕЛДЖЕРНОНА».....	134
Старух В.О. ВІЙСЬКОВА МЕТАФОРА В АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ.....	139

РОЗДІЛ 7

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Кінащук А.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ІРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ.....	143
---	-----

РОЗДІЛ 8

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Grzesiak J. NEUROKOGNITYWISTYCZNE I SPOŁECZNO-KULTUROWE ASPEKTY ROZWIJANIA JĘZYKA DZIECKA.....	151
Dyachenko G.F., Mykhailiuk S.L., Duvanskaya I.F., Ershova Yu.A. STATISTICAL METHODS OF FORMATION OF TEXT CORPORA AND LEXICOGRAPHIC RESOURCES (ON THE BASIS OF THE SPECIALTY “ACOUSTICS AND ULTRASONIC”).....	158
Shara L.N., Tomenko M.G., Lebedeva E.V., Gvozd O.V. THE INFLUENCE OF QUANTITATIVE AND QUALITATIVE FEATURES ON STATISTICAL INDICATOR OF MATERIALITY/IMMATERIALITY OF DISCREPANCIES IN THE NUMBER OF VERBS IN FREQUENCY DICTIONARIES OF DIFFERENT TYPES.....	162

РОЗДІЛ 9

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Атаманчук В.П. ХУДОЖНІ ФОРМИ ВІДОБРАЖЕННЯ СВІДОМОСТІ ГЕРОЯ У ДРАМІ ЮРІЯ КОСАЧА «ОБЛОГА».....	169
Барабаш С.М. АРХЕТИПИ ОБРАЗІВ У СОЦІАЛЬНО-ІДЕОЛОГІЧНІЙ ПОВІСТІ МИХАЙЛА КОЗОРИСА «СЕЛО ВСТАЄ».....	173
Ван Сяююй. ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ФРАНКОЗНАВСТВА: ГЕНЕЗА ТА СТАНОВЛЕННЯ.....	178
Подлісецька О.О. ФЕНОМЕН ЖІНОЧОГО ПИСЬМА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ.....	186
Свириденко О.М. «СЕРДЦЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ ЕСТЬ БЕЗДНА НЕИСПОВЕДИМАЯ»: ПСИХОЛОГІЗМ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ.....	190

РОЗДІЛ 10

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Аллахвердиева Айтен Муса кызы. ЛОЖНЫЕ ДОВОДЫ КАК ПРАГМАТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕЧИ.....	195
Рзаева Афет Гняз кызы. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ СПРАВОЧНО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКОГО АППАРАТА В ЦЕНТРАЛИЗОВАННЫХ БИБЛИОТЕЧНЫХ СИСТЕМАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1980–2000 ГГ.).....	201

РОЗДІЛ 11

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

Мерзлюк Д.О. МОДИФІКАТОРИ НАПРЯМКУ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ АСПЕКТУАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ МОВІ.....	209
---	-----

CONTENTS
SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGES**

Badiul V.V. CULTURAL CODE IN THE ASPECTS OF CULTURAL INTERPRETATION OF PHRAZEOLOGICAL UNITS.....	7
Dziuba M.M. FEATURES OF MULTICOMPONENT EPONYMIC TERMS.....	11
Oliinykov V.A. SEMANTIC-SYNTAXIC ORGANIZATION OF SENTENCES WITH APPEALS (ON THE BASIS OF LITURGICAL TEXTS (AKATHISTS) OF UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH).....	15
Ruda H.C. TEACHER-PHILOLOGISTS' SUBJECT PHONOSTYLISTICS COMPETENCE.....	20
Tykha L.Yu. LEXICAL MEANS OF EXPRESSION OF NON-EXPECTATIONS IN UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE BASIS OF THE NOVEL "THE COUNTRY OF THE BRUTTAL TENDERNESS" BY V. LYS).....	26

SECTION 2**GERMANIC LANGUAGES**

Adamenko O.V. TRANSFORMATION IN CONCEPTUAL UNDERSTANDING OF MODERN GENDER STEREOTYPES.....	30
Havrylova I.N. PRECEDENT NAME «KAIN» IN THE MODERN GERMAN-SPEAKING JOURNALISTIC DISCOURSE.....	35
Haliant H.V. OBSCENE VOCABULARY IN POLITICAL DISCOURSE (BASED ON DONALD TRUMP'S DEBATE SPEECHES).....	39
Harbar I.O. COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS OF SUGGESTION IN PROSECUTOR'S OPENING STATEMENT (CASE STUDY OF AMERICAN LEGAL THRILLERS).....	44
Kaminska M.O., Makukhina S.V. NEW TRENDS FOR DEVELOPMENT OF FOREIGN LINGUISTIC COMPETENCE IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS.....	49
Kornieliaieva E.V. GENDER SIGNIFICANCE IN SPEECH COMMUNICATION.....	54
Matkovska M.V. LEXICAL NOMINATION MEANS OF ETHNIC COMMUNITIES IN PRESENT-DAY ENGLISH.....	60
Serdiuk I.V. DYNAMIC CHARACTERISTICS OF THE ENGLISH MILITARY SPEECH IN TERMS OF GENDER.....	65
Stavenko O.V. THE COMPOSITION AND PLOT ORGANIZATION OF AUSTRALIAN FAIRY TALE IN THE CONTEXT OF V. PROPP'S THEORY.....	71
Fekete D.Yu. THE ROLE OF PHONETIC MEANS WHILE GENERATING THE ILLOCUTION OF MOVIE TRAILER'S NARRATIVE.....	79
Khomyk A.Yu. ISSUES AND CHALLENGES OF MODERN TEACHING AND EDUCATIONAL ASSESSMENT.....	84
Tsybmal Yu.O. CONCEPT "METHODICAL TERM" OF ENGLISH-SPEAKING PEDAGOGICAL DISCOURSE.....	87

SECTION 3**ROMANIC LANGUAGES**

Buts Zh.V. EMOTIONALITY AS MANIPULATIVE TECHNIQUE IN MODERN FRENCH FEMALE PROSE (BASED ON THE NOVEL BY T. DE ROSNEY «LE DÎNER DES EX»).....	92
Kryvenets I.V. ORGANIZATION OF THE SEMANTIC SPACE OF BERNARD WERBER'S NOVEL «LES FOURMIS».....	98

SECTION 4**INDO-IRANIAN LANGUAGES**

Mamedova A.B. THE PAUSE WHICH IS AN IMPORTANT PART OF PERSIAN LANGUAGE.....	103
Mustafayeva Nailya Balabek kyzy. THEMES OF MUHAMMAD MIRZA ISMAIL GASIR.....	107

SECTION 5**GENERAL LINGUISTIC**

Moskaliuk E.V. STYLISTIC CULTURE AS A BASIS FOR DEVELOPMENT OF MAJOR COMMUNICATIVE SPEECH QUALITIES.....	113
Sydorenko I.A. METHODS OF LITERARY CONCEPTS DESCRIPTION IN MODERN ANTHROPOLOGICAL RESEARCHES.....	117

SECTION 6

TRANSLATION STUDIES

Bondarenko A.S., Kulish V.S. CORRELATION OF LINGUAL AND EXTRALINGUAL FACTORS IN IMAGE CREATION OF BRITISH POLITICIAN	123
Honcharenko E.P. THE SPECIFIC NATURE OF THE TERMS DESCRIBING TERRORISM AND MECHANISMS OF THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN.....	127
Yemets A.O., Holovnova-Koppa O.O. METHODS OF PRESERVING THE VIOLATED LANGUAGE NORMS IN THE UKRAINIAN TRANSLATION ON THE BASIS OF "FLOWERS FOR ALGERNON" BY DANIEL KEYES.....	134
Starukh V.O. MILITARY METAPHORS IN THE ENGLISH MEDICAL DISCOURSE IN THE ASPECT OF TRANSLATION.....	139

SECTION 7

COMPARATIVE-HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

Kinashchuk A.V. SEMANTIC DERIVATION OF IRRATIONAL LEXIC IN THE UKRAINIAN, ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES	143
---	-----

SECTION 8

STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS

Grzesiak J. NEUROKOGNITYWISTYCZNE I SPOŁECZNO-KULTUROWE ASPEKTY ROZWIJANIA JĘZYKA DZIECKA.....	151
Dyachenko G.F., Mykhailiuk S.L., Duvanskaya I.F., Ershova Yu.A. STATISTICAL METHODS OF FORMATION OF TEXT CORPORA AND LEXICOGRAPHIC RESOURCES (ON THE BASIS OF THE SPECIALTY "ACOUSTICS AND ULTRASONIC").....	158
Shapa L.N., Tomenko M.G., Lebedeva E.V., Gvozd O.V. THE INFLUENCE OF QUANTITATIVE AND QUALITATIVE FEATURES ON STATISTICAL INDICATOR OF MATERIALITY/IMMATERIALITY OF DISCREPANCIES IN THE NUMBER OF VERBS IN FREQUENCY DICTIONARIES OF DIFFERENT TYPES.....	162

SECTION 9

UKRAINIAN LITERATURE

Atamanchuk V.P. THE ARTISTIC FORMS OF THE HERO'S CONSCIOUSNESS REFLECTION IN DRAMA OF YURIY KOSACH "THE SIEGE".....	169
Barabash S.M. ARCHITECTS OF IMAGES IN SOCIO-IDEOLOGICAL CONDITION OF MIKHAIL KOZORIS "CROP INTRODUCED".....	173
Van Siaoiiui. PSYCHOANALITIC DISCOURSE OF IVAN FRANKO STUDIES: GENESIS AND DEVELOPMENT.....	178
Podlisetska O.O. PHENOMENON OF FEMALE WRITING IN UKRAINIAN LITERATURE IN THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURI.....	186
Svyrydenko O.M. «HUMAN HEART IS AN INCOMPREHENSIBLE ABYSS»: THE PSYCHOLOGISM OF MYKOLA HOHOL'S EPISTOLARY WORKS.....	190

SECTION 10

THEORY OF LITERATURE

Allakhverdiyeva Ayten Musa kyzy. FALLACIES AS PRAGMATIC STRATEGIES IN THE POLITICAL SPEECH.....	195
Rzayeva Afet Gnyaz kyzy. SOME QUESTIONS OF THE ORGANIZATION OF THE REFERENCE AND BIBLIOGRAPHIC APPARATUS IN THE CENTRALIZED LIBRARY SYSTEMS OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC (1980–2000).....	201

SECTION 11

LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA

Merzliuk D.O. DIRECTIONAL COMPLEMENTS AS MEANS OF THE REALIZATION OF ASPECTUAL MEANINGS IN MODERN CHINESE.....	209
---	-----

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'373.7: 008

КОДИ КУЛЬТУРИ В АСПЕКТІ КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

CULTURAL CODE IN THE ASPECTS OF CULTURAL INTERPRETATION OF PHRAZEOLOGICAL UNITS

Бадюл В.В.,

аспірант кафедри української філології і методики навчання
фахових дисциплінПівденноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

У статті наголошено, що в лінгвістиці кінця ХХ століття стало можливим прийняття такого постулату: мова найтісніше пов'язана з культурою; вона зароджується в ній, розвивається в ній і виражає її. На основі цієї ідеї виникла нова наука – лінгвокультурологія, завдання якої полягає в експлікації культурної значущості мовних одиниць шляхом співвідношення їхнього символічного прочитання з відомими кодами культури. Узагальнено, що культурний код – це спосіб збереження й передачі інформації, тип культурної пам'яті певної лінгвокультурної спільноти. З'ясовано, що ключовою ланкою культурної інтерпретації є співвіднесення фразеологічної одиниці через її слова-компоненти з тематичними кодами культури, де культурні смисли компонентів отримують своє підтвердження.

Ключові слова: код культури, фразеологічна одиниця, культурна інтерпретація.

В статье отмечено, что в лингвистике конца ХХ века стало возможным принятие такого постулата: язык тесно связан с культурой; он зарождается в ней, развивается в ней и выражает ее. На основе этой идеи возникла новая наука – лингвокультурология, задача которой состоит в экспликации культурной значимости языковых единиц путем соотношения их символического прочтения с известными кодами культуры. Определено, что культурный код – это способ сохранения и передачи информации, тип культурной памяти определенного лингвокультурного общества. Выяснено, что ключевым звеном культурной интерпретации является соотнесение фразеологизма через его слова-компоненты с тематическими кодами культуры, где культурные смыслы компонентов получают свое подтверждение.

Ключевые слова: код культуры, фразеологическая единица, культурная интерпретация.

The article emphasizes that in the late 20th century linguistics it became possible to adopt such a postulate: the language is closely related to culture; she is born in it, develops in it and expresses it. On the basis of this idea a new science emerged – linguoculture, whose task is to explicate the cultural significance of linguistic units through the ratio of their symbolic reading with known cultural codes. It is generalized that cultural code is a way of preserving and transmitting information, the type of cultural memory of a particular linguistic community. It is revealed that the key element of cultural interpretation is the correlation of phraseology through its words-components with thematic codes of culture, where the cultural meanings of the components get their confirmation.

Key words: code of culture, phraseological unit, cultural interpretation.

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство спрямоване на вивчення мовних фактів у нероздільному зв'язку з матеріальною та духовною культурою народу, його культурною свідомістю [12; 14; 18]. Це пов'язано з тим, що наприкінці ХХ ст., на думку Р. Фрумкіної, «створився своєрідний глухий кут: з'ясувалося, що в науці про людину немає місця головному, що створило людину та її інтелект, – культурі» [19, с. 104]. У зв'язку з тим, що здебільшого людина пов'язана передовсім не зі світом, а з його репрезентаціями, з когнітивними картинами й моделями, то світ постає крізь призму культури та мови

народу, який бачить цей світ. Це сприяло виникненню нової сфери знань – *лінгвокультурології*, яка запропонувала основний постулат: «мова не лише пов'язана з культурою, а й виражає її. Мова одночасно є засобом утворення, розвитку та збереження (у формі текстів) культури, а також її частиною, оскільки за допомогою мови створюються реальні, об'єктивні твори матеріальної та духовної культури» [10, с. 28]. Через недостатню вивченість та невідповідність різних підходів до визначення об'єкта, предмета, основних одиниць дослідження лінгвокультурологія наразі є надзвичайно перспективною та актуальною.

Завданням нової дисципліни є «експлікація культурної значущості мовних одиниць шляхом співвідношення їхнього символічного прочитання з відомими кодами культури» [7, с. 54].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Кодам культури як методологічній, поняттєвій основі лінгвокультурології присвячено праці Ф.Бацевича, О.Березович, Д.Гудкова, М.Ковшової, В.Красних, В.Маслової, М.Новикової, В.Телії, Л.Савченко, О.Селіванової, О.Снитко, І.Чибора та інших мовознавців, проте проблема докладного їхнього аналізу чекає свого вирішення, що зумовило *актуальність* нашої наукової розвідки.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути зміст поняття «код» в аспекті лінгвістичних знань; з'ясувати взаємозв'язок коду культури й культурної інтерпретації фразеологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Код культури є одним із центральних понять лінгвокультурологічної наукової парадигми й базовим семіотичним терміном. Він утілює відповідність між планом змісту і планом вираження знака, задає «значущість знака, а інтерпретатор цю значущість розкриває, «розшифровує», тобто розуміє знак» [4, с. 30].

У дослідженнях В.Красних, В.Телії, О.Березович код культури виступає як знакова реалізація архетипів свідомості.

Зокрема, В.Красних під кодом культури розуміє сітку, яку культура накидає на довкілля, членує, категоризує, структурує та оцінює його [8, с. 232]. Слушними є також зауваження лінгвіста, що «коди культури як феномен є універсальними за своєю природою, вони притаманні людині як homo sapiens. Проте їхній вияв, питома вага кожного з них у певній культурі, а також метафори, в яких вони вербалізовані, завжди національно детерміновані й зумовлені конкретною культурою» [9, с. 298]. Коди культури співвідносні з найдавнішими архетипними уявленнями людини, пов'язуючи мову та (наївну) картину світу людини [1, с. 158].

Культурний код, на думку М.Ковшової, – це система знаків матеріального й духовного світу, що стали носіями культурних смислів; «у процесі освоєння людиною світу вони втілилися в собі культурні смисли, які «прочитуються» в цих знаках» [4, с. 30–31].

У сучасних студіях із лінгвокультурології в питаннях про коди культури як системи знаків (знакових тіл) матеріального та культурного світу центральне місце продовжують займати культурні смисли [3, с. 9] і вміщена в них інформація

[5, с. 171]. Зміст цієї інформації, за твердженням О.Березович, визначає не так об'єктивне «фотографування» дійсності, як суб'єктивно наївне світосприйняття носія традиції, що має етнічне, соціальне, культурне підґрунтя. Така інформація охоплює основні координати моделі світу (часові, просторові, аксіологічні тощо), але при цьому надто вибіркова (у низці близьких за змістом елементів один може мати культурну (мовну) відзнаку, а інший може бути позбавлений подібної маркованості) [2, с. 9].

Грунтовною є думка відомого українського мовознавця О.Селіванової, що код культури – це «мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти» [17, с. 43].

Зарубіжний філолог М.Ковшова доречно наголошує, що «закодований ціннісний зміст, який виробляється в культурі, утворює систему кодів культури і складає загалом картину світу, яка розкриває світогляд того чи іншого соціуму» [5, с. 170]. Відповідно, код культури в лінгвістиці розглядають як «знаряддя вираження смислів, які мають різні формальні обличчя» [2, с. 341].

Український науковець Л.Савченко, поділяючи думки згаданих мовознавців, акцентує увагу на важливості кодування саме «національної етнокультурної інформації <...> у формі, здатній ідентифікувати культуру через сукупність вторинних знаків і символів» [15, с. 62] та вводить у науковий обіг термін «етнокод», найбільш оптимальний, на її думку, в дослідженнях елементів духовної культури у фразеології.

Враховуючи вищезазначені трактування, вважаємо, що культурний код – це спосіб збереження й передачі інформації, тип культурної пам'яті певної лінгвокультурної спільноти.

Коди культури фіксують колективні уявлення, утворюють систему координат, яка задає еталони культури. Класифікації кодів культури базовано на субстанціональному та концептуальному різноманітті знаків (Г.Багаутдінова, О.Галинська, Б.Гудков, М.Ковшова, В.Красних, Т.Леонтєва, Л.Савченко, О.Селіванова). Здебільшого науковці беруть за основу типологію В.Красних: соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний і духовний коди культури [8, с. 233]. Загалом, мовознавець стверджує, що кодів не повинно бути багато, різноманітність полягає не в їхній кількості, а в реалізації [8, с. 280].

Крім базових (за В. Красних), дослідники часто виокремлюють й інші коди культури, необхідні для опису й аналізу фразеологічних одиниць (Г. Багаутдінова – антропоморфний, колоративний, квантитативний, анімістичний, міфологічний, термінологічний; Д. Гудков, М. Ковшова – антропний, гастрономічний, архітектурний, духовно- чи релігійно-антропоморфний; Р. Батсурен – якісний, ваговий, діяльнісний; Т. Леонтьєва – геометричний, мовленнєвий, соціальний, технічний; О. Селіванова – космогонічний, аксіологічний, сенсорний).

Вичерпною, на нашу думку, є типологія М. Піменової, яка виділяє такі коди культури, як природний, рослинний (вегетативний, фітоморфний), зооморфний (анімальний, орнітальний, теріоморфний), перцептивний, соматичний, антропоморфний, предметний, харчовий, метеорологічний, хімічний, колірний, просторовий, часовий, духовний, теоморфний, галантерейний, ігровий, математичний, медичний, музичний, етнографічний, екологічний, економічний [13, с. 81].

Найдетальнішу на сьогодні класифікацію кодів (антропний, соматичний, зооморфний, фітоморфний, предметний, природний, спатіальний, темпоральний, геометричний, квантитативний, колоративний, моторіальний, каузативний, аксіологічний, кваліфікативний) та етнокодів культури (міфологічний, демонологічно-антропоморфний, етіологічний, релігійний, повір'я (прикмет), традиційно-обрядовий, звичаєвий, ритуальний, ворожіння, замовлянь, клятви (присяги, божби), проклять, етикетний) запропонувала Л. Савченко [15].

Як підкреслюють мовознавці, система кодів культури потребує впорядкування шляхом систематизації та ґрунтовного аналізу міжкодових метафоричних переходів. «Чітких меж між кодами не існує, вони взаємодіють та проникають один в одного» [15, с. 71]. Знаки однієї предметної сфери стають донорською зоною на позначення іншої реципієнтної зони [16, с. 177]. Важливо тут зрозуміти механізм того, як об'єкти реального світу, крім виконуваних ними функцій, набувають у культурі знакової функції, тобто стають носіями додаткової інформації [11, с. 21].

У нашому дослідженні погоджуємося, що «найбільш оптимальною для лінгвокультурологічного вивчення є організація культурних знаків у код культури за тематичною ознакою: «людина» (антропний код), «природа» (природний код), «тіло» (тілесний, або соматичний, код) та ін.» [5, с. 174].

За функцією тематичні коди культури – це найбільш оптимальна для лінгвокультурологічного дослідження модельна сфера. За формою це субстанціонально різні знаки матеріального й духовного світу, об'єднані в межах однієї теми. За змістом ці знаки є реаліями світу, переосмислені в естетичних та етичних категоріях, які стали носіями культурних ідей і водночас складниками культурного простору. «Тіла» знаків для презентації своїх ментальних структур культура «запозичує» в мові як найбільш універсальному засобі позначення світу, перетворюючи його з вербального коду у вербальний код культури, подвоюючи його вторинність [5, с. 174].

До культурних кодів залучають текст (Р. Барт), вважаючи, що будь-який текст сплетений із безмежної кількості увібраних у нього культурних кодів, текст стає вплетеним у тканину культури; він – її «пам'ять» [6]. Це дає підстави погодитися з Л. Савченко, що «фразеологічні одиниці – це «згорнуті» мікротексти, що зберігають культурну інформацію, а їхні компоненти та образи пронизані культурними кодами [15, с. 62].

«Провідником» у культурний простір служить образ фразеологічної одиниці (далі – ФО): він актуалізує знання про походження ФО, про пов'язані з цим ритуали, обряди, повір'я, міфи тощо; саме образ ФО «пробуджує» у свідомості окультурені уявлення; образ викликає асоціації з різними предметами, текстами, діями, встановлює зв'язок із втіленими в них культурними смислами і, збагачений культурною семантикою, «повертається» у фразеологічну одиницю» [5, с. 174–175].

Для носія мови, який сприймає фразеологічну одиницю, важливим є не лише загальне значення ФО, що, як відомо, не виводиться зі значень слів-компонентів і закріплене в мовній пам'яті, але й значення слів-компонентів ФО: відбувається «розкодування» смислів, які наявні в словах-компонентах, і «ці смисли суб'єкт мовлення шукає в тому коді, в тій системі культури, куди вказують слова-компоненти». Співвіднесення слів-компонентів фразеологічної одиниці та фразеологічної одиниці цілком із кодами культури «створює культурне тло, на якому розуміється значення фразеологізму, чуттєво сприймається і переживається його образ, оцінюється те, що відбувається в дійсності» [3, с. 102–103].

М. Ковшова вважає, що «культурна інтерпретація фразеологічної одиниці здійснюється шляхом референції вербальних культурних знаків (слів-компонентів фразеологізму) до різних за субстанціями культурних знаків у межах тема-

тичних кодів культури з метою виявлення їхньої кореляції з культурними сенсами» [5, с. 176]; це «породжує» культурну конотацію фразеологічної одиниці, формує її роль як знака культури [3, с. 95]. «Ключовою ланкою культурної інтерпретації є співвіднесення фразеологізму через його слова-компоненти з тематичними кодами культури, де культурні смисли компонентів отримують своє підтвердження» [5, с. 176].

Показати, як і в яких формах втілені у ФО культурні смисли, як суб'єкт мови усвідомлює їх і використовує в дискурсивних практиках, – ось завдання, перші кроки в осмисленні якої дозволяє зробити послідовна культурна інтерпретація фразеологічної одиниці [3, с. 92].

Висновки. Отже, термін «код культури» визначають як зумовлену культурною мережу членування, категоризації, оцінок світу (В. Красних, О. Селіванова), систему знаків, що репрезентують культурні смисли (В. Телія, М. Ковшова, Б. Гудков, Л. Савченко). Елементи духовної культури етносу складають етнокод культури (Л. Савченко). Як вторинна знакова система код культури акумулює ціннісний для культури зміст і функціонує як спосіб опису світогляду лінгвокультури (І. Чибор). Базові культурні коди визначають етноментальну, морально-еталонну сферу, що бере участь у структуруванні й оцінюванні довкілля. У фразеологічних одиницях, зокрема, у створеній картотечі на матеріалі української жіночої прози початку ХХІ століття, репрезентовано весь спектр лінгвокультурних кодів. Саме вони утворюють національну концептосферу, яка утримує етнічні уподобання й еталони поведінки, що вможлиблює стверджувати про трансляцію

базових кодів в українській мовній системі загалом. Наприклад: «**Дякувати Богу, на наркотики не підсіла й по дискотеках не вешилася**» (Ірен Роздобудько «Гудзик»); «**Лисиця – не нашого поля ягідка**» (Ірен Роздобудько «Гудзик»); «**Часом одна мить вирішує все і перевертає життя з ніг на голову**» (Ірен Роздобудько «Дві хвилини правди»); «**В Ірини кожен день на вагу золота...**» (Галина Вдовиченко «Інші пів'яблука»); «**А потім, коли маєш настрої, вернеш гори за годину**» (Галина Вдовиченко «Пів'яблука»); «**Шеф уважає, що як він зорганізував своїй працівниці позапланові канікули, то тепер може ганяти її у хвіст і в гриву**» (Євгенія Кононенко «Ностальгія»); «**Борони Боже! Я думаю, як би взагалі уникнути цього!**» (Євгенія Кононенко «Книгарня Шок»); «**Лерка продовжувала вертити хлопцями, як циган сонцем**» (Дара Корній «Зірка для тебе»); «**Від здивування, здається, і дар мови втратив**» (Дара Корній «Зірка для тебе»); «**Тоді зняла з пальця обручку і кинула Владу під ноги. От і все. Спалила мости, так їй тоді здавалося**» (Дара Корній «Тому, що ти є»); «**А Марина зловила себе на думці, що вона вже тисячу років не сиділа ось так у кав'ярні й не їла тістечок**» (Ольга Деркачова «Крамниця щастя»); «**Тікала світ за очі**» (Ольга Деркачова «Дім Терези»); «**...за сенсаціями рище, а в кишені вітер свище**» (Надія Гуменюк «Квіти на снігу»); «**До біса дісти і всі табу**» (Світлана Талан «Купеля») тощо.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в ґрунтовному вивченні особливостей кодування культури у фразеологічній палітрі української жіночої прози початку ХХІ століття, в якій домінує розповідь про світле почуття – кохання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: монография. М.: ООО Изд-во «Элпис», 2008. 271 с.
2. Березович Е.Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования. М.: «Индрик», 2007. 600 с.
3. Гудков Д.Б., Ковшова М.Л. Телесный код русской культуры: материалы к словарю. М.: «Гнозис», 2007. 288 с.
4. Ковшова М.Л. «Культурный код» как элемент культурной интерпретации фразеологизмов в лингвокультурологической парадигме исследования. Знание. Язык. Культура: материалы междунар. научной конференции. Тула: Петровская Гора, 2007. С. 30–33.
5. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры. Изд. 3-е. М.: ЛЕНАНД, 2016. 456 с.
6. Косиков Г.К. Ролан Барт – семиолог, литературовед. URL: <http://www.humanities.edu.rU/db/msg/31901#51>
7. Коурова О.И. Традиционно-поэтическая лексика и фразеология как лингвокультурная ценность: монография. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2005. 235 с.
8. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций. М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. 284 с.
9. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М.: 2003.
10. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.

11. Маслова В.А. Национальные ценности и язык: духовный код культуры. Лінгвістика. 2010. № 2 (20). С. 19–30.
12. Мізін К.І. Усталені порівняння крізь призму артефактного коду культури: зіставно-лінгвокультурологічний аналіз (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов). Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 2. С. 24–27.
13. Пименова М.В. Коды культуры и проблема классификации концептов. Язык. Текст. Дискурс; под. ред. проф. Г.Н. Манаенко. Ставрополь, 2007. С. 79–86.
14. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. 2-е изд. Воронеж: Истоки, 2003. 60 с.
15. Савченко Л.В. Савченко. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
16. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: монографія. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
17. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. К, 2006. 716 с.
18. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление: монографія. М.: «Либроком», 2009. 247 с.
19. Фрумкина Р.М. Лингвистика в поисках эпистемологии. Лингвистика на исходе XX века: Итоги и перспективы: тезисы международной конференции. М., 1995. Т. II. С. 104.

УДК 811.161.2373.46:367.4

ОСОБЛИВОСТІ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ ЕПОНІМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

FEATURES OF MULTICOMPONENT EPONYMIC TERMS

Дзюба М.М.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства*

Національного університету водного господарства та природокористування

У статті проаналізовано особливості творення та функціонування багатоконпонентних епонімічних термінів у природничих терміносистемах сучасної української мови. Серед багатоконпонентних номінацій з компонентом-епонімом виділено три структурні типи з погляду їх семіотичної цілісності: нерозкладні, стійкі та вільні. Виокремлено структурні моделі, за якими можуть утворюватися багатоконпонентні епонімічні терміни, простежено їхню продуктивність. Встановлено, що багатоконпонентні епонімічні терміни найчастіше виникають на основі двоконпонентних словосполучень унаслідок подальшої конкретизації їхнього значення. З'ясовано, що окремі багатоконпонентні конструкції, подібно як і двоконпонентні, функціонують як синонімічні.

Ключові слова: епонімічні терміни, епонім, багатоконпонентні термінологічні словосполучення, природничі терміносистеми, термінологія.

В статье проанализированы особенности создания и функционирования многокомпонентных эпонимических терминов в естественнонаучных терминсистемах современного украинского языка. Среди многокомпонентных номинаций с компонентом-эпонимом выделено три структурных типа с точки зрения их семиотической целостности: нераскладные, устойчивые и свободные. Выделены структурные модели, по которым могут образовываться многокомпонентные эпонимические термины, прослежена их производительность. Установлено, что многокомпонентные эпонимические термины чаще всего возникают на основе двухкомпонентных словосочетаний вследствие дальнейшей конкретизации их значения. Выяснено, что отдельные многокомпонентные конструкции, подобно двухкомпонентным, функционируют как синонимические.

Ключевые слова: эпонимические термины, эпоним, многокомпонентные терминологические словосочетания, естественнонаучные терминсистемы, терминология.

The article analyses the features of formation and functioning of multicomponent eponymic terms in the terminological systems of natural sciences in the modern Ukrainian language. Among the multicomponent nominated units with the eponymic component, three structural types are distinguished in terms of their semiotic integrity: they are inseparable, fixed and free. Structural models, which can be productive for the formation of multicomponent eponymic terms, are distinguished and their productivity is traced. It has been established that multicomponent eponymic terms are often formed on the basis of two-component phrases as a result of further specification of their meaning. It is revealed that certain multicomponent structures, as well as two-component ones, function as synonymous.

Key words: eponymic terms, eponym, multicomponent terminological phrases, terminological systems of natural sciences, terminology.

Постановка проблеми. Термінофонд сучасних європейських мов активно поповнюється не лише за рахунок однослівних термінів, але й термінологічних словосполучень – окремо оформлених, багатолексемних, семантично цілісних утворень, що складаються з двох і більше компонентів, «які передають складну внутрішню співвіднесеність у колі наукових понять, їхню багатоглибкість і постійну філіацію» [1, с. 35].

В українській термінології, як відзначають дослідники галузевих терміносистем (С.М. Дорошенко, Л.О. Симоненко, О.В. Чуєшкова, Д.П. Шапран та ін.), аналітичний спосіб найпродуктивніший на сучасному етапі. Причини стійкої тенденції поширення термінологічних словосполучень традиційно вбачають у тому, що на противагу термінам-однословам вони виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки їхній можливості надавати додаткові уточнювальні характеристики загальноживим словам, високій інформативності, крім того, такі конструкції мотивовані, що дуже важливо для терміна.

Наявність багатоконponentних спеціальних назв у термінології, тенденція до збільшення їх кількості актуалізує питання про межі багатослівного термінологічного найменування. Виробити критерії виокремлення багатоконponentних термінів особливо важливо у зв'язку з автоматизацією інформаційних процесів, застосуванням електронно-обчислювальних машин для створення банків термінологічних даних, автоматизованих словників.

Увірадною потребою вивчення особливостей творення та функціонування багатоконponentних термінів той факт, що окремі лінгвісти не визнають наявності в мові багатоконponentних термінів, називаючи їх концептуальними об'єднаннями [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі спираємося на усталений у вітчизняному мовознавстві поділ словосполучень на прості (двоконponentні) і ускладнені (складаються мінімально з трьох конponentів), запропонований І.Р. Вихованцем [3].

За останні роки у вітчизняному термінознавстві проблему багатослівної номінації на матеріалі різних терміносистем досліджували О.С. Бутковська (соціолінгвістична), Л.Д. Малевич (гідромеліоративна), О.В. Чуєшкова (економічна), Д.П. Шапран (маркетингова) та ін., проте особливості творення та функціонування багатоконponentних епонімічних термінів у природничих терміносистемах сучасної української мови об'єктом окремого лінгвістичного дослідження не були, що зумовлює актуальність запропонованої статті.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити особливості творення і функціонування багатоконponentних епонімічних термінів у природничих терміносистемах сучасної української мови, побудувати їхні структурні моделі, виділити структурні типи з погляду їх семіотичної цілісності.

Виклад основного матеріалу. Епонімічні терміни-словосполучення – це терміни, в складі яких наявні епоніми, тобто власні назви на позначення конкретних носіїв імені, від яких утворено спеціальні мовні одиниці.

Багатоконponentні епонімічні терміни найчастіше виникають на основі двокомponentних словосполучень унаслідок подальшої конкретизації їхнього значення, віддзеркалюючи процес розвитку й ускладнення наукових понять. Результати аналізу відібраних термінологічних словосполучень з конponentами-епонімами уможливають зробити висновки про особливості найменувань цього типу, серед яких можемо виділити такі групи:

а) багатоконponentні терміни, які є гіпонімами щодо двокомponentних епонімічних термінів, на основі яких вони утворилися, наприклад, *інтеграл Ейлера* → *інтеграл Ейлера першого роду*, *інтеграл Ейлера другого роду*, *канторова множина* → *досконала канторова множина (мат.)*, *хвороба Кавасакі* → *хвороба Кавасакі без дисфункції клапана (мед.)*, *рентгенівське випромінювання* → *гальмівне рентгенівське випромінювання*, *характеристичне рентгенівське випромінювання*;

б) багатоконponentні словосполучення, в яких роль подальшого конкретизатора значення виконує епонім, приєднуючись до двокомponentних неепонімічних термінів, об'єктивуючи родо-видові відношення, наприклад, *довжина хвилі* → *компонентівська довжина хвилі*, *випадковий процес* → *марковські випадкові процеси*, *квантова теорія поля* → *евклідова квантова теорія поля (фіз.)*.

в) багатоконponentні епонімічні терміни, які виникли як синонімічні відповідники двокомponentних епонімічних словосполучень для уточнення значення і називають одне загальне поняття; багатоконponentні терміни можуть залучати слово-конкретизатор (*міокардит Раппорта* = *трансплантаційний міокардит Раппорта*, *синдром Сельє* = *адаптаційний синдром Сельє (мед.)*, *декартова система координат* = *прямокутна декартова система координат (мат.)*, *енергія Фермі (ферміївська енергія)* = *межова ферміївська енергія*, *рівняння Клейна-Гордона-Фока* = *релятивістське рівняння Клейна-Гордона-Фока (фіз.)*) або малоінформативне слово-апелятив замінюють аналітичною конструкцією (*рука Арана-Дюшена* = *астрофічна кисть Арана-Дюшена*, *хвороба де Кервена* = *градулематозний зоб де Кервена (мед.)*);

г) багатокомпонентні словосполучення, для яких двокомпонентний епонімічний термін виступає конструктивною основою для найменувань суміжного з ним поняття, наприклад, *рівняння Шредінгера* → *рівняння Шредінгера з деривативною нелінійністю, закон Ома* → *закон Ома для ділянки кола* (фіз., мат.).

Багатокомпонентні епонімічні терміни можуть не проходити етап двокомпонентного словосполучення, а утворюватися як самостійні одиниці, наприклад, *кулонівський бар'єр ядра, тензор натягів Максвелла, теорія дірок Дірака, межова умова Леонтовича, умови симетрії Фока* (фіз.), причому епоніми в одиницях такого структурного типу можуть відігравати диференційну роль, наприклад: *кружків темний простір і фарадеїв темний простір; принцип відносності Галілея і принцип відносності Ейнштейна* (фіз.) тощо.

Серед багатокомпонентних епонімічних термінів природничих терміносистем високою продуктивністю відзначаються тричленні і чотиричленні моделі з таким розташуванням компонентів:

«іменник н.в. + іменник р.в. + епонім р.в.»: *закон випромінювання Планка* (фіз.), *сіра смужка Ланчизи* (мед.), *функція впливу Гріна* (мат.);

«прикметник + іменник н.в. + епонім р.в.»: *заборонена зона Канавела, лонний рефлекс Гійєна-Аланжуаніна* (мед.), *канонічний розподіл Гіббса* (фіз.);

«прикметник (дієприкметник) + відепонімічний прикметник + іменник р.в.»: *межова ферміївська енергія* (фіз.), *незарощена боталова потоки* (мед.);

«відепонімічний прикметник + прикметник + іменник»: *вольфово ембріональне тіло* (мед.), *гауссова випадкова формула* (фіз.);

«відепонімічний прикметник + іменник н.в. + іменник р.в.»: *лембівський зсув рівнів* (фіз.);

«числівник + іменник н.в. + епонім р.в.»: *перший (другий, третій) закон Ньютона* (фіз.), *перша (друга) теорема Вейєрштраса* (мат.);

«іменник н.в. + відепонімічний прикметник + іменник р.в.»: *відбивання рентгенівського проміння* (фіз.);

«прикметник + прикметник + іменник у н.в. + епонім р.в.»: *зворотний променевий рефлекс Бабінського* (мед.), *великий канонічний розподіл Гіббса* (фіз.);

«прикметник + прикметник + відепонімічний прикметник + іменник р.в.»: *біла сітчаста арнольдова речовина* (мед.);

«іменник н.в. + прикметник + іменник + епонім р.в.»: *модель твердого тіла Дебая* (фіз.);

«прикметник + іменник н.в. + іменник р.в. + епонім р.в.»: *зовнішня зв'язка надколінника Нуна* (мед.);

«іменник н.в. + іменник р.в. + іменник р.в. + епонім р.в.»: *абсциса збіжності трансформації Лапласа* (мат.);

«іменник н.в. + епонім р.в. + іменник р.в. + іменник р.в.»: *критерій Коші збіжності ряду* (мат.);

Серед розглянутих моделей трапляються прийменникові конструкції, наприклад, «іменник у н.в. + епонім у р.в. + прийменник для + іменник» (*формула Тейлора для многочлена* (мат)); «іменник у н.в. + епонім у р.в. + прийменник для + іменник + іменник» (*закон Ома для ділянки кола* (фіз.)); «іменник у н.в. + епонім у р.в. + прийменник для + прикметник + іменник» (*формула Тейлора для довільної функції*); «іменник у н.в. + прийменник про + іменник + епонім» (*аксіома про паралелі Лобачевського* (мат.)), «іменник у н.в. + прийменник про + прикметник + іменник + епонім» («*теорема про обернене перетворення Фур'є-Стьєтьєса* (фіз.)); «іменник у н.в. + епонім у р.в. + прийменник про + прикметник + іменник» (*теорема Коші про проміжне значення, теорема Паппа про повний чотирибичник* (мат.)).

Окрім багатокомпонентні моделі, подібно як і двокомпонентні, функціонують як синонімічні, наприклад, «прикметник + іменник + епонім р.в.» = «відепонімічний прикметник + прикметник + іменник» (*двобічне перетворення Лапласа–лапласоведвобічнеперетворення*); «іменник н.в. + іменник р.в. + епонім р.в.» = «відепонімічний прикметник + іменник н.в. + іменник р.в.» (*закон розподілу Гаусса – гауссів закон розподілу*) тощо.

Кількість моделей багатослівних термінів збільшується зі збільшенням кількості компонентів, які входять до їхнього складу. Тобто чим складніша структура складного терміна, тим менш чіткі його межі, тим більше варіантів його членування, тим менш стійкі його внутрішні зв'язки, тим більша ймовірність його структурного варіювання у процесі функціонування, тим більше утруднена його відтворюваність [4, с. 62].

У лінгвістичній літературі немає єдиного погляду про межі складеного спеціального найменування, хоча це питання в останні роки набуло особливої актуальності у зв'язку з різким збільшенням масиву наукової інформації, з одного боку, і намаганням максимально точно відбити багатогранність диференційних ознак у термінологічному знакові, з другого боку. Дослідники вважають, що вирішальним чинником, який визначає оптимальну довжину терміна, є лінгвістичний – довжина і структура лексичних одиниць, що переважають у певній мові в певну епоху [5, с. 67]. Довжина епонімічних

термінів, на нашу думку, зумовлена ще й традиційністю двокомпонентних моделей цього виду номінації. За нашими спостереженнями, серед епонімічних термінів переважають двокомпонентні словосполучення, рідше трапляються тричленні та чотиричленні.

Розглядаючи термін як семіотичну цілісну одиницю, слідом за В. Овчаренком вважаємо, що критерієм семіотичної цілісності останньої є її структурно-семантична неподільність: утворення є одиницею мови, яка виконує власне знакову (інформативну) функцію лише в тому випадку, якщо його значення не може бути повністю розподілено між значеннями його структурних елементів і структурною моделлю, яка їх об'єднує [6, с. 148].

Зміст терміна як семіотично цілісного мовного знака реалізується в нерозривному зв'язку синтактики із семантикою, що зумовлює потребу структурно-семантичного аналізу, який дає підстави поділити термінологічні словосполучення з компонентами-епонімами на три структурні типи: нерозкладні, стійкі та вільні.

1. Нерозкладні термінологічні епонімічні словосполучення є такими синтаксичними конструкціями, в яких значення терміна в цілому неможливо встановити із суми значень окремих елементів, бо воно базується на метафоричному осмисленні певних властивостей денотата, наприклад: *висяче серце Венкенбаха, танець святого Віта* (мед). Такі спеціальні мовні одиниці не відбивають системи термінологічних понять у плані формального вираження, їхня термінологічність цілісно представлена всією структурою терміна.

2. Термінологічні стійкі, або зв'язані, словосполучення є синтаксичними конструкціями, в яких неможлива заміна їхніх складових компонентів без порушення семантичної цілісності всього словосполучення, наприклад: *модель твердого тіла Дебая* (фіз.).

3. До термінологічних вільних словосполучень, слідом за Л. Ткачовою, відносимо такі спеціальні одиниці, всередині яких можлива синонімічна заміна їхніх складових компонентів [7, с. 40]. Термінологічні вільні словосполучення з компонентом-епонімом мають такі особливості синонімічної заміни:

1) заступання епонімічного компонента синонімічним епонімічним компонентом, наприклад: *вірус австралійського енцефаліту = вірус енцефаліту Долини Муррея* (мед.);

2) заступання епонімічного компонента кваліфікативним словом, що призводить до перетворення двослівного словосполучення в

багатослівне, наприклад: *манометр Пеннінга – магнітний електророзрядний манометр, метод Хартлі-Фока – метод самоузгодженого поля, модуль Юнга – модуль поздовжньої пружності, принцип Герца – принцип найменшої кривизни* (фіз.), *анемія Джозефса-Дасмонда-Блекфена – апластична конституційна анемія* (мед.).

Термінологічні вільні словосполучення з компонентом-епонімом становлять одне із джерел синонімії в термінології.

Висновки. Отже, для сучасного етапу розвитку науки характерною є номінація понять за допомогою багатоконпонентних термінологічних словосполучень, які незалежно від їхньої лінійної довжини та лексико-граматичного категорійного складу виражають одне термінологічне значення.

Лінгвістичний аналіз багатоконпонентних епонімічних термінів-словосполучень природничих галузей знань сучасної української мови уможливив визначити їхні продуктивні моделі. Багатоконпонентні епонімічні терміни найчастіше виникають на основі двоконпонентних словосполучень унаслідок подальшої конкретизації їхнього значення (багатоконпонентні епонімічні терміни є гіпонімами щодо відповідних двоконпонентних, на основі яких вони утворилися; епонім у багатоконпонентній конструкції виконує роль подальшого конкретизатора значення, приєднуючись до двоконпонентних неепонімічних термінів; багатоконпонентні терміни виникають як синонімічні відповідники двоконпонентних епонімічних словосполучень; двоконпонентний епонімічний термін виступає конструктивною основою для найменувань суміжного з ним поняття, вираженого багатоконпонентним епонімічним найменуванням) або ж можуть не проходити етап двоконпонентного словосполучення, а утворюватися як самостійні одиниці

Серед багатоконпонентних епонімічних термінів природничих терміносистем високою продуктивністю відзначаються тричленні і чотиричленні моделі. Окремі багатоконпонентні конструкції, подібно як і двоконпонентні, функціонують як синонімічні.

Більшість епонімічних термінів-словосполучень термінологічно стійкі, що свідчить про усталеність цього типу номінації в мові науки. Наявність вільних словосполучень із компонентом-епонімом, очевидно, можна пояснити різними причинами: намаганням зробити терміни більш інформативними, використанням синонімічних термінів різними науковими школами тощо. Серед епонімічних назв найменше нерозкладних термінологічних словосполучень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Малевич Л.Д. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації. Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. К.: КНЕУ, 2009. Вип. VIII. С. 35–38.
2. Дьяков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основы терминотворения: семантические та социолингвистические аспекты. К.: Вид. дім «KM Academia», 2000. 218 с.
3. Вихованець І.Р. Грамматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
4. Головин Б.Н. О некоторых доказательствах терминованности словосочетаний. Лексика, терминология, стили: сб. трудов Горьк. ун-та. 1973. Вып. 2. С. 57–65.
5. Лейчик В.М. Оптимальная длина и оптимальная структура термина. Вопросы языкознания. 1981. № 2. С. 63–73.
6. Овчаренко В.М. Концептуальная, семантическая и семиотическая целостность термина. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М.: Наука, 1970. С. 139–152.
7. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии. Томск: Издательство Томского университета, 1986. 200 с.

УДК 811.161.2'366.5

**СЕМАНТИЧНО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕНЬ
ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ (НА МАТЕРІАЛІ БОГОСЛУЖБОВИХ ТЕКСТІВ (АКАФІСТІВ)
УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ)**

**SEMANTIC-SYNTAXIC ORGANIZATION OF SENTENCES WITH APPEALS
(ON THE BASIS OF LITURGICAL TEXTS (AKATHISTS)
OF UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH)**

Олійников В.А.,

*кандидат наук із богослов'я**Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

У статті окреслено семантичні різновиди кличного відмінка й визначено властивості кожного; проаналізовано засоби вираження, семантично-синтаксичні позиції грамем категорії звертання в реченневих побудовах; простежено функційне навантаження звертань у текстах акафістів Української Православної Церкви.

Ключові слова: семантико-синтаксична валентність, предикат, категорія звертання, функції кличного відмінка, грамема, конфесійні звертання.

В статье рассмотрены семантические разновидности звательного падежа и определены свойства каждого; проанализированы средства выражения, семантически-синтаксические позиции граммем категории обращения в предложениях; исследована функциональность обращений в текстах акафистов Украинской Православной Церкви.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая валентность, предикат, категория обращения, функции звательного падежа, граммемы, конфессиональные обращения.

The article outlines the semantic varieties of the vocative case and defines the properties of each type; the means of expression and the semantic-syntactic positions of the grammemes of appeal category are analyzed in the sentence constructs; the functional load of appeals in the Akathists texts of Ukrainian Orthodox Church has been traced.

Key words: semantic-syntactic valence, predicate, category of appeal, functions of the vocative case, grammeme, confessional appeals.

Постановка проблеми. Сьогодні функційно-категорійна лінгвістика набула особливої ваги й досвіду. Кожен мовний фрагмент аналізують комплексно, з огляду на його функційні й комунікативно-прагматичні параметри. Такий підхід уможливив вирішення вокативних синтаксем і вивчення їх у різних аспектах. Дискусійним залишається питання про своєрідність уживання вока-

тивів у різних мовленнєвих стилях. Семантико-стилістична спеціалізація цих компонентів, засвідчених в акафістах, не була предметом спеціального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Граматичний статус звертання досліджували багато мовознавців, серед них – І.Р. Вихованець, П.С. Дудик, Л.О. Кадомцева, М.У. Каранська,

Н.М. Костусяк, І.К. Кучеренко, О.Г. Межов, М.В. Мірченко, М.Я. Плющ, О.О. Потебня, М.С. Скаб, І.І. Слинько, Є.К. Тимченко. Сучасні лінгвісти звертають увагу на вирізнення первинної та вторинної сфери функціонування кличного відмінка.

Незважаючи на значну зацікавленість і опрацювання, порушене питання потребує глибшого вивчення, а залучення недослідженого в семантико-синтаксичному аспекті матеріалу – богословських текстів – стане помітним кроком для покращення тлумачення, усеохопного аналізу категорії звертання в сучасному українському мовознавстві.

Постановка завдання. Метою статті є системне вивчення центральних і периферійних семантико-граматичних функцій вокатива на матеріалі богослужбових текстів. Відповідно до мети потрібно розв'язати такі завдання: 1) схарактеризувати семантичні різновиди кличного відмінка; 2) проаналізувати засоби вираження, семантико-синтаксичні позиції звертання в реченнєвих структурах; 3) з'ясувати функційне навантаження звертань в акафістах Української Православної Церкви.

Виклад основного матеріалу. Семантичний рівень речення належить до трьох специфічних конструктивних особливостей речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці й має зовнішнє спрямування в структурі мови, тобто відбиває предмети та явища позамовного світу [8, с. 92]. Семантико-синтаксичний опис речень зі звертаннями засвідчує безпосередній зв'язок із вагомими питаннями синтаксичного вчення: 1) співвідношення семантичної та формальної реченнєвої організації; 2) окреслення загальної типології простого речення поряд із виділенням часткових конструкцій, які формують загальне розуміння трансформованої моделі головної синтаксичної одиниці.

У сучасній лінгвоукраїністиці панує аргументована багатьма науковцями думка про симетричність формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних побудов речень, тобто виокремлені на підґрунті синтаксичних зв'язків (предикативного, підрядного, сурядного чи недиференційованого [19, с. 192–289]) члени речення й організовані на підґрунті семантико-синтаксичних відношень синтаксеми (суб'єктна, об'єктна, адресатна, інструментальна (знаряддя або засіб дії), локативна (початковий пункт руху, шлях руху й кінцевий пункт руху)) функціонують у структурі речення як взаємопов'язані одиниці. Спільним для формально-синтаксичної та семантико-син-

таксичної залежностей в основній синтаксичній одиниці-конструкції, як констатує Т.Є. Масицька, є вказівка на синтаксичну сутність того компонента, який вони визначають: члена речення, що виділяється за синтаксичною ознакою, і компонента, який характеризується за семантико-синтаксичною властивістю, але з урахуванням синтаксичного показника [16, с. 173]. Зважаючи на те, що семантико-синтаксичні структурні елементи речення співвідносні з формально-синтаксичними (членами речення), предикат як частина семантико-синтаксичної побудови речення є присудком у формально-синтаксичній позиції. Варто наголосити, що присудок пов'язаний предикативним зв'язком із підметом та утворює взаємозалежну конструкцію; другорядні члени речення предметного значення формально-синтаксично залежать від присудка. У семантико-синтаксичній організації елементарного простого речення всі синтаксеми залежать від предиката, навіть суб'єктна (підмет із формально-синтаксичного погляду). Підкреслюючи домінуючу роль аналізованого складника речення у виборі комплексу синтаксичних позицій і способів їхнього семантичного й морфологічного вираження, Л. Теньєр називав дієслівний предикат синтаксичним ядром реченнєвої конструкції [21, с. 117], який імплікує, за словами Й.Ф. Андерша, появу субстанційних синтаксем своїм значенням [4, с. 28]. М.В. Мірченко постулює таке: «Синтаксична позиція предиката визначає відношення між функціями компонентів структурної схеми, у якій предикат задає функціональні параметри непередикатних актантів. Така гегемонія предиката як ознакового слова протиставляється іншим, непередикативним субстанційним словам у структурі речення» [19, с. 112]. За вживання звертання будова простого речення зазнає ускладнення; процес відбувається у двох аспектах: формальному й семантичному. На формальному рівні здійснюється розширення структурної схеми речення, на семантичному передбачене введення додаткової пропозиції.

Крім того, відомо, що предикат не тільки організує семантичну структуру елементарного речення, а й модифікує її. Предикат і валентно передбачувані аргументи із субстанційним (власне-субстанційним) значенням формують елементарну структуру речення. За умови заміщення валентно зумовлених позицій невалентно-субстанційними аргументами семантично елементарне речення модифікується, перетворюючись у неелементарну конструкцію [19, с. 106]. Ми підтримуємо позицію І.Р. Вихованця, що на семантико-синтаксичному рівні речення звертання функціонує

як вторинна субстанційна синтаксема, сформована в результаті об'єднання двох елементарних із семантико-синтаксичного погляду простих речень в одну ускладнену конструкцію. При цьому вокативна субстанційна синтаксема стає пунктом семантико-синтаксичного ускладнення (злиття в ній функцій двох вихідних іменникових компонентів) [7, с. 186], напр.: *«Помилуй мене, о Мати милосердна»* (А. 3.10 – Акафістник. Т. № 3. Акафіст № 10) ← *Хтось* (суб'єкт дії, мовець) *прохає Матір милосердну помилувати + Мати милосердна помилує*. О.Г. Межов зауважує, що суб'єктом і предикатом першої елементарної реченнєвої конструкції виявляються мовець і його вольовий вплив на об'єкт, тобто співрозмовника, адресата мовлення, а суб'єктом і предикатом другої елементарної реченнєвої конструкції – співрозмовник і його потенційна дія (із можливим об'єктом, адресатом, знаряддям дії тощо залежно від потенціалу семантико-синтаксичної валентності предиката) [18, с. 178]. А.П. Загнітко називає звертання згорнутим висловленням, «яке має потенційну предикативність, міра якої може бути різною» [11, с. 591]. Отже, речення, до семантичної структури якого належить вокативна синтаксема, залишається монопредикативною одиницею, але з двома розчленованими денотативними ситуаціями й двома поєднаними предикаціями. Первинна предикація репрезентує вихідне семантично елементарне просте речення, вторинна – субстанційну синтаксему, відтворену з основного семантично елементарного простого речення. Так за згортання двох елементарних із семантико-синтаксичного погляду простих речень формується неелементарна (поліпропозитивна) конструкція.

На семантико-синтаксичному рівні субстанційні синтаксеми корелюють із певними відмінковими формами. Вокативна субстанційна синтаксема в українській мові має спеціалізовану форму вираження – кличний відмінок, або вокатив. Описуючи семантико-синтаксичну природу кличного відмінка, сучасні мовознавці досі не сформували єдиного погляду на кількість його семантико-синтаксичних різновидів. Вважаємо аргументованою підтриману багатьма українськими лінгвістами теорію І.Р. Вихованця про виокремлення чотирьох семантико-синтаксичних різновидів кличного відмінка: семантично складного (адресата – потенційного суб'єкта дії); семантично складного акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта; кличного ідентифікуючого полісемантичного, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ним займенникового іменника дру-

гої особи; кличного однокомпонентного речення як конденсата суб'єктно-предикатної структури [7, с. 186–189; 10, с. 47–49; 15, с. 113–116; 19, с. 181].

Кличному, як і кожному відмінку, властиві первинна й низка вторинних сфер. Первинною для вокатива є семантико-синтаксична функція адресата вольової дії та потенційного суб'єкта дії. Конструкції цього зразка – семантично складні структури, у яких аналізований відмінок «виступає конденсатом згорнутого речення і, приєднуючись до базового речення, вихідну адресатну семантику доповнює семантикою потенційного суб'єкта при предикатах в імперативній формі» [6, с. 140–143], напр.: *«Радуйся, Милостива»* (А. 3.6). О.Г. Межов зауважує, що «функція адресата – потенційного суб'єкта дії формується з елементарних відмінкових значень, одне з яких (суб'єктне) модифікується в значення потенційного суб'єкта. Кличний відмінок стосується передусім адресата-співрозмовника, якого суб'єкт-мовець спонукає до виконання дії, у якій адресат дії стає потенційним суб'єктом» [17, с. 146]. Зазначений семантико-синтаксичний різновид кличного відмінка став основою для виокремлення першої грами категорії звертання.

Обмірковуючи особливості аналізованої грами, мовознавці відмічають, по-перше, що предметна частина звертання «перебуває у відповідному зв'язку з двома предикатами, один із яких своєю семантико-синтаксичною валентністю визначає наявність об'єктно-адресатної синтаксеми (співбесідника), а другий вимагає компонента в ролі суб'єкта дії» [15, с. 114]; для аналізованої грами характерний синкретизм [19, с. 180], оскільки в її змісті одночасно представлені дві сфери – суб'єктна й об'єктна [13, с. 551]; у формі кличного відмінка при імперативах конденсовано виражено складну структуру (мовця та його інтенцію, спонукання до дії (суб'єкт і предикат) співрозмовника (адресата вихідної моделі) та потенційну його дію з можливими валентними партнерами) [18, с. 179; 19, с. 178–179]; вокатив із дієсловами наказового способу наділений семантико-синтаксичними ознаками субстанційності (ускладненої), пасивності – потенційної активності, фінальної спрямованості – вихідної потенційної спрямованості, супровідної емотивності [6, с. 138]; за вживання придієслівного імперативного варіанта вокативної синтаксеми чітко виявляється потенційна суб'єктність дії [20, с. 326]. По-друге, варто звернути увагу й на предикатні компоненти реченнєвих структур. Предикат першої реченнєвої структури пере-

важно зі значенням мовлення, спілкування зазнає синтаксичної редукації. Репрезентантами предикатної синтаксеми другого речення виступають дієслова із семантикою дії, рідше – процесу, стану, якості [14, с. 66]. Проаналізувавши в сучасній українській мові можливості функціонування адресатно-суб'єктного вокатива в ролі залежного компонента, підпорядкованого імперативним ознаковим словам, Н.М. Костусяк виокремила такі предикати, які функціонують й у досліджуваній нами джерельній базі: 1) предикати дії, напр.: «*Захисти нас, Владичице Богородице, від усіх ворогів наших видимих і невидимих та від усякого зла*» (А. 3.11); 2) предикати процесу, напр.: «*Ісусе, що воскресяєш мертвих, оживи мене, померлого гріхами*» (А. 2.3); 3) предикати стану, напр.: «*Ісусе, не погордуї увійти в дім душі моєї*» (А. 2.3); 4) предикати якості та якості-відношення, морфологічними репрезентантами яких є власне прикметники або ступеньовані прикметникові компоненти разом з імперативною формою дієслівної зв'язки *бути*, напр.: «*Але Милостивим будь до мене, Владико, що так молюся*» (А. 2.4) [15, с. 115]. Останній приклад належить до одиничних, найчастіше ознаку предмета думки в текстах акафістів виражають іменники у формі орудного відмінка. Вибір зазначеного відмінка в іменній частині зумовлений специфічною семантикою й указує, за словами І.Р. Вихованця, на непостійну чи нехарактерну ознаку суб'єкта [8, с. 79], напр.: «*Стіною і Огорожею будь, Владичице, для нас*» (А. 3.4). Зазначимо, що перша грамема категорії звертання, яку репрезентує «іменникова форма кличного відмінка й дублює імператив дієслова» [19, с. 181], займає центральне місце у функціонуванні вокатива, а також слугує основою формування вторинних функцій кличного відмінка для побудови інших ускладнених моделей речень.

Друга грамема категорії звертання в сучасній українській мові окреслена на підставі вторинного семантико-синтаксичного показника кличного відмінка іменника – функції акцентованого адресата й відповідно нейтралізованого суб'єкта, який «сформувався внаслідок нівеляції первинної супровідної семантико-синтаксичної функції потенційного суб'єкта й переміщення вказаної грамеми в позицію детермінантного компонента, залежного від предикативної основи речення» [13, с. 551–552]. Детермінантні ознаки аналізованого семантичного різновиду вокатива засвідчують, що він не входить у валентну рамку предиката, тобто перебуває в залежному зв'язку не з дієсловом-предикатом, а з усією предикативною основою речення. Отже, для другої грамеми

зазначеної категорії характерна ознака автономності. Актуалізація адресатної семантики вокатива «знебарвлює суб'єктну функцію» [19, с. 180]. Семантично складний кличний акцентованого адресата й відповідно нейтралізованого суб'єкта тільки називає адресата, а супровідне спонукування співрозмовника до потенційної вольової дії мовця не передбачене, тобто вокативні синтаксеми другого різновиду адресатно-суб'єктного значення не набувають, напр.: «*Бурею багатьох бід охопленим нам допомагаєш, Владичице*» (А. 1.7). Користуючись поданою вище класифікацією, виділимо семантичні типи предикатів, що формують речення, якому підпорядкований вокатив другої грамеми: 1) предикати дії, напр.: «*Сила Вишнього оселилася у твоєму чистому і непорочному серці, **преблаженний Феодосію***» (А. 1.20); 2) предикати процесу, напр.: «*Радісно святкуємо пам'ять твою, як належить, **преславний отче Миколаю***» (А. 1.13); 3) предикати стану, напр.: «*Усе єство ангельське здивувалося великому ділу Твого втілення, **Господи***» (А. 1.5); 4) предикати якості та якості-відношення з дієслівною зв'язкою *бути*, напр.: «*Милостивий, я був подібний до тих, що за Ноя згрішили*» (А. 3.13); 5) іменникові предикати у формі орудного відмінка, напр.: «*...**сини людські, ось Мати Моя Покровом і Пристановищем вам буде***» (А. 2.7).

Основою для відокремлення третьої грамеми категорії звертання (ідентифікувального полісемантичного вокатива) став ще один вторинний вияв семантико-синтаксичної властивості кличного відмінка іменника – семантичне дублювання вокативною синтаксемою ролі займенникового іменника другої особи однини чи множини. У цьому разі кличний відмінок виконує семантико-синтаксичну функцію ідентифікації. За вживання опосередкованого вокатива спостерігається, за словами О.К. Безпояско, «спеціалізація семантико-синтаксичних ознак адресатності <...> у так званих «семантичних комплексах», де об'єднані навколо предиката аргументні суб'єкт, адресат, об'єкт» [5, с. 40]. Наприклад, тотожне використання кличного відмінка й займенникових іменників *ти* й *ви* співвідносне із семантико-синтаксичною функцією суб'єкта, що демонструє внутрішню схожість називного й кличного, напр.: «*Ви, **отці преблаженні, явилися світлоподательними світилами на земному колі...***» (А. 1.20); семантико-синтаксична кореляція кличного й знахідного репрезентує об'єктну функцію, напр.: «*Увесь світ видимий і невидимий хвалить **Тебе, Богородице Діво, як старанну Заступницю нашу...***» (А. 3.11); периферійну позицію об'єктної

сфери займає паралельне вживання прийменникового родового й кличного відмінків, напр.: «...зі зворушеністю припадаємо до вас, святі Три Святителі» (А. 2.14); одночасне функціонування давального й кличного відмінків підсилює функцію адресатності, напр.: «Спів, який приносимо вам, богоносні отці, недостатній для похвали славних ваших подвигів і трудів надлюдських» (А. 1.20). На останньому місці ієрархії взаємовпливу кличного й інших відмінків перебуває взаємозв'язок кличного й безприйменникового чи прийменникового орудного, який засвідчує сфокусовану увагу на інструментальному значенні, напр.: «Господи Боже наш, Тобою ж царі царюють і владика пишуть закони» (А. 1.2); «Красномовні оратори перед Тобою, Богородице, як риби безголові» (А. 1.8). Предикатні синтаксеми третьої грами категорії звертання засвідчені в текстах акафістів із такими семантичними параметрами: 1) предикати дії, напр.: «Ісусе, Ти в плоть нашу зодягнувся і смертю Своєю смерті державу зруйнував» (А. 1.4); 2) предикати процесу, напр.: «благаємо Тебе, Владичице» (А. 1.9); 3) предикати стану, напр.: «...ти, Ольго преблаженна, не побоялася піти до невірних співвітчизників твоїх» (А. 1.15); 4) предикати якості та якості-відношення, морфологічні репрезентанти яких – особо-часові форми дієслівної зв'язки *бути* разом із власне прикметниками або ступеньованими прикметниковими компонентами, напр.: «Ісусе, Ти був покладений у гріб» (А. 3.24); 5) іменникові предикати в орудному відмінку, напр.: «Увесь солодкістю був для тебе Найсолодший Ісус, мученице Ірино» (А. 3.18).

Конфесійні звертання розширюють групу дієслів процесу. Специфічність вносять слова, які позначають якісні зміни, що стосуються Всемогутнього Бога-Отця, Господа Ісуса Христа, Святого й Животворчого Духа, Пресвятої Тройці, Животворчого Хреста Господнього, Пресвятої Богородиці, святих Безплотних Сил, усіх святих. Засвідчений факт дає змогу доповнити варіанти дієслів процесу групою «дієслова, які позначають якісні зміни, що стосуються святих осіб», напр.:

возноситися, воскресатися, втілюватися, оживотворятися, сподобитися.

Четверту граму категорії звертання формують ускладнені (з характерною певною синтаксичною автономністю) реченнєві утворення – вокативи в позиції окремої синтаксичної одиниці із семантико-синтаксичною функцією адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії [9, с. 78], напр.: «**О преславна і всехвальна свята мученице Ірино! Прийми від нас цей малий похвальний спів...**» (А. 3.18). Такі однокомпонентні конструкції з конденсованою суб'єктно-предикатно-адресатною структурою формують кличний як «перший за рангом» реченнєвотвірний відмінок [6, с. 143]. Вокативні речення – побудови синтаксемного характеру, які «в семантико-синтаксичному плані членуються на дві конститутивні синтаксеми, одна з яких є лексично вираженою зі складним семантико-синтаксичним змістом (суб'єктно-адресатна семантика), а друга – лексично не вираженою, нульовою (предикатна семантика)» [7, с. 61]. Н.М. Костусяк вважає, що «функціонування вокативних конструкцій великою мірою ґрунтується на редуції імперативних предикатів, а тому форми кличного відмінка в позиції автономного синтаксичного утворення доцільно кваліфікувати як конденсати речення, синкретичні компоненти» [12, с. 278].

Висновки. Проаналізувавши семантично-синтаксичну організацію речень із конфесійними звертаннями, можемо стверджувати, що вокатив як семантико-синтаксичний корелят кличного відмінка має чотири різновиди, розмежовані на підставі первинного та вторинних виявів зазначеного відмінка, зокрема семантично складного (адресата – потенційного суб'єкта дії); семантично складного акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта; кличного ідентифікувального полісемантичного, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ним займенникового іменника другої особи; кличного однокомпонентного речення як конденсата суб'єктно-предикатної структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акафістник: у 3 т. К.: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012. Т. 1. 2011. 352 с.
2. Акафістник: у 3 т. К.: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012. Т. 2. 2012. 416 с.
3. Акафістник: у 3 т. К.: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012. Т. 3. 2012. 368 с.
4. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. К.: Наукова думка, 1987. 191 с.
5. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). К.: Наукова думка, 1991. 172 с.
6. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. К.: Наукова думка, 1987. 232 с.
7. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К.: Наук. думка, 1992. 224 с.

8. Вихованець І.Р. Граматика української мови: синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
9. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови. К.: Пульсари, 2004. 398 с.
10. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. К.: Наукова думка, 1991. 192 с.
11. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ДонДУ, 2011. 991 с.
12. Костусяк Н.М., Межов О.Г. Семантико-граматичні ознаки адресатної синтаксеми в сучасній українській мові. Культура народів Причорномор'я. 2007. № 110. Т. 1. С. 275–279.
13. Костусяк Н.М. Семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні та комунікативні ознаки кличного відмінка іменників. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія. 2010. № 910. Вип. 60. Ч. 1. С. 548–553.
14. Костусяк Н.М. Адресатна синтаксична одиниця на тлі міжрівневої взаємодії. Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. 2011. № 1. Філологічні науки. Мовознавство. С. 63–68.
15. Костусяк Н.М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк: ВНУ, 2012. 452 с.
16. Масицька Т.Є. Речення як багатоаспектна синтаксична одиниця. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10. 2013. Вип. 10. С. 169–174.
17. Межов О.Г. Специфіка адресатно-суб'єктної синтаксеми в сучасній українській мові. Волинь філологічна: текст і контекст. Луцьк, 2012. Вип. 14. С. 144–150.
18. Межов О.Г. Функційне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса. Наукові записки НУ «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2014. Вип. 44. С. 178–181.
19. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк: РВВ «Вежа», 2004. 393 с.
20. Скаб М.С. Ще раз про семантико-синтаксичну варіантність вокатива в українській мові. Лінгвістичні студії. Донецьк: ДонНУ, 2007. Випуск 15. С. 325–330.
21. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. М.: Прогресс, 1988. 656 с.

УДК 372.811.161

ПРЕДМЕТНА ФОНОСТИЛІСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА

TEACHER-PHILOLOGISTS' SUBJECT PHONOSTYLISTICS COMPETENCE

Руда Г.С.,

*аспірант кафедри української мови, літератури та методики викладання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*

Статтю присвячено проблемі формування професійної компетентності учителя-філолога, в ієрархічній структурі якої визначено фоностилїстичну компетентність як складник предметної українськомовної компетентності фахівця-словесника. Доведено, що предметну фоностилїстичну компетентність філолога варто розглядати як готовність і здатність застосувати фоностилїстичну компетенцію в професійній діяльності з урахуванням освітніх вимог і запитів суспільства до формування комунікативної особистості учня.

Ключові слова: компетенція, компетентність, професійна компетентність учителя-філолога, предметна компетенція, предметна компетентність, предметна компетентність з української мови вчителя-словесника, фоностилїстична предметна компетенція вчителя-словесника, фоностилїстична предметна компетентність учителя-словесника.

Статья посвящена проблеме формирования профессиональной компетентности учителя-филолога, в иерархической структуре которой определена фоностилїстическая компетентность как составляющая предметной украиноязычной компетентности словесника. Доказано, что предметную фоностилїстическую компетентность филолога следует рассматривать как готовность и способность применить фоностилїстическую компетенцию в профессиональной деятельности с учетом образовательных требований и запросов общества к формированию коммуникативной личности ученика.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, профессиональная компетентность учителя-филолога, предметная компетенция, предметная компетентность, предметная компетентность по украинскому языку учителя-словесника, фоностилїстическая предметная компетенция учителя-словесника, фоностилїстическая предметная компетентность учителя-словесника.

The article deals with the problem of teacher-philologist's forming the professional competence. A phonostylistics competence as a component of teacher-philologist's subject Ukrainian-language competence is analyzed. It is proved that the subject phonostylistics competence of the philologist is the readiness and ability to apply phonostylistics knowledge and skills during its professional activity according to the educational requirements and demands of society to the student's forming communicative personality.

Key words: competence, professional competence of the teacher-philologist, subject competence, subject Ukrainian-language competence of the teacher- philologist, subject phonostylistics competence of the teacher-philologist.

Постановка проблеми. Піднесення рівня мовно-мовленнєвої здатності суспільства, озброєння молоді знаннями стилістичного потенціалу рідної мови, виховання шанобливого ставлення до слова як носія інформації, засобу розвитку культури й духовності народу – провідні завдання мовної освіти, виконання яких насамперед стосуються учителів-філологів. З огляду на це питання формування високоосвічених, інтелектуально розвинених, мовно грамотних фахівців із високим рівнем комунікативної компетентності є актуальним у теоретичній і практичній підготовці майбутніх учителів-словесників.

Ідеться про таку зорієнтованість освіти, і мовної зокрема, що ґрунтується на компетентнісному підході, реалізація якого передбачає набуття студентами необхідних ключових, загальнопрофесійних, спеціальних компетентностей, необхідних для провадження діяльності за певною спеціальністю чи в галузі знань, а також готовності й здатності застосування їх у навчальній сфері та за її межами. За такого підходу показником ефективності навчання студента виступає рівень сформованості його професійної компетентності.

Сьогодні компетентнісне спрямування освіти визначають нормативно-правові джерела, зокрема Державні стандарти початкової загальної освіти, базової й повної загальної середньої освіти, Закон України «Про освіту», Концепція Нової української школи, що вимагає достеменних фундаментальних досліджень сутності, особливостей упровадження компетентнісного підходу до формування змісту початкової, середньої та вищої вітчизняної освіти.

Підготовка висококваліфікованого вчителя-філолога зумовлює необхідність вивчення й наукового узагальнення такого поняття, як професійна компетентність майбутнього словесника, її ієрархічної структурної наповнюваності, одним зі складників якої є фахова предметна компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світова наука акумулювала значний теоретико-емпіричний матеріал у площині дослідження компетентнісного підходу, вагомими з-поміж яких є праці філософів, психологів, дидактів, лінгводидактів. Основні методологічні й теоре-

тичні положення впровадження означеного підходу в систему освіти висвітлено в працях українських (З.П. Бакум, Н.М. Бібік, Н.А. Глузман, О.М. Горошкіна, Н.Б. Голуб, К.Я. Климова, В.В. Крижко, І.А. Кучеренко, О.І. Локшина, В.І. Луговий, Л.І. Мамчур, О.В. Овчарук, С.А. Омельчук, М.І. Пентилюк, О.І. Пометун, І.В. Родигіна, О.Я. Савченко, О.М. Семенов, С.Е. Трубачева, Г.О. Фрейман, Л.Л. Хоружа й ін.) і зарубіжних учених (В.І. Байденко, Ю.В. Варданян, Е.Ф. Зеєр, І.О. Зимня, Г.І. Ібрагімов, О.А. Орлов, Дж. Равен, А.В. Хуторський, С.Є. Шишов, У. Бек, А. Брунер, Д. Валь, Ф. Вайнерт, Е. Кліме, Х. Кнауф, Ф. Фрідріх Д. Хегер та ін.).

Проте, незважаючи на низку ґрунтовних досліджень, має місце неоднозначність і неузгодженість науково-практичних підходів у поглядах на проблему компетентнісного навчання. Актуальними є положення про встановлення єдності й сутності категорійно-понятійного апарату й положень такого підходу (диференціація понять «компетенція» і «компетентність», встановлення ієрархії компетентностей, розмежування їх на різних етапах здобування освіти (початкова школа, основна, старша й вища) (за Н.Б. Голуб)); визначення особливостей, сутнісних характеристик, структурних елементів, механізмів формування кожної компетенції й компетентностей відповідно до їх ієрархії; розроблення критеріїв оцінювання навчальних досягнень учасників освітнього процесу в умовах компетентнісного навчання з метою вимірювання рівня сформованості тієї чи іншої компетентності; з'ясування змісту, місця й значення компетентнісного підходу в процесі навчання студентів, зосібна філологів, в оволодінні ними професійною мовною компетенцією й компетентністю; визначення компетентнісного потенціалу навчальних предметів; детальне дослідження предметної компетентності з української мови в закладах загальної середньої освіти й предметної професійної українськомовної компетентності майбутніх словесників у закладах вищої освіти.

У рамках нашої розвідки вивчення й наукового обґрунтування потребує визначення місця предметної компетентності з фоностилістики вчителя-філолога як одного зі складників його професійної компетентності.

Проблема формування та розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури, окремих їх компетенцій простежується в працях О.М. Семеног, В.В. Сидоренко, Л.В. Коваленко, В.О. Коваль, Л.Г. Бабенко, Ю.К. Картавої, В.Л. Кришук, Н.О. Задорожної; І.В. Барабаш (мовно-літературна компетентність майбутніх учителів-філологів), М.І. Пентилюк (мовленнєва компетенція студентів-філологів), Л.Ю. Сімоненко (методична компетентність майбутніх учителів української мови), Т.В. Сімоненко (професійна мовнокомунікативна компетенція студентів філологічних факультетів), В.І. Шуляра (конструкторсько-технологічна компетентність учителя-філолога), Т.М. Пушкар (соціально-комунікативні компетенції в системі професійних компетенцій майбутнього вчителя-філолога), О.А. Кучерявої (дискурсивна компетенція студентів філологічних факультетів), Г.А. Дегтярьової, А.О. Лановенко (інформаційно-комунікаційна компетентність учителя-філолога), С.І. Корнієнко (лінгвістична компетентність).

Питання щодо фоностилістичного аспекту як засобу підвищення мовної культури учнів і студентів простежуються в працях З.П. Бакум, І.К. Білодіда, Н.І. Босак, Г.О. Глазкової, Г.П. Кузнецової, Н.І. Тоцької; формування фоностилістичної компетенції вчителя іноземної мови знаходимо в І.І. Головчанської. Проте не простежуються спроби визначення шляхів реалізації та формування фоностилістичної компетентності майбутнього вчителя української мови й літератури, що сприятиме успішному провадженню його подальшої професійної діяльності під час вивчення функціонально-стилістичних особливостей звукового оформлення мовлення.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення особливостей змісту фоностилістичної предметної компетентності вчителя-словесника як підґрунтя предметної українськомовної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Компетентнісний підхід передбачає набуття учнями, студентами знань, умінь і навичок вільного володіння мовою як інструментарієм мислення й комунікації, а в кінцевому результаті – формує мовну особистість [4, с. 56]. В основі означеного підходу лежать поняття «компетенція» і «компетентність», тлумачення яких за час становлення набуло двовекторного спрямування – ототожнення та розмежування (компетенція – складник компетентності, компетенція реалізується в компетентності, компетентність є результатом набуття компетенцій, співвідносяться як загальне й кон-

кретне). Безперечно, доцільним є розмежування цих понять, що підтверджують численні філософські, психологічні, педагогічні, дидактичні, лінгводидактичні та методичні дослідження.

З огляду на наявний в освітньому вимірі лексико-семантичний аналіз з урахуванням порівняльно-зіставного, аналітичного, функціонального, операційного підходів до пояснення значень слів «компетенція» і «компетентність», ми погоджуємося з таким тлумаченням термінів: *компетенція* – це стандартне, нормативне поняття; загальна соціальна норма, взірць; сформульовані й визначені правила; сукупність знань, умінь і навичок, якими особистість повинна оволодіти відповідно до чинної програми, освітніх цілей і завдань; *компетентність* – особистісний результат навчальної діяльності; практичний досвід успішного використання відповідних знань і умінь у різних життєвих ситуаціях; індивідуальний досвід реалізації набутих компетенцій; показник того, що особистість змогла реалізувати в дії накопичений багаж знань і умінь для досягнення бажаного результату; дієвість застосування здобутих знань і умінь особистості відповідно до визначених освітніх стандартів; досвід ефективної діяльності в межах певної компетенції (у певній сфері) [4, с. 63].

Для практичного запровадження компетентнісного підходу в освітньому процесі необхідне визначення ієрархічної структури системи компетентностей, оскільки знання й дотримання якої, на думку Н.Б. Голуб, «регулює наступність і перспективність формування компетентностей на всіх рівнях здобування освіти» [1].

Дослідники зосереджують увагу на тому, що в закладах загальної середньої освіти мають місце ключові (надпредметні чи метапредметні), міжпредметні/галузеві (загальнопредметні чи загальногалузеві) і предметні, а у вищій школі – базові, загальнопрофесійні й спеціальні (специфічні, вузькопрофесійні) компетентності.

Фахова підготовка вчителя-словесника передбачає формування комплексу професійних компетентностей, з-поміж яких провідною виступає мовна (лінгвістична) компетентність (у структурі загальнопрофесійних згідно з ієрархією), відповідно до якої філолог має володіти знаннями про систему мови, правила функціонування одиниць мови в мовленні й здатність за допомогою цієї системи розуміти чужі думки й висловлювати власні судження в усній і письмовій формі.

Лінгвістична (мовна) компетентність учителя української мови – це володіння знаннями про систему мови, правила функціонування оди-

ниць мови в мовленні й здатність за допомогою цієї системи розуміти чужі думки й висловлювати власні судження в усній і письмовій формі; «уміння оперувати цими знаннями в процесі професійної діяльності: аналізувати, зіставляти, групувати факти мови, використовувати методи відповідного лінгвістичного опису» [6, с. 63]. Таке тлумачення компетентності демонструє два підходи до визначення її змісту – сукупність знань і розвиток мовної здатності. Перший демонструє усвідомлення мовних норм (фонетичних, граматичних, лексичних, орфоепічних), які є структурними компонентами мовної компетентності, що відповідають рівням і підрівням системи мови: фонетичний, лексичний, граматичний (за М.О. Орап) [5].

Отже, лінгвістична (мовна) компетентність містить знання базових мовознавчих понять, основних відомостей із різних розділів мовознавства, що передбачені навчальною програмою з української мови; базові фонетичні, орфоепічні, лексичні, орфографічні, граматичні, стилістичні вміння; усвідомлення зображувально-виражальних можливостей рідної мови; базові знання зі стилістики тексту. За таких умов формується предметна професійна компетентність словесника, під якою розуміємо наявність професійних знань у системі лінгвістичних і лінгвометодичних дисциплін, а також уміння застосовувати їх у процесі комунікації та в професійній діяльності.

Зважаючи на це, складником професійної мовної компетентності учителя-філолога є фоностилестична компетентність, володіння якою сприятиме формуванню предметної фоностилестичної компетентності учнів як підгрунтя предметної українськомовної компетентності. Ми дотримуємося такої думки, спираючись на дослідження в галузі фоностилестики, відповідно до яких сегментна й супraseгментна фоностилестика об'єднує всі рівні мовної системи й структури.

З огляду на вищезазначене науково-методичного пояснення потребують поняття «предметна компетенція», «предметна компетентність», «предметна компетентність з української мови вчителя-словесника», «фоностилестична предметна компетенція вчителя-словесника», «фоностилестична предметна компетентність учителя-словесника».

У Держстандартах як початкової, так і базової загальної середньої освіти предметна компетенція трактується як сукупність знань, умінь і характерних рис у межах змісту конкретного предмета, необхідних для виконання учнями певних дій із метою розв'язання навчальних проблем, задач,

ситуацій, а предметна (галузева) компетентність – як набутий учнями в процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань [3]. Окрім змістовного й процесуального компонентів, досліджувані поняття охоплюють мотиваційний, ціннісний складники, що передбачає виконання певних дій через власне ставлення й оцінювання.

Якщо говорити про предметну компетентність з української мови, то, на думку Н.Б. Голуб, важливо сформувати ціннісне ставлення до державної мови, домогтися усвідомлення важливості її як засобу ідентифікації мовця з українським народом, нацією, як культурологічного чинника, зацікавити процесом набуття досвіду спілкування українською мовою [2].

Необхідно зазначити, що в ієрархії компетентностей предметні посідають провідне місце у формуванні ключових і міжпредметних компетентностей (ключова формується на міжпредметному рівні шляхом оволодіння предметною компетентністю, тобто спеціальнопредметні компетентності є стадіями, рівнями набуття загальнопредметних, а останні – базових).

У цьому разі можемо стверджувати, що предметна компетентність з української мови вчителя-словесника є наскрізною у формуванні загальнопредметної компетентності з української мови учня протягом навчання в середній школі, а отже, і таких ключових, як вільне володіння державною мовою та здатність спілкуватися нею, передбачених Законом України «Про освіту». Визначаємо сутність означеного поняття, спираючись на визначення Г.П. Кузнецової.

Предметна компетентність з української мови майбутнього учителя-філолога – це логічно усвідомлені й практично спрямовані знання системи й структури української мови, уміння доцільно послуговуватися її мовними виражальними засобами в усіх видах мовленнєвої діяльності відповідно до мети й ситуації, продукувати мовно довершені тексти різних типів, стилів і жанрів; обирати й застосовувати вдалі комунікативні стратегії для досягнення життєвих цілей, лінгводидактично й комунікативно обґрунтовані сучасні освітні методи, технології, прийоми, засоби навчання мови в закладах загальної середньої освіти; надихати учнів на творчість, критичне мислення, розуміння мови як державотворчого чинника, засобу ідентифікації з українським народом, нацією; сприяти формуванню національно свідомого ставлення до мови, що виражається в прагненні та вмінні спілкуватися рідною мовою в

різних життєвих ситуаціях, відстоюванні пріоритету української мови в державі, здатності берегти й розвивати мовні традиції, мовний етикет.

Підґрунтям предметної українськомовної компетентності є фоностилістична компетентність. Треба зазначити, що фоностилістика є одним із перспективних напрямів лінгвістичних учень, перед якою виникає низка проблем, розв'язання яких стане підставою виділення її як самостійної науки з власним категоріально-понятійним апаратом дослідження, проблематикою. Таким чином, фоностилістика набуває статусу окремої мовознавчої дисципліни, що дає можливість виокремити поняття «фоностилістична предметна компетентність».

Отже, зопертям дослідження Г.П. Кузнецової, визначаємо дефініцію **фоностилістична компетенція** майбутнього учителя-словесника, що передбачає наявність таких складників:

1) опанування студентами теоретичними знаннями з розділу фонетики (знання про звуки/фонему/алофони, класифікація звуків української мови, артикуляційна характеристика голосних і приголосних звуків, комбінаторні й позиційні модифікації голосних/приголосних звуків, історичні чергування, складоподіл, фонетична норма, фонетична й фонематична транскрипції, фонологічна система, орфоєпія, інтонація, ритмомелодика, мовний такт) (за Г.П. Кузнецовою); із фоностилістики (стилістика, стилі мови й мовлення, фоностилістика, сегментна й суперсегментна (просодична) фоностилістика, предмет, об'єкт, проблематика фоностилістики як науки, фонопоетика, фоносемантика, фонотип, фоностиль, фонетична варіативність і фонетична варіантність, фоноваріант (фоностилема), фоностема, фоностилістичні засоби й прийоми організації мовлення сегментного й суперсегментного (просодичного) рівнів (частота вживання фонем у текстах різних стилів, їх сполучуваність і співвідношення; повтори (звукові, словесні, фразові); фігури уникнення; рима; ритміко-інтонаційні властивості; звуконаслідування; засоби милозвучності української мови; какофонія); екстралінгвістичні фактори, видозміни фонетичних одиниць, зумовлені й передбачувані умовами, ситуаціями й контекстами їх реалізацій; стилістичне використання наголосу; сучасні тенденції у вимові сегментних одиниць і особливості просодичного оформлення різних типів висловлювання; особливості фонетичного оформлення різних стилів мовлення); теорії походження мови (біологічні, соціальні, кінетичні, кінетично-звукові, звукові тощо) і процесів породження мовлення; витоків фоностилістичного вчення (Месопотамія, Давній Єгипет, Китай, Стародавня Індія, Давня Греція, Середні віки й епоха Ренесансу, часи Просвітництва) і його сучасний стан дослідження;

2) формування фоностилістичних умінь і навичок: правильно оформлювати власне висловлювання згідно з нормами вимови сучасної української мови; уміти впливати на співрозмовника засобами фонетичного оформлення мовлення та досягати мети спілкування; виражати своє ставлення до предмета розмови, співрозмовника й ситуації спілкування за допомогою просодичних засобів; використовувати різні варіанти вимови відповідно до стилю мовлення та ситуації спілкування; здійснювати постійний фонетичний контроль за власним мовленням; розрізняти стилі мовлення та давати їм характеристику на фоностилістичному рівні; уміти стилістично редагувати тексти; здійснювати фоностилістичний, а також повний стилістичний аналіз текстів різних стилів і жанрів;

3) власне ставлення майбутнього вчителя до предмета діяльності, володіння мовою, а також оцінювання своєї діяльності відповідно до очікуваних результатів.

Таким чином, **фоностилістична предметна компетенція** учителя української мови й літератури – це особистісний ресурс, що полягає в достатній теоретичній поінформованості, обізнаності в колі питань щодо фоностилістики як науки, фонетики й стилістики як її підґрунтя, основних понять фонетичної стилістики, витоків фоностилістичного вчення; у володінні фоностилістичними вміннями й навичками; у виявленні ціннісного ставлення чи поведінки до предмета діяльності й очікуваних результатів.

Поняття «фоностилістична предметна компетентність учителя-словесника» визначаємо, урахувавши погляди І.О. Зимньої, на які спирається і Н.Б. Голуб, досліджуючи формування предметної компетентності з української мови.

Отже, структурними компонентами компетентності є: 1) знання, які учні здобувають (теоретичний, знаннєвий компонент); 2) досвід застосування знань через вміння й навички (практичний); 3) ціннісне осмислене ставлення до змісту компетентності й об'єкта її застосування (ціннісний, ставленнєвий); 4) емоційно-вольове регулювання процесу формування й результату прояву компетентності (почуттєвий, емоційний); 5) готовність демонструвати сформовану компетентність (поведінковий) [2].

Стрижневим для фоностилістичної компетентності є професійна готовність майбутніх учителів української мови й літератури до формування фоно-

стилістичних знань, умінь і навичок в учнів, що має ґрунтуватися на власному досвіді їх застосування. Професійний складник означеної компетентності є необхідним компонентом ефективної роботи в закладах освіти, пов'язаний із демонстрацією словесником фонетичних, просодичних і функціонально-стилістичних знань, навичок і вмінь вивчення мови, їх використанням у навчально-комунікативних ситуаціях, а отже, є спроможністю студентів-філологів мобілізувати й реалізувати означені компоненти в майбутній професійній діяльності.

Фоностилістична предметна компетентність учителя-словесника – це володіння фоностилістичною компетенцією, що передбачає сукупність структурованих, взаємопов'язаних елементів: знань, умінь, ціннісного ставлення чи поведінки вчителя-філолога, які він здатен застосовувати в життєвій і професійній навчальній діяльності з метою формування фоностилістичних ЗУН учнів як підґрунтя предметної українськомовної компетентності.

Висновки. Компетентнісно орієнтована вища освіта передбачає підготовку кваліфікованого спеціаліста певного профілю, конкурентоспроможного на ринку праці, який володіє високим рівнем сформованості професійної компетентності. Процес реалізації компетентнісного підходу має на меті набуття знань, умінь і навичок, спрямованих на формування ключових, загальногалузевих (загальнопредметних) і предметних компетентностей особистості.

У професійній компетентності вчителя української мови та літератури як інтегральної особистісної якості чільне місце відводиться фаховій лінгвістичній (мовній) предметній компетентності, складником якої є фоностилістична предметна компетентність. Вважаємо, що фоностилістика як наукова дисципліна має компетентнісний потенціал, оскільки її розділи (сегментний і суперсегментний) пронизують усі рівні мовної системи й структури.

Сформованість фоностилістичної предметної компетентності характеризується високим рівнем володіння фонетичним, просодичним і функціонально-стилістичним аспектами вивчення мови, що сприятиме підвищенню культури мовлення нації, удосконаленню етики спілкування, поліпшенню якості освітнього процесу, а також гармонізації інституційних відносин.

Таким чином, фоностилістична предметна компетенція учителя-словесника – це система фоностилістичних знань, умінь і навичок, а фоностилістична предметна компетентність – це сформована особистісна характеристика фахівця, яка полягає в готовності й здатності застосовувати компетенцію з фонетичної стилістики в професійній діяльності з урахуванням освітніх вимог і запитів суспільства до формування комунікативної особистості учня.

Подальшого дослідження потребує питання психологічних умов формування предметної компетентності з фоностилістики фахівця-словесника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голуб Н.Б. До проблем компетентнісно орієнтованого навчання української мови в сучасних закладах. Українська мова і література в школі. 2018. № 2. С. 2–7. URL: http://lib.iitta.gov.ua/710547/1/Голуб.До_проблеми_компетентнісно-орієнтованого.pdf (дата звернення: 25.11.2018).
2. Голуб Н.Б. До проблеми предметної компетентності з української мови у закладах загальної середньої освіти. Українська мова і література в школі. 2018. № 1. С. 2–6. URL: http://lib.iitta.gov.ua/710546/1/Голуб.До_проблеми_предметної_компетентності.pdf (дата звернення: 25.11.2018).
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: від 23.11.2011 р. № 1392. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p> (дата звернення: 24.11.2018).
4. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу). Українська мова і література в школі. 2012. № 4. С. 51–64.
5. Орап М.О. Мовленнєва компетентність і мовленнєва діяльність сучасної молоді. URL: <http://social-science.com.ua/article/183> (дата звернення: 1.12.2018).
6. Симоненко Т.В. Мультимедіа як дидактичний засіб формування мовнокомунікативної компетентності студентів філологічних факультетів. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. 2012. № 1. С. 61–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNP ped_2012_1_12. (дата звернення: 1.12.2018).

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НЕОЗНАЧЕНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ В. ЛИСА «КРАЇНА ГІРКОЇ НІЖНОСТІ»)

LEXICAL MEANS OF EXPRESSION OF NON-EXPECTATIONS IN UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE BASIS OF THE NOVEL “THE COUNTRY OF THE BRUTAL TENDERNESS” BY V. LYS)

Тиха Л.Ю.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземної лінгвістики
Луцького національного технічного університету

У статті проаналізовано лексичний компонент категорії неозначеності. Охарактеризовано такі види лексичних одиниць для вираження неозначеності, як займенники, прислівники, їх словосполучення тощо. Визначено, що вказані лексеми можуть репрезентувати неозначену особу та її характеристики (вік, зовнішність), неозначені предмети, кількість, місце, відстань, час. На основі проведеного аналізу з'ясовано, що найпоширенішими лексемами, які виражають неозначеність, є займенники *хтось* (і *варіанти*), *щось*, *якийсь*, *дезь*. Найменш продуктивні з них – ті, що виражають неозначену відстань.

Ключові слова: лексема, категорія неозначеності, неозначені займенники, прислівники, художній образ.

В статье проанализирован лексический компонент категории неопределенности. Кроме того, выделены и описаны такие виды лексических единиц, которые служат для выражения неопределенности, как местоимения, наречия, их словосочетания и др. В работе указано, что упомянутые лексемы представляют неопределенное лицо, его характеристики (возраст, внешность), неопределенные предметы, количество, место, время, расстояние. На основе анализа фактического материала определено, что наиболее часто встречаются местоимения, которые обозначают неопределенное лицо, предмет, их определение. Единично автор использует лексемы, репрезентирующие неопределенность расстояния.

Ключевые слова: лексема, категория неопределенности, неопределенные местоимения, наречия, художественный образ.

The article analyzes the lexical component of the category of insignificance. The following types of lexical units are described for the expression of insignificance, such as pronouns, adverbs, word combinations, etc. It is determined that the indicated tokens may represent an undefined person and its characteristics (age, appearance), undefined subjects, number, place, distance, time. On the basis of the analysis, it was discovered that the most common lexemes for expressing insignificance are pronouns of someone (and variants), something, some and somewhere. The least productive of them are those that express an undefined distance.

Key words: token, category of insignificance, indeterminate pronouns, adverbs, artistic image.

Постановка проблеми. Проблема визначення категорії неозначеності не нова, її опису приділяли увагу як українські (Р. Вихованець, К. Городенська, О. Межов та інші), так і зарубіжні вчені (Н. Арутюнова, А. Норен, Т. Фернальд). Проте вияви неозначеності на різних мовних рівнях і в різних семантичних значеннях потребують ґрунтовного аналізу й комплексного підходу. З огляду на відсутність такого дослідження вважаємо, що порушена в нашій роботі тема актуальна, а проза волинського журналіста та відомого українського письменника Володимира Лиса якнайкраще підходить як джерельна база для аналізу різних виявів неозначеності в українській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія неозначеності частково описана в працях таких українських учених, як К. Городенська, О. Межов (аналіз неозначено-кількісних компонентів, що представляють категорію неозначеності), В. Лабетова (аналіз категорії неозна-

ченості стосовно теорії референції, вираження категорії неозначеності через прономіналізовані мовні одиниці), І. Поляк (структурна й семантична характеристика категорії неозначеності).

Постановка завдання. Неозначеність як граматична категорія неодноразово описана в науковій лінгвістичній літературі, проте вияви неозначеності у творчості Володимира Лиса не були об'єктом спеціального дослідження, що й зумовило мету нашої праці. Відповідно до мети визначено й завдання статті: виявити й проаналізувати лексичну будову мовних одиниць, що репрезентують категорію неозначеності.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу фактичного матеріалу можна з упевненістю сказати, що категорія неозначеності є досить розгалуженою як у семантичному, так і в граматичному плані. Граматично це – слова, словосполучення, інколи речення. Що стосується лексичного значення слів – виразників неозначеності, то це

назви осіб, об'єкти дійсності, предмети дійсності, неозначена кількість, неозначена ознака.

Однією з найбільш поширених лексем, що репрезентують неозначеність, є вказівка на особу. Найчастіше формальними виразниками такого виду неозначеності є неозначені займенники. Найактивніше вживаним в авторському тексті є займенник *хтось*. Письменник, зважаючи на широкий спектр семантики цього слова, вводить його для вираження внутрішнього стану персонажа. Найчастіше так виражається тривога, невпевненість, страх: «**Хтось** підказав за її спиною цю думку» [3, с. 62], «А **хтось** невидимий піднімав її над підлогою» [3, с. 112]; «**Хтось** мовби підказав ці слова» [3, с. 33], «**Хтось** наче звелів – аякже, поїхати!» [3, с. 41]. Також В. Лис уживає займенникову одиницю й для називання конкретної особи, хоч і невизначеної: «**хтось** кликав якогось Митю вечеряти» [3, с. 42], « – Там... Там **хтось** є» [3, с. 139], «А потім **хтось** вилив туди чайник, а може, й відро окропу» [3, с. 148], «**Хтось** вийшов з посадки і поволі став наближатися до них» [3, с. 157], «Тому прошу, як зайде **хтось** незнайомий, підозрілий, повідомити нас» [3, с. 252]. Не менш активним виявився й займенник *якийсь* (*якась*). Він не субстантивований у тексті, а є означенням до іменника на позначення особи: «Певно, **якась** родичка...» [3, с. 12], «Мама Даза розказувала, що колись в її дитинстві, у війну, **якась** чужа бабуся... змушувала пити таку густу полинову воду...» [3, с. 158], «Віталія пригадала: там сидів **якийсь** чоловік» [3, с. 182], «...пішла на Майдан і там запала на **якогось** чувака...» [3, с. 192]. Поодинокими прикладами представлені займенники *декто* (*декотрий*): «**Декотрі** з перехожих теж оглядалися, інші здивовано дивилися, оминаючи» [3, с. 27]; *будь-хто*: «На їх місці могла бути й інша дівчинка, **будь-хто**» [3, с. 242].

Цікавим є те, що одні й ті самі займенники в різних контекстах виражають або так звану повну, або часткову неозначеність. Повна неозначеність – це суб'єкт, певна сутність, яка зовсім невідома й для самого персонажа твору («Уже на вулиці, коли пройшла трохи й хотіла вертатися назад, почувла, що за її спиною **хтось** біжить» [3, с. 75], «Водночас **хтось** наче стиснув її» [3, с. 79]), а часткова неозначеність – це не до кінця визначена означеність (*авт. – Л. Т.*): «Якщо **хтось** би з тих, які пішли геть, озирнувся... хоча б Емір» [3, с. 24].

Крім наведених займенників, неозначеність у текстах В. Лис передає й іншими лексемами. Зокрема, займенниками *той*, *інший* («Я вже **інший**. – Зате я **не інша**» [3, с. 172], «Шептав наче

хтось за неї. Відтепер вона була **зовсім іншою**. **Зовсім іншою**» [3, с. 98], «Зорі були далеко. Вони були з **іншого** світу» [3, с. 98]) тощо, які автор уживає для характеристики персонажів, найпевніше, внутрішньої.

Ще цікавим варіантом для репрезентації неозначеності видається таке поєднання слів: «Маминою версією про те, що **невідомо хто** приніс її, маленьку, в дитбудинок, що вона, можливо, була донькою якоїсь прохачки з голодного сходу України, котра залишила дитину в Луцьку» [3, с. 33], «Поволі, а тоді побігла, підштовхнута **невідомо ким**» [3, с. 159], «Даза знову заплакала, але вже тихо, шкодуючи себе й... І **невідомо кого**, що наче стояв за її спиною» [3, с. 106].

Наступну групу лексем, що репрезентують неозначеність у тексті художнього твору, представляє займенник *щось* і його варіанти. Він указує як на конкретний предмет, так і на абстрактне поняття, внутрішній стан персонажа, а в окремих випадках – і на особу. Найчастіше вказане займенникове слово вживається як указівка на конкретний предмет («Медсестра полізла в шухляду стола й **щось** дістала» [3, с. 137], «Після шумливих випроваджень гостей Віталія почувла, як **щось** мовби шкребе у двері» [3, с. 53]) або містить абстрактне поняття, що вказує на переживання персонажа, роздуми. Інколи такі займенники підсилюються відповідними прикметниками чи дієприкметниками: «**Щось** би знайшла сказати, особливе» [3, с. 34], «**Щось** особливе було в її інтонації при останніх словах» [3, с. 62], «Написала **щось** про школу, зимові канікули» [3, с. 45], «**Щось** вона тоді налепетала, про якусь пропозицію, її пропозицію на класних зборах, яку не підтримала Ліна» [3, с. 42], «Від того, що насправді з мамою, від її запитань до цих двох найрідніших їй людей, до яких вона відчуває **щось таке, непоясниме**, наче любов перемішалася з ворожістю, образою за те, чого не знала досі, те, що в неї на душі, не можна загасити, прикрити жодними словами» [3, с. 35], «Коли Віта зрозуміла, що таки напише йому, Едику-Еміру, зі страху, що скував її тіло, з дивного заціпеніння, з польоту в ніч, безодню, що раптом розверзлася перед нею, і ще з... **чогось незрозумілого, непоясного**, тихого, як бренькіт чиеїс гітари, який вона чує, коли виходить вечорами на балкон...» [3, с. 42], «Тримала за маленьку ручку світ суконь і кохточок і **чогось не пригаданого** Настунею, а небо все одно пригорнуло їх, коли ступили за поріг лікарні, весняне, хоч і весняне» [3, с. 49], «Від нього лишився з Вітою легкий запах чоловічого поту, начеб трохи підсмаленого волосся

й **чогось схожого** на кору чи деревну стружку» [3, с. 63], «На неї накочується густа гаряча хвиля. Але не сорому і злості. **Чогось зовсім іншого, чому немає назви**» [3, с. 69].

Займенник **дещо** також є одним із формальних показників вираження неозначеності в авторському тексті, хоч і вживається нечасто: «Я **дещо** привезла» [3, с. 31], «**Дещо** теж сонне» [3, с. 31].

Вказівка на неозначену кількість також представлена здебільшого неозначеними займенниками («Не стояти ж **хтозна-скільки** біля каси на вокзалі» [3, с. 278], «**Кілька тижнів тому** – неповний місяць – вона дізналася про страшний діагноз» [3, с. 83], «Ступила **кілька** кроків, спинилася» [3, с. 90], «...геть усе розкажу, **що за два роки, чи кілька там**, назбиралося» [3, с. 100]), інколи іншими лексемами, зокрема конкретними числівниками, проте зі словами, які вказують на неточно визначену кількість. Автор таким чином розповідає про вік персонажів або часовий проміжок між подіями: «**За неповні сім років** до основних подій, які будуть описані тут, у луцькій квартирі, де жили тоді Олеся з мамою Вітоєю, вранці пролунав дзвінок у двері» [3, с. 11], «...геть усе розкажу, **що за два роки, чи кілька там**, назбиралося» [3, с. 100], «**Ще два-три роки** – й розквітнеш, як пишний бутон» [3, с. 107], «Через **тижнів два** вона здивовано помітила...» [3, с. 110], «**Десь через тиждень-два** я просто відправлюся додому. Ну, нехай через місяць» [3, с. 118], «Згадала, як **десь тиждень тому** побачила над селом останніх лелек...» [3, с. 255].

В. Лис – майстер розгортання художніх образів. Письменник прості метафори, порівняння тощо перетворює на великі «полотна» шляхом нанизання однотипних або різнотипних тропів. Не зраджує він своїй традиції й у разі із засобами для вираження неозначеності. Ось, наприклад, як описує вік людини: «[жінка] На вигляд **не більше шістдесяти**. Середнього зросту, ні, **трохи вище середнього**, худорлява, волосся **майже все сиве**, але на обличчі **зморшок не багато**. **Мабуть**, такі **років шістдесят**. Ну, може, **трохи більше**, потім проясниться, хоча навіщо?» [3, с. 13], «Як тобі сказати... Спочатку дуже щасливе. **Десь років до десяти**. Ні, **трохи менше**» [3, с. 77].

Неозначені займенники в аналізованому творі вказують і на інші кількісні характеристики (гроші, речі, інформацію тощо): «Оскільки зарплата медсестри була **невелика**, мама підрядилася дітям заможних батьків <...> робити вдома уколи...» [3, с. 20], «І грошей у касі виявилось **мало**» [3, с. 123], «Людка знала про неї **надто багато**» [3, с. 87].

Лексичним виявом неозначеності в авторському тексті є й модальне слово **майже** в поєднанні з конкретним числівником або прислівником: «Було **майже чотирнадцять** [років]» [3, с. 23], «Провела долонею по шкільній формі. **Майже чисто**» [3, с. 24], «Після **майже річної** коловерті – переїзд до Києва...» [3, с. 316].

Категорія неозначеності активна й у визначенні часових характеристик. Найчастіше в таких структурах неозначеність передається за допомогою відповідних прислівників. Прислівник **колись** досить активний у мовних структурах: «На місці цієї площі **колись** був міський сад... **Тоді** тут справді був міський сад» [3, с. 32], «Щось я **колись** зробила не так» [3, с. 168]. Як справжній майстер художнього слова, Володимир Лис на основі одного неозначеного прислівника розгортає цілу картину життя, переживань героя: «Ти теж **колись** жила в Луцьку» [3, с. 32], «– Бабуся **колись** працювала на Волині» [3, с. 32], «– **Колись, тобто якимось**, я тобі розповім про це...» [3, с. 32], «Вона вмовкає. Подвійне «колись» танцює довкола Олеси й висіває ще одну загадку. Якщо бабуся **колись, бозна-коли**, працювала тут, у цих краях, то тут могла народитися і її, Олесина, мама. Не так, як вона знала. Не за версією мами. Маминою версією про те, що невідомо хто приніс її, маленьку, в дитбудинок, що вона, можливо, була донькою якоїсь прохачки з голодного сходу України, котра залишила дитину в Луцьку» [3, с. 33]. Інші неозначені прислівники також створюють стан невизначеності, невідомості. Це такі, наприклад, як **незабаром**: «Ти ростеш, Вітусю. **Незабаром** станеш підлітком» [3, с. 20], «Щось наче продзеленчало в повітрі, на пустирі, де **незабаром** виростуть нові будинки» [3, с. 23], «**Незабаром** мати тих дівчат теж загинула» [3, с. 246]; **іноді** (*варіант – розм. часом*): «...ночами **іноді** чулися жажливі крики, що долинали з пустирища за їхнім п'ятиповерховим будинком» [3, с. 22], «**Іноді** виникали думки розповісти геть про все мамі...» [3, с. 41]. «...Ніна <...> **часом** дзвонить на їхній медсестринський пост» [3, с. 99], «Вона **часом** іронічно щось бурчала у відповідь» [3, с. 229]; **потім**: «Щось нове проклонулося того ранку... що – Даза зрозуміє **потім**» [3, с. 109].

Невизначеність часу автор формулює й за допомогою словосполучення **займенник якийсь + іменник час (момент)**, наприклад: «Вони **якийсь час** завмерли одна проти одної» [3, с. 132], «У **якийсь момент** відкрила, що їй подобається вертатися» [3, с. 303].

Аналіз фактичного матеріалу показав, що неозначені явища (час, відстань, місце тощо) можна передавати словами із цілком конкретним значен-

ням: «...їй треба встигнути до **того часу, коли, можливо, не зможе звестися на ноги, а може, й буде паралізована болем воля...**» [3, с. 99].

Указує на невизначений час і прислівник **недавно**: «Ще **недавно** вона казала ніжно – любик» [3, с. 41]; **давно** («Ти **давно** була в Луцьку? – Трохи **давно**» [3, с. 221]), а також **довго** (обов'язково з підсилювальною часткою *так*): «Чого ви були **так довго** не разом?» [3, с. 142], «Проте мовчання тривало **так довго**, що третім повноправним учасником їхньої зустрічі стала тітка Тиша» [3, с. 181].

Неозначеність виявляється й у характеристиці відстані: «У дитбудинку **кілометрів за сто від Києва...**» [3, с. 96], «Зорі були **далеко**» [3, с. 98].

Категорія неозначеності в характеристиці місця в повісті виявляється здебільшого через уживання прислівників неозначеності, неозначеність можуть передавати й інші прислівники, зокрема заперечні («Виріс **наче з нікуди**, постав перед Вітою...» [3, с. 22], «Тимур виник несподівано, **мовби нізвідки**» [3, с. 272]), а також лексеми інших класів. Активно вживаними є прислівники **десь** («Сісти **десь** у куточку й подивитися» [3, с. 25], «Я колись казала, що думати треба на ходу. **Десь** це читала. А, може, й сама вигадала» [3, с. 74], «**Десь** вона чула ці слова, що фразу...» [3, с. 75]); **кудись** («Прагне **кудись** утекти...» [3, с. 33], «Даза показує **кудись** рукою» [3, с. 135], «Клас, а за ним і цілий світ **кудись** попливли» [3, с. 153]); **звідкись** («Він з'явився **звідкись**, вилетів, може, з її чорного піднебіння» [3, с. 40], «**Звідкись** долинав дівчачий сміх» [3, с. 42]), інколи ще й з підсиленням: «Із гнізд злітали лелеки, над обрієм тягнувся **невідомо звідки дим**» [3, с. 51].

Інколи прислівники підсилені так званими словами-конкретизаторами, що, проте, на загальне значення неозначеності в контексті не впливає:

«Вони справді їхали в село проводити відпустку, а донька – канікули **кудись туди**, на Поділля, Вінниччину, звідки була Людчина мама, продавець крамниці «Сто дрібниць» [3, с. 40], «Через місяць їх вантажили в «теплушки», вивозили **кудись на схід...**» [3, с. 154], «Едик перебував **десь далеко у Росії**» [3, с. 46], «І тут Віта розуміє: найбільше їй шкода маму, маму Дазу, котра **десь там**, у Києві, думає, що донька на канікулах у подруги, маму, яку так підло обдурила» [3, с. 51], «Ряди зеків у чорних і смугастих робах... **десь там** вже вишикувалися й очікують, що вони пройдуть через той страшний стрій» [3, с. 61], «...сама з провінції, **десь із Західної**, з Луцька, чи що» [3, с. 198].

Проте прислівники неозначеності виражають не тільки місце як вияв конкретної локації, а й як стан душі, переживання, інколи – вік та інші характеристики людини: «**Десь всередині** її тіла народжувалися конвульсії» [3, с. 72], «Дорікала доньці, а знала, що собі. За літа, що **кудись поділися** і не вернеш» [3, с. 54], «Намагалася вгадати, що скаже, та слова **кудись** ховалися, втікали, й вона чула голос...» [3, с. 63].

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження можна з упевненістю стверджувати, що неозначеність в українській мові має різні вияви: нечітко визначені, неточно окреслені предмети, кількість, місце, час та інші характеристики. Лексично це виражається здебільшого за допомогою неозначених займенників і прислівників. Проте категорія неозначеності в українській мові репрезентується й іншими мовними одиницями із цілком конкретним значенням.

Зважаючи на те, що окремий художній твір не може дати повної інформації про різні засоби вираження категорії неозначеності, вважаємо необхідними подальші дослідження в цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лабетова В. Потенціал прономіналізованих мовних одиниць у вираженні категорії неозначеності/неозначеності. Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНТУ ім. Г.С. Сковороди. 2018. Вип. 48. С. 114–119.
2. Лабетова В. Референційна інтерпретація категорії означеності/неозначеності в українській мові. Одеський лінгвістичний вісник. Спецвипуск. 2017. С. 115–118.
3. Лис В. Країна гіркої ніжності. Роман. Харків, 2015. 368 с.
4. Поляк І. Структурно-семантична організація категорії неозначеності. Лінгвістичні студії. 2018. Вип. 35. С. 47–51.
5. Хохрякова І. Засоби репрезентації та внутрішнє семантичне розгалуження неозначеності в сучасній українській мові (на матеріалі творів Л. Дереша). Молодий вчений. 2016. № 3(30). С. 554–557.

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111'42'272'23

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО НАПОВНЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ СУЧАСНОСТІ

TRANSFORMATION IN CONCEPTUAL UNDERSTANDING OF MODERN GENDER STEREOTYPES

Адаменко О.В.,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Запорізького національного технічного університету*

Стаття присвячена дослідженню процесів модифікації ґендерних стереотипів під впливом соціокультурних, економічних та політичних зрушень, які спостерігаються в суспільстві сьогодення. Матеріалом розвідки обрано корпус англійських текстів постфеміністичного періоду (жанр chick lit), що якраз і віддзеркалюють зміни поглядів на традиційні уявлення про ролі, характеристики та норми, притаманні чоловікам і жінкам. Саме проза чикліт конструює інноваційні типи фемінності та маскулітності, модифікуючись у процесі адаптування до соціальної реальності. Аналізу підлягають ґендерно марковані найменування, адже номінація – це передусім встановлення відношення мовних форм та позамовних фактів, що відбиваються у свідомості. Отже, ґендерні стереотипи як сутності позамовної дійсності знаходять вербальну експлікацію в лексичних одиницях з ґендерним компонентом.

Ключові слова: ґендер, ґендерний стереотип, чикліт, модифікація, номінація.

Статья посвящена исследованию процессов модификации гендерных стереотипов под влиянием социокультурных, экономических и политических сдвигов, наблюдаемых в современном обществе. Материалом статьи служат англоязычные тексты постфеминистического периода (жанр чиклит), которые как раз и отображают изменения взглядов на традиционные представления о ролях, характеристиках и нормах, присущих мужчинам и женщинам. Именно проза чиклит конструирует инновационные типы феминности и маскулинности, модифицируясь в процессе адаптации к социальной реальности. Анализ подвергаются гендерно маркированные наименования, так как номинация – это, прежде всего, установление связи между языковыми формами и внеязыковыми фактами, которые отражаются в сознании. Поэтому гендерные стереотипы, будучи сущностями внеязыковой действительности, находят вербальное воплощение в лексических единицах с гендерным компонентом.

Ключевые слова: гендер, гендерный стереотип, чиклит, модификация, номинация.

The article is devoted to the research of modification processes in gender stereotypes under the influence of socio-cultural, economic and political shifts in modern society. The texts under consideration are represented by English post-feminist literature (chick lit) that reflects changes in views on traditional conceptions about roles, features and standards peculiar to either men or women. Chick lit genre creates new feminine and masculine types while modifying and adjusting to social reality. The analysis of gender marked nominations is undertaken as they serve to distinguish the bond between language forms and facts beyond language limits. Gender stereotypes have extra linguistic nature, but can be verbalized in lexical units with a gender component.

Key words: gender, gender stereotype, chick lit, modification, nomination.

Постановка проблеми. Сучасне світосприйняття формується під впливом глобалізаційних процесів, що тривають у суспільстві і зачіпають усі сфери життєдіяльності людини. Зміна реакцій здійснюється на тлі всеосяжної інтеграції світового суспільства, взаємопроникнення економічних, екологічних, політичних, соціальних явищ. Відбувається поступовий перехід від дезінтегрованого до глобального, від студіювання мікроструктур до аналізу макрочинників. Царина мови не є винятком. Новітні ідеї сучасної лінгвістики зосереджують увагу не на внутрішніх компо-

нентах, а ставлять у центр дослідження людину як носія і творця мови. У зв'язку з цим акцент робиться на прояві різних аспектів людського фактора в мові, зокрема ґендерних характеристиках. Постулюється, що екзистенціальні параметри людини, серед яких і соціокультурна стать, значно впливають на мову і мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вербальній експлікації ґендера присвячено чимало наукових праць, серед яких можна виділити культурологічний напрям (А.В. Кириліна, D.N. Malz, R.A. Borner), соціолінгвістичний

(Є.М. Бакушева, D. Cameron), психолінгвістичний (О.І. Горошко, U. Rhoda) та дискурсивний напрями (А.П. Мартинюк, D. Tanen). Окремий інтерес викликає студіювання гендерних стереотипів, що віддзеркалюють загальноприйняті уявлення про типові властивості й норми поведінки чоловіка та жінки. Дослідження цього соціокультурного феномена залучає до аналізу рівень лексики (О.Л. Бессонова, Г.І. Емірсуїнова), фразеології (І.В. Зикова, Д.Ч. Малішевська), досліджуються конструктивні та деструктивні прояви гендерних стереотипів (О.Ю. Вілкова, Е.В. Мінаєва), вивчаються особливості їхнього існування у невербальній комунікації (Г.Є. Крейдлін, Л.В. Солощук).

Постановка завдання. Попри численні розвідки дискусійним залишається переосмислення концептуального наповнення гендерних стереотипів. З точки зору традиційних форм соціальної організації їхніми базовими характеристиками є сталість, ригідність та консерватизм, що свідчить про здатність досить успішно чинити опір інформації, яка спрямована на їхню зміну [1]. З іншого боку, зміст та спрямованість гендерних стереотипів може змінюватись під впливом соціально-економічних або політичних трансформацій, що відбуваються в тій чи іншій країні, її культурного та ідеологічного середовища. Переформатування традиційних приписів, уявлень та норм, що спостерігається на сучасному етапі розвитку суспільства, народжує іншу реальність, яка супроводжується впровадженням нових ціннісних координат. Так, ХХІ століття має новітню стратегію еволюції, що базується на принципах гендерної рівності та передбачає рівні права як для жінок, так і для чоловіків у всіх сферах суспільного й приватного життя. Ці процеси не можуть не впливати на появу модифікацій у стандартах і нормах поведінки, психологічних характеристиках, соціальних ролях представників обох статей, а отже, повинні знайти відображення в номінаціях на позначення чоловіка та жінки.

Виклад основного матеріалу. Актуальною з точки зору трансформації гендерних стереотипів є література постфеміністичного періоду (чикліт), адже в текстах такого роду формуються нові моделі фемінності та маскуліності, відбувається якісна зміна гендерного змісту [2]. Аналізу підлягають гендерно марковані найменування, бо номінація – це передусім установлення відношення мовних форм та позамовних фактів, що відбуваються у свідомості [3, с. 110]. Отже, гендерні стереотипи як сутності позамовної дійсності знаходять вербальну експлікацію в лексичних одиницях з гендерним компонентом. Етап дослідження

залучає виявлення семантико-прагматичного потенціалу лексем на позначення чоловіка та жінки. Ранжування гендерних номінацій базується на ідеографічній параметризації [4, с. 272].

Антропометричні характеристики гендерно маркованих номінацій представлені нейтральними одиницями, що відбивають екзистенціальні параметри референта: *man, woman, girl, boy, guy, person, human, human being, baby, baby boy*. Вони не мають прагматичного потенціалу, однак оцінний компонент з'являється в кореляції з прикметниками. Позитивну конотацію мають означення, що співвідносяться із зовнішністю фемінного референта: *beautiful, stunning, terrific, attractive, attention-grabbing*. Наприклад: “*I want beauty. I have to be with a beautiful woman. I can't help it*” [5, с. 8]; “*One stunning young woman, with dark curly hair and the sort of Seen-It-All attitude that only twenty year olds can pull off claimed she liked to spend her time going to topless bars, but only “seedy ones like Billy's Topless” because the girls were real*” [5, с. 11]; “*No, I didn't get turned on, even when a tall, attractive, dark-haired woman in her mid-thirties entered the rumpus room and caused a stir*” [5, с. 15].

Слід зауважити, що в атрибутивних сполученнях з'являється оцінка особистих та професійних досягнень жінки: *successful, well placed socially, powerful*. Для цих досягнень жінка повинна мати певні риси: *smart, ambitious, testosterone*. Наприклад: “*For a certain type of woman – thirty-ish, ambitious, well placed socially – dating Peri, or avoiding his attention, has become nothing less than a rite of passage, sort of like your first limo ride and your first robbery, combined*” [5, с. 18]; “*Miranda Priestly, a stranger until yesterday but a powerful woman indeed, had handpicked me to join her magazine*” [6, с. 34]; “*And I read in Cosmo about male testosterone in women – this study found that testosterone women are more aggressive, successful, have more sex partners, and are less likely to get married*” [5, с. 41].

Необхідно також зазначити, що в текстах англомовного постфеміністичного роману прикметник *single* в разі атрибутування лексеми *woman* зовсім не має негативного забарвлення, а навпаки, несе позитивну оцінку: “*The result is that New York has bred a particular type of single woman – smart, attractive, successful, and ... never married*” [5, с. 25]; “*Because if you are a successful single woman in this city, you have two choices: you can beat your head against the wall trying to find a relationship, or you can say “screw it” and just go out and have sex like a man. Thus: Sam*” [5, с. 40].

Референт чоловічої статі репрезентується такими аксіологічно маркованими прикметниками: *young, serious, great, eligible, cool, vital, wonderful, loving, magnificent, crazy*, де тільки останній має негативну семантику: “*He does have a huge heart, and he’s going to be a great guy someday*” [5, с. 22]; “*There isn’t one woman in New York who hasn’t turned down ten wonderful, loving guys because they were too fat or they weren’t powerful enough or they weren’t rich enough or indifferent enough*” [5, с. 29].

Однак найбільш позитивну оцінку мають атрибути сексуальності: *sexy, hot, awesome in bed*. Наприклад: “*She’d always gone out with extremely sexy guys and just had a good time*” [5, с. 28]; “*In one random, unexpected night, I’d felt like a model, hung out with one of the hottest guys I’d seen in the flesh, and had been told by Miranda Priestly that I was reasonably competent*” [6, с. 394].

Особливу увагу привертає наявність прикметників *straight* та *gay* в атрибутивній позиції до гендерно маркованих одиниць *guy, man*. Якщо в традиційному уявленні сексуальна орієнтація чоловіка не обговорюється, то в прозі постфеміністичного періоду він повинен позиціонувати себе. Слід відмітити, що ці атрибути не мають негативного чи позитивного ставлення, вони прагматично нейтральні:

– “*I wish. He’s been with the same guy for four years now. Do you believe? Four years. Since when are hot gay men allowed to be monogamous? It’s just not fair!*”

– “*Hey, I hear you. Since when are hot straight men allowed to be monogamous? Well, unless they’re being monogamous with me, that is*” [6, с. 129].

Соціокультурні характеристики референтів чоловічої та жіночої статі стереотипно відбивають сімейні та шлюбні відносини, формуючи образи чоловіка і жінки в приватній сфері життя: *mom, mommy, grandmother, aunt, daughter, sister, cousin, wife, bride, bride-to-be, fiancée, ex-wife, soon-to-be Mrs, father, dad, papa, son, uncle, ex, bachelor, husband, marriage partner*.

Слід, однак, зазначити, що на теренах романів, які підлягають аналізу, гендерно марковані номінації на позначення такого типу майже не залучені до прагматичного контексту й виконують інформативну функцію: “*On Sunday went for huge, lard-smeared lunch at my parents’. Mother is bright orange and more opinionated than ever, having just returned from week in Albuferia with Una Alconbury and Nigel Coles’ wife, Audrey*” [7, с. 38]; “*She moved her two daughters and her rock-star then husband (himself eager to gain more expo-*

sure in America) to a penthouse apartment on Fifth Avenue at 76th Street and began a new era at Runway magazine: the Priestly years, the sixth of which we were nearing as I began my first day” [6, с. 45].

Оцінні конотації виникають у разі найменування жінок, які знаходяться поза шлюбом, що не тільки не викликає несхвалення, а й оцінюється позитивно: “*You should have said ‘I’m not married because I’m a Singleton, you smug, prematurely ageing, narrow-minded morons,’ Shazzer ranted. ‘And because there’s more than one bloody way to live: one in four households are single, most of the royal family are single, the nation’s young men have been proved by surveys to be completely unmarriageable, and as a result there’s a whole generation of single girls like me with their own incomes and homes who have lots of fun and don’t need to wash anyone else’s socks*” [7, с. 42].

Негативного сприйняття набувають асоціації з типовою жіночою роллю матері, викликані призупиненням кар’єрного зростання, лімітуванням соціальної активності, певними змінами у зовнішності: “*Heart was sinking at thought of being late and hungover, surrounded by ex-career-girl mothers and their Competitive Child Rearing*” [7, с. 69]; “*Well, that’s pretty normal,’ said Janice, a corporate lawyer, who is one of the few psycho moms who has no problem admitting it*” [5, с. 160].

Характеристики соціокультурних номінацій чоловічої та жіночої референції хоча і відбивають перебування чоловіків і жінок у приватній сфері життя, насамперед актуалізують їхню професійну роль. У текстах англомовного постфеміністичного роману відбувається переформування цінностей, змінюються жіночі ролі, трансформуються норми. Жінка стає професійно успішною, сімейна царина вже не є пріоритетною. У професійній діяльності за жінками ще гендерно закріплені номінації виконавського, підлеглого характеру: *nanny, housekeeper, assistant, cashier, employee*. Наприклад: “*I started by calling Miranda’s nanny, but her cell phone went straight to voice mail. The housekeeper was next on the list and, for once, a big help*” [6, с. 4]; “*Next on the list was Miranda’s husband’s assistant, who informed me that, as far as she knew, the couple owned a top-of-the-line black Lincoln Navigator and some sort of small green Porsche*” [6, с. 4].

Але вертикаль влади все впевненіше корелює з жіноцтвом: *boss, beauty editor, executive editor, editor in chief, fashion director*. Бінарна опозиція «влада – підлеглість» вже не так актуальна, професійні зв’язки між чоловіками і жінками мають партнерський характер. Семантичний простір

жіночих статусних номінацій, створених дискурсивним контекстом роману чикліт, має позитивний вектор спрямованості: “*Blessedly, the door swung open and the editor in chief of Coquette strode in. She looked us both up and down as Emily grabbed my arm and steered me out of the bathroom and toward the elevator*” [6, с. 76-77]; “*Ah. Then Bridget is clearly a top post-modernist, said Mark Darcy. ‘This is Natasha,’ he said, gesturing towards a tall, thin, glamorous girl beside him. ‘Natasha is a top family-law barrister*” [7, с. 101]; “*After the requisite look-over, Knockout Girl led me to Cheryl Kerston’s office, Runway’s executive editor and all-around lovable lunatic*” [6, с. 22].

Слід зауважити, що жіночі професійні обрії розширюються. Жінка вже не лімітована сферою освіти, медицини та обслуговування. Її творчі інтереси знаходяться в іншій площині, де значення мають креативність, розум та інтелект: *writer, artist, journalist, filmmaker, poet, photo rep, television producer, banker, lawyer*. На нашу думку, це формує позитивний образ сучасної жінки: “*We met at the home of Sarah, a filmmaker who used to be a model, until I got sick of the bullshit and gained twenty pounds*” [5, с. 18]; “*He took me to dinner at his parents’ house on like the third date, said Britta, a tall, rangy brunette who works as a photo rep*” [5, с. 20]; “*Still, the four women did agree to go – Miranda, thirty-two, a cable exec; Sarah, thirty-eight, who ran her own PR company; Carrie, thirty-four, some sort of journalist; and Belle, thirty-four, a banker and the only married woman of the group*” [5, с. 80].

Професійна царина референта-чоловіка також насичена набором спеціальностей промислової, технічної, будівельної, фінансової галузей тощо: *driver, professor, chef, writer, tax attorney, banker, lawyer, hotelier, plastic surgeon, playwright, investor, producer*. Наведемо приклади: “*Since Le Trapeze admits couples only – meaning a man and a woman – I had asked my most recent ex-date, Sam, an invest banker, to accompany me*” [5, с. 12]; “*These guys – the plastic surgeon, that Times editor, the crazy guy who owns those fertility clinics – they all take out the same pool of women and it never goes anywhere, he said*” [5, с. 26]; “*Jason Mould, the movie director, and his girlfriend, Stelli Stein, are coming in from L.A.*” [5, с. 186].

Однак симптоматично починають з’являтися номінації, які кваліфікують маскулітного референта з нетипових позицій. Чоловіки поступово укорінюються в жіночих професіях: *makeup artist, hairstylist, hair colorist, model, beauty editor, fashion authority*, що свідчить про певну дева-

лоризацію їхнього соціокультурного статусу: “*At the first one, he saw James, a makeup artist. James was at the second and third cocktail parties, too, and Skipper talked to him*” [5, с. 182]. “*Remy, a hairstylist, came up to Skipper and asked, ‘What are you doing with that guy, James?’*” [5, с. 182]. “*Bill was a model, and Garrick and Bill met at a gym down town when Bill asked Garrick to spot him on the bench press*” [5, с. 69].

Варто зазначити, що на прикладі номінацій чоловічої референції простежується змінювання вертикалі влади від керівних посад до виконавської сфери: *bike messenger, delivery man, dispatcher, concierge, elevator man, personal trainer, doorman*. Наведемо приклади: “*I thought about phoning the concierge at the Ritz to see if he’d remember receiving the car that would have brought the books from the private airport on the outskirts of Paris but quickly realized that my cell didn’t dial internationally*” [6, с. 107]; “*I had to send the delivery men back with the six-drawer dresser, the two adorable nightstands, and even the full-length mirror*” [6, с. 39].

Виступаючи трансляторами прагматичної інформації, індивідуально-психологічні номінації фіксують відповідність/невідповідність референта гендерно закріпленим поведінковим нормам. Референт-чоловік сприймається негативно через лексичні одиниці: *jerk, freak, felon, creep, nerd, geek, bastard*. Відповідно, в досліджуваних текстах референт чоловічої статі є об’єктом зневаги за непорядність, зарозумілість: “*I thought you said the chap at the turkey curry buffet was a real geek*” [7, с. 104]; “*Just then the doorbell rang. ‘I bet that’s Daniel, the bloody bastard,’ I said*” [7, с. 127].

– “*How do you know Mark Darcy?’ I asked, astonished.*”

– “*Cambridge. Can’t stand the stupid nerd*” [7, с. 103].

Серед головних жіночих індивідуально-психологічних властивостей можна виділити жорстокість та неврівноваженість: “*It felt good to be part of a team, one half in the battle against the oppressor. I realized then for the first time what a different year it would have been if Emily and I could’ve truly been friends, if we could have covered and protected and trusted each other enough to face Miranda as a united front*” [6, с. 331]; “*She’s a lunatic, Emily, I said softly and slowly, willing her to agree with me*” [6, с. 248].

Окрім того, в коло жіночих якостей починають входити такі, які традиційно закріплені за чоловіками: *alcoholic, a big drinker*. Наприклад: “*What about Lily? Have you not noticed that your best friend has turned into a raging alcoholic?’*” [6, с. 345–346];

“Lily had always been a big drinker, but it wasn't weird, because Lily was a big everything” [6, с. 192].

Позитивно оцінюються природні номінації як чоловічої, так і жіночої референції, що відповідають естетичним нормам: *“Like, he wasn't bad, just not **the criminal young boy-band cutie** that I'd remembered”* [8, с. 202]; *“She was referring to a notice about the marriage of Chloe – thirty-six, still considered **a classic beauty** – to a homely fellow named Jason Jingsley in a ceremony on the Galapagos Islands”* [5, с. 191].

Розумові здібності транслуються як позитивно, так і негативно забарвленими гендерно маркованими номінаціями: *“She'd run into Sam, who just happened to be in Miami as well, and he had wanted her to have a menage à trois with **some blond, stripper bimbo** ...”* [5, с. 131]; *“You, my darling, he said to one of my breasts, 'are **an absolute fucking genius**'”* [7, с. 249]. *“Hey, no need for you to apologize. Jojo smiled through her upset. This **moron** wasn't worth causing a scene over. He's **an idiot**. Please ignore him”* [8, с. 90]; *“It seems to be working, until he mentions that he thinks Jim Carrey is **a genius**”* [5, с. 99].

Висновки. Наведені приклади та аналіз семантико-прагматичних характеристик гендерно маркованих номінацій свідчать про певну оцінну переорієнтацію англомовного соціуму. Соціокультурні параметри стають фемінінним пріоритетом: розширюються професійні межі, підвищується оцінка жіночої успішності поза сімейною сферою. Сучасна жінка оцінюється позитивно з точки зору соціального статусу й професійної престижності. Однак простежуються і традиційні патріархальні характеристики: схвалення зовнішньої привабливості та осуд індивідуально-психологічних якостей, які не корелюють зі стереотипним фемінінним образом – жорстокість, тиранія. Чоловічі референти теж не обмежуються рамками традиційних гендерних еталонів. Маючи переважно позитивні характеристики в соціокультурній сфері, номінації чоловічої референції починають відтворювати ознаки підлеглості, що співвідноситься з негативним семантичним простором. Зовнішня краса та сексуальність референта чоловічої статі має позитивний оцінний потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ageev B.C. Психологическое исследование социальных стереотипов. Вопросы психологии. 1986. № 1. С. 95–102.
2. Філоненко С.О. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр. Донецьк, 2011. 432 с.
3. Телия В.Н. Типы языковых значений: связанное значение слова в языке. Москва, 1981. 269 с.
4. Мартынюк А.П. Методологические основы сопоставительного анализа этнокультурных концептов «фемининность» и «маскулинность» (на материале британской и украинской паремии. Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологія». 2003. № 4 (50). С. 139–144.
5. Bushnell C. Sex and the City. New York, 1998. 228 p.
6. Weisberger L. The Devil wears Prada. New York, 2006. 432 p.
7. Fielding H. Bridget Jones's Diary. London, 2001. 307 p.
8. Keyes M. The Other Side of the Story. London, 2004. 404 p.

ПРЕЦЕДЕНТНОЕ ИМЯ KAIN В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОМ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

PRECEDENT NAME «KAIN» IN THE MODERN GERMAN-SPEAKING JOURNALISTIC DISCOURSE

Гаврилова И.Н.,
старший преподаватель
кафедры делового иностранного языка и перевода
Национального технического университета
«Харьковский политехнический институт»

Статья посвящена проблематике прецедентных имен как важной части немецкой лингвокультуры. Библейский эпизод братоубийства описан с точки зрения теории репликации. Возникновение прецедентного имени Kain рассматривается с точки зрения репликативной модели генезиса. Приводится актуализация прецедентных признаков имени Kain, его отыменных композитов, а также прямых номинаций в современном немецкоязычном публицистическом дискурсе. Исследованный материал был отобран путем поиска по ключевому слову в электронных архивах немецких еженедельников «Bild», «Focus», «Spiegel», «Welt», «Zeit».

Ключевые слова: прецедентный феномен, прецедентная ситуация, прецедентное имя, репликативная модель возникновения прецедентности, композиты.

Статья посвящена проблематике прецедентных имен як важливої частини німецької лінгвокультури. Біблійний епізод братовбивства описаний з точки зору теорії реплікації. Виникнення прецедентного імені Kain розглядається з точки зору реплікативної моделі генезису. Наводиться актуалізація прецедентних ознак імені Kain, його похідних композитів, а також прямих номінацій у сучасному німецькомовному публіцистичному дискурсі. Досліджений матеріал був відібраний шляхом пошуку за ключовим словом в електронних архівах німецьких тижневиків «Bild», «Focus», «Spiegel», «Welt», «Zeit».

Ключові слова: прецедентний феномен, прецедентна ситуація, прецедентне ім'я, реплікативна модель виникнення прецедентності, композити.

The article deals with the precedent names as an important part of German linguistic culture. The biblical episode of fratricide is described from the point of view of replication theory. The genesis of the precedent name Kain is considered from the point of view of a replicative model of genesis. The main focus is on the actualization of the precedent signs of the name Kain, on its composites, as well as on direct nominations in the modern German-speaking journalistic discourse. The material was selected by the keyword search method in the electronic archives of the German weeklies "Bild", "Focus", "Spiegel", "Welt", "Zeit".

Key words: precedent phenomena, precedent situation, precedent name, replicative model of genesis, composites.

Постановка проблемы. Одной из интенсивно развивающихся дисциплин в последнее время является лингвокультурология. Важное место в ее проблематике занимают так называемые «прецедентные феномены» (далее – ПФ). Основоположником понятия прецедентности принято считать Ю.Н. Караулова, который, правда, говорил в своей монографии не столько о прецедентных феноменах, сколько о прецедентных текстах, определив их как «значимые для личности в познавательном и эмоциональном отношении, имеющие сверхличностный характер, т.е. хорошо известные широкому окружению данной личности, обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности...» [5, с. 216].

К прецедентным феноменам относят различные лингвистические и экстралингвистические явления: «прецедентное высказывание» [6],

«прецедентная ситуация», «прецедентное имя» [3], «прецедентное сравнение» [8].

В настоящей работе речь пойдет, в основном, о прецедентных именах (далее – ПИ).

Анализ последних исследований и публикаций. Согласно определению участников Московской лингвокультурологической школы, прецедентным является «индивидуальное имя, связанное или с широко известным текстом, как правило, относящимся к прецедентным <...>, или с прецедентной ситуацией <...>; это своего рода сложный знак, при употреблении которого в коммуникации осуществляется апелляция не собственно к денотату, а к набору дифференциальных признаков данного прецедентного имени...» [4, с. 82].

По мнению Д.Б. Гудкова, прецедентные имена представляют собой «широко известные имена собственные, которые используются в тексте не

столько для обозначения конкретного человека (ситуации, города, организации и др.), сколько в качестве своего рода культурного знака, символа определенных качеств, событий, судеб» [1, с. 108].

С целью усовершенствовать существующую теорию прецедентности П.Н. Донец предложил недавно более сложную (репликативную) модель возникновения и функционирования прецедентных феноменов (далее – ПФ) в дискурсе, позволяющую точнее описать место каждого из видов ПФ, включая прецедентные имена, в их взаимосвязи.

Согласно его подходу, становление ПФ включает в себя 3 основных этапа: 1) возникновение прецедентной ситуации (далее – ПС); 2) переход ее (или одного из ее элементов) в стадию семантического прототипа; 3) повторение ПС (или одного из ее элементов) в новой действительности, которое влечет за собой повторение вербальных форм в дискурсе. При этом термин «прецедентная ситуация» понимается им как определенная статическая конфигурация элементов действительности – времени, места и других обстоятельств. При изменении Ситуации в результате внешнего воздействия, по его мнению, следует говорить о «прецедентном действии», подразумеваемом присутствии фактора «Деятель». Если же Ситуация изменяется в силу внутренних причин, то имеет место «прецедентное событие», которое характеризуется наличием элемента «Участник». При этом Действия и События могут быть как вербальными, так и невербальными. Под термином «прецедентное имя» обычно имеются в виду именно Участники и Деятели [2, с. 433–434].

Объектом данной работы является ПИ Каин в немецкой лингвокультуре. Каин (KAIN) является одним из действующих лиц Ветхого Завета – одной из частей Библии, которая сама по себе является едва ли не богатейшим прецедентным текстом, по крайней мере, для европейских культур. Данное ПИ относится к наиболее употребительным библеизмам в немецкой лингвокультуре, однако его функционирование в публицистическом дискурсе не подвергалось до сих пор специальному исследованию в рамках лингвокультурологии, что и обуславливает **постановку задачи**. Используя сформулированный выше подход, попытаемся реконструировать ПС, приведшую к возникновению прецедентного имени KAIN и определению ее элементов, которые, как показало исследование, активно актуализируются в немецкоязычном публицистическом дискурсе.

Изложение основного материала. Библейская история, связанная с Каином, может быть описана

следующим образом: Каин – старший сын Адама и Евы – был первым человеком, рожденным на земле. Каин был земледельцем, а его брат Авель – скотоводом. Конфликт между братьями начался после жертвоприношения Богу, которое совершили оба брата. Авель принес в жертву первородных животных из своего стада, а Каин – плоды земли. Благоклонно Бог принял только жертву Авеля, а приношения его брата отверг. После этого Каин, движимый завистью и обидой, убил Авеля. Бог наказал Каина, нанеся на его чело определенный знак (метку, клеймо, печать). Этот знак имел двойное значение: с одной стороны, каждый, кто видел этот знак, понимал, что перед ним убийца, с другой стороны, знак защищал Каина от других людей, которые хотели убить его из чувства ревности или справедливости.

В соответствии с репликативной моделью упомянутый выше библейский эпизод, связанный с Каином, может быть описан как прецедентное Макродействие, с элементами Агенса Действия (Каин), Пациенса Действия (Авель), Возмездие за Действие – «печать Каина», вербальное Действие: *Soll ich meines Bruders Hüter sein?*

Имя Каин (KAIN) стало нарицательным для злобного, завистливого человека, способного на подлости и даже на убийство по отношению к самым близким людям. Также можно отметить, что Каин попытался скрыть перед Богом факт содеянного: «разве я сторож брату моему?»

Всего в собранном нами материале из немецких еженедельников «Bild», «Focus», «Spiegel», «Welt», «Zeit» было отмечено 109 случаев употребления имени KAIN, из них 19 случаев использования данного антропонима в прямом и 90 – в репликативном значении.

Как самостоятельная лексема имя KAIN встречается довольно редко и упоминается для обозначения человека, совершившего братоубийство из зависти. Гораздо чаще встречаются композиты данного имени, которые описаны в различных словарях: *Kainsmal*, *Kainszeichen*. В этимологическом словаре немецкого языка выражение «*Kainsmal*» истолковывается как видимый знак вины, который некто носит, которым этот человек помечен [9, с. 284].

Словарь крылатых выражений ставит композиты *Kainsmal*, *Kainszeichen* в один синонимический ряд с такими лексемами, как *Makel* «позорное пятно, недостаток, изъян»; *Schandsfleck* «позорное пятно, позорное клеймо», *Verunzierung* «обезобразивание, клеймо» и другие [10].

Далее рассмотрим актуализацию прецедентных признаков имени KAIN в публицистиче-

ском дискурсе. Вначале целесообразно отделить использование этого имени в прямом значении от прецедентного упоминания.

Schon im Buch Genesis ist zu lesen, dass Kain ein Opfer von den Früchten des Feldes und Abel ein Opfer von den Erstlingen seiner Herde brachte. Wann genau dieser Tag im Kalender liegt, hängt von der Klimazone und der örtlichen Erntesaison ab. Seltsam dennoch, dass die katholische Kirche in Deutschland nachweislich spätestens seit dem dritten Jahrhundert jährlich ein Erntedankfest begeht, sich jedoch erst 1972 auf einen festen Termin einigen konnte – den ersten Sonntag im Oktober. SPIEGEL ONLINE 05.10.2008

<http://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/tageskarte-kueche-wenn-die-bime-mit-der-bohne-a-582010.html>

В исследованном материале было обнаружено 19 случаев прямой номинации.

В эксплицитных сравнениях в значении «бра-тоубийца» имя KAIN используется в сочетании с лексемой ABEL (35 случаев):

Ein lautes Krachen und Todes-Schreie ließen Heny E. (64) aus dem Haus stürzen. Vor ihren Augen bricht ihr Mann (78) zusammen. Als sie ihm helfen will, wird sie selbst Opfer des Messerstechers. Zwei Tote bei Bruderstreit – wie bei Kain und Abel in der Bibel (Genesis 4,9)...

Gestern erließ der Richter Haftbefehl gegen Ahmad E. Wegen Mordes an seinem Bruder und Totschlags an seiner Schwägerin. Polizeisprecher Georg Baum zu BILD: „Nach derzeitigem Stand ist das Motiv in finanziellen Streitigkeit begründet...“

Vor 30 Jahren war die Familie nach Deutschland gekommen. Während Houshang es in Führungspositionen in der Metallindustrie zu Wohlstand brachte, lebte sein jüngerer Bruder von Gelegenheitsjobs und Sozialhilfe. Das getötete Ehepaar hinterlässt zwei erwachsene Kinder und mehrere Enkel.

<https://www.bild.de/regional/ruhrgebiet/verbrechen/ingenieur-vom-eigenen-bruder-ermordet-53835342.bild.html>

Интересно отметить, что иногда такое сравнение дополняется тем или иным определением:

Die Genfer Flüchtlingskonvention zum einen und der Asylparagraf des Grundgesetzes zum anderen – so das argumentative Grundmuster der Befürworter-Seite – seien normative Grundlagen, deren Bindewirkung wenig bis keinen Spielraum lasse, die hier um Schutz Anklopfenden ungeprüft abzuweisen. Die ansonsten fällig werdenden humanitären Katastrophen würden sich zu dauerhaften Kainsmalen unserer Gesellschaft entwickeln. Verbunden wird das

mit dem moralischen Argument, dass Deutschland diese Chance nutzen sollte, um endgültig zu zeigen, wie wenig es gemein hat mit der 33/45-Diktatur. Diese grundsätzliche Überzeugung, dass wir Flüchtlingen gegenüber aus historischen Erfahrungen heraus, die sich in den Grundrechten – insbesondere in der Achtung der Würde des Menschen – verdichten, eine großzügige Offenheit schuldig seien, wird ebenfalls sozio-ökonomisch und kulturell untermauert.

<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/fluechtlinge-debatte-spaltet-deutschland-die-argumente-beider-seiten-a-1074613.html>

Гораздо чаще в исследованном материале встречается не изолированное использование имени KAIN, а дериват-композицы с ним, среди которых преобладают примеры со значением «клеймо Каина» (Kainsmal, Kainszeichen) – всего 37 случаев.

Es geht vielmehr um die Art und Weise, in der Grass auf die nur zu verständliche Absage, zumindest langfristige Verschiebung der Ehrenpromotion reagierte. Er werde, so schrieb er nach Israel, für den Rest des Lebens das "Kainszeichen" der SS-Rune tragen müssen. Bei diesem Stichwort nun verrutschen Grass alle Begriffe und Dimensionen.

<https://www.zeit.de/online/2006/46/Grass-Kainsmal>

Tine war 11, als ihr Vater wegen Vergewaltigung einer Lehrerkollegin vom Darmstädter Landgericht zu fünf Jahren Haft verurteilt wurde. Die damals 36-jährige Kollegin hatte behauptet, A. hätte sie in der großen Pause zwischen zwei Unterrichtsstunden im Biologie-Vorbereitungsraum festgehalten und rektal vergewaltigt. Es stand Wort gegen Wort. Das Gericht glaubte der Frau. Nach seiner Freilassung lebte Horst A. weitere fünf Jahre mit dem Kainsmal der Verurteilung. Er kam bei seinen Eltern unter, Aussicht auf einen Job gab es nicht mehr, nur Hartz IV.

<https://www.bild.de/news/inland/news-inland/wie-ertraegt-es-eine-tochter-das-ihr-vater-verurteilter-vergewaltiger-ist-teil-1-18775986.bild.html>

Особого внимания заслуживает композит Kain-Zitat (6 употреблений), поскольку он связан с прецедентным высказыванием (или с вербальным Действием в соответствии с терминологией П.Н. Донца): Soll ich meines Bruders Hüter sein?

Da kann es schon mal passieren, daß Schröder danebengreift. Als der Niedersachsen einst gefragt wurde, was er vom Skandal um Lafontaines Bezüge halte, antwortete er, vermeintlich pfiffig: "Soll ich meines Bruders Hüter sein?"

Warum der christlich erzogene Lafontaine pikiert war, erfuhr Schröder erst später. Das Zitat stammte von Kain. So antwortete er Gott, der wissen wollte,

wo denn der Bruder Abel sei. Den hatte Kain soeben erschlagen. DER SPIEGEL 09.09.1996

<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-9089284.html>

Ruhig sitzt er da, faltet die Hände über seinem Bauch. Er lächelt zufrieden. Die NPD soll überhaupt mehr lächeln, findet Holger Apfel... Wenn er redet, purzeln die Worte wie beiläufig. "Ein paar Verrückte – so sie denn wirklich die Täter waren – drehen durch, und die NPD soll dafür die Zeche zahlen", seufzt er.

Pardon, aber mit diesen Verrückten hatte er früher gemeinsam demonstriert, war mit ihnen auf die Straße gegangen. "Ich bin doch nicht für jeden Gestörten verantwortlich, der sich zu unseren Veranstaltungen verirrt." Es klingt wie Kain, der über Abel spricht: Soll ich meines Bruders Hüter sein? Apfel schaltet auf den Opfermodus. "Das ist

eine inszenierte Kampagne gegen uns." SPIEGEL ONLINE 22.03.2012

<http://www.spiegel.de/panorama/gesellschaft/besuch-in-npd-zentrale-rechtsterror-befeuert-debatte-ueber-partieverbot-a-822937-4.html>

Выводы. Образ библейского персонажа КАИН в немецкой лингвокультуре составляют прецедентные черты характера злобного, завистливого человека, способного на подлости и даже на убийство близких. Особо выделены композиты Kainszeichen, Kainsmal, а также вербальное Действие: Soll ich meines Bruders Hüter sein?

Перспектива исследования состоит в том, чтобы рассмотреть репликацию данного ПИ в других типах дискурса, а также другие ПИ, связанные с концептом «предательство» и его антиконцептом «верность».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М.: Гнозис, 2003.
2. Донец П.Н. Прецедентные или прототипические феномены? К вопросу об одном лингвокультурологическом понятии. Субъект познания и коммуникация: языковые и межкультурные аспекты: сб. науч. тр., посвященный юбилею Л.И. Гришаевой; Воронежский государственный университет. Воронеж: Наука-Юнипресс, 2014. С. 429–439.
3. Захаренко И.В., Красных В.В., Гудков Д.Б., Багаева Д.Б. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации. Вестник МГУ. Сер. 9: «Филология». 1997. № 3. С. 62–75.
4. Захаренко И.В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов. Язык, сознание, коммуникация: сб. статей; под ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. М.: «Филология», 1997. Вып. 1. 192 с. С. 82.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е. М.: Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.
6. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д. Как тексты становятся прецедентными. Русский язык за рубежом. 1994. № 1. С. 73–76.
7. Нахимова Е.А. Прецедентные имена в массовой коммуникации. Екатеринбург, 2007. 207 с.
8. Степанова А.В. Прецедентное сравнение как разновидность прецедентного текста. Вестник ОГПУ. 2004. № 2 (36): Гуманитарные науки. С. 102–109.
9. Duden 7: das Herkunftswörterbuch; hrsg. u. bearb. von Gunther Drosdowski. 2., völlig neu bearb. u. erw. Aufl. Dudenverlag, Mannheim-Liepzig-Wien-Zurich: Bibliographisches Institut, 1984. S. 284.
10. Karl Peltzer. Das treffende Wort: Wörterbuch sinnverwandter Ausdrücke; zu den meisten Stichwörtern. Gegenbegriffe. Ott Verlag Thun, 1988. 640 S.

СНИЖЕННАЯ ЛЕКСИКА В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ВЫСТУПЛЕНИЙ ДОНАЛЬДА ТРАМПА)

OBSCENE VOCABULARY IN POLITICAL DISCOURSE (BASED ON DONALD TRUMP'S DEBATE SPEECHES)

Галянт Г.В.

кандидат филологических наук,
доцент кафедры «Английский язык»

Национального университета «Одесская морская академия»

Исследование представляет собою попытку выявить и описать особенности функционирования сниженной лексики в политическом дискурсе. Материалом исследования послужили выступления Дональда Трампа, выдающегося политического деятеля, который использует сквернословие с целью устранения интерперсональной границы с избирателями, создания эффекта «принадлежности к своим», демонстрируя полное равенство с людьми, тем самым оказывая на них влияние и побуждая их к определённым действиям.

Ключевые слова: дискурс, инвектива, сквернословие, сниженная лексика, Теория речевых актов.

Дослідження представляє собою спробу проаналізувати та описати особливості функціонування зниженої лексики в політичному дискурсі. Матеріалом дослідження послугували виступи Дональда Трампа, видатного політичного діяча, який вживає лихослів'я з метою усунення інтерперсонального бар'єру з виборцями, створення ефекту «належності до своїх», демонструючи загальну рівність із людьми, тим самим впливаючи на них та спонукаючи їх до певних дій.

Ключові слова: дискурс, знижена лексика, інвектива, лихослів'я, Теорія мовленнєвих актів.

The research is an attempt to analyze and define the peculiarities of the obscene vocabulary functioning in political discourse. The debate speeches of Donald Trump, the outstanding political figure, have served as the material of our investigation. The President of the USA uses swear words to destroy an interpersonal border with electorate, to create of the "in-group membership" effect, to demonstrate the common equality with people, thus, influencing them and encouraging them to perform certain actions.

Key words: discourse, invective, obscene vocabulary, Speech Act Theory, swear words.

Постановка проблемы. Настоящая статья представляет собою попытку изучить влияние сниженной лексики на материале предвыборных выступлений американского президента Дональда Трампа. Использование сниженной лексики во время политических дебатов нацелено на реализацию ряда иллюкативных целей, а именно – минимизировать дистанцию между говорящим и целевой аудиторией, создать образ «своего парня», убеждая в истинности своих намерений, а также возвысить себя и уничтожить образ своего политического оппонента. Более того, политик рассчитывает на достижение определённого перлюкативного эффекта – оказать эмоциональное влияние на избирателей и побудить их к определённым действиям, создавая полную картину предвыборной гонки. Речь Дональда Трампа, на наш взгляд, насыщена ругательствами, которые приближают политические дебаты с его участием к формату ток-шоу, главная задача которого – удивить публику, развлечь её, что признают как сами политические деятели, так и политические комментаторы [4, с. 58].

Изучение сквернословия в политическом дискурсе, несомненно, представляет собой особый

интерес в области прагмалингвистики, т.к. оно составляет неотъемлемую часть речевого поведения политических кандидатов, которые применяют разные лингвистические средства для реализации своих интенций. Инвентаризация языковых средств, которыми оперируют политики во время дебатов, и их влияние на избирателей обуславливают *актуальность* нашего исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Для изучения сниженной лексики был избран политический дискурс как особое явление, призванное воздействовать на массовое сознание посредством языковых средств и приёмов. Понятие *дискурс* определяется «как сложное коммуникативное явление, не только включающее акт создания определённого текста, но и отражающее зависимость создаваемого речевого произведения от значительного количества экстралингвистических обстоятельств – знаний о мире, мнений, установок и конкретных целей говорящего» [1, с. 12–13]. Политический дискурс представляет собою особое коммуникативное явление, основная задача которого состоит в выявлении механизмов сложных взаимоотноше-

ний между властью, познанием, речью и поведением [15, с. 51]. Лингвисты, которые проводят исследования в области политического дискурса, выделяют ряд присущих ему характеристик: преобладание массового адресата, доминирующая роль фактора эмотивности, значимость фактического общения и т.д. [9; 13]. Относительно недавно добавлены такие черты политического дискурса, как *деструктивность, развлекательность, карнавальность, стремление к эпатажу* [3; 4; 7].

По мнению лингвиста Е.И. Шейгал, политический дискурс можно трактовать как *виртуальный* и *реальный* [13, с. 28–32]. Под *виртуальным* дискурсом исследователь понимает семиотическое пространство, которое включает в себя вербальные и невербальные понятия, квинтэссенцией которого является политика и все её производные, в том числе высказывания и жанры, имеющие определенную специфику для этой сферы. *Реальное* пространство политического дискурса подразумевает сиюминутную эмоционально-окрашенную речевую деятельность, а также все возникающие тексты в результате такой деятельности. *Реальный политический дискурс* обладает идеологической целенаправленностью, динамичным характером, ситуативностью, спонтанностью, социальной ориентированностью, что и представляет интерес для нашего исследования.

Постановка задачи. *Объектом* нашего исследования послужил политический дискурс. *Предметом* изучения выступила сниженная лексика в речи Дональда Трампа как средство воздействия на целевую аудиторию.

Материалом исследования послужили видео политических выступлений Дональда Трампа, из которых были отобраны высказывания, содержащие сниженную лексику.

Целью нашей работы является исследование функционально-семантических особенностей и прагматического потенциала перевода сниженной лексики на материале политического дискурса.

Для достижения поставленной цели решались следующие задачи:

- 1) сделать краткий обзор истории развития американских массмедиа;
- 2) проанализировать словарные дефиниции понятий «сниженная лексика» и «инвектива», выявить их характерные свойства;
- 3) рассмотреть сниженную лексику с позиций Теории речевых актов;
- 4) проследить реализацию правил прагматики речетворения на примере политических речей Дональда Трампа.

Изложение основного материала. История американских массмедиа берёт своё начало в середине XIX века и является не только источником информации, но и главным инструментом манипуляции сознанием американских граждан, по сути своей представляя четвертую власть в стране. Политические волнения разных лет, массовая эмиграция на территорию США, другие не менее важные события в истории страны меняли способы выражения и подачи информации читателю на протяжении всей истории американских массмедиа. Стиль подачи информации постепенно менялся от классического литературного до порой сниженного и вульгарного, ориентируясь на потребителя.

На современном этапе развития исследователи разных областей (социологи, политологи, психологи, лингвисты) указывают на значимость манипуляций массмедиа человеческим сознанием. Особое внимание уделяется влиянию политики на сознание человека. Идеологическая направленность политического деятеля на свою целевую аудиторию подразумевает актуализацию именно своей системы ценностей через оценочную призму деятельности своего оппонента. На наш взгляд, наиболее экспрессивным средством манипулятивности в политическом дискурсе является сниженная лексика, призванная показать свою целостность с той аудиторией, к которой обращается кандидат. Чтобы проследить взаимосвязь и закономерность между употреблением сквернословия в политическом дискурсе и достижением кандидатом своих интенций, обратимся к анализу словарных дефиниций таких понятий, как «сквернословие», «сниженная лексика», «инвективы».

Согласно толковому словарю Д.Н. Ушакова, «сквернословие – это речь, наполненная неприличными выражениями, непристойными словами, брань» [12, с. 303]. Российский лингвист В.И. Карасик под *сниженной лексикой* подразумевает «лексику, представленную жаргонизмами, лексемами-табу, бранью, диалектизмами, социолектизмами и другими экспрессивно-нейтральными единицами, характерными для устной коммуникации» [6, с. 56]. Считаем, что понятия «сквернословие» и «сниженная лексика» являются синонимами и могут взаимозаменяться.

Под *инвективой* (от лат. *invectivus* – бранный, ругательный) понимается «гневное выступление против кого-н., оскорбительное выражение, брань, выпад» [12, с. 18].

В.И. Жельвис в научном труде «Поле брани. Сквернословие как социальная проблема» определяет *инвективу* как «резкое выступление против

кого-либо, чего-либо; обличение, оскорбительная речь» [5, с. 11]. Иными словами, инвективной можно назвать любую оскорбительную речь, цель которой – обидеть или унижить своего оппонента/третье лицо. Учёный относит *инвективную лексику* к «тому разделу общенационального словаря, который, с одной стороны, не кодифицирован (не разрешен к использованию в лингвокультурной ситуации), а в крайней своей части даже категорически запрещен (табуирован); с другой стороны, он должен быть известен всем носителям языка в данной социальной (под)группе» [там же, с. 47]. Реализация инвективной лексики осуществляется посредством определённых речевых формул, а также может свидетельствовать о духовном и социокультурном уровне говорящего и эксплицитировать его чувства/эмоции.

Изучая случаи употребления сниженной лексики в политическом дискурсе, в частности инвективы, В.И. Жельвис и В.И. Карасик отмечают, что инвектива носит *конфликтотенный* характер [5; 6]. Следовательно, можно говорить о *вульгаризации* и *жаргонизации* политического языка, наполненного сниженной лексикой.

В современной лингвистике *инвектива* определяется как резкий негативный выпад против кого-то, но границы её коннотации размыты. Невозможно рассматривать её как слово или словосочетание, т.к. рассматривается целостная единица агрессии, выпад говорящего к слушающему [14].

Таким образом, анализ словарных дефиниций и определений лингвистов для понятий *сниженная лексика*, *сквернословие* и *инвектива* позволяют утверждать, что все они представляют собою непристойные экспрессивные выражения, обладающие конфликтотенным характером.

Далее рассмотрим сниженную лексику с точки зрения Теории речевых актов.

С позиций Теории речевых актов (далее – ТРА), разработанной английским учёным Дж. Остином и получившей дальнейшее развитие в трудах его последователя Дж. Сёрля, инвектива считается частью межличностных отношений. *Инвективный речевой акт* представляет собою вербальную совокупность оскорблений, которые различаются между собой эмоциональной окраской, а также мотивом направленности. Инвективный речевой акт отличается от единичной инвективы наличием объекта (говорящего) и субъекта (слушающего) восприятия речевого акта.

Дж. Сёрль выделяет 5 правил прагматики, которые помогают регулировать речетворение, и которые, на наш взгляд, можно применить к политическому дискурсу [10; 11]:

1. *Пропозиционное* правило, которое по сути своей является признаком инвективы, характеризующей слушающего через призму говорящего.

2. *Стратегическое* правило *говорящего*, который намеренно создаёт конфликтную ситуацию для отображения своей важности.

3. *Стратегическое* правило *слушающего*, которое оставляет право последнего не подчиниться преимуществу говорящего.

4. *Иллокутивное* правило, демонстрирующее доминирующий статус говорящего.

5. *Перлокутивное* правило как завершающий этап, т.е. употребление инвективы говорящего с целью вызвать ответную реакцию слушающего и продемонстрировать всю враждебность и конфликтотенность ситуации.

Согласно Дж. Сёрлю, инвектива носит *императивный* характер. Иными словами, она помогает говорящему оказать влияние на слушающего, добиться его расположения и прогнозируемого послушания, побудить к определённым действиям [10; 11].

Таким образом, употребление сниженной лексики служит не только для привлечения внимания определённой социальной (под)группы людей и манипуляции их сознанием. Инвектива в первую очередь является своеобразным вызовом, который адресант бросает адресату, рассчитывая на определённый перлокутивный эффект, а именно: нанося оскорбление посредством инвектив, адресант стремится обесценить речь своего оппонента, вызвать его ответную неподготовленную реакцию, которая поможет разоблачить его, разрушить представление общественности о его личности, тем самым добиваясь его послушания.

На наш взгляд, выступления Дональда Трампа во время предвыборной кампании насыщены сниженной лексикой и инвективами, что обуславливает повышенный лингвистический интерес к ним. Опишем ряд примеров употребления сквернословий, проанализировав реализацию правил прагматики речетворения по Дж. Сёрлю.

Первый проанализированный нами пример прозвучал на канале CNN 29 апреля 2011 года. Говоря о ценах на нефть в Саудовской Аравии, Трамп употребляет лексему *fucking*, что в переводе на русский означает *грёбаный*, чем срывает овации в зале:

They want to go in and raise the price for oil. Because we have nobody in Washington who would feed back and said: you are not going to raise that fucking price you understand me? [17].

Естественно, население не желает повышения цен на нефть, т.к. это повлечёт за собой

повышение цен во всех остальных сферах жизни. Дональд Трамп применяет стратегическое правило говорящего, чтобы через призму сниженной лексики сократить свою дистанцию со слушающими (избирателями), создавая эффект «принадлежности к своим». Также в речи Трампа реализовано иллокутивное правило, которое обличает его доминирующее положение перед другими оппонентами, а лексема *fucking* лишь подчёркивает его корневую принадлежность к избирательному классу. Он демонстрирует своё преимущество в качестве именно того человека, который может быть представителем народа, заявляющим в Вашингтоне о недопустимости повышения цен на нефть.

Рассмотрим ещё один отрывок из речи Дональда Трампа:

The messenger is important – I could have one man who say: “We are going to tax you 25%” and I could say another way: “Listen you, motherfucker, we are going to tax you 25%” [17].

Данный отрывок звучит в речи Д. Трампа для избирателей в Лас-Вегасе. Политик прибегает к инвективе *motherfucker*, что в переводе на русский означает *мудила, сукин сын* и является примером перлокутивного правила прагматики, когда говорящий использует ругательство для создания конфликтной ситуации и вызова у своего адресата ответной реакции. Также мы можем говорить о наличии иллокутивного правила в данном примере, так как оратор использует его для того, чтобы заявить о своём преимущественном положении перед своим оппонентом.

В другом примере звучат сквернословные лексемы *hell* и *shit*, что в переводе на русский означают *чёрт возьми* и *насрать* соответственно. Таким образом, Д. Трамп реализует иллокутивное правило говорящего, т.е. он заявляет о своём доминантном положении:

In China and other countries they just burn whatever the hell is available and that smoke is spreading out of those chimneys and those factories are cheap as hell and they don't give a shit [17].

Говоря о Розии О’Доннел, Дональд Трамп открыто провоцирует конфликт, употребляя такие инвективные лексемы, как *slub* (*мозоль, толстый нарост, присучка*) и *looser* (*неудачница, расхлябанная*):

Rosie O’Donnel is disgusting and I mean both – inside and out. You take a look at her and she is slub, she talks like a truck driver... I would fire her – I would look at that fat ugly face and said «Rosie, you are fired».... We are all a little chubby, but Rosie is just the worst of us. And it's not about

chubbiness – Rosie is a very unattractive person, both – inside and out. Rosie is a looser, there is no question about that [18].

В данном отрывке наблюдается реализация перлокутивного правила говорящего, намеревающегося спровоцировать слушающего на конфликт и получить ответную реакцию.

На съезде сенаторов штата Лас-Вегаса Д. Трамп заявляет следующее:

We build a school, we build the road, they blow up the road, they blow up the school. We build another school, we build another road, they blow up and we build again and meantime we can't get the fucking school built in Brooklyn [19].

Лексема *fucking* в речи Дональда Трампа акцентирует внимание на проблеме терроризма. Данный отрывок реализует стратегическое правило говорящего, а также иллокутивное и перлокутивное правила, когда говорящий намеренно вызывает оппонента на конфликт, демонстрируя свое превосходство в сложившейся ситуации, употребляя бранное слово в завершении своей речи с целью демонстрации своей враждебности.

На встрече, посвященной отсрочке депортации незаконно ввезённых детей (DACA – Deferred Action for Childhood Arrivals), Дональд Трамп заявляет:

Why do we want all these people from asshole countries here? [16]

Ругательное слово *asshole*, которое в переводе на русский язык означает *задница, жопа*, явно демонстрирует превосходство страны, гражданином которой он является, и открыто провоцирует конфликт со странами-участниками данной конференции.

Выводы. Таким образом, анализ ряда примеров из речи политика Дональда Трампа показывает, что сниженная лексика и инвективы применяются как средства эмоционального воздействия в ходе своей предвыборной кампании. Сквернословие во время политических дебатов делает кампанию Трампа экспрессивной. Его политическим речам не свойственны традиционная сдержанность и официальность. Дональд Трамп является массмедийной личностью, которая приближает политические дебаты к формату ток-шоу, допуская грубость, сквернословие, инвективную лексику.

Политический дискурс включает весь языковой инвентарь воздействия на мысли и чувства адресата, т.к. цель политического оратора – убедить аудиторию в своих идеях и побудить именно к тем действиям на политическом поприще, которые необходимы оратору.

В речи Д. Трампа часто наблюдаются инвективные речевые акты, которые служат для выражения и аффирмации прагматической основательности его действий на политической арене с целью демонстрации своего господства. Д. Трамп экспонирует инвективное поведение, чтобы показать своей целевой аудитории принадлежность к рабочему классу, который в силу занятости и социального уровня использует сниженную лексику ежедневно. Речь политика предполагает

осознанное использование вербальных и невербальных составляющих инвективного речевого акта с целью создания конфликтной обстановки.

В результате изучения воздействия сниженной лексики на оппонента даёт возможность выявить новые, неизвестные сферы политической коммуникации и предложить решения возникших лингвистических проблем, рассмотрение которых представляется нам перспективой дальнейших лингвистических поисков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ван Дейк Т.А. Дискурс и власть. Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. М.: Либроком, 2013. 344 с.
2. Ван Дейк Т.А. Язык и идеология: к вопросу о построении теории взаимодействия. Методология исследований политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Минск: БГУ, 2000. Вып. 2. С. 50–63.
3. Волкова Я.А., Панченко Н.Н. Деструктивность в политическом дискурсе. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Лингвистика». 2016. Т. 20. № 4. С. 161–178.
4. Горностаева А.А. Границы дозволенного в политическом дискурсе: ироничность, черный юмор, деструктивность, сквернословие. Политическая лингвистика. 2018. Вып. 1 (67). С. 57–66.
5. Жельвис В.И. Поле брани: Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира. М.: Ладомир, 2001. 352 с.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
7. Озюменко В.И. Медийный дискурс в ситуации информационной войны: от манипуляции – к агрессии. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Лингвистика». 2017. Т. 21. № 1. С. 203–220.
8. Остин Дж. Слово как действие. Новое в зарубежной лингвистике. М., 1986. Вып. 17. С. 22–131.
9. Садуов Р.Т. Феномен политического дискурса Барака Х. Обамы: лингвокультурологический и семиотический анализ. Уфа: РИЦ БашГУ, 2012. 136 с.
10. Сёрль Дж. Классификация иллокутивных актов. Новое в зарубежной лингвистике. М., 1986. Вып. 17. С. 170–194.
11. Сёрль Дж. Что такое речевой акт? Новое в зарубежной лингвистике. М., 1986. Вып. 17. С. 151–169.
12. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. М.: Русские словари, 1995. Том 2–3. 844 с.
13. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. 326 с.
14. Bayley P. Live oratory in the television age: The language of formal speeches. Campaign language: Language, image, myth in the U.S. presidential elections 1984. Bologna: Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna, 1985. P. 77–174.
15. Hacker K. L. Political Linguistic Discourse Analysis. The Theory and Practice of Political Communication Research. New York: State University of New York Press, 1996. P. 28–55.

ИЛЛЮСТРАТИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ:

16. "BUILD THAT WALL!" Donald Trump Chants After Major Endorsement. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZGSAhNZnisk>
17. CNN: Donald Trump's profanity tirade, drops the "f-bomb". URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dTh-1hto9wU>
18. Donald Trump Rosie O'Donnell Montage of Insults! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3NXEaF-w2MY>
19. Donald Trump speaking in Las Vegas 3 (f bomb). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=entZMVV-X6o>

**КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ СУГЕСТИВНОГО ВПЛИВУ
У ВСТУПНІЙ ПРОМОВІ АДВОКАТА ОБВИНУВАЧЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ТРИЛЕРІВ)**

**COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS OF SUGGESTION
IN PROSECUTOR'S OPENING STATEMENT
(CASE STUDY OF AMERICAN LEGAL THRILLERS)**

Гарбар І.О.,

*аспірант кафедри англійської філології і перекладу
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті розглянуто найефективніші комунікативні стратегії і тактики сугестивного впливу у вступній промові адвоката обвинувачення на матеріалі сучасних американських юридичних трилерів. У статті доведено, що основна мета вступної промови адвоката обвинувачення – здійснити сугестивний вплив на почуття, емоції, думки, судження колегії присяжних. Заради досягнення цієї мети адвокат обвинувачення вдається до використання таких комунікативних стратегій і тактик сугестивного впливу, які допомагають йому внести зміни в когнітивну систему присяжних, тим самим змінивши їхнє ставлення, думки, емоції як до самого адвоката обвинувачення, його підзахисного, так і до відповідача та його захисника.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, сугестивний вплив, вступна промова, адвокат обвинувачення, американський юридичний трилер.

В статье рассмотрены самые эффективные коммуникативные стратегии и тактики сугестивного воздействия во вступительном заявлении государственного обвинителя. В статье доказывается, что основная цель вступительного заявления государственного обвинителя – осуществление сугестивного воздействия на чувства, эмоции, мысли и суждения коллегии присяжных. Для достижения этой цели государственный обвинитель использует такие коммуникативные стратегии и тактики сугестивного воздействия, которые помогают ему внести изменения в когнитивную систему присяжных заседателей, тем самым изменив их отношение, мысли, эмоции как к самому государственному обвинителю, его подзащитному, так и непосредственно к ответчику и его защитнику.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, сугестивное воздействие, вступительное заявление, государственный обвинитель, американский юридический триллер.

The article deals with the most effective communicative strategies and tactics of suggestion in the prosecutor's opening statement, case study of American legal thrillers. The article proves that one of the main prosecutor's aims in his opening statement is to exert due influence on the jury's thoughts, feelings, attitudes, decisions. To achieve their goals, prosecutors use such communicative strategies and tactics of suggestion that help them bring changes into the jury's cognitive system changing their thoughts, attitudes, emotions and feelings to the prosecutor and his client as well as to the defendant and his defense attorney.

Key words: communicative strategy, communicative tactic, suggestive influence, prosecutor's opening statement, American legal thriller.

Постановка проблеми. Адвокатський дискурс все частіше опиняється в центрі лінгвістичних досліджень через твердження, що члени колегії присяжних є «сентименталістами із чуйними серцями» [18, с. 4], які «вирішують справи, керуючись емоціями та співчуттям, аніж керуючись законом та доказами» [15, с. 4]. Тут, безперечно, йдеться про вербальний вплив промов адвокатів сторін на колегію присяжних, який дозволяє їм вносити бажані зміни в когнітивну сферу колегії присяжних. Ця проблема кидає виклик лінгвістам усього світу виявляти та досліджувати ті вербальні засоби, комунікативні стратегії і тактики, які допомагають адвокатам досягати своєї мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вербального впливу промов адвокатів сторін на колегію присяжних займаються

дослідники А.А. Солдатова, О.Н. Тютюнова [11; 12] та ін. Вони розробили свої власні класифікації комунікативних стратегій і тактик здійснення вербального впливу на колегію присяжних. Однак дослідження цих стратегій і тактик, які здійснюються, власне, сугестивний вплив на колегію присяжних, залишається маловивченим. Існує лише кілька дослідників, які присвячують свої наукові праці цій проблемі, а саме: В.В. Катерміна, Т.С. Сафронова, Е.Ш. Никифорова [7; 8; 10]. Це дає всі підстави стверджувати про нагальну необхідність вивчення цієї проблеми, що також зумовлює її актуальність.

Постановка завдання. Мета статті – виявити та проаналізувати найефективніші комунікативні стратегії і тактики сугестивного впливу у вступній промові адвоката обвинувачення, які допома-

гають йому здійснити вплив на емоції, почуття, думки, судження колеги присяжних, що в майбутньому може зіграти провідну роль у винесенні вироку присяжними.

Дослідження комунікативних стратегій і тактик сугестивного впливу проводиться на основі сучасних американських юридичних трилерів [16; 17; 19; 20]. Юридичний трилер – жанр, що описує судові переслідування обвинувачуваного, що характеризується динамічним, напруженим оповіданням [9, с. 59]. Варто наголосити на тому, що жанр юридичного трилера є складним комплексним мовленнєвим жанром, який складається з ряду простих сцен, що представляють справжнє судові засідання. Динамічний та напружений сюжет твору зумовлює відбір комунікативних стратегій і тактик, які адвокати сторін використовують у своїх промовах.

Виклад основного матеріалу. *Вступну промову адвоката обвинувачення* визначають як викриття підсудного в злочині, аргументацію його провини, прагнення викликати особливе (зазвичай негативне) відношення колеги присяжних до підсудного [6]. Вступна промова адвоката обвинувачення є зазвичай першим «діалогом» між ним та колегою присяжних під час судового процесу, за якого присяжні формують своє перше враження про справу, підзахисних, про самого адвоката та його опонента. Тому вважаємо, що адвокату обвинувачення вкрай необхідно вже з перших кроків свого спілкування із присяжними справити позитивне враження про себе та свого підзахисного, показати свою авторитетність, обізнаність у справі, установити необхідний психологічний контакт, створити атмосферу безпосередності та завоювати до себе прихильність присяжних. З іншого боку, через те, що судовий процес носить змагальний та конфліктний характер, ще однією метою адвоката обвинувачення є посяти сумнів у думках присяжних стосовно роботи свого опонента, викликати негативне відношення як до нього, так і його підзахисного, а також вселити думку, що тільки позиція адвоката обвинувачення коректна.

Отже, доходимо висновку, що провідною ознакою вступної промови адвоката обвинувачення є здійснення бажаного впливу на колегию присяжних, створення певного емоційно-позитивного та негативного фону, який налаштує присяжних на роботу з головними учасниками судового процесу. Одним із різновидів здійснення такого впливу є *вербальна сугестія*. Вербальну сугестію визначають як латентний вербальний вплив на підсвідомість, який характеризується нав'язливим характером, що насилу піддається осмисленню та корекції [13, с. 53], який здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів кому-

нікації, шляхом якого можна викликати певні відчуття, уявлення, емоційні стани [4, с. 90] і спонукати адресата до певних дій.

Описуючи *вербальну* характеристику сугестії, Л.Л. Ільницька [5, с. 123] зауважує, що насамперед необхідно досліджувати *мовну та комунікативну компетенцію* сугестора, яка полягає в застосуванні сугестором великої кількості комунікативних стратегій і тактик, а разом із тим – певних тропів, стилістичних фігур, емоційно забарвлених слів, що «створює метафоричність контексту і могутнє впливове поле на адресата» [5, с. 151–152].

Услід за Т.А. ван Дейком під *комунікативною стратегією* розуміємо певний когнітивний процес, кінцевою метою якого є «корекція моделі світу адресата» [3, с. 116], чого можна досягти, залучивши поняття тактики. *Комунікативною тактикою* вважають зумовлені стратегією мовленнєві кроки, що в сукупності дають змогу досягти головної комунікативної мети [14, с. 156].

У нашому дослідженні *комунікативна стратегія сугестивного впливу* виступає інтегративним поняттям, що поєднує такі аспекти стратегічної дії – когнітивний, комунікативний та прагматичний. Когнітивний аспект пов'язаний із конструюванням вербального повідомлення згідно з наявними в комуніканта знаннями, настановами та пресупозиціями. Комунікативний аспект полягає в процесі відбору та застосування певних комунікативних стратегій і тактик для здійснення сугестивного впливу на колегию присяжних. Прагматичний аспект безпосередньо полягає в здійсненні адвокатом обвинувачення необхідного йому впливу на колегию присяжних.

Головною метою сугестії є пригнічення критичного мислення сугеренда. Оминуті критичне мислення виявляється можливим завдяки впливу на емоції, почуття, мішені адресата (вплив на батьківські почуття, наприклад). Результат буде таким: вплинувши на слабкі місця адресата, він завжди керуватиметься емоціями та почуттями, аніж критичним мисленням під час прийняття певних рішень. Враховуючи цю інформацію, ми вслід за Т.С. Сафроною [10] виокремлюємо дві найефективніші стратегії сугестивного впливу, які адвокат обвинувачення використовує у своїй вступній промові: 1) *стратегія створення позитивно-емоційного фону*; 2) *стратегія створення негативно-емоційного фону*. Кожна стратегія реалізується завдяки певному ряду тактик.

1. Стратегія створення позитивно-емоційного фону.

Метою цієї стратегії є справити гарне враження про себе та свого підзахисного, встановити

рапорт із присяжними, увійти в їхню довіру, створити атмосферу щирості, безпосередності та відвертості. Ця стратегія створює сильне позитивне емоційне підґрунтя, яке допомагає адвокату обвинувачення вплинути на підсвідомість, емоції, почуття, думки колегиї присяжних. Ця стратегія реалізується такими тактиками:

– **Тактика встановлення рапорту**

'I want to begin by thanking you all for your patience yesterday. It was a long day for all of us, and I'm sure we'll have more in the days to come, but let me assure you that your presence on this jury is one of the most important duties that can be undertaken by citizens in our society, and your time and attention here is well appreciated.'... *'Although, like a lot of important jobs,'* she continued, *'the pay could be better.'* A nice chuckle. Even Chomorro smiled. What a nice person this prosecutor was [17, с. 232] – адвокат обвинувачення починає свою промову з вираження вдячності колегиї присяжним за їхнє терпіння, увагу та час у тому, що вони беруть участь у розгляді судової справи. За допомогою найвищого ступеню порівняння: *'one of the most important duties that can be undertaken by citizens'* адвокат акцентує увагу присяжних на важливості їхнього громадянського обов'язку, яке викликає у присяжних усвідомлення того, наскільки важливою та відповідальною є їхня роль у цьому процесі, і що ніхто, крім них, не може якнайкраще впоратися із цим громадянським обов'язком. У своїй промові адвокат обвинувачення використовує велику кількість займенників, які вважаються такими, що наділені неабияким сугестивним потенціалом [5]. Використання другої особи однини/множини *'you'* набуває особливого значення в промові адвоката, тому що воно допомагає формувати почуття спільності, створює діалогічність, сприяє налагодженню контакту з присяжними, створює ілюзію звернення індивідуально до кожного члена колегиї присяжних, тим самим підкреслюючи важливість кожного члена колегиї присяжних. На особливу увагу в промові адвоката заслуговують особові займенники *'we'*, *'us'* та присвійний займенник *'our'*. Вони допомагають подолати інституціональний бар'єр, який міг утворитися під час судового процесу між адвокатом та присяжними. Вони залучають адресата в ситуацію невимушеної дружелюбної бесіди, зменшують недовіру до себе та до свого клієнта, створюють діалогічність, налагоджують дружелюбний контакт із колегиєю присяжних та створюють позитивне емоційне відношення до особистості адвоката, а так само і до його клієнта. Досягненню ще більшого позитивно-емоційного фону сприяє нотка гумору в промові адвоката у

вигляді протиставлення: *'Although, like a lot of important jobs,'* she continued, *'the pay could be better'*, в якому адвокат зазначає, що, незважаючи на роль, яку виконують присяжні в судовому процесі, оплата їхньої праці могла би бути кращою. Це своєю чергою знімає інституційну напругу, покращує ставлення до адвоката та позитивно впливає на реакції колегиї присяжних, що ми простежуємо в коментарі адвоката захисту (опонента): *'A nice chuckle. Even Chomorro smiled. What a nice person this prosecutor was'*.

– **Тактика позитивної характеристики позивача/жертви**

'You will hear testimony in this court, ladies and gentlemen, that Benjamin Potter was highly regarded, not only here in this community among lifelong friends, but on a broader plain, at the very core of our national government. At the time he was cut down, he was among a handful of select candidates under consideration for appointment to the highest court in this land, the United States Supreme Court.' Nelson ... offers Bens status like a statement of damages to the jury, an immense social loss to the community. Studies show that a victim well liked, highly regarded in the community is more likely to bring a conviction from a jury, that the killer is more likely to suffer death [19, с. 197] – з метою викликання співчуття та жалості до свого підзахисного промова адвоката обвинувачення дуже часто наповнена оцінними характеристиками свого підзахисного. У промові адвоката обвинувачення ці оцінні характеристики проявляються у використанні ним емоційно-оцінних прикметників та прислівників, що характеризують особу підсудного. Так, у наведеному прикладі завдяки прислівнику *'highly'* разом із прикметником *'regarded'*, а також оцінному прикметнику *'select'*, який описує іменник *'candidate'*, адвокат обвинувачення малює образ свого клієнта як високоповажного члена суспільства, обраного члена на головування суду найвищої інстанції, Верховного Суду США, втрата якого є колосальною втратою для суспільства. Завдяки авторському коментарю: *'Nelson offers Bens status like a statement of damages to the jury, an immense social loss to the community'* переконуємося, що позитивно-оцінні прикметники та прислівники, що описують громадянську позицію, положення в суспільстві підзахисного, надають йому образу законопослушного громадянина з активною громадянською позицію. Якщо суспільство втрачає таких людей, це, безперечно, є великою втратою для всіх. З авторського коментаря також стає очевидним те, що адвокат навмисно використав у своїй промові емоційно та позитивно оцінні прикметники та прислівники, щоб сугестувати

колегії присяжним позитивний образ свого підзахисного, «прищепивши» тим самим гарне відношення до нього, а негативне до того, хто відняв таку людину в суспільства.

2. Стратегія створення негативно-емоційного фону.

Мета цієї стратегії – викликати негативні емоції, почуття або ж навіть відразу до підсудного, а також справити довготривале негативне відношення до нього та його дій, що підготує підґрунтя для сугестування бажаної для адвоката обвинувачення точки зору, яку адвокату захисту буде дуже важко виправити. Ця стратегія реалізується завдяки таким тактикам:

– Тактика перебільшення тяжкості скоєного злочину / опису шокуючих деталей скоєного злочину

“What Terry Scarborough could not know that morning, what he didn't know that day, was that it would be his last. Because as he sat there in that hotel room savoring his success after a long, hard effort of research and writing, Terry Scarborough was brutally and savagely beaten to death, by a killer using of all things the sharp, naked claws of a carpenter's hammer.” A couple of the women on the jury wince. **Tuchio now has their undivided attention** [20, с. 86] – у своїй промові адвокат обвинувачення, забігаючи наперед, присвоює підсудному статус вбивці, називаючи його ‘killer’ (однак це треба ще довести). Цей іменник має категоричну і негативну конотацію, яка вже на цьому етапі формує негативне відношення присяжних до підсудного. Адвокат викликає ще більш негативне відношення до підсудного, вдаючись до детального та шокуючого опису деталей скоєного злочину. У своїй промові він використовує емоційно-оцінні прислівники ‘brutally’, ‘savagely’ і детально описує процес, як помер його підзахисний ‘beaten to death’, завдяки чому відповідач постає жорстокою, брутальною особою, що не заслуговує на помилування та милосердя. Заради створення максимально негативного відношення до відповідача, адвокат обвинувачення вдається до образного опису того, як було скоєно злочин. У цьому випадку він використовує у своєму описі зооморфну метафору ‘the sharp, naked claws of a carpenter's hammer’, яка здійснює найпотужнішу апеляцію до несвідомого за допомогою асоціацій, образів і символів, збуджуючи негативні почуття та емоції у колегії присяжних, «які допомагають сприймати спеціально кодовану інформацію» [1]. Отже, використання адвокатом стратегії сугестивного впливу, яка полягає у використанні ним експресивно-емоційної та образної лексики, допомагає йому створити потужний негативний вплив на

думки, почуття, відношення колегії присяжних до відповідача, а також і до адвоката захисту. Ця тактика може не втрачати своєї сили під час усього судового процесу, а також відіграти провідну роль у винесенні вироку присяжними.

– Тактика прямого зазначення провини підсудного

‘But the people of the State of California contend that, taken together, the evidence in this case can lead to no other conclusion – beyond a reasonable doubt, Andrew Fowler did with malice aforethought, sometime in the morning of June twentieth, 1992, shoot and kill Owen Nash’ [17, с. 233] – у цьому фрагменті промови метою адвоката обвинувачення є вселити колегії присяжним думку, що саме підсудний застрелив підзахисного, і ніяких інших припущень бути не може. Використане у промові слово ‘evidence’ (докази) разом з уточненням ‘beyond a reasonable doubt’ (за відсутності достатніх підстав для сумніву) виступає для присяжних свідченням того, що в адвоката обвинувачення є достатньо доказів та підстав для того, щоб вважати підсудного винним. Цей ефект підсилюється завдяки використанню підсилювальної конструкції з дієсловом ‘do’ в минулій формі, а також професійного юридичного терміна ‘with malice aforethought’ (ззадалегідь обміркований намір), які вселяють тільки одну думку, що підсудний ззадалегідь усе спланував, і у присяжних не може бути сумніву в тому, що саме він є вбивцею.

– Тактика акцентуації уваги на жертвах

And then there was Deputy DeWayne Looney. A fourteen-year veteran of the Sheriff's Department. A family man – one of the finest law enforcement officers he had ever known. Gunned down in the line of duty by Carl Lee Hailey. His leg was partially amputated. What was his sin? Perhaps the defense would say it was accidental, that it shouldn't count. That's no defense in Mississippi. There's no excuse, ladies and gentlemen, for any of this violence. The verdict must be guilty’ [16, с. 575] – у своїй промові адвокат обвинувачення акцентує увагу присяжних на позитивних якостях постраждалого, на його заслугах перед суспільством та своєю родиною. За допомогою лексем ‘a fourteen-year veteran, a family man’ і найвищого ступеню порівняння ‘one of the finest law enforcement officers he had ever known’ адвокат навіює поважливе та шанобливе ставлення до жертви. Однак перелік позитивних якостей потерпілого переплітається з констатацією факту про його теперішню недієздатність через те, що зробив підсудний: ‘gunned down in the line of duty by Carl Lee Hailey. His leg was partially amputated’, що викликає жалість та співчуття до жертви, зневагу та огиду до підсудного.

Цей ефект підсилюється риторичним запитанням *'what was his sin?'*, який навіть присяжним думку про те, в чому була його провина, адже потерпілий випадково потрапив під обстріл. Викликавши відразу, створивши негативне відношення до підсудного, адвокат сугестує присяжним свою головну ідею за допомогою директивного мовленнєвого акту, який виражається модальним дієсловом *'must'*: *'the verdict must be guilty'*. Ця ідея занурюється глибоко на рівень підсвідомого і спливе під час винесення колегією свого вироку.

Висновки. У статті доводиться, що, проголошуючи свої промови, адвокати обвинувачення переслідують одну ключову мету – здійснити вербальний сугестивний вплив на думки, судження,

почуття колегії присяжних. Ефективним способом зробити це є використати такі комунікативні стратегії і тактики, з такими тропами, стилістичними фігурами та емоційно забарвленими словами, які створюють потужний позитивний чи негативний сугестивний фон для вселяння необхідних ідей та думок із боку адвоката обвинувачення. Перспективу подальших пошуків вбачаємо в дослідженні інших комунікативних стратегій і тактик сугестивного впливу у вступних та заключних промовах обох адвокатів сторін, які допомагають їм здійснювати ефективний вербальний вплив на думки, судження, почуття, емоції колегії присяжних, що у свою чергу може відіграти провідну роль під час винесення вердикту колегією присяжних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Валеєва Л.В., Сухорукова К.В. Семантическая модель суггестивной метафоры (на материале рекламных текстов). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: «Філологічна». 2012. Вип. 24. С. 31–34.
2. Гузенко С. Мова реклами: граматична структура функціонування головних членів двоскладного речення. URL: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1196
3. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация; пер. с англ. В. Петрова. М.: Прогресс, 1989. 312 с.
4. Желтухина, М.Р. Специфика речевого воздействия тропов в языке СМИ: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19. Москва, 2004. 722 с.
5. Ільницька Л.Л. Англомовний сугестивний дискурс: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 222 с. Бібліогр.: С. 182–214.
6. Канафьева А.В. Прагматика риторического высказывания в судебной речи. URL: <http://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/2918>
7. Катермина В.В., Сафронова Т.С. Механизмы суггестивного воздействия в юридическом дискурсе. Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: «Языкознание». 2017. Т. 16. № 3. С. 142–152.
8. Никифорова Э.Ш. Стратегии коммуникативного воздействия в аргументативно-суггестивных текстах (на примере текстов судебного дискурса английского, русского и казахского языков): дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2013. 222 с.
9. Савочкина Е.А. Литературно-художественный жанр юридического триллера: лингвистическое обоснование. URL: <https://nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/5413/08.pdf>
10. Сафронова Т.С. Вербализация механизмов суггестивного воздействия в судебном дискурсе (на материале английского языка): дис. ... канд. филол. наук. Краснодар, 2017. 269 с.
11. Солдатова А.А. Речевые стратегии и тактики адвокатского дискурса в уголовных процессах: дис. ... канд. филол. наук. Тверь, 2013. 225 с.
12. Тютюнова О.Н. Коммуникативные стратегии и тактики судебного дискурса: на материале немецких и русских телевизионных передач. URL: <http://www.dissercat.com/content/kommunikativnye-strategii-i-taktiki-sudebnogo>
13. Шелестюк Е.В. Речевое воздействие: онтология и методология: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19. Челябинск, 2009. 304 с.
14. Яшенкова О.В. Основы теории мовної комунікації. К.: Вид. центр «Академія», 2010. 312 с.
15. Abramson Jeffrey. The jury system and the ideal of democracy. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=we,+the+jury+-+jefferson&source>
16. Grisham J. A Time to Kill. URL: <https://epdf.tips/search/john+grisham+a+time+to+kill>
17. Lescroart John. Hard Evidence. URL: <https://epdf.tips/hard-evidence2cf9f0d63e298e93affcfa6b09392b138224.html>
18. Leo M. Romero, The American Jury on Trial: Psychological Perspectives (Book Review), George Washington Law Review (1988). URL: https://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=law_facultyscholarship
19. Martini S. Compelling Evidence. URL: <http://bookfreenow.com/download/compelling-evidence-steve-martini>
20. Martini S. Shadow of Power. URL: <https://epdf.tips/search/shadow+of+power+steve+martini>

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

NEW TRENDS FOR DEVELOPMENT OF FOREIGN LINGUISTIC COMPETENCE IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Камінська М.О.,
старший викладач,
старший викладач кафедри іноземних мов
Херсонського державного аграрного університету

Макухіна С.В.,
викладач кафедри іноземних мов
Херсонського державного аграрного університету

Стаття присвячена сучасним тенденціям розвитку іноземної мовленнєвої компетенції, яка розглядається як структурний елемент професійної компетентності майбутнього фахівця. Визначено актуальність упровадження комунікативного підходу в навчанні іноземним мовам. Особливу увагу приділено методам викладання англійської мови для спеціальних цілей. Наголошено на важливості активізації навчального процесу вивчення іноземної мови в немовних вищих навчальних закладах за невеликої кількості контактних годин. На підставі аналізу сучасних концепцій щодо спрямованості навчального процесу визначено та охарактеризовано специфічні принципи викладання іноземних мов для спеціальних цілей.

Ключові слова: іноземна мовленнєва компетенція, професійна підготовка, навчальний процес, комунікативний підхід, спеціальні цілі.

Статья посвящена современным тенденциям развития иноязычной компетенции, которая рассматривается как структурный элемент профессиональной компетентности будущего специалиста. Определена актуальность введения коммуникативного подхода в обучении иностранным языкам. Особое внимание уделяется методам преподавания английского языка для специальных целей. Отмечается важность активизации учебного процесса изучения иностранного языка в неязыковых высших учебных заведениях при небольшом количестве контактных часов. На основе анализа современных концепций направленности учебного процесса определены и охарактеризованы специфические принципы преподавания иностранных языков для специальных целей.

Ключевые слова: иноязычная компетенция, профессиональная подготовка, учебный процесс, коммуникативный подход, специальные цели.

The article deals with the modern trends of foreign linguistic competence that is overviewed as a structural element of professional competence of future specialist. It determines the actuality of implementation of the communicative approach in foreign language teaching. Particular attention is paid to the methods of teaching English for specific purposes. The article notes the problem of activation of the process of foreign language teaching in a non-linguistic higher educational establishment by the lack of contact hours. On the basis of the analysis of some modern conceptions in educational trends has been determined and characterized specific principles of teaching English.

Key words: foreign linguistic competence, professional training, teaching process, communicative approach, specific purposes.

Постановка проблеми. Темпи розвитку економіки на сучасному етапі вимагають від випускників технічних, немовних вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) достатнього і досить високого рівня знань іноземної мови, які необхідні для пошуку будь-якої інформації за новими технологіями, участі в міжнародних конференціях зі спеціальних проблем, а також для обміну думками з науковцями-іноземцями. Програма вивчення іноземних мов ураховує цю необхідність у плані кінцевої мети і завдань навчання, але навчальні плани ВНЗ, особливо немовних, далеко не завжди надають можливість для досягнення потрібних результатів у межах відведених учбових годин. Викладачі та методисти таких

ВНЗ поставлені перед завданням за короткий термін та за мінімальної кількості годин сформувати мовленнєві навички з іноземної мови, дати можливість студенту-випускнику оволодіти іноземномовленнєвою комунікативною компетенцією. Звичайно, в даному випадку досягнути цього можна лише в разі максимальної інтенсивності навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо розглянути історію методики навчання іноземних мов, то можна побачити, що період після завершення Другої світової війни спричинив глобальне зростання наукової, технологічної та економічної активності міжнародних відносин, а це у свою чергу стимулювало зріст зацікавлення

до вивчення іноземних мов. Значний внесок у вивчення іноземних мов зробили В. Де Соссюр, О. Потебня, Л. Щерба. Дослідження з методики навчання іноземних мов для професійного спілкування фахівців з технічних спеціальностей проводили: О. Тарнопольський, В. Александров, Г. Ємельянова, І. Дроздова тощо. Проблема застосування інформаційних технологій у вищій школі розкрита в працях І. Богданової, Н. Кульги, М. Жалдака. Питанню комунікативного спілкування іноземними мовами у вищому навчальному закладі присвячені праці А. Маркової, Г. Рогової, В. Костомарової, В. Скалкіної та ін.

Постановка завдання. Теоретична і практична актуальність проблематики зумовила мету статті, а саме: дослідити проблему визначення іншомовної професійної компетентності на сучасному етапі розвитку. Комунікативна мовленнєва компетенція особистості реалізується у виконанні різних видів мовленнєвої діяльності: сприймання, усвідомлення, відтворення (усного чи письмового). Ефективність навчання безпосередньо залежить від ступеня наближення процесу передачі знань, формування навичок і вмінь до реальних умов, їх практичного застосування. Це положення втілюється у навчанні іноземних мов у комунікативній спрямованості, згідно з якою іншомовна мовленнєва діяльність розглядається не тільки як мета, але і як засіб навчання.

Виклад основного матеріалу. Політичні зміни в нашій країні, завдяки яким суспільство стало більш відкритим, і поїздки за кордон наших громадян, що стали звичайним явищем, дали грандіозний мотиваційний поштовх до вивчення іноземних мов. Ці зміни сприяли переосмисленню мети вивчення іноземної мови. До цього періоду знання іноземної мови було обов'язковим компонентом вищої освіти, на даному етапі підняте питання нагальної необхідності та застосування набутих знань з іноземної мови. У зв'язку зі змінами в мотивації до вивчення іноземних мов у методиці навчання з'явилась окрема галузь, яка почала досліджувати проблеми, пов'язані з вивченням іноземної мови як одного зі шляхів отримання знань з обраної студентами спеціальності. Отже, увага лінгвістів перемістилась від дослідження особливостей літературної мови до вивчення мови, що використовується в реальному спілкуванні окремої галузі. Звідси випливає нагальна необхідність у створенні курсу іноземної мови для спеціальних цілей. Сучасним досягненням у галузі методики навчання іноземних мов для спеціальних цілей став такий висновок: оскільки іноземна мова по-різному знаходить своє застосування в спілкуванні спеціалістів різних

професій, то, визначивши типові ситуації спілкування для кожної галузі, можна відібрати попередньо необхідний мовний та мовленнєвий матеріал, звузити весь широкий спектр мови до конкретних потреб спеціалістів і полегшити процес оволодіння мовою для спеціальних цілей. Такий ситуативний підхід до вивчення іноземної мови виправдовує себе повністю і продовжує домінувати в сучасній західній методиці. З кінця 80-х років методика навчання іноземних мов розділилась на дві галузі: загальний курс іноземної мови та іноземної мови для спеціальних цілей. В Україні порівняно недавно з'явилися методики навчання іноземних мов для спеціальних цілей. І на сьогоднішній день уже існують методики навчання іноземних мов для професійного спілкування таких фахівців, як: економісти, медики, фармацевти, юристи, військові. Але в цьому плані ще є широке поле діяльності для науковців, адже розробок методики вивчення іноземних мов для професійного спілкування з багатьох спеціальностей бракує.

Важливим питанням сьогодні залишається досягнення максимальної інтенсивності навчального процесу у вивченні іноземної мови, особливо в немовних ВНЗ. Щодо студентів немовного ВНЗ, то вивчення іноземної мови для них на першому етапі немотивоване, оскільки воно стосовно кожного має різний, індивідуальний зміст. Мотивацію навчальної діяльності необхідно будувати на природній мотиваційній основі, тобто пов'язувати інтерес до засвоєння мови з актуальними для студентів потребами. Можна запропонувати використання аудіювання для створення мотивації на першому етапі вивчення іноземної мови в немовному ВНЗ.

Позитивне ставлення до аудіювання як виду мовленнєвої діяльності, яке має свою комунікативну функцію – бути засобом одержання інформації – створюється в тому разі, якщо аудіоматеріали відповідають особистим інтересам студентів, інакше текст із джерела інформації перетворюється на матеріал для вправи. З урахуванням інтересів студентів 1 курсу складається тематика аудіотекстів, що може бути ефективною основою навчання. Отже, використання ефекту підвищеної мотивації є однією з психологічних особливостей аудіювання в інтенсивному курсі.

За висновками В.І. Ільїної, інформація, прийнята через слуховий канал, зберігається краще, що доповнює дані Н.В. Ніколаєва про те, що середній відсоток мимовільного запам'ятовування лексичного матеріалу на слух після екстенсивного та інтенсивного аудіювання значно вище середнього відсотка мимовільного запам'ятовування цього матеріалу після екстенсивного та інтенсивного читання. Але

результати можуть бути більш ефективними за умови відповідного методичного препарування матеріалу.

Аудіювання розглядається як слухання, спрямоване не лише на зміст інформації, але й на створення у слухача певного ставлення до повідомлення. «Переживання» інформації полегшує її розуміння. Установка лише на прослуховування сприяє зміні настрою студентів, переключенню їхньої уваги на смисловий аспект мовлення, а не мовний, і, отже, підсвідомому засвоєнню іноземної мови. Естетична атмосфера, яка створюється під час аудіювання (нюансові виділення необхідних лексичних одиниць, інтонаційні варіації, включення естетично-акцентованих компонентів), допомагає зосередити увагу студентів, урізноманітнити умови сприйняття, полегшує запам'ятовування мовного матеріалу. Психологи та методисти одноставно вказують на перевагу емоційного засвоєння будь-якої інформації. Діяльність, яка підтримується емоціями, більш успішна, ніж діяльність, що мотивована розумом. Цікавість навчального тексту підсилює емоційну насиченість аудіоматеріалів. Але лише завдяки цьому досягти емоційного сприйняття неможливо через наявність такого суб'єктивного фактору, як різний інтерес. Ефективність впливу навчального матеріалу на емоційну сферу студентів, розуміння та запам'ятовування матеріалу залежать від форм його подачі. Основною вимогою до емоційного забезпечення навчальної діяльності з аудіювання стає включення емоціогенних компонентів у структуру аудіоесеансу з метою уникнення одноманітності, психічного перенасичення та для активізації пізнавальної діяльності. Емоційна активація є необхідною умовою продуктивної інтелектуальної діяльності, утворення позитивного емоційного фону з включенням емоціогенних компонентів – характерною особливістю аудіювання. Об'ємне аудіювання, що включає ритм, музику, естетично-акцентовані компоненти мовлення, знімає напруженість, котра притаманна аудіюванню. У цьому випадку аудіювання набуває позитивного відтінку. Емоційний сприятливий стан, який утворюється під час такого об'ємного аудіювання, сприяє формуванню пізнавального інтересу до аудіоматеріалів. Виходячи із завдань мотивованого, безперервного навчання, роботу з аудіювання слід організувати на основі тижневого графіка, що сприятиме виробленню звички слухати іноземну мову.

Відповідно до програми з іноземної мови для немовних ВНЗ студент повинен уміти по закінченні навчання читати оригінальну літературу з фаху і брати участь в усному спілкуванні іноземною мовою. Для цього треба мати досить великий рівень лексичних навичок.

Один зі шляхів інтенсифікації навчання лексики – використання сучасних технічних засобів, насамперед комп'ютера (далі – ПК), що вдосконалює процес вивчення іноземної мови, вивільняє час для роботи над лексикою. Кваліфіковане і раціональне застосування ПК дає можливість інтенсифікувати навчальний процес і підвищити якість засвоєння матеріалу. У викладанні іноземної мови ПК розглядається як засіб навчання, що дає змогу організувати керовану, самостійну роботу студентів. Оскільки годин, відведених на вивчення іноземної мови в немовних ВНЗ, мало, значну частину навчальної роботи студенти повинні виконувати самостійно. Новий матеріал, викладений учителем на аудиторному занятті, потребує повторення і закріплення під час індивідуальної підготовки студентів з використанням комп'ютерних класів. Комп'ютер, моделюючи умови комунікативної діяльності, пропонує різні вправи, в яких студенти реалізують свої мовні можливості. Комп'ютер надає змогу диференціювати та індивідуалізувати навчання, навіть під час роботи в групі ПК працює з кожним студентом індивідуально в тому темпі, з таким обсягом матеріалу, який під силу саме цьому студентові. Працюючи за комп'ютером, можна налагодити зворотний зв'язок, і ПК реагує на мовленнєву дію студента, вказуючи на його помилки, друкуючи правильний варіант, ставлячи запитання, підказуючи, даючи переклад, відсилаючи до відповідного розділу посібника. Комп'ютер дає викладачу змогу запропонувати кожному студентові творчу навчальну діяльність. Студент отримує чудову можливість багаторазово виконувати стереотипні тренувальні операції і дії з мовними формами. В умовах роботи з комп'ютерною навчальною програмою досягається активізуючий вплив на першому етапі інтенсивного навчання іншомовної мовленнєвої діяльності, тобто на етапі формування окремих фразових стереотипів і навчання практичного використання їх у мовленні.

Одне з призначень ПК – допомогти викладачеві розв'язати одне з найважливіших завдань навчання іноземних мов: використовувати різні способи самостійної роботи з усіх видів мовленнєвої діяльності над різним мовним матеріалом. За допомогою комп'ютера можна спрямувати самостійні заняття студентів за програмою, яка, формуючи найближчі навчальні завдання та вказуючи шляхи їх виконання, забезпечує планомірне засвоєння мовного матеріалу, його активізацію, безперервний контроль і корекцію відповідних завдань. Це особливо важливо для немовних ВНЗ, де на вивчення іноземної мови відводиться порівняно небагато часу.

Дослідники виділяють два функціональні рівні розробки комп'ютерних навчальних засобів для системи дистанційного навчання: комп'ютерні електронні підручники (далі – КЕП) і комп'ютерні навчаючі програми (далі – КНП). Функції КЕП в основному обмежуються представленням студенту на екрані монітора навчальних матеріалів. У порівнянні з друкованими матеріалами в КЕП можуть бути легко внесені зміни, які відбуваються в певній галузі. Вони мають велику графічну наочність і зручний інтерфейс (меню, довідки) для користувача. У кінці кожної теми включені завдання для контролю і самоконтролю. Поряд із цим слід зазначити, що діалог КЕП зі студентами має пасивний характер, тоді як комп'ютерні навчальні програми широко використовують діалог, і алгоритм роботи програми може залежати від відповіді студентів. Наприклад, залежно від поставленого перед студентом завдання програма повинна видавати йому ті чи інші рекомендації, пояснення, підказки, відіграючи роль викладача.

Таким чином, одночасно з представленням навчального матеріалу КНП здійснюється взаємодія зі студентом, мета якої – забезпечити краще розуміння матеріалу й самоконтроль його засвоєння. Безумовно, ніяка навчальна програма не може повністю замінити викладача. Необхідність взаємодії студента та викладача обов'язково залишається. Так, результати виконання студентом контрольних завдань передаються викладачу електронною поштою. При цьому передбачається також наявність «живого» зворотного зв'язку між викладачем і студентом шляхом телекомунікації (телефон) й особистого спілкування (консультації, співбесіди), що вносить додатковий елемент реального діалогу [3, с. 24].

Але в будь-якому випадку основу навчального процесу в умовах дистанційного навчання становить цілеспрямована і чітко контрольована інтенсивна самостійна робота студента, який може вчитись у зручному для себе місці в зручний час, маючи при собі набір (кейс) засобів навчання (методичні вказівки з настановчими лекціями). Поруч із використанням комп'ютера, звичайно, ні в якому разі не можна відкидати визначальну роль особистості викладача в організації та керуванні навчальним процесом в умовах інтенсивного навчання. Викладач повинен бути хорошим спеціалістом і в галузі інформаційних технологій, оскільки одним з основних засобів ДН є комп'ютерні навчальні програми.

Сучасний процес навчання спілкування іноземною мовою в різноманітних побутових та виробничих ситуаціях з кожним етапом розвитку суспіль-

них відносин вимагає більш діючих та ефективних засобів і методів, мета яких полягала б у підвищенні ефективності іншомовного навчання. Тому необхідно змістити акцент з активної діяльності викладача під час заняття на активну діяльність студента, що сприятиме розвитку його ініціативності й творчості у процесі спілкування.

Педагогічний досвід показує, що сучасний підхід до навчання мовних комунікативних компетенцій полягає в застосуванні комунікативних вправ, навчально-мовленнєвих ситуацій, рольових і ділових ігор. В умовах сільськогосподарського ВНЗ постає необхідність застосування рольових та ділових ігор на заняттях у групах студентів-економістів, менеджерів.

Під час вивчення задачі спілкування іноземною мовою використання активних методів навчання і визначають мотивацію вивчення. Активні методи визначення сприяють більш легкому і міцному засвоєнню матеріалу, забезпечують його тривале запам'ятовування. Така методика знаходить позитивний відгук у студентів, тому що процес оволодіння мовою проходить у сприятливій психологічній атмосфері, яка допомагає їм самостверджуватися, повірити у свої можливості. Вони відчують і практичне значення, і результативність метода, який сприяє їхній підготовці до самостійного спілкування в діловому оточенні. Організація ділових ігор передбачає володіння студентами визначеним арсеналом знань, навичок і вмій у межах запропонованої теми, а тому ігри застосовуються на завершальному етапі навчання. Слід брати до уваги і подвійну складність ділових ігор іноземною мовою: студенту необхідний не тільки відповідний рівень мовної підготовки, але й знання справи. Тому діловим іграм передує велика підготовча тренувальна робота.

Розглянемо деякі її етапи з точки зору підготовки до організації ділових ігор. Це можуть бути фонетичні вправи, наприклад, навчання вимові та інтонації під час вивчення мовних формул ввічливості – привітань, звертань, вдячності, які одночасно вимагають миттєвої відповіді. Вправи підстановки використовуються з метою виправлення та закріплення граматичних явищ і структур, а тому вони посідають важливе місце на кожному з етапів навчання.

До наступних груп комунікативних вправ відносяться трансформаційні вправи, які являють собою найбільш важкий вид тренування і пов'язані зі зміною форми висловлювання. Наприклад: перебудова речень у питальній або заперечній формі, в різні граматичні часи, стимулюючі питання спеціального типу (Де? Коли? ...).

Ситуаційні вправи – наступний етап в оволодінні мовою, вони можуть бути використанні на середньому та завершальному етапах роботи над мовним матеріалом. Щоб запобігти небажаним помилкам під час вибору навчальної ситуації, передусім потрібно пам'ятати, що таке ситуація, які критерії їй властиві. Професор Є.І. Пасов зазначає, що «ситуація є система взаємовідносин співбесідників, які виникають на основі ситуаційної позиції як сукупність суб'єктивних і об'єктивних факторів-компонентів спілкування, характерних для кожної людини в певний момент життя» [1, с. 27].

Для того, щоб виникла комунікативна необхідність у спілкуванні, потрібно, щоб предмет розмови став мотивом для мовної дії, який є основним критерієм під час вибору навчальної ситуації в процесі навчання іноземної мови. Навчальна ситуація може бути різноманітною з точки зору форми і характеру. Вона може бути у вигляді коротких, але обов'язково з наявною проблемою запитань, вимагаючи або негайної відповіді, або певної підготовки.

Більш складні проблеми слід вирішувати у формі ділової гри, яка останнім часом набула широкого застосування у сфері економіки, управління організації виробництва, навчання. Стосовно до навчання іноземної мови ділова гра – це моделювання практичної виробничої діяльності та мовного спілкування за допомогою навчально-мовленнєвої ситуації з розподілом ролей.

В організації роботи за методом ділової гри можна визначити декілька етапів.

1. Знайомство із ситуацією, формулювання комунікативної задачі.
2. Аналіз ситуації.
 - а) визначення того, яких питань і тем стосується ситуація;
 - б) поєднання теоретичного положення з практичним досвідом студентів;
 - в) знаходження помилки, невідповідностей, конфлікту.

3. Застосування ситуації: думка, оцінка, виявлення причин конфлікту.

4. Пошуки шляхів усунення конфлікту: багаторольова гра.

5. Прийняття оптимального рішення.

Загалом, процес перетворення звичайних комунікативних вправ у рольові, розігрування навчально-мовленнєвих ситуацій у вигляді рольових ігор і завершення їх діловими вимагає копійки, систематичної роботи багатьох факторів, а саме таких, як:

- 1) зв'язок теоретичного матеріалу з практичним досвідом студентів;
- 2) якість пред'явлення студентам комунікативних задач;
- 3) засвоєння відповідного мовного матеріалу;
- 4) мотивація ситуації.

Важко переоцінити роль гри в процесі виховання та навчання, в житті людини взагалі. Гра на заняттях іноземної мови, де все звичне називається по-іншому, де можна розкрити свої здібності, завжди цікава. Незаперечні потенційні можливості гри як емоційного фактора, який впливає на активізацію розумової діяльності студентів. З одного боку, гра сприяє невимушеному запам'ятовуванню та синтетичному сприйманню цілих фраз, структур, а з іншого – спонукає студентів до прийняття рішень, які можуть набути варіативного та нестандартного характеру під час гри, і цим вирішити питання принципу новизни у процесі навчання іншомовного спілкування.

Висновки. Таким чином, рольові та ділові ігри як ефективні й активні методи навчання сприяють мотивації і актуалізації навчання і підготовки студентів до самостійного спілкування іноземною мовою у виробничих або побутових ситуаціях. Зв'язок навчального матеріалу з реальністю, майбутньою діяльністю сприяє всебічному розвитку особистості студентів, розширює їхній кругозір з питань майбутньої спеціальності, професійної етики спілкування, поглиблює їхні знання в різних сферах людської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гапон Ю.А. Застосування комп'ютерної техніки на етапі введення нового матеріалу в системі інтенсивного навчання іноземних мов. *Іноземні мови*. 2016. № 2. С. 26–28.
2. Іванова Л.І. Інтенсивне аудіювання як фактор мотивації у процесі оволодіння іноземною мовою. *Методика викладання іноземних мов. Республіканський науково-методичний збірник*. 2006. № 18.
3. Морська Л.І. Сучасні тенденції у викладанні іноземних мов для спеціальних цілей. *Іноземні мови*. 2012. № 2. С. 23–24.
4. Шарпіло Т.І. Про значення мотивації у взаємозв'язаному розвитку мовленнєвої діяльності. *Методика викладання іноземних мов. Республіканський науково-методичний збірник*. 2006. № 18. С. 25–28.

РОЛЬ ГЕНДЕРУ В МОВЛЕННЄВОМУ СПІЛКУВАННІ

GENDER SIGNIFICANCE IN SPEECH COMMUNICATION

Корнєлаєва Є.В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри «Філологія»
Одеського національного морського університету

Статтю присвячено вивченню поняття «гендер» у сучасній лінгвістиці. Спочатку проаналізовано дефініції терміну «гендер». Далі розглянуто різні критерії, що зумовлюють існування гендерних відмінностей у мовленні чоловіків та жінок. Описано підходи, що застосовуються лінгвістами для проведення гендерних досліджень. Окреслено особливості жіночого та чоловічого мовлення. Розкрито важливість соціокультурного фону, дослідження якого допомагає виявити відмінності лінгвістичної поведінки чоловіків та жінок.

Ключові слова: ввічливість, гендер, жіноча мова, комунікація, соціалізація, соціокультурний фон.

Статья посвящена изучению понятия «гендер» в современной лингвистике. Сначала проанализированы дефиниции термина «гендер». Затем рассмотрены разные критерии, которые обуславливают существование гендерных отличий в речи мужчин и женщин. Также описаны подходы, применяемые лингвистами для проведения гендерных исследований. Выделены особенности женской и мужской речи. Раскрыта важность социокультурного фона, изучение которого помогает выявить отличия лингвистического поведения мужчин и женщин.

Ключевые слова: вежливость, гендер, женский язык, коммуникация, социализация, социокультурный фон.

The present article is devoted to the study of the notion "gender" in modern linguistics. At first, the definitions of the term "gender" are analysed. Then, the criteria which explain the existence of gender differences in men's and women's speech are dealt with. The approaches applied by linguists to carry out investigations in the sphere of gender are described as well. The peculiarities of men's and women's speech are singled out. Finally, the significance of social cultural background is discovered as its study allows to determine peculiarities of male and female linguistic behaviour.

Key words: gender, politeness, social cultural background, socialization, women's language, communication.

Постановка проблеми. Характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність значною мірою залежать від гендерних, чи соціостатевих, й комунікативних статусів учасників спілкування.

На мовленнєву поведінку жінок та чоловіків істотно впливають два чинники: психофізіологічні особливості та гендерні стереотипи, тобто такі механізми, що забезпечують закріплення та трансляцію гендерних ролей від покоління до покоління.

Під *гендером* (від англ. *gender* – рід, стать) розуміють стать людини з огляду на розподіл між чоловіком і жінкою соціальних функцій, форм діяльності, специфіки поведінки, культурних норм тощо. *Гендер* створюється суспільством як організована модель соціальних відносин між жінками й чоловіками, що визначає їхню роль і місце у суспільстві та його складниках, таких як сім'я, політика, культура, економіка, освіта, релігія. Як продукт розвитку культури й соціуму *гендер* має ознаки інституційності, ритуалізованості, релятивності й конвенційності.

Незважаючи на лінгвістичні здобутки у вивченні *гендеру*, сучасне мовознавство «перезиває своєрідний *гендерний бум*, а тому можна і

слід говорити про накопичені ідеї, напрями пошуків та експериментів, маючи на оці становлення української лінгвістичної гендерології, бо гендер як ніяке інше соціолінгвістичне поняття закорінене в умови життя, реалії, норми і традиції певної культури» [16, с. 30]. Лінгвістичні дослідження в області *гендеру* – це маніфестація гендеру в мові, його вплив на комунікативну поведінку. Численні праці дослідників присвячені вивченню фемінізації / неофемінізації назв осіб та функціонуванню фемінітивів [12]; розглянуто гендерну маркованість мовних одиниць [2]; досліджуються гендерні стереотипи [9] й гендерна ідентичність [11]. *Гендер* вивчається в межах лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, концептології, етнолінгвістики [10; 13; 14; 17]. Однак досі тривають наукові дискусії щодо термінологічного апарату гендерних досліджень, методик та напрямів вивчення гендеру, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Об'єктом нашої праці обрано поняття *гендер* у сучасному мовознавстві. Предметом вивчення послуговували особливості лінгвістичної реалізації *гендеру* в мовленні.

Постановка завдання. Мета представленого дослідження полягає у спробі проаналізувати

поняття *гендер* та виявити й узагальнити відмінності чоловічого та жіночого спілкування. Для досягнення поставленої мети було розв'язано низку завдань:

- 1) проаналізовано дефініції поняття *гендер*;
- 2) розглянуто критерії, що зумовлюють існування гендерних відмінностей;
- 3) описано підходи до вивчення поняття *гендер*;
- 4) проведено порівняльний аналіз лінгвальних засобів, притаманних мовленню чоловіків та жінок;
- 5) розкрито важливість соціокультурного фону під час вивчення гендеру.

Матеріалом дослідження послуговували тексти сучасних англomовних романів загальним обсягом 567 сторінок, з яких методом суцільної вибірки було відібрано 160 мовленнєвих епізодів, що ілюструють відмінності спілкування чоловіків та жінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше термін *гендер* у значенні «соціальна стать, на відміну від біологічної статі» уведений американським психоаналітиком Р. Столлером у 1968 р. в праці *Стать і гендер: про розвиток маскуліності й жіночності*. Підґрунтя для проведення гендерних досліджень мови було закладене в праці Ф. Маутнера *Внесок до критики мови* (1913), де характеризуються особливості мовлення носіїв німецької мови, зумовлені статтю. Не менш важливу роль відіграла праця О. Есперсена *Language: Its Nature, Development and Origin* (1922), в якій розкривається значущість гендерного аспекту в мові, розглядається різниця між мовленнєвою поведінкою чоловіків і жінок, виділяються головні особливості жіночої мовленнєвої поведінки. Теоретичною базою для вивчення гендеру послуговували й статті Е. Сепіра (1929) [цит. за 15, с. 108].

У понятійний апарат науки категорія *гендеру* була введена наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ століття та вживалася спочатку в історії, соціології, психології. Поштовхом для активного проведення гендерних досліджень послуговувало посилення вагомості *Нового жіночого руху* в Німеччині та США. Однак вони були односторонніми і тому названі феміністською лінгвістикою або феміністською критикою мови. Вже на початку 90-х років *гендер* отримує термінологічний науковий статус у соціології, політології, культурології, а дещо пізніше – і в мовознавстві. Сьогодні *гендер* вважається одним із перспективних й актуальних напрямів соціолінгвістичних, психолінгвістичних, лінгвокультурологічних, текстових, прагмалінгвістичних та антропоорієнто-

ваних досліджень. Більш того, він набуває статусу окремої галузі мовознавства – лінгвістичної гендерології, або гендерної лінгвістики.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні поняття *гендер* існують різні підходи, тому й дефініції цього поняття різняться.

Встановлено, що кожна людина має два типи статі: біологічну стать (*sex*) та соціокультурну стать (*gender*). Біологічна стать представляє собою сукупність анатомічних та фізіологічних ознак, завдяки яким можливо визначити чоловіка чи жінку [6, с. 18].

Гендер, або ж соціокультурна стать людини – це сукупність соціальних очікувань та норм, цінностей та реакцій, що формують окремі риси особистості. Гендерний фактор є важливою характеристикою особистості, адже враховується природна стать людини та результати впливу соціального оточення. Він впливає на усвідомлення особистістю своєї ідентичності з іншими людьми та на визнання мовця членами суспільства [5, с. 10].

На відміну від біологічної статі, гендерний статус та гендерно зумовлені моделі поведінки задаються не природою, а «конструюються суспільством» [30, с. 13–14].

Гендерні відношення є важливим аспектом соціальної організації суспільства. Вони відображають її системні характеристики та визначають ставлення людей один до одного. Гендерні відношення фіксуються в мові як культурно зумовлені стереотипи, що впливають як на поведінку особистості, в тому числі й на мовленнєву, так і на процеси її соціалізації.

Наприкінці 80-х рр. дослідники стали розглядати мову не просто як дзеркало гендеру, а як засіб, що допомагає створювати його. «Гендер не є якимось постійним станом існування людини. Гендер – це, перш за все, певний набір практик та дій» [8, с. 3].

Разом із тим у науці до сьогодення нема єдиної точки зору щодо природи гендеру. З одного боку, гендер відносять до мисленнєвих образів чи моделей, що розроблені з метою більш чіткого наукового опису проблем статі та розмежувань біологічних та соціокультурних функцій. З іншого боку, гендер розглядається як соціальний узагальнений образ, що створюється суспільством, в тому числі й за допомогою мови [5, с. 10]. Сьогодні в гуманітарних науках термін «гендер» вживається для віддзеркалення соціокультурного аспекту статевої приналежності людини [19, с. 156].

В культурах світу поведінка людини часто визначається в залежності від статі. Іншими словами, чоловікам та жінкам необхідно дотримуватися певних соціальних установок, що висуває

суспільство. Гендер знаходить своє віддзеркалення в усіх сферах життя людини, включаючи й сферу мови [18, с. 139–140].

В другій половині ХХ століття з'явилися праці, присвячені дослідженню зв'язку соціокультурних особливостей статі та мови. Інтерес до цієї проблеми зумовлено низкою попередніх досліджень, в яких у деяких мовах було виявлені лексичні, морфологічні й синтаксичні розбіжності в залежності від статі співрозмовника. Це дозволило говорити про наявність специфічних особливостей в мові чоловіків та жінок [7, с. 1]. Такі відкриття послужили поштовхом до переходу лінгвістичної думки на новий етап й зумовили необхідність більш ретельного вивчення мовної репрезентації гендеру.

Далі розглянемо *існуючі критерії*, що пояснюють наявність гендерних особливостей у мовленні чоловіків та жінок.

У лінгвістиці є різні пояснення гендерних особливостей вживання мовних засобів. Британські вчені А. Баффері та Дж. Грей стверджують, що саме *вроджені біологічні відмінності* пояснюють диференційоване статтю вживання мовних засобів, так же як і відмінності в психологічній орієнтації та темпераменті. На думку лінгвістів, жінки більш піклуються про те, щоб налагодити відношення, вони шукають участі та уваги, взаємності між людьми. Чоловіки більш прагнуть до автономії, незалежності, звертають увагу на ієрархічні відношення. Перевага незалежності чітко реалізується в лінгвістичних стратегіях, що передбачають контроль, тоді як налагодження зв'язку відноситься більш до засобів, що підкреслюють міжособистісну природу розмови [20, с. 132].

Інші лінгвісти, Д. Мальтц та Р. Боркер, як критерій існування гендерних відмінностей виділяють *соціалізацію*. У багатьох суспільствах хлопчики й дівчатка виховуються за різними соціальними взірцями, і це, як передбачається, приводить до різних способів використання та інтерпретації мовних засобів. У сучасних суспільствах більшість хлопчиків та дівчат обертаються в одностатевих, рівних групах протягом визначального періоду їхнього дитинства, коли в них формуються різні стилі спілкування. Взаємодія хлопчиків орієнтована на контроль і конкуренцію, тоді як дівчата надають перевагу відносній близькості у відношеннях. Тобто гендерні відмінності у вживанні тих чи інших мовних засобів можна пояснити тим фактом, що дівчата та хлопчики соціалізуються в різних культурах [28, с. 421].

Відмінності в лінгвістичній поведінці, зумовлені гендером, також пояснюються *нерівномірним розподілом влади в суспільстві* [30, с. 26].

Соціальний стан чоловіків дозволяє їм визначати та контролювати спілкування в різних ситуаціях, чоловічі норми переважають в процесі комунікації. Також вважається, що ті, в кого менше влади, мають бути ввічливими. Тому в суспільствах, де жінки є безвладними членами підпорядкованих груп, вони, скоріш за все, більш ввічливі, ніж чоловіки, що знаходяться при владі [25, с. 6].

У лінгвістичній літературі існує точка зору, що відмінності в мові чоловіків і жінок виникають у результаті *нерозуміння намірів протилежної статі*, а не через домінуючу позицію чоловіків у суспільстві. Чоловіки розгублюються, коли зіштовхуються з мовними способами жінки підтримувати відношення з іншими. Один із таких способів Д. Таннен окреслює як *troubles talk*. Для жінок сутність підтримки зв'язку полягає в тому, щоб говорити про свої неприємності. Чоловіки розглядають такий вид розмови як прохання в пораді. Коли він пропонує рішення, жінка розцінює його як спробу принизити її чи заставити її замовкнути. Жінки, обговорюючи проблему, прагнуть налагодити відношення та виразити співчуття й співпереживання до співрозмовника [29, с. 77].

Таким чином, можливо виділити *чотири фактори*, що впливають на відмінності лінгвістичної поведінки чоловіків та жінок:

- вроджені біологічні особливості;
- соціалізація;
- нерівномірний розподіл влади в суспільстві;
- нерозуміння намірів протилежної статі.

Вважаємо недоцільним відокремлювати вищезгадані фактори, адже всі вони разом у тій чи іншій мірі впливають на чоловіків та жінок, що й зумовлює наявність гендерних відмінностей під час спілкування.

Наступне завдання нашого дослідження полягає в детальному аналізі підходів у вивченні гендеру. Лінгвісти пропонують різні точки зору, не погоджуючись один з одним та критикуючи вже запропоновані підходи для дослідження гендерних особливостей спілкування.

Британський вчений Дж. Холмс пропонує розглядати чоловіків та жінок як людей з різними мовленнєвими стилями [25].

Дж. Бінг, В. Бергвалл, Е. Фрід ставлять під сумнів твердження Дж. Холмса. Вони вважають, що таке розмежування чоловіків та жінок віддзеркалюється в сильному зменшенні складності таких понять, як *мова* та *гендер*. Це не тільки веде до ігнорування різниці всередині чоловічих та жіночих груп, але й культурних відмінностей, що виникають у результаті впливу деяких соціальних факторів (клас, вік, етнічність тощо). Е. Фрід стверджує, що дослідники мають відмовитися від

розглядання різниці між чоловіками та жінками як доведеного факту, адже це призведе до закріплення стереотипів чоловічої та жіночої поведінки в комунікації [24, с. 195].

Інший вчений, Д. Камерон, вважає, що проблема полягає в постійному застосуванні до мови й гендеру двох підходів: *домінування* та *культурних відмінностей* [21, с. 39]. Обидва підходи передбачають, що існує певна різниця між мовленням чоловіка та жінки. Послідовники першого підходу [23] вважають, що відмінності виникають через велику економічну, соціальну й політичну владу чоловіків і підпорядкованого стану жінок у суспільстві, тоді як прихильники другого підходу [22] дотримуються думки, що різниця в мовленні зумовлена процесами соціалізації. Чоловіки та жінки належать до різних субкультур, і будь-яке лінгвістичне розходження може бути приписано культурним відмінностям.

Д. Камерон не признає жодного із цих підходів, вважаючи, що *домінування* застаріло, а підхід «культурних відмінностей» є надто реакційним. Обидва підходи витікають у неправильні узагальнення, наприклад про те, що жінки є більш лінгвістично ввічливими, ніж чоловіки [21, с. 39].

Е. Фрід, В. Бергвалл, Д. Камерон звернулися до поняття *гендер* як визначаючого соціального конструктора, вслід за працею Дж. Батлера, з метою уникнути гендерного розмежування в мові та гендерних дослідженнях. Дж. Батлер вважає, що жіночність та мужність є не рисами, якими ми невід'ємно володіємо, а результатом нашої діяльності. Вчена впевнена, що гендер – це завжди дія [цит. за 3].

Термін *гендер* навантажено припущеннями, що базуються на культурних ролях й стереотипах, які розвиваються протягом століть. Взірці поведінки задаються психологічними потребами та необхідністю відповідати існуючій навколо обстановці.

Застосування різних підходів у вивченні гендеру дозволяють нам виявити особливості лінгвальної реалізації гендеру в мовленні.

О. Есперсен вважає, що жінки навмисне вживають перебільшено пом'якшуючі вислови, на відміну від чоловіків, яким властиве переважне використання неvvічливої лексики, сленгу та різкої манери розмови. Вчений стверджує, що жінки розмовляють частіше та більше, ніж чоловіки, не задумуючись про мовленнєвий акт. Спираючись на свої власні дослідження, О. Есперсен доходить висновку, що у жінок менший словниковий запас, і тому вони не можуть досягнути тих же успіхів, що й чоловіки.

На рівні синтаксису гендерні відмінності проявляються таким чином: представники слабкої

половини частіше вживають спрощені конструкції, їхні співрозмовники – речення з декількома предикативними центрами [7, с. 2].

У праці американської дослідниці Р. Лакофф *Language and Woman's Place* (1975), яка розкрила потужний вплив соціалізації на мовленнєву поведінку, стверджується, що жінки говорять так званою *безвладною мовою* (*powerless language*), яка експлікує відсутність авторитету, що реалізовано вживанням розділових питань, евфемізмів, ввічливих граматичних форм та простих речень. Згодом ця мова отримала назву *жіночий стиль* (*women's language*) [27]. На думку Р. Лакофф, мовленнєві відмінності зумовлені, як правило, підпорядкованим соціальним станом жінок, що призводить до відчуття соціальної незахищеності [там само].

Дослідження другої половини ХХ століття показують, що в мовленні жінок частіше зустрічаються дієслова та сполучники, вони мають розвинутий словниковий запас, тоді як у мовленні чоловіків спостерігаються переважно прикметники та прислівники, часто використовуються абстрактні іменники [1, с. 139].

Іншою особливістю вбачається більш часте використання пасивного стану в мовленні жінок [4, с. 133]. Характерними особливостями жіночого мовлення вважають вживання мінімальних відповідей *mmh, yeah* тощо.

Чоловіки вживають питання з метою запиту інформації, жінки використовують їх для підтримки спілкування. До особливостей *жіночого* мовлення належать компліменти, звертання, ввічливі питальні речення.

Ряд досліджень, проведених П. Фішманом, показує: одна третина питань, що ставлять жінки, є розділовими. Інші питання реалізуються у формі прохання для отримання інформації чи пояснення. Окрім цього, жінки вживають *you know* у п'ять разів більше, ніж чоловіки [23, с. 131]. Нечемні повідомлення зазвичай характерні для чоловіків, тоді як жінки оперують ввічливими зауваженнями [26, с. 332]. Більш того, жінки більш схильні до вживання мовленнєвих актів подяки, оцінки та вибачення. Вони засмучуються, коли порушуються норми ввічливого спілкування.

Дослідники, аналізуючи гендер та мову, також доходять висновку, що різниця у використанні мовних засобів чоловіками та жінками зумовлена різними соціально-емоційними факторами.

Проаналізувавши ряд розмов, С. Ессмер, Д. Андерсон роблять такі висновки: жінки схильні вживати оцінні вирази, перебільшення, надмірну ввічливість та розділові питання, в той час як образливі висловлювання та різкі твердження характеризують мовлення чоловіків [26, с. 340].

Вчені звертають увагу на те, що використання деякими людьми розділових питань не тільки не експлікує невпевненість мовця, але в дійсності представляє собою дуже владний запит інформації, що потребує відповіді. З цієї точки зору жінки не є нерішучими істотами, а, навпаки, владними та сильними.

Розділові питання (*It is really cold in here, isn't it?*), обмовки (*I may be wrong but...*) та непрямі мовленнєві акти (*Won't you close the door?*) зменшують впевненість мовлення, що сприймається. О.Е. Котов та І.Е. Бавінова вважають, що чоловіки частіше використовують такі конструкції у формальному мовленні, а жінки – в разі необхідності залучити співрозмовника до обговорення чогось або отримати підтвердження власного судження від нього [7, с. 2].

Як правило, жіноче мовлення вважається більш правильним, включаючи меншу кількість сленгових слів та виразів [там само, с. 5–6]. Жінки схильні використовувати інтонаційне підкреслення, що експлікує емоційний настрій в їхніх повідомленнях.

Вивчаючи *гендер*, необхідно прийняти до уваги **соціокультурний фон**. У мові чоловіків та жінок більше схожих рис, ніж відмінних, тому очевидне граматичне та навіть лексичне позначення *гендеру* не є нормою. Отже, слід вивчити окремі варіанти соціально диференційованої мови в конкретній ситуації [7, с. 2].

Гендер представляє собою соціокультурний, дискурсивний та психолінгвістичний феномен, що має враховуватися в будь-яких формах міжкультурних контактів. Гендерне «світобачення» не є загальним. Навпаки, розкид, представлений у різних мовах, є досить значним, тому необхідно дотримуватися гендерно-культурологічних особливостей під час вивчення вербальної поведінки людей.

Уявлення про мужність та жіночність дуже відрізняються в різних культурах, що у свою чергу призводить до варіативності норм мовленнєвої поведінки чоловіків та жінок. Таким чином, гендер предстає як глибоко варіативна та контекстуальна змінна.

Мовна варіативність розуміється лінгвістами як об'єктивна внутрішня властивість мовної системи, що стосується всіх окреслених у мові підсистем та одиниць у плані форми та змісту, в синхронії та діахронії, а також внутрішньосистемні зв'язки та відношення «мова – зовнішній світ». Соціальний ефект цього явища є важливим.

Проблема вивчення гендерної варіативності мовлення чоловіків та жінок не є новою. У наш час у працях Е.О. Земської, М.В. Китайгородської та Н.Н. Розанової є досить докладні описи мов-

них гендерних відмінностей – від фонетики до синтаксису, а також у поведінці та поетиці мовлення [4, с. 125].

Гендерно відмічена структура є результатом переходу носія на гендерлект, тобто вдається до певних мовних правил (граматика) та інвентарю (лексика). Прикладами гендерлектних ознак можуть бути жіночі зменшувально-пестливі вирази, що властиві розмовам із дітьми та тваринами, а також чоловіче огрублення мовлення лексичними засобами. Незважаючи на поширення цих співвідношень, автори відмічають, що зменшувально-пестливі маркери в розмові з дітьми / тваринами вживаються й чоловіками, а навмисне огрублення спостерігається й у жінок [4, с. 122].

У залежності від соціальних обставин, вихованості та оточення, що впливають на мовленнєву поведінку людей, можна зустріти досить часте вживання табуованої лексики і в жіночому мовленні. Наприклад, це маркери внутрішньогрупової ідентичності, слова та вислови людей, що належать до нижчих прошарків населення тощо.

Висновки. Отже, ми доходимо висновку, що чітко стереотипизувати та розмежувати жіноче і чоловіче мовлення або розглядати будь-які відмінності як суто чоловічі чи жіночі неможливо, адже на вибір мовних форм чоловіками та жінками впливають різні фактори: вроджені біологічні особливості; процес соціалізації; нерівномірний розподіл влади в суспільстві; нерозуміння намірів протилежної статі.

У наш час *гендер* представляється як безперервний процес створення суспільством відмінностей у чоловічих та жіночих ролях, розумових та емоційних характеристиках, мовленнєвій поведінці. При цьому гендерні ролі та норми не мають універсального змісту та значно варіюються від суспільства до суспільства. Чоловіки та жінки займають усе більш рівноправне положення у сфері освіти та професійної діяльності.

Останнім часом все гостріше відзначається необхідність розглядати характерні риси мови в процесі комунікації. Вивчення особливостей мови, її засобів виразності, семантичних особливостей, пов'язаних зі статтю, є надзвичайно важливим. Гендерний підхід у лінгвістиці пояснює особливості сприйняття, розуміння та передачі інформації, зумовлені культурними відмінностями соціалізації статі та її функціями в суспільному житті. Цим процесам властиві специфічні явища, що потребують наукового аналізу, узагальнення, систематизації. **Перспективою** нашого дослідження вбачаємо детальний аналіз лінгвального інструментарію реалізації гендерних відмінностей у мовленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вейлерт А.А. О зависимости количественных показателей единиц языка от пола говорящего лица. Вопросы языкознания. 1976. № 5. С. 138–143.
2. Горошко О.І., Галунова Н.М. Гендерно маркована лексика. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Філологія». 2006. № 19 (2). С. 99–102.
3. Демченко Е.В. Семантико-синтаксические средства выражения категории вежливости в английском и русском языках: дис. канд. фил. наук. 10.02.19; Пед. инст. ФГОУ ВПО «Южный федеральный университет». Ростов-на-Дону, 2007. 168 с.
4. Земская Е.А., Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. Особенности мужской и женской речи. Русский язык и его функционирование. М. 1993. С. 90–136.
5. Кирилина А.В. Гендер: Лингвистические аспекты. М., 1999. 189 с.
6. Кирилина А.В. О применении понятия гендер в русскоязычном лингвистическом описании. Филологические науки. 2000. № 3. С. 18–27.
7. Котов А.Е., Бавинова И.Е. Гендерный аспект в языковом и социокультурном пространствах. Научные статьи. 2002. № 7.
8. Курилович Н. Языковая репрезентация гендера. Иной взгляд. Международный альманах гендерных исследований. Минск, 2001. № 3.
9. Левченко Е. Гендерный аспект компаративных фразеологических единиц. Мовна картина світу слов'ян і культура: матеріали міжнародної наукової конференції. Люблін-Рівне, 2010. Т. 1. С. 44–49.
10. Левченко О. Лінгвістичні дослідження гендеру в Україні. Людина. Комп'ютер. Комунікація: збірник наукових праць. Львів. 2017. С. 74–83.
11. Маслова Ю.П. Гендерний дискурс сучасних друкованих україномовних ЗМІ: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01; ВНУ ім. Л. Українки. Луцьк, 2011. 20 с.
12. Навальна М.І. Розширення сфери функціонування іменників на позначення осіб жіночої статі (на матеріалі мови інтернет-видання «Українська правда»). Мовознавчий вісник. 2014. Вип. 18. С. 98–102.
13. Руденко С. Гендерний аспект аналізу української глутонімії в етнолінгвістичному дискурсі. Лінгвокультурологічний та лінгвоекологічний підхід до вивчення одиниць мови і мовлення: монографія. 2013. С. 197–218.
14. Сафьян Ю. Гендерная специфика концепта CHARM / ЧАРІВНІСТЬ в английской и украинской лингвокультурах. Научный вестник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Луцьк, 2014. № 5. С. 180–185.
15. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 716 с.
16. Ставицька Л.О. Мова і стать. Критика. 2003. № 6. С. 29–34.
17. Сукаленко Т.М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01; НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2009. 20 с.
18. Трощенко Е.Е. Некоторые аспекты изучения проблемы «Язык и гендер» в англоязычной специальной литературе. Язык и социум: материалы международной конференции. 1997.
19. Янчук Е.И. Гендер. Новейший философский словарь. 2003. С. 155–157.
20. Buffery A., Gray J. Sex differences in the development of spatial and linguistic skills. Gender differences, their ontogeny and significance. Edinburgh, 1972. P. 123–158.
21. Cameron D. Rethinking language and gender studies: some issues for the 1990 s. Language and gender: interdisciplinary perspectives. New York, 1995. P. 31–44.
22. Coates J. Women Talk, Conversation between women friends. Oxford, 1996. P. 152–173.
23. Fishman P. Conversational insecurity. Language: Social psychological perspective. Oxford, 1980. P. 127–132.
24. Freed A. Language and gender in an experimental setting. Rethinking language and gender research: theory and practice. New York, 1996. P. 54–76.
25. Holmes J. Women, men and politeness. Longman, 1995. 254 p.
26. Jessmer S., Anderson D. The effect of politeness and grammar on user perception of electronic mail. North American Journal of Psychology. 2001. № 3. P. 1–15.
27. Lakoff R. language and women's place. New York, 1975. 382 p.
28. Maltz D. Borker R. Cultural approach to male-female miscommunication. Handbook of language and social psychology. 1982. P. 417–444.
29. Tannen D. You just don't understand: women and men in conversation. New York, 1990. 336 p.
30. Zimmerman D., West C. Sex roles. Interruptions and silences in conversations. Language and sex: Difference and dominance. Boston, 1975. P. 78–94.

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ НОМІНАЦІЇ ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

LEXICAL NOMINATION MEANS OF ETHNIC COMMUNITIES IN PRESENT-DAY ENGLISH

Матковська М.В.,

*доцент кафедри англійської мови
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка*

Стаття присвячена лексичним засобам номінації представників інших етнічних спільнот у сучасній англійській мові. Увагу зосереджено на ономастичних параметрах етнонімів, виражених як лексичними одиницями, так і образними метафоричними й метонімічними стереотипними уявленнями про іноземців в англійському суспільстві. Автор досліджує мовні засоби впливу ксенофобії та політичної коректності на функціонування офіційних і неофіційних етнономінацій у сучасному англійському середовищі. У результаті висвітлено проблему національних особливостей англійського світосприйняття, що визначають специфіку комунікативної взаємодії англійців із «чужими» етносами. Постулюється ідея, що комунікативна взаємодія англійців з іноземцями визначається, з одного боку, стереотипним (упередженим або толерантним) ставленням до чужих народів, а з іншого – відповідністю принципу політичної коректності та мирного співіснування різних націй.

Ключові слова: етнономінація, етнонім, семантика, прагматика, стереотип, етнос, ментальність, ксенофобія, політична коректність.

Статья посвящена лексическим средствам номинации представителей других этнических сообществ в современном английском языке. Внимание сосредоточено на ономастических параметрах этнонимов, выраженных как лексическими единицами, так и образными метафорическими и метонимическими стереотипами представлений об иностранцах в английском обществе. Автор исследует языковые средства влияния ксенофобии и политической корректности на функционирование официальных и неофициальных этнономинаций в современной англоязычной среде. В результате освещена проблема национальных особенностей англоязычного мировосприятия, которые определяют специфику коммуникативного взаимодействия англичан с «чужими» этносами. Постулируется идея о том, что коммуникативное взаимодействие англичан с иностранцами определяется, с одной стороны, стереотипным (предубежденным или толерантным) отношением к чужим народам, а с другой – соответствием принципу политической корректности и мирного сосуществования различных наций.

Ключевые слова: этнономинация, этноним, семантика, прагматика, стереотип, этнос, ментальность, ксенофобия, политическая корректность.

This paper is devoted to lexical nomination means of ethnic communities in Present-day English. Attention is focused on some onomastic parameters of ethnonyms, being expressed as by lexical units so by figurative metaphoric and metonymic presentational stereotypes about foreigners in the British society. The author examines linguistic means of xenophobia and political correctness influence on official and nonofficial functioning of ethnonomination in modern English-speaking environment. The result proved the problem of national peculiarities of English-speaking world-view that defines the specificity of the communicative interaction of the English with "alien" ethnoses. It is postulated the idea that the communicative interaction of the English with foreigners has been identified, from one side, with stereotyped (biased or tolerant) relationship to others, from the other side – correspondence with the principle of political correctness and peaceful coexistence of different nations.

Key words: ethnonomination, ethnonim, semantics, pragmatics, stereotype, ethnos, mentality, xenophobia, political correctness.

Постановка проблеми. Етнопсихологічні особливості певного народу, відображені в мові, створюють відповідний образ етносу, надають інформацію щодо рис, властивих національному менталітету та характеру. Мова фіксує прояви специфічного етнокультурного бачення світу. Дослідження мови як елемента етнічної самосвідомості разом із вивченням мовленнєвої поведінки її носіїв дозволяють з'ясувати особливості світосприйняття, етнокультурну специфіку мовного спілкування представників різних націй [1, с. 52; 4, с. 63; 12, р. 165]. Однією з визначаль-

них властивостей культури того чи іншого етносу є наявність стереотипів і оцінних суджень із приводу типових особливостей психічного складу, культури та способу життя власної етнічної спільноти й інших народів [4, с. 110].

Сприйняття та розмежування багатонаціонального світу на основі такого протиставлення відображається мовою на лексичному рівні – групами етнономінацій, представленими автоетнонімами (для номінації власного етносу) і зовнішніми етнонімами (для позначення сусідніх і чужих етносів). Поряд з офіційними назвами пред-

ставників «чужих» етнічних спільнот у сучасній англійській мові діє розгалужена система неофіційних позначень іноземців (етнонімів-прізвиськ та етнофобізмів). Для вторинної номінації інших народів використовуються антропоніми, топоніми, скорочені етноніми та назви етнонімічного характеру, що відображають етнокультурну специфіку сприйняття іноземців, зафіксовану в сучасній англомовній картині світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному англомовному ментальному просторі дослідження міжетнічних стосунків і спілкування становлять особливий інтерес (праці А. Вежбицької, І. Кобозевої, В. Красних, Л. Крисіна, С. Сахно, Є. Тарасова, С. Kramsch, А. Miall тощо).

Розвиток сучасної цивілізації відмічений мультикультуралізмом, тенденцією до співіснування різних етносів і культур. У сучасній теорії полікультуралізму національне мислиться як частина загальнолюдського, що протистоїть етноцентризму й етнонаціоналізму. У межах полікультуралізму національне виступає самостійним фактором. Національне реалізується як одна з форм загальнолюдського, а загальнолюдське може втілюватися лише в конкретних національних формах [2, с. 18].

Національні особливості світосприйняття визначають специфіку комунікативної взаємодії англійців із «чужими» етносами. У процесі соціокультурного становлення разом зі зразками поведінки, суспільними уявленнями, нормами та цінностями індивід засвоює притаманні певному колективу стереотипні уявлення про інші етнічні групи, їх представників, про особливості менталітету та національного характеру останніх. Комунікативна взаємодія англійців з іноземцями визначається, з одного боку, стереотипним (упередженим або толерантним) ставленням до чужих народів, а з іншого – вимогами принципу політичної коректності та мирного співіснування різних націй.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати функціональні особливості етнономінацій, ідентифікувати їх вплив на стратегічну організацію мовлення представників етнічної більшості (англійців) і встановити шляхи вираження й поширення в англомовному соціумі упередженого чи нейтрального сприйняття іноземців. Ми намагатимемося провести комплексний аналіз, вводячи «структурний рівень» у широкий соціальний і культурний контекст.

Виклад основного матеріалу. У сучасній англійській мові етноніми, включаючи етноніми-

прізвиська й етнофобізми, виступають ядром концепту *ІНОЗЕМЕЦЬ*. Згаданий концепт має чітко окреслену структуру, а складові компоненти виражені лексичними одиницями, що позначають національність, походження, зовнішність, характерні ознаки (культурне самовизначення, спосіб життя тощо); власними іменами; етнонімічними назвами, що походять від офіційних етнонімів; образними метафоричними та метонімічними позначеннями іноземців; фразеологічними одиницями, які представляють узагальнене стереотипне уявлення про іноземця в англійському суспільстві. Етнічність у рамках концепту *ІНОЗЕМЕЦЬ* визначається як уявлення «своїх про своїх» і «своїх про чужих» [9, р. 24]. У ментальному плані досліджуваний концепт формується на основі реально наявних ознак і таких, які приписуються іноземному етносу. З одного боку, цей концепт є частиною універсальної категорії «свої – чужі», а з іншого – він тісно пов'язаний з іншими національними поняттями («мова», «рідна земля», «свобода», «державність» і т. д.).

Комунікативно-прагматична настанова мовця-англійця в номінації чи характеристиці іноземця як представника групи «Вони-чужі» визначає застосування відповідної комунікативної стратегії та впливає на вибір адекватних тактик і мовленнєвих ходів, що виступають інструментом реалізації певної тактики. Реалізація тієї чи іншої комунікативної стратегії міжетнічної взаємодії на лексичному рівні забезпечується використанням певних одиниць етнономінації, а саме офіційних етнонімів і етнофобізмів, етнонімів-прізвиськ. Залучення першої групи нейтральних, загальноновизнаних етнономінацій на позначення іноземців сприяє дотриманню принципу політичної коректності в міжетнічному спілкуванні. Застосування неофіційних, образливих, негативно забарвлених етнономінацій у мовленні свідчить про наявні етнічні стереотипи, упереджене ставлення до представників інших народів та є виявом ксенофобії.

У ході нашого дослідження стало відомо, що носій мови у виборі значення слова керується певними стереотипами. Саме етнічний стереотип є фіксованим стандартним уявленням, судженням про певний етнос і типову поведінку представників «чужих» націй. Етнічний стереотип є фрагментом концептуальної картини світу, яка існує у свідомості, тобто є стійким, мінімізовано-інваріантним, зумовленим національно-культурною специфікою уявленням про іноземців.

Саме тому, на нашу думку, стереотипи міжетнічного спілкування займають чільне місце в комунікативно-пізнавальній діяльності осо-

бистості. Такий статус етнічні стереотипи набувають за рахунок як їх предметного змісту, так і емоційно-оцінного характеру. Етнічні стереотипи виконують когнітивну, оціночну, соціальну функції та визначають поведінку індивіда, притаманні йому процеси сприймання та спілкування: суб'єктивний аспект міжетнічних стосунків у соціумі відтворюється на лексичному рівні мови, акумулюючись у велику групу етнономінацій [4, с. 24–28]. У сучасній англійській мові на позначення іноземця існують як офіційні, нейтральні етнономінації, так і неофіційні етнонімічні назви. Перші утворюють групу загальноновизнаних етнономінацій (офіційних етнонімів), які позбавлені позитивних або негативних конотацій і можуть набувати оцінного значення лише в мовленні для вираження прагматичної настанови адресанта. Неофіційні етнономінації представлені в сучасній англійській мові, по-перше, етнофобізмами – інвективними лексичними одиницями, які спрямовані на приниження, грубу образу референта, та, по-друге, прізвиськами, які необов'язково мають різко негативне забарвлення [1, с. 94–112].

Домінантні риси національного характеру представників інших культур складаються в англійців у певний стереотип, який є стійким утворенням і таким, що не завжди відповідає дійсному стану речей. Поширені в англійському суспільстві стереотипні уявлення про національні характери й особливості національного менталітету представників «чужих» етнічних спільнот, стереотипні уявлення про поведінку та про спосіб життя іноземців впливають на організацію міжетнічного спілкування англійців з іноземцями.

У цілому для англомовних етнономінацій характерною є тенденція дифамації іноземців і створення власного позитивного образу, що визначає переважне звернення суб'єктів дискурсу до антитез, метафор “*rogue*” і метонімії, які служать для інтенсифікації протиставлення, що виражається опозицією «Ми – свої, вони – чужі». При цьому, крім переваги стратегії дифамації іноземців, виявляється переважне звернення до використання тактики дискредитації «містичного» іноземця. Останній при цьому, як правило, з'являється в образі невідомої, негативної, загрозливої для процвітання нації й усього світу сили, корелятом якої в дискурсі стають метонімічні поняття “*evil*” або “*evil forces*”, що багато в чому відображає специфіку протестантської ідеології : e.g. “*Let us no longer blind ourselves to the undeniable facts that evil forces which have crushed and undermined and corrupted so many others are already within our gates*” [11, p. 201].

Звернення до засобу метафоризації, що сприяє інтенсифікації значення «небезпека» й досягається за допомогою супровідного метонімічного образу (“*evil forces*”) розгорнутого експлікуючого визначення, що містить перерахування негативних дій іноземців, побудоване за принципом наростання. Образу іноземця протиставляється метафоричне подання власної країни як «дому» (“*within our gates*”), пов'язане з актуалізацією значення «спокій, благополуччя».

Невизначеним залишається місце етнонімів у системі мови: одні лінгвісти відносять їх до ономастики, інші – до апеллятивної лексики, що пов'язана з визначенням межі між загальними й власними іменами [4, с. 124; 5, с. 98]. Відповідно до першої думки, етноніми є колективними іменами, назвами національних і етнічних спільнот людей [4, с. 144]. Прихильники другого напряму вважають, що назви племен (самоназви та назви, дані іншими народами) не можуть бути віднесені до власних імен через наявність у них загального значення (основних конотацій), іноді досить виразного [5, с. 98]. Вважаємо, що для етнонімів властивим є їх уживання в збірному значенні, оскільки вони використовуються на позначення певної національної, етнічної спільноти. Водночас народ, що носить певне ім'я, уже самим цим фактом репрезентує явище одиничне, оскільки кожний народ, кожна людська спільнота унікальні й неповторні, і ця унікальність знаходить своє відображення насамперед в імені (етнонімі). Отже, етнонім виступає як власне ім'я народу. Поряд із функцією індивідуалізації етноніми наділені деякими семантичними ознаками, що зближують їх із загальними назвами. Аналіз функціонування етнонімів визначає ці номінативні одиниці як перехідні між загальними й власними іменами, тому що для них властива як функція класифікації, так і функція індивідуалізації.

Характер взаємодії та співіснування етнічних груп у межах певної країни, федерації чи політичного об'єднання не завжди є позитивним і мирним. Численні етнічні сутички, протистояння, непорозуміння є виявом ксенофобії щодо «не своїх/чужих» етносів. Визнання виключного, вищого статусу свого народу, вирішення проблем одного народу за рахунок інших етнічних груп призводить до ксенофобії й ізоляціонізму як одного з видів етнічної ідентичності. Незважаючи на вимоги дотримання принципу політичної коректності та толерантності щодо етнічних меншин, поле ксенофобії в сучасній англійській мові є значним і неодноразово ставало предметом спеціальних лінгвістичних досліджень на

матеріалі британського варіанта, а частіше – на матеріалі американського варіанта англійської мови. Поняття ксенофобії є «винаходом» ХХ століття, проте емоції та почуття, пов'язані з ним, є такі ж давні, як і людство. Причина неприязні до іноземців, нелогічного страху перед ними є простою: вони – чужоземці, не такі, як «ми», не схожі на нас. Для багатьох людей цього цілком достатньо, щоб відчувати настороженість, упередженість, страх перед невідомим (а значить – небезпечним). Ксенофобія визначається як неприязнь до іноземців, їх традицій, релігії тощо (“extreme dislike or fear of foreigners, their customs, their religion, etc.” [6, p. 1694]). Негативне сприйняття іноземців або людей іншої національності може супроводжуватися не лише неприязню, але й страхом перед ними. Виявом ксенофобії стає відкрита ненависть до іноземців або невідомих людей: “xenophobia – hatred or fear of foreigners or strangers or of their politics or cultures” [6, p. 1695]. Ксенофобія – неприязнь або ворожнеча до іноземців – здебільшого супроводжується усталеними стереотипами стосовно певних етнічних груп. Якщо в ХІХ столітті позитивне чи негативне ставлення до іноземців обмежувалося скоріше сприйняттям і оцінкою предметів матеріальної культури (“xenophobe – a person who hates or fears foreigners or strangers” [6, p. 1694]), то для ХХІ століття більшої ваги у сфері міжетнічних стосунків набувають духовна та соціальна сфери. Такі терміни, як англофобія/Anglophobia [6, p. 17], американофобія/Americanophobia [6, p. 31], австралофобія/Australophobia [6, p. 16], позначають не лише нав'язливий ірраціональний страх перед представниками відповідних народів, але й неприйняття, страх перед їхньою культурою. Подібне переміщення акцентів, відділення культури певного народу як окремого фактора, що може викликати фобічні стани, свідчить, з одного боку, про інтерес і обізнаність, доступність інформації про культуру та традиції інших народів, але, з іншого боку, – про все ще нетерпиме, вороже ставлення до незвичних, чужих спільнот і їхніх культур (“hatred or fear of foreigners or strangers or of their politics or cultures” [6, c. 1696]).

Для викорінення ксенофобії в суспільстві необхідно сформулювати позитивне, толерантне ставлення не лише до людей іншої раси, етносу з фізіологічними особливостями, але й до їхньої культури, способу життя та національної самобутності. Принцип толерантності визначається як прагнення до розширення власного культурного досвіду та діалогу [9, p. 46]. Приязне ставлення не лише до власного народу, але й до інших наро-

дів, повага до цінностей чужої культури, готовність до спілкування та взаємодії з представниками будь-якої національності свідчить як про толерантне ставлення до чужих етносів, так і про позитивну етнічну ідентичність, яка не заважає, а сприяє мирному міжетнічному співіснуванню.

Наприкінці ХХ століття в суспільстві набуває поширення концепція так званої політичної коректності. Це поняття стосується не лише політичного дискурсу, але й впливає на вибір відповідних мовних одиниць на позначення людей із фізичними вадами, людей літнього віку, під час обговорення проблем етнічних меншин. Толерантне ставлення до проблем етнічних меншин, визнання рівних прав жінок у суспільстві, дотримання етикету під час комунікації є головним шляхом реалізації принципу політичної коректності.

Розвиток руху фемінізму, спрямований проти нерівності статей, призвів до неприйняття в сучасному суспільстві вживання слів, які мають відверто виражену гендерну спрямованість (наприклад, chairman, fireman, mankind) і принижують соціальний статус жінки як активного та рівноправного члена суспільства. Однак принцип політичної коректності реалізується не лише у сфері міжгендерних стосунків, але й регулює інші важливі сторони буття соціуму [12, p. 111].

Необхідною умовою політичної коректності в мові є уникнення вживання лексичних одиниць, які можуть дискримінувати людину відносно віку, статі, фізичного стану, расової та культурної приналежності. Значення останніх двох факторів – расова та культурна ідентичність – по-різному оцінюється з погляду їх важливості та пріоритетності в сучасному суспільстві. З одного боку, спостерігається тенденція до подальшої міжнародної інтеграції, а з іншого – до збереження полікультурності, оригінальних національних особливостей кожної етнічної спільноти. Наприклад, обговорюючи прагнення іноземних студентів, які приїжджають до Великої Британії вивчати англійську мову, зазначається, що студенти не бажають позбутися власної національної ідентичності. Вивчаючи англійську мову та проживаючи в чужій країні, вони не намагаються перетворитися на англійців або британців, а прагнуть набути нового досвіду, засвоїти надбання іншої культури, познайомитися з нею й у такий спосіб долучитися до людської цивілізації.

Гармонійне співіснування та розвиток різних етнічних груп у складі єдиної країни залежить і від національної терпимості, толерантності, взаємного позитивного сприйняття представників власної й інших етнічних спільнот [12, p. 146].

Толерантність як повага до «іншого», як терпиме ставлення до чужих суджень, вірувань і традицій, форм поведінки є однією з фундаментальних ознак цивілізованості, рівня політичної культури. Психологічні дослідження доводять, що толерантне ставлення до представників інших етнічних спільнот можна сформулювати за допомогою позитивної поведінки щодо цих етносів, тобто діючи за принципом «якщо бажасш краще ставитися до когось, поведься таким чином, начебто ти вже позитивно сприймаєш його» [12, р. 246].

Висновки. Проведений аналіз мовного матеріалу дозволив дійти висновку про системний характер функціонування етнономінацій у сучасному англійському ментальному просторі. Варто зазначити, що тільки завдяки дотриманню принципу політичної коректності в поліетнічному суспільстві можливе подолання й уникнення етнічної дискримінації. На мовному рівні це реалізується за допомогою вживання політично коректної лексики – етнонімів (нейтральних офіційних назв етносів) і евфемізмів, які дозволяють позбутися негативних оцінних перспектив висловлювання. Евфемізми створюють когнітивний ефект концептуального затемнення (*blurring*) або дефокусації (*defocusing*)

небажаних референтів і утримують адресата від повної інтерпретації висловлювання [10, р. 308].

Соціальна нерівність, історично залежне положення, економічно нестабільне становище, відмінність (а іноді й нерозуміння) культури та традицій етнічних меншин призводить до расово-етнічної дискримінації останніх із боку представників етнічної більшості. Мова як певний спосіб сприймання й організації, концептуалізації світу відображає та фіксує зазначені явища суспільного життя. Існування та вживання в сучасній англійській мові низки лексичних одиниць, які є образливими, пейоративними позначеннями, прізвиськами інших народів, є проявом ксенофобії, упередженого, зверхнього ставлення до іноземців як у британському, так і в будь-якому іншому суспільстві. Керуючись принципом політичної коректності й толерантності щодо інших народів, суспільство відмовляється від уживання образливих позначень інших етносів, що також фіксується мовною традицією та словниками шляхом відмежування подібних одиниць від загальноживаної, розмовної лексики.

Ця сфера дослідження може торкатися всіх когнітивних, соціальних, психологічних і комунікативних сфер особистості, а отже, дає широке поле для подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: монография. Москва: Русские словари, 1996. 416 с.
2. Герд А. Введение в этнолингвистику: курс лекций и хрестоматия. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. 488 с.
3. Кобозева И. Немец, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов. Вестник Моск. ун-та. Серия 9. Филология. 1995. № 3. С. 102–116.
4. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность?: монография. Москва: ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
5. Сахно С. «Свое – Чужое» в концептуальных структурах Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва: Наука, 1991. С. 95–101.
6. Cambridge International Dictionary of English. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 1774 p.
7. Goffman E. Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. New York: Anchor Books, 1967. 284 p.
8. Hosking G. Russia: People and Empire 1552–1917. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1997. 543 p.
9. Miall A. The Xenophobe's Guide to The English. London: Ravette Publishing, 1993. 64 p.
10. Kramsch, C. Language and Culture. Routledge Handbook of Applied Linguistics. New York: Routledge, 2010. P. 305–317.
11. Stoppard T. The Coast of Utopia. A Trilogy: Voyage, Shipwreck, Salvage. New York: Grove Press, 2007. 347 p.
12. Wierzbicka A. Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York, Oxford: Oxford University Press, 1997. 328 p.

ДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОМОВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОМОВИ В ҐЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ

DYNAMIC CHARACTERISTICS OF THE ENGLISH MILITARY SPEECH IN TERMS OF GENDER

Сердюк І.В.,

*старший викладач кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної ґвардії України*

У статті представлено результати експериментально-фонетичного дослідження особливостей функціонування параметра інтенсивності як основної складової частини динамічного компонента інтонації промов жінок-військовослужбовців вищого офіцерського складу Збройних сил США порівняно з промовами їхніх колег-чоловіків. Вивчення параметра інтенсивності у військових промовах відбувалося на двох рівнях – перцептивному й акустичному. Проведене дослідження дозволило встановити динамічні характеристики англomовних військових промов. Було виявлено, що ґендерна належність мовця не є основним фактором впливу на реалізацію параметра інтенсивності в промовах. Доведено, що специфіка функціонування інтенсивності зумовлюється загальними умовами розгортання дискурсу, а також залежить від індивідуальних особливостей мовця.

Ключові слова: просодія, військовий дискурс, ґендер, інтенсивність, гучність, силовий діапазон.

В статье представлены результаты экспериментально-фонетического исследования особенностей функционирования параметра интенсивности как основной составляющей динамического компонента интонации речей женщин-военнослужащих высшего офицерского состава Вооруженных сил США в сравнении с речами их коллег-мужчин. Изучение параметра интенсивности в военных речах происходило на двух уровнях – перцептивном и акустическом. Проведенное исследование дало возможность установить динамические характеристики англоязычных военных речей. Было выявлено, что гендерная принадлежность говорящего не является основным фактором влияния на реализацию параметра интенсивности в речах. Доказано, что специфика функционирования интенсивности обуславливается общими условиями развития дискурса, а также зависит от индивидуальных особенностей говорящего.

Ключевые слова: просодия, военный дискурс, гендер, интенсивность, громкость, силовой диапазон.

This article highlights the results of the experimental-phonetic research of intensity functioning as the main part of the dynamic component of intonation in the speeches of high-ranking US Armed Forces female officers in comparison with the speeches of their male colleagues. The intensity parameter research was conducted on the perceptive and acoustic levels. It enabled to define the dynamic characteristics of English military speeches. It was revealed, that the speaker's gender is not the main factor to influence the intensity realization in military speeches. The specificity of intensity functioning was proven to depend on general conditions of discourse development and individual peculiarities of speakers.

Key words: prosody, military discourse, gender, intensity, loudness, power range.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку лінгвістики відзначається підвищеним інтересом мовознавців до вивчення просодичних характеристик різних видів дискурсу. Посилення співпраці між представниками військових формувань різних країн світу пояснює увагу науковців до більш детального вивчення особливостей військового дискурсу, зокрема його просодичного оформлення, яке належить до матеріальних засобів реалізації мовлення [8, с. 278], причому інтенсивність є одним із важливих факторів впливу на інтонаційне оформлення мовлення [4, с. 48].

Минуле століття відзначилося зміною ролі жінки в суспільстві, що знайшло відображення й у військовій діяльності, адже наразі кількість жінок-військовослужбовців у лавах збройних сил невинно зростає по всьому світові. Жінки обіймають усе більше й більше керівних посад у державних військових структурах і організаціях.

Однак наразі дослідження ґендерного аспекту просодичної організації англomовних військових промов усе ще залишається поза фокусом наукових розвідок. Вищевикладене зумовлює актуальність дослідження просодичних характеристик мовлення жінок-військовослужбовців вищого офіцерського складу Збройних сил США порівняно з промовами їхніх колег-чоловіків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Як відомо, інтенсивність є одиницею акустичного рівня, що відбиває енергетично-часовий потенціал звука. На перцептивному рівні інтенсивність корелює з гучністю. Гучність та інтенсивність передають інформацію про внутрішню семантичну структуру інтонаційної одиниці та її семантичну вагу. Саме тому під час проведення експериментально-фонетичних досліджень гучність (у процесі перцептивного аналізу) та інтенсивність (у межах акустичного аналізу) набувають статусу

важливого інтонаційного параметру, який у взаємодії з іншими параметрами просодичної системи надає висловлюванню певного конкретного смислу [5, с. 124–125].

Теоретичним підґрунтям нашого експериментально-фонетичного дослідження є роботи видатних науковців-фонетистів, які займалися вивченням функціонування параметра інтенсивності, зокрема А.Й. Багмут, Ю.О. Дубовського, А.А. Калити, Р.К. Потапової, Л.К. Цеплітіса, Д. Крістала.

Постановка завдання. Мета дослідження – окреслити специфіку функціонування інтенсивності в англомовних промовах жінок-військовослужбовців вищого офіцерського складу Збройних сил США порівняно з промовами їхніх колег-чоловіків.

Проведення експериментально-фонетичного дослідження особливостей функціонування параметра інтенсивності в англомовних військових промовах проводилося у два етапи – проведення аудитивного аналізу (на перцептивному рівні) і проведення акустичного аналізу з використанням спеціальних комп'ютерних програм для оброблення звуку. Акустичний аналіз проводився з метою перевірки й уточнення результатів, отриманих під час проведення аудитивного аналізу.

Матеріалом дослідження слугували промови генералів Збройних сил США загальною тривалістю 70 хвилин.

Динамічні характеристики проаналізованих промов досліджувалися за такими ознаками:

1) показники максимальних і мінімальних пікових амплітуд інтенсивності та їх локалізація у фразі;

2) значення середньої амплітуди інтенсивності відповідно до структурної частини промов, що визначалася відношенням суми показників максимальних і мінімальних пікових значень цього параметра у фразі до кількості замірів;

3) силовий діапазон військових промов, зокрема з урахуванням їх структурних частин.

Аудитивний аналіз проводився із залученням професійних аудиторів-фонетистів. Основним завданням цього етапу проведення дослідження було виявити особливості реалізації гучності у фразах з урахуванням структурної частини промови, а також визначити локалізацію максимальних і мінімальних показників гучності у фразах на перцептивному рівні. При цьому кількість прослуховувань матеріалу аудитором не обмежувалася.

Виклад основного матеріалу. Результати проведеного аудитивного аналізу показали, що вступна частина промов жінок-військовослуж-

бовців вимовляється із помірною гучністю. При цьому максимальні пікові амплітуди локалізовані здебільшого в середині фраз (28%), а увагу зосереджено на логічно важливих елементах висловлювання, у той час як мінімальні показники однаково часто (17%) траплялися як на початку, так і наприкінці фраз:

It's a real pleasure to be with you (max) this afternoon (min).||

I (min) have to say I never get a lunch this fancy (max) so it was really wonderful.||

My father (max) was in the Army Air Corps (min) so you really resonated with me (min).||

Вступна частина промов чоловіків також характеризується помірною гучністю. При цьому більша частина як максимумів, так і мінімумів гучності (44% і 38% відповідно) локалізується здебільшого в середині фраз:

You know you've really made it as a keynote speaker (min) when you get selected to come (min) and speak (max) after a very heavy lunch.||

But in any case I'm very glad to be here (min) and I sincerely (max) appreciate the (min) opportunity to come here. ||

And as all of you know (min) this is a (min) twenty-country area (min) that spans (max) from Egypt to Pakistan (min) and from Yemen to Kazakhstan.||

В основній частині промов жінок-генералів відбувається незначне підвищення гучності, що свідчить про зростання впевненості та підготовленість до промови. При цьому максимальні та мінімальні пікові амплітуди локалізуються здебільшого в середині фраз (35% і 30% відповідно):

So I wanted to share with you how (min) the Air Force thinks (max) about a diversity and inclusion (min) and how important it is (min) for our strategic future.||

You know we (min) in this country (max) (min) are very fortunate (min) that (min) we have so much opportunity.||

We are a prosperous nation (min) whose people are able to live productive and fulfilling lives (min) based on their talents (max). ||

Основна частина промов чоловіків-генералів також відзначається підвищенням гучності. Локалізація максимальних показників відбувається на початку фраз (34%), мінімальних – здебільшого у їх середині (32%):

And I want to assure (max) you that as the Central Command commander here that this is a (min) point that I emphasize to everybody that I speak with.||

The second (max) thing I would just share with you that I've learned in nineteen months in this particular (min) position is that partners across the region want (min) strong and progressive relationships with the United States.||

*There are extraordinarily **strong (max)** relationships and a strong desire to work closely between bilaterally between **our (min)** countries and multilateral in a number of cases.* ||

У заключній частині промов жінок-військовослужбовців вищого офіцерського складу США показники гучності несуттєво знижуються порівняно з основною частиною промови. Максимуми гучності локалізуються здебільшого в середині фраз (33%), мінімуми – на початку аналізованих фрагментів (31%):

Diversity (max) and inclusion increase innovation and (min) } operational organizational and workforce effectiveness. ||

The world (max) } is and will continue to be (min) complex and dynamic. ||

They are asymmetric (max) capabilities other nations cannot yet (min) duplicate. ||

Гучність мовлення чоловіків-генералів у заключній частині промов також дещо зменшується. Максимальні показники гучності локалізуються на початку фраз (30%), а мінімальні – у їх середині (27%):

But now (max) it is time to (min) codify this approach. ||

At the time (max) of George Washington's letter to the Sultan of Morocco } neither could have possibly foreseen our (min) current strategic environment. ||

Thank (max) you once again for the invitation to speak with you this (min) afternoon and sharing my thoughts with you. ||

Отримані дані щодо відсоткового співвідношення локалізації максимальних і мінімальних

пікових амплітуд гучності у фразах представників обох гендерних груп з урахуванням структурних частин промов наведено в таблиці 1.

На другому етапі нашого експериментально-фонетичного дослідження результати, отримані під час аудитивного аналізу, були перевірені шляхом проведення акустичного аналізу з використанням комп'ютерних програм Speech Analyser 3.0.1. та Wavesurfer. Акустичний аналіз дав змогу більш детально дослідити специфіку функціонування параметра інтенсивності в досліджуваних промовах і максимально точно встановити значення середньої амплітуди інтенсивності відповідно до структурної частини промов, а також дослідити показники силового діапазону.

Усереднені абсолютні показники інтенсивності в промовах представників обох гендерних груп наведено в таблиці 2. Силовий діапазон, являючи собою одну з параметричних ознак інтенсивності, визначався в досліджуваних промовах шляхом знаходження різниці між усередненим максимальним і усередненим мінімальним показниками інтенсивності відповідно до структурної частини промови (таблиця 2).

Було встановлено межі кожної зони градації діапазону інтенсивності, які варіюють залежно від структурної частини промови (таблиця 3). При цьому максимальний показник значення інтенсивності в кожній структурній частині промови прирівнювався до 100%, після чого диференціація діапазону здійснювалася відповідно до таких шкал: вузький (до 20%), звужений (21–40%), середній (41–60%), розширений (61–80%) і широкий (81–100%).

Таблиця 1

Відсоткове співвідношення локалізації максимальних і мінімальних пікових значень гучності у фразах (%)

Локалізація max і min у фразах		Жінка-генерал			Чоловік-генерал		
		Вступна частина	Основна частина	Заключна частина	Вступна частина	Основна частина	Заключна частина
Початок	max	7%	9%	13%	5%	34%	30%
	min	17%	6%	31%	7%	6%	2%
Середина	max	28%	35%	33%	44%	11%	20%
	min	16%	30%	6%	38%	32%	27%
Кінець	max	15%	8%	5%	2%	7%	1%
	min	17%	12%	12%	4%	10%	20%

Таблиця 2

Показники середньої амплітуди інтенсивності англomовних військових промов

Структурна частина промови	Жінка-генерал			Чоловік-генерал		
	max, дБ	min, дБ	Різниця показників (max – min)	max, дБ	min, дБ	Різниця показників (max – min)
Вступна	53,6	19	34,6	47,6	4,3	43,3
Основна	60,3	17,2	43,1	49,2	4,5	44,7
Заключна	64,4	18	46,4	50	3	47

Градація силового діапазону англомовних військових промов (дБ)

Сильовий діапазон	Жінка-генерал			Чоловік-генерал		
	Вступна частина	Основна частина	Заключна частина	Вступна частина	Основна частина	Заключна частина
Широкий (81–100%)	44–54	49–60	53–64	39–48	41–49	41–50
Розширений (61–80%)	33–43	37–48	40–52	30–38	31–40	31–40
Середній (41–60%)	22–32	25–36	27–39	20–29	21–30	21–30
Звужений (21–40%)	12–21	13–24	14–26	11–19	11–20	11–20
Вузький (до 20%)	до 11	до 12	до 13	до 10	до 10	до 10

Отримані дані показали, що сильовий діапазон промов жінок-військовослужбовців є ширшим за сильовий діапазон досліджуваних промов чоловіків-генералів.

За результатами проведеного акустичного аналізу промов з урахуванням їх структурних частин можна стверджувати, що параметр інтенсивності мовлення представників обох гендерних груп реалізується в широкому сильовому діапазоні.

Проілюструємо результати нашого дослідження на конкретних прикладах.

На рис. 1.1 наведено фонаційний відрізок, узятий зі вступної частини промови жінки-військовослужбовця (Grosso, 2016).

Акустичний аналіз підтвердив дані, отримані під час проведення аудитивного аналізу стосовно локалізації пікових максимальних і мінімальних показників інтенсивності в наведеному фрагменті. Абсолютні показники \max становлять 51,3 дБ, \min – 16,2 дБ. При цьому наведений фонаційний відрізок реалізується в широкому сильовому діапазоні.

На рис. 1.2 наведено фонаційний відрізок, узятий з основної частини промови жінки-військовослужбовця (Grosso, 2016).

У наведеному фрагменті максимум інтенсивності локалізується в середині фрази, мінімум – на початку. Абсолютні показники \max становлять 54 дБ, \min – 16,4 дБ. Діапазон інтенсивності широкий.

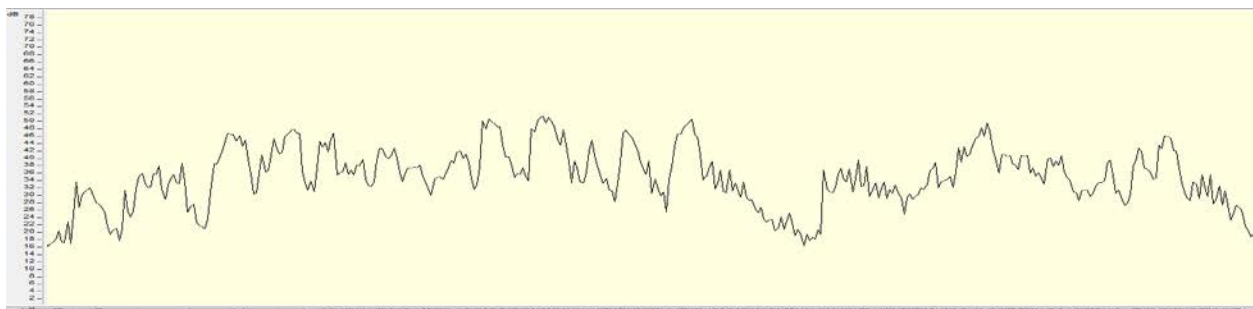

Рис. 1.1. Акустичний малюнок інтенсивності фонаційного відрізка
“*I (min) have to say I never get a lunch this fancy (max) so it was really wonderful.*||”

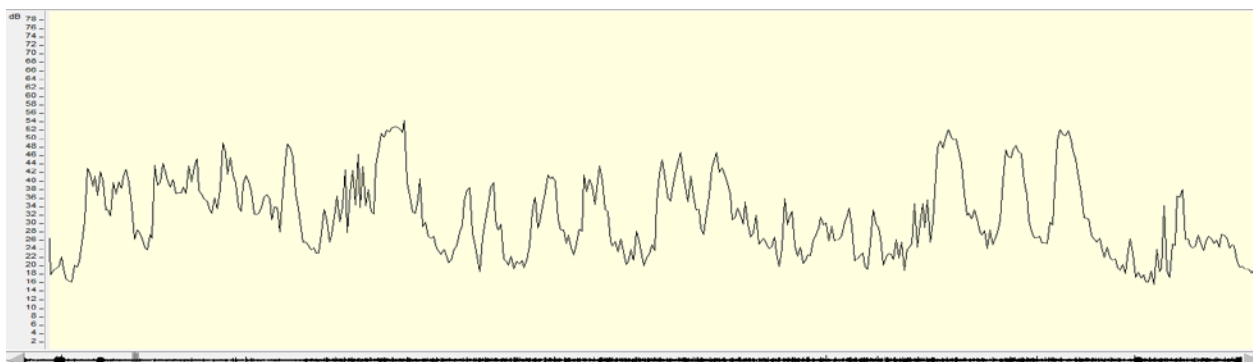

Рис. 1.2. Акустичний малюнок інтенсивності фонаційного відрізка
“*Our (min) country is blessed (max) with abundant natural and human resources*”

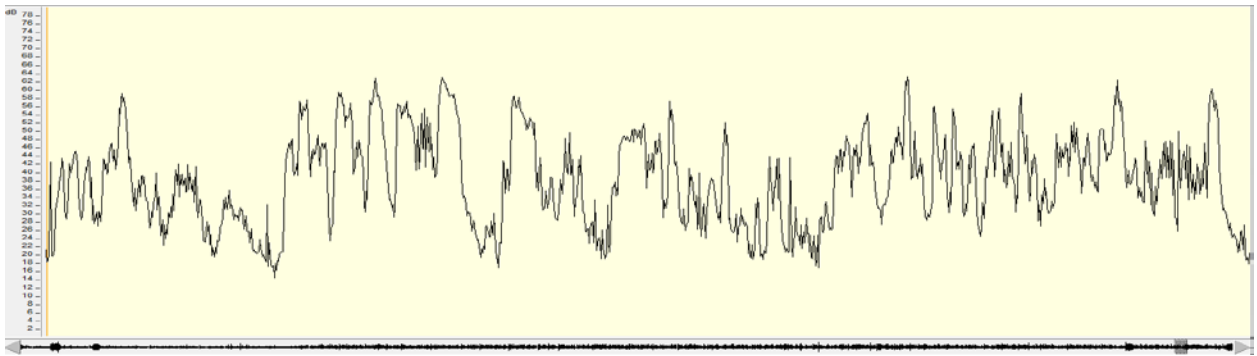

Рис. 1.3. Акустичний малюнок інтенсивності фонаційного відрізка

*“What other nation in the world (**min**) | has had such success (**max**) | assimilating as such a diverse group of people | and that is a real strategic advantage | that no other nation in the world has|”*

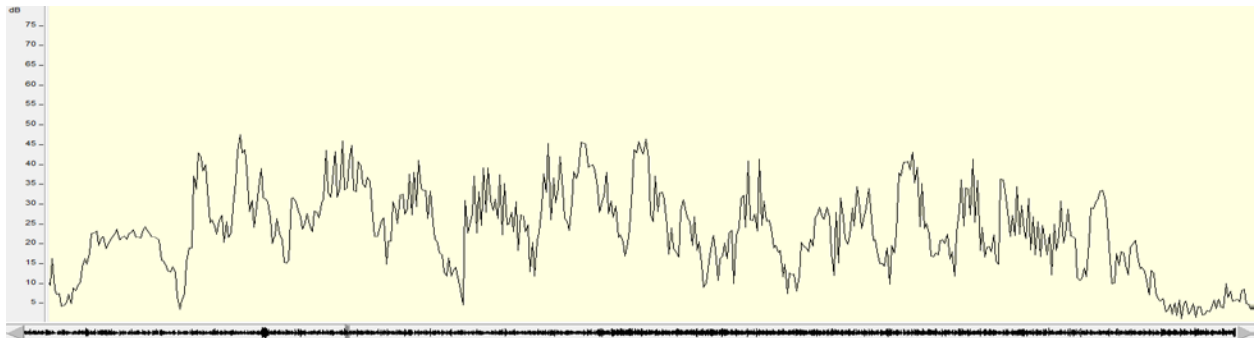

Рис. 2.1. Акустичний малюнок інтенсивності фонаційного відрізка

*“I’m encouraged at the (**min**) opportunity } that events like this (**max**) } give us to discuss these issues and learn from each other||”*

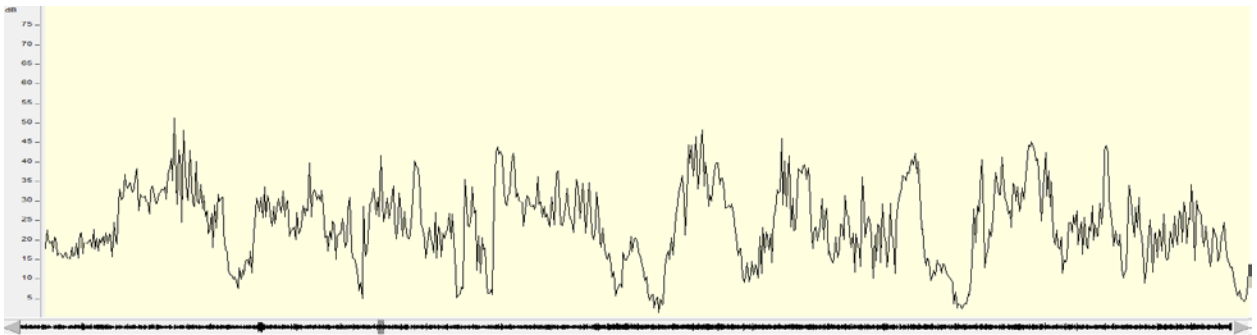

Рис. 2.2. Акустичний малюнок інтенсивності фонаційного відрізка

*“So just as this has been an important area for us in the past| **it** (**min**) remains an important area for us today| in the present| and it will remain an important area for **us** (**max**) in the future||”*

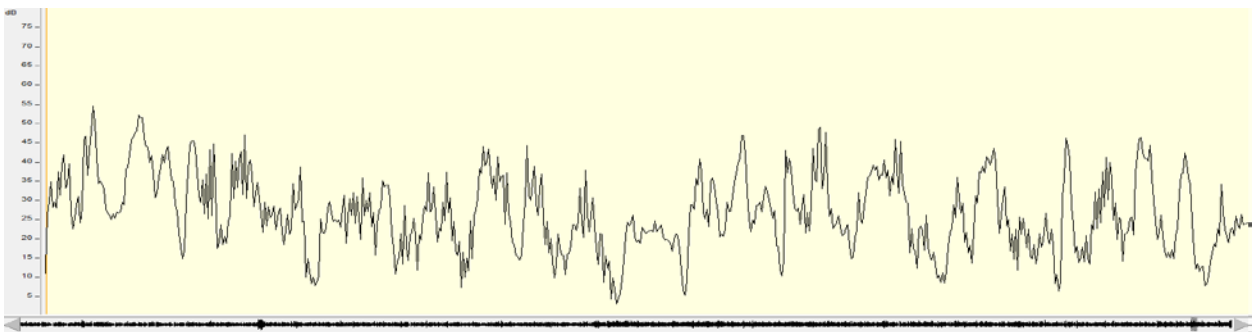

Рис. 2.3. Акустичний малюнок інтенсивності фонаційного відрізка

*“The United (**max**) States is now more powerful than it was back **then** (**min**)| and able to make good on some of its promises||”*

На рис. 1.3 наведено фонаційний відрізок, узятий із заключної частини промови жінки-військовослужбовця (Grosso, 2016).

У наведеному фрагменті максимальний і мінімальний показники інтенсивності локалізуються в середині фрази. Абсолютні показники \max становлять 63 дБ, \min – 18 дБ. Діапазон інтенсивності широкий.

Рис. 2.1 відображає фонаційний відрізок, узятий зі вступної частини промови чоловіка-військовослужбовця (Votel, 2017).

У наведеному фрагменті максимальний і мінімальний показники інтенсивності локалізуються в середині фрази. Абсолютні показники \max становлять 48 дБ, \min – 4 дБ. Діапазон інтенсивності широкий.

На рис. 2.2 наведено фонаційний відрізок, узятий із основної частини промови чоловіка-військовослужбовця (Votel, 2017).

У наведеному фрагменті максимальний показник інтенсивності локалізується в середині наведеного фрагмента, а мінімальний – наприкінці. Абсолютні показники \max становлять 46 дБ, \min – 5,6 дБ. Діапазон інтенсивності широкий.

Рис. 2.3 відображає фонаційний відрізок, узятий із заключної частини промови чоловіка-військовослужбовця (Votel, 2017).

У наведеному фонаційному відрізку максимальний показник інтенсивності локалізується в середині наведеного фрагмента, а мінімальний – наприкінці. Абсолютні показники \max становлять 54 дБ, \min – 3 дБ. Діапазон інтенсивності широкий.

Висновки. Таким чином, результати, отримані під час проведення нашого експериментально-фонетичного дослідження, дали змогу встановити специфіку функціонування параметра інтенсивності в промовах жінок і чолові-

ків-військовослужбовців вищого офіцерського складу Збройних сил США.

Результати аудитивного аналізу показали, що промови представників обох гендерних груп характеризуються помірною гучністю. При цьому показники гучності зазнають несуттєвого підвищення в основній частині промов як жінок, так і чоловіків-генералів, що свідчить про підвищення ступеня впевненості та високий рівень підготовки до промови.

Акустичний аналіз, який відбувався з використанням спеціальних комп'ютерних програм для оброблення звукового сигналу, дав змогу перевірити дані, отримані під час проведення аудитивного аналізу, а також точно підрахувати значення середньої амплітуди інтенсивності відповідно до структурних частин промов і встановити межі градації їх силового діапазону. При цьому отримані дані свідчать про те, що діапазон інтенсивності мовлення жінок-генералів є ширшим за діапазон їхніх колег-чоловіків.

За результатами проведеного експериментально-фонетичного дослідження суттєвих відмінностей у функціонуванні параметра інтенсивності представників обох гендерних груп виявлено не було. Можна стверджувати, що гендерна належність учасників комунікації не є ключовим чинником, що впливає на специфіку функціонування параметра інтенсивності в англійських військових промовах. Доведено, що інтенсивність мовлення залежить здебільшого від загальних умов розгортання дискурсу (ситуація спілкування, час, місце, аудиторія, рівень підготовленості мовців), а також індивідуальних особливостей мовця.

Перспективою дослідження є подальше детальне вивчення функціонування динамічної підсистеми просодії в англійських військових промовах з урахуванням гендерного аспекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антипова А.М. Система английской речевой интонации. Москва. 1979. 131 с.
2. Багмут А.Й. Интонация как засіб мовної комунікації. Київ. 1980. 243 с.
3. Дубовский Ю.А. Анализ интонации устного текста и его составляющих. Минск. 1978. 140 с.
4. Захарова Ю.М. Интонаційна організація сучасного англійського мовлення. Київ. 2004. 84 с.
5. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання. Київ. 2001. 351 с.
6. Лисичкіна І.О. Просодична організація англійського дискурсу реклами (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі британської телевізійної реклами): дис. ... к. філол. н: 10.02.04. Київ. 2005. 217 с.
7. Лисичкіна І.О. Ритмічна стратегія англійського військового дискурсу. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО. Мова. Освіта. Культура. Наукові парадигми і сучасний світ. Київ. 2008. № 17. С. 90–93.
8. Потапова Р.К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика. Москва. 2003. 564 с.
9. Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации. Рига. 1974. 272 с.
10. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford. 1990. 392 p.
11. Grosso G. 3rd Military Leadership Luncheon Keynote: Lt. Gen. Gina M. Grosso, USAF; May 3, 2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=X31bhpFo5G4>.
12. Votel J. Arab-U.S. Policymakers Conference. Keynote Address by General Joseph L. Votel; October 18, 2017. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sdacTBOB88s>.

КОМПОЗИЦІЙНО-СЮЖЕТНА ОРГАНІЗАЦІЯ АВСТРАЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ В ТЕРМІНАХ ТЕОРІЇ В. ПРОППА

THE COMPOSITION AND PLOT ORGANIZATION OF AUSTRALIAN FAIRY TALE IN THE CONTEXT OF V. PROPP'S THEORY

Ставенко О.В.,

аспірант кафедри англійської мови та методики її викладання
Херсонського державного університету

Статтю присвячено дослідженню композиційно-сюжетної організації австралійської літературної казки через виділення функцій дійових осіб у термінах В. Проппа. Охарактеризовано основні функції дійових осіб згідно з теорією будови фольклорної казки В. Проппа. Висвітлено специфіку сюжету й композиції австралійської літературної казки на матеріалі художнього тексту для дітей Ата Вестбурі «Золота хмара». Розроблено модель композиційно-сюжетної організації аналізованої казки, що містить два набори функцій дійових осіб і коментарі наратора. Описано лінгвостилістичні засоби реалізації виявлених структурних компонентів у художньому тексті.

Ключові слова: літературна казка, композиційно-сюжетна організація, структурний підхід, функції дійових осіб, австралійська література для дітей.

Статья посвящена исследованию композиционно-сюжетной организации австралийской литературной сказки посредством выделения функций действующих лиц в русле учения о строении сказки В. Проппа. Охарактеризованы основные функции действующих лиц согласно теории строения фольклорной сказки В. Проппа. На материале художественного текста для детей Ата Вестбери «Золотое облако» освещена специфика сюжета и композиции австралийской литературной сказки. Разработана модель композиционно-сюжетной организации анализируемой сказки, которая включает в себя два набора функций действующих лиц и комментарии наратора. Описаны лингвостилистические средства реализации выявленных структурных компонентов в художественном тексте.

Ключевые слова: литературная сказка, композиционно-сюжетная организация, структурный подход, функции действующих лиц, австралийская литература для детей.

The article is focused on the study of the composition and plot organization of Australian literary fairy tale through the detachment of the character's functions in the context of V. Propp's structure of fairy tale. It is described the main character's functions in accordance with V. Propp's theory of the structure of folklore fairy tale. It is dealt with the peculiarities of the plot and composition of Australian literary fairy tale through the case study of Atha Westbury's literary text for children "Golden Cloud". It is given the model of the composition and plot organization of the analyzed fairy tale that includes two sets of character's functions and narrator's comments. It is described the linguostylistic means of realization of the revealed structural components in the literary text.

Key words: literary fairy tale, composition and plot organization, structural approach, character's functions, Australian literature for children.

Постановка проблеми. Інтерес до жанру літературної казки як скарбниці народної мудрості зростає у зв'язку з потребою особистості до самоідентифікації себе як представника людської раси взагалі та як члена певної нації, етносу. Літературну казку визначають як авторський художній твір, що спирається на жанрові архетипи фольклорної казки, проте має свої структурні й лінгвостилістичні особливості [4, с. 5]. Одним із об'єктів дослідження казки є її композиційно-сюжетна організація, що попри певне висвітлення потребує більш повного теоретичного обґрунтування й систематизації підходів до її вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення композиційно-сюжетної організації казки здійснювалось у руслі різних поетик. Так, у контексті *історичної поетики* ключовим терміном у дослідженні цього аспекту казки слугує *мотив* як основна найпростіша одиниця сюжету

(О. Веселовський [2], В. Шкловський [14], О. Фрейденберг [12]).

У річищі *формальної школи* вивчення композиційної структури твору здійснюється в термінах «мотив», «сюжет», «фабула» й «композиція» (В. Кожин [6], Б. Томашевський [10], В. Халізов [13]), де фабула розуміється як сукупність мотивів у їх логічному причинно-часовому зв'язку, сюжет – як сукупність цих же мотивів у тій послідовності й зв'язку, у яких вони подані у творі [10, с. 182–183], а композиція – як розташування й співвіднесеність усіх компонентів художньої форми [5, с. 163].

Дослідження ж композиційно-сюжетної організації казки в контексті *структурного підходу* ґрунтується на виділенні елементів твору, що формують його структуру. Ключове значення для розвитку цього підходу відіграє науковий доробок видатного філолога В. Проппа, що слугував основою науко-

вої методології структуралістів (К. Бремон [1], А.-Ж. Греймас [3]). Праця вченого «Морфологія чарівної казки» [8] розкриває авторську теорію будови російської фольклорної чарівної казки, згідно з якою стійкими структурними елементами казки є функції дійових осіб [8, с. 20]. Книга під назвою «Історичне коріння чарівної казки» значно розширює та деталізує вивчення композиційних елементів чарівної казки в діячності [7].

Теорія В. Проппа про будову казки не втрачає своєї актуальності й на сучасному етапі дослідження сюжету й композиції цього жанру. Так, у руслі *когнітивної лінгвістики* зазначають (В. Єфименко [4, с. 5–6], О. Солодова [9, с. 21]), що структурно-композиційна будова сучасних англійських літературних казок містить набори функцій дійових осіб, виокремлені В. Проппом, які відрізняються своїм змістом і кількістю; ці структурні елементи відповідають таким основним компонентам композиції казки, як текстові ситуації.

Вивчення особливостей композиційно-сюжетної організації австралійських літературних казок загалом і їх етнічної специфіки зокрема в працях вітчизняних учених є недостатнім, тому ця тема потребує ґрунтовного дослідження.

Постановка завдання. Інтерпретаційно-текстовий і функційний аналіз текстів австралійських літературних казок показав, що для з'ясування структурних особливостей їх композиційно-сюжетної організації є необхідною теорія В. Проппа.

Мета нашого дослідження полягає у висвітленні особливостей композиційно-сюжетної організації австралійської літературної казки Ата Вестбурі «Золота хмара» й описі її в термінах теорії В. Проппа.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити особливості композиційної будови казки в контексті теорії В. Проппа; виявити й схарактеризувати функції дійових осіб на матеріалі австралійської літературної казки Ата Вестбурі «Золота хмара»; з'ясувати специфіку композиційно-сюжетної організації австралійської літературної казки; описати лінгвостилістичні засоби реалізації виокремлених структурних компонентів у художньому тексті.

Об'єктом дослідження є композиційно-сюжетна організація австралійської літературної казки, а предметом – особливості актуалізації структурних елементів композиційно-сюжетної організації казки в термінах В. Проппа в австралійських художніх текстах для дітей.

Виклад основного матеріалу. За В. Проппом, композиція казки складається зі стійких структурних компонентів, якими постають функції дійових осіб. Під функцією В. Пропп розуміє вчинок персонажа, визначений в аспекті його значущості для ходу дії. Послідовність функцій є завжди однаковою, а їх кількість обмежена й налічує 31 одиницю [8, с. 20].

Функції дійових осіб умовно можна об'єднати в групи (рисунок 1), що відповідають композиційно-сюжетним елементам художнього твору (початкова ситуація, функції підготовчої частини казки, зав'язки, розвитку дії, кульмінації й розв'язки) [там само, с. 47].

Початкова ситуація

Функції дійових осіб підготовчої частини

• «відлучка» → «заборона» → «порушення» → «вивідування» → «видавання» → «підвох» → «підсобництво»

Функції дійових осіб зав'язки

• «нанесення шкоди» або «нестача чогось» → «посередництво» → «початок протидії»

Функції дійових осіб розвитку дії

• «перша функція дарувальника» → «реакція героя» → «отримання чарівного засобу» → «просторове переміщення між двома царствами» → «боротьба» → «таврування»

Функція дійових осіб кульмінації

• «ліквідація біди»

Функції дійових осіб розв'язки

• «повернення» → «переслідування» → «спасіння» → «весілля»

Рис. 1. Композиційна структура казки в термінах В. Проппа

Підготовчій частині казки передують **вихідна (початкова) ситуація**, що вводить у твір героя, членів його родини, характеризує їхнє положення [8, с. 23]. За початковою ситуацією слідує **підготовча частина казки**. До цієї групи вчений відносить такі функції: «відлучка», де один із членів родини відлучається з дому; «заборона», що полягає у зверненні до героя із заборонаю, із наказом чи пропозицією; «порушення», коли заборона порушується або наказ (пропозиція) виконується; «вивідування», зміст якого полягає в спробі анта-

гоніста розвідати інформацію про героїв або якісь предмети; «видавання», коли антагоніст отримує певні відомості про свою жертву; «підвох», де антагоніст намагається обдурити свою жертву з метою оволодіння нею або її майном; «підсобництво», коли жертва піддається обману ворога й мимоволі йому допомагає [там само, с. 24–26].

Після реалізації функції «підсобництво» завершується підготовча частина казки, і починається зав'язка сюжету твору. До цієї групи належать функції «нанесення шкоди» або «нестача чогось»; «посередництво», що полягає в повідомленні про біду чи нестачу, зверненні до героя з проханням або його відправленні; «початок протидії», де герой погоджується на протидію [8, с. 27–32].

Далі йде розвиток дії казки, репрезентований функціями дарувальника й отриманням чарівного засобу. «Перша функція дарувальника» полягає у випробуванні, випитуванні героя, нападі на нього, що сприяє отриманню ним допомоги у вигляді чарівного засобу чи помічника. За нею слідує функція «реакція героя» й «отримання чарівного засобу», «просторове переміщення між двома царствами», «боротьба» між героєм та антагоністом і «таврування» [8, с. 33–42].

Кульмінація казки представлена функцією «ліквідація біди», де сюжет сягає своєї вершини [8, с. 42–44]. Після цього маємо групу функцій, які є розв'язкою твору, а саме: «повернення», «переслідування», «спасіння» від переслідування й «весілля» [там само, с. 44–49].

Слід зазначити, що нами перераховані не всі функції, виокремлені В. Проппом. Перед кінцевою функцією можлива наявність ще однієї додаткової групи, складові частини якої хоча й утворюють окремий самостійний сюжет, усе ж є продовженням казки, а саме: функції «невпізнане прибуття» героя додому чи в іншу країну, «необгрунтовані зазіхання» хибного героя, «складне завдання», «рішення» завдання, «упізнавання» героя, «викриття» хибного героя чи антагоніста, «трансфігурація» героя в нову подобу, «покарання» ворога [8, с. 47–49]. За В. Проппом, казка може складатися з необмеженої кількості основних і додаткових наборів функцій дійових осіб («ходів» казки) [там само, с. 46].

Висвітлена В. Проппом композиційна будова російської фольклорної казки може бути застосована й для вивчення композиційно-сюжетної організації фольклорних і авторських казок різних народів.

Австралійська література для дітей є досить молодою, порівнянно з літературами, що представляють європейську культуру. Якщо перші

спеціально призначені для дітей літературні твори у світі з'являються близько XVIII ст., то на австралійському континенті це відбувається наприкінці XIX ст., коли були опубліковані перші книги місцевих письменників [16].

Австралійській літературі для дітей властиве звернення до проблем заселення континенту європейцями, реального буденного життя на віддаленій від узбережжя території бушу, висвітлення самотньої культури австралійського корінного населення, зосередженої довкола вірувань у період *Dreamtime* [16].

Попри етноспецифічні особливості австралійських художніх творів для дітей літературним казкам кінця XIX – початку XX ст. притаманний досить відчутний вплив європейської культури. Зокрема, аналіз текстів казок цього періоду засвідчив, що деякі персонажі австралійських казок були запозичені з європейської літератури. Так, у художніх текстах повсякчас фігурують чарівні феї кельтського фольклору, ельфи, велетні та гноми – германо-скандинавського, русалки зі слов'янської міфології, сирени – з давньогрецької тощо. Перейняті й деякі казкові мотиви та навіть сюжети всесвітньо відомих казок.

Яскравим прикладом австралійської літературної казки періоду зародження національної літератури для дітей є збірка казок Ата Вестбурі «*Australian Fairy Tales*» [17], опублікована в 1897 р. Праця налічує 29 окремих творів, у яких зображено казкові пригоди героїв.

Продемонструємо дослідження композиційно-сюжетної організації літературної казки в термінах теорії В. Проппа на матеріалі художнього тексту першої у збірці казки «Золота хмара».

У творі йдеться про фантастичні пригоди сторожа золотої копальні на ім'я Самсон Нагет протягом різдвяних свят. Із допомогою містичного чоловіка Грєппла герой опиняється в казковій країні *Golden Cloud*, де стикається з надокучливим карликом Даском. Після спроби Даска нашкодити Самсонові й Грєпплові головний герой казки переслідує його, щоби помститися. Під час цієї погоні Самсонові зустрічається стара, яка називає себе Матінка Дот, і просить героя допомогти донести тяжкі дрова до неї додому. У нагороду за виконання цього завдання стара дарує Самсонові чарівний ріг, що виконує будь-які бажання. Саме з його допомогою герой долає свого ворога Даска й цим самим визволяє з його полону прекрасну принцесу Сілверхейз і знімає чари, накладені Даском на її королівство й усіх його мешканців. Повернувши красуню до її родини, герой одружується з нею. Завершується казка тим, що Самсон

прокидається в золотій копальні й розуміє – це був лише сон.

У композиційно-сюжетній організації казки Ата Вестбурі нами були виокремлені структурні моделі, що в термінах В. Проппа відповідають функціям дійових осіб. Ці елементи утворюють два ходи казки, один з яких налічує 16 функцій, другий – 8.

У художньому тексті «Золота хмара» вихідна ситуація першого ходу репрезентована описом місця, де працює головний герой твору, конкретизацією часу дії та введенням головного героя твору. Місцем, із якого починається дія казки, є золота копальня: *“The heart of a deep mine! A gold mine, with all its dim and rugged corridors, its tunnels and windings, lighted only by a dull taper here and there”* [17, с. 10]. Через використання в поданому текстовому фрагменті епітетів із семантикою «глибокий» (*deep*), «тьмянний» (*dim, dull*), «грубий» (*rugged*), лексичних одиниць *corridors, tunnels, windings* створюється враження безвихідності ситуації, її заплутаності.

Час дії казки в художньому тексті конкретизовано: *“There is no one at work, for it is Christmas Eve”* [17, с. 10]. Вибір такого періоду в році має прагматичну функцію. Різдвяні свята завжди викликають асоціацію з дивом і чимось незвичайним.

Уведення в текст твору головного персонажа полягає в детальному його описі. Перед нами постає сторож золотої копальні Самсон Наггет, невисокого зросту, але дуже сильний молодий чоловік: *“He is a young man, not tall, but strongly made, and with limbs like another Hercules. On account of his great strength and a certain good temper combined, his mates call him, Samson the Nugget”* [17, с. 10]. Основними характеристиками персонажа, актуалізованими в художньому тексті, є його сила й доброта. Прізвисько героя, *Samson the Nugget*, є алюзією на біблійного героя Самсона, який славився своєю силою й міццю, зосередженою в його волоссі. Семантика ж номінативної одиниці *the Nugget* («самородок (золота); крупниця чого-небудь цінного») натякає як на професію персонажа, так і на особливості його характеру, зокрема розум, доброту, допитливість. У художньому порівнянні *“like another Hercules”* власне ім'я *Hercules* є алюзією на міфологічний сюжет про давньогрецького героя Геркулеса, котрий є символом велетенської сили й нездоланності.

Підготовча частина казки, що слідує за початковою ситуацією, властива й австралійській літературній казці, проте функції, що входять до неї, можуть бути дещо модифікованими. Так, у казці

«Золота хмара» опускаються функції «відлучка» з дому одного з членів родини, «вивідування» й «видавання», характерні для російської фольклорної казки.

У композиційно-сюжетній організації літературної казки Ата Вестбурі першою функцією дійових осіб є «заборона», представлена в художньому тексті в оберненій формі наказу чи пропозиції [8, с. 24]. Реалізація «заборони» пов'язана з появою у творі допоміжного персонажа Греппла, який звертається до Самсона Наггета з наказом слідувати за ним у країну *Golden Cloud*: *“Get up, Samson the Nugget, and follow me,” said he in a brief, gruff tone* [17, с. 11], а потім переносить головного героя в казковий світ, проте не бере участі в подальшому розвитку дії.

Згода Самсона йти за ним реалізує функцію «порушення заборони» у формі виконання наказу [8, с. 25]: *“Grapple, without a word, turned on his heel and led the way further down the dark recesses of the tunnel. Our hero followed”* [17, с. 11]. Герой залишає свою шахту й вирушає з Грепплом у казковий край.

Функції, що йдуть наступними у фольклорній казці, «вивідування» й «видавання» [8, с. 25–26], у літературній казці Ата Вестбурі опускаються. Натомість у художньому тексті зображено, як герої твору два дні йдуть густими хащами, а на третій опиняються на просторій рівнині біля велетенської скелі: *“On the third day Grapple and his companion emerged upon a wide, extensive plain. Towering in the distance, like a pyramid, they observed a gigantic rock standing out above the level expanse around”* [17, с. 13–14]. Ця скеля, яка насправді є замком, повним дуже реалістичних скульптур людей (*“These figures were in every room, and were so life-like in their dimensions and appearance”* [17, с. 15–16]), стає прихистком Самсона й Греппла на ніч.

Далі в художньому тексті представлені функції «підступ» і «підсобництво», перша з яких репрезентована описом того, як поки що невідомий зловмисник намагається завдати шкоди героям, а друга – тим, як вони реагують на обман ворога. Зокрема, сон Самсона Наггета переривається гучним звуком удару у вухо: *“The Nugget had scarcely closed his eyes, however, ere he was roused by the application of a hard whack on the drum of his left ear”* [17, с. 16]. Герой запідозрює в цьому вчинкові Греппла, який спить поруч, і починає його бити, цим самим піддаючись обману ворога. Наступним прокидається від уколу ножем Греппл і кидається на свого товариша, знову таки несвідомо допомагаючи лиходієві.

Після реалізації функції «підсобництво» завершується підготовча частина казки й починається низка функцій, які слугують зав'язкою твору. У художньому тексті «Золота хмара» цим функціям дійових осіб відповідає нанесення тілесних ушкоджень героєм зловмисником і рішення Самсона Наггета знайти його й помститися. Так, злочинні дії реалізують функцію «нанесення шкоди»: *“I think both of us have been the dupes of some rascally enemies hereabout. I receive a thump on the ear, you a wound in the leg, when both of us are sound asleep”* [17, с. 18]. Функція «посередництво» в літературній казці опускається, і оповідь одразу переходить до реалізації функції «початок протидії», вираженої у вигляді обіцянки героя з'ясувати, ким є зловмисник: *“Let us to slumber again. Daylight will be here anon; in the mean-time, I will keep watch to discover our lurking foe”* [17, с. 18].

Саме з репрезентацією цих функцій герой, визначений В. Проппом як антагоніст, безпосередньо вводиться в художній текст. Так, у текстовому фрагменті зазначено, що противником Самсона є потворний карлик: *“Watching the intruder, our hero saw he was a dwarf, and a very ugly one”* [17, с. 18]. Через художні порівняння частин тіла персонажа з бариллом елю (*“The body of the wee monster was like an ale keg”*), корою дерева (*“the skin knobbed and gnarled like the bark of a tree”*), рідвняним пудингом, пастернаком і агатом (*“A head, the counterpart of a Christmas pudding with a slice cut out for a mouth, a parsnip for a nose, and a pair of agates for eyes”*) [17, с. 18] негативні сторони зовнішності карлика гіперболізуються й навіть висміюються.

Якщо в поданих прикладах за допомогою семантики номінативних одиниць, використаних для опису персонажа, і різноманітних стилістичних засобів створюється комічний ефект, то надалі акцентується увага на зв'язку персонажа з надприродними силами й злом. Так, денотативним значенням імені героя *Dusk* та його королівста *Twilight* є «сутінки; сутінковий, темний»: *“Poor, mean earthworm, knowest thou not that the mighty Dusk is lord and master here in Twilight?”* [17, с. 30], що характеризує Даска як представника темних сил.

Наступною функцією, представленою в художньому тексті, є «відправка героя»: *“Yet, before the dwarf had time to reach the garden wall, our hero was up and pursued his foe”* [17, с. 19]. Зміст функції полягає в тому, що головний персонаж твору Самсон вирушає на пошуки противника.

За класифікацією В. Проппа наступними мали бути функції дарувальника й отримання чарів-

ного засобу. Проте в літературній казці «Золота хмара» їм передують функції «просторове переміщення між двома царствами» [8, с. 40–41], представлена в тексті твору спуском героя під землю з метою спіймати зловмисника: *“Clinging firmly to the rope, the Nugget descended until he reached the end of it. <...> the adventurer let go the rope and found himself in a low, arched cavern”* [17, с. 22]. Так, Самсон залишає свого товариша Грешпла спати в замку, а сам знаходить підземний хід і спускається в печеру.

Далі в художньому тексті вводиться новий персонаж – дарувальник, яким є Матінка Дот (*Mother Dot*), стара, що зустрічається героєві в австралійському буші: *“a very ancient dame seated upon a bundle of firewood she had evidently gathered”* [17, с. 23]. Із її появою пов'язана реалізація «першої функції дарувальника».

Так, у ролі дарувальника Матінка Дот випробовує героя казки: жінка просить донести її дрова додому: *“Do you know, I'm right glad you came this way. You look strong. Will you carry my parcels for me?”* [17, с. 23]. В обмін на виконання завдання стара обіцяє допомоги в пошуках злодія Даска: *“Fulfill your promise to me and I will help you”*. *“Agreed,” cried our hero*” [17, с. 24]. Герой погоджується, що є втіленням функції «реакція героя».

Попри складність завдання, що репрезентоване в текстовому фрагменті через художні порівняння ваги дров з вагою золота й свинцю (*“The bundle of fire-wood seemed as heavy to him as so many bars of solid gold, while the baskets appeared to have been suddenly freighted with ingots of lead, the weight of which almost took away his breath”* [17, с. 25]), зрештою, герой проходить випробування, і в його розпорядження потрапляє чарівний засіб.

За В. Проппом, чарівним засобом може бути тварина; предмет, з якого з'являються помічники; предмет із чарівними властивостями або ж певними надприродними якостями [8, с. 36]. У тексті літературної казки «Золота хмара» таким предметом є рог чарівного барана з містичної країни *Moonshine*: *“This is the horn of an enchanted ram. The animal was bred by my great grandsire, the King of Moonshine <...> For whatever you may wish for this relic shall supply”* [17, с. 26–27]. Передача героєві рогу, що виконує всі бажання, реалізує функцію «отримання чарівного засобу».

Саме за допомогою чарівного рогу Самсонові вдається віднайти свого ворога: *“So he put the relic to the test. “Swift and potent indeed was the effect. Scarcely had the desire taken shape in his mind ere his eyes beheld a massive structure about the distance*

of a mile right ahead of him” [17, с. 28]. Герой застосовує ріг, і перед ним одразу ж з’являється будівля, у якій і ховається об’єкт його пошуків.

Наступною в переліку В. Проппа йде функція «**боротьба**», коли герой і його супротивник змагаються між собою [8, с. 41–42]. Ця функція є і в австралійській казці, проте до безпосередньої сутички з Даском відбувається боротьба з двома його слугами-монстрами та зустріч із принцесою.

Так, поборовши монстрів, герой потрапляє до маєтку Даска, де бачить яскраву велику кулю (*“a large globe of white crystal <...> this beautiful piece of workmanship”* [17, с. 32]) і припускає, що саме в ній ховається зловмисник. Проте, відкривши кулю за допомогою чарівного рога, Самсон бачить у ній прекрасну леді: *“While from within there rose before his wondering sight not the ugly sprite but the graceful form of a lovely young maiden”* [17, с. 32]. У текстових фрагментах, де містяться описи принцеси, використані лексичні одиниці із семантикою краси, сяйва, ніжності. Зокрема, колір шкіри героїні порівнюється з мушлею: *“Her complexion was like that delicate tint we see upon the pearl shell”*, волосся – із сяйвом золота: *“her hair shone like burnished gold”*, а голос – із солодким воркуванням голубки: *“No ring-dove cooing for its mate had softer, sweeter voice than Princess Silverhaze”* [17, с. 32–33]. Ім’я героїні *Silverhaze* є складеним іменником, що має значення «сріблястий серпанок». Слід зазначити, що *silver* («срібло») є символом чистоти, цноти й красномовності, а також металом королев, а символічним значенням другого компонента імені принцеси *haze* («туман, серпанок») є розвиток, зміни й надприродне втручання [11]. У такий спосіб Сілверхейз представлена в художньому тексті прекрасною, чистою у своїх помислах казковою представницею королівського роду.

Із появою принцеси відкривається **другий хід казки**, що ускладнює її композиційно-сюжетну структуру. Так, Сілверхейз розповідає Самсонові про те, як Даск викрав її із сім’ї й збирався одружити на собі, що відповідає функції В. Проппа «**нанесення шкоди**» у формі викрадення людини й погрози насильницьким шлюбом [8, с. 27–29]: *“Because I would not consent to become the wife of a wicked dwarf, named Dusk, he stole me from my home, and conveying me here, enclosed me in yon crystal globe”* [17, с. 33]. Цей текстовий фрагмент виконує й функцію «**посередництво**» – героєві повідомляють про біду, яку зловмисник наніс іншому персонажеві, у цьому випадку – принцесі. У наступному текстовому фрагменті реалізована функція «**початок протидії**»: *“...he said. “I swear*

I will not rest until I have placed you safe again in the arms of your kith and kin” [17, с. 33]. Зміст цього елемента полягає в обіцянці героя повернути принцесу додому. Разом ці три функції утворюють зав’язку нового ходу казки.

За другою зав’язкою слідує реалізація функції «**боротьба**» [8, с. 42], що є спільною для обох рядів функцій. У художньому тексті змальовано ще один (третій) бій героя зі слугами Даска, у результаті якого герой перемагає суперників, підпалює маєток зловмисника й перетворює самого Даска на віслиюка, що представлено в текстовому фрагменті: *“By its <of the ram’s horn> potent force our hero set the whole army of monsters by the ears, who fell foul of and slew each other. Not satisfied with this, they set fire to the mansion, where, amidst the conflagration, those who were not slain perished in the flames. <...> our hero seized the dwarf, and transforming him into a donkey...”* [17, с. 36]. Отже, за допомогою чарівного засобу герой долає свого ворога, що представляє в художньому тексті функцію «**перемога**» [8, с. 42]. Слід зазначити, що в літературній казці відсутня функція «таврування», яка передує «боротьбі» у структурі російських фольклорних казок [8, с. 42].

Із функції «боротьба» логічно випливає реалізація кульмінаційної функції «**ліквідація біди**», що в композиційно-сюжетній структурі казки В. Проппа є парною стосовно функції «нанесення шкоди» [8, с. 42]. У казці Ата Вестбурі міститься два ходи казки, кожен з яких має специфічну «біду», а саме нанесення Даском фізичної шкоди Самсонові і його товаришеві та викрадення й ув’язнення ним же принцеси Сілверхейз. Ліквідацію біди першого ряду функцій реалізує покарання зловмисника через перетворення його на віслиюка, а другого – визволення в результаті перемоги над Даском принцеси з полону й подальше її повернення батькові.

Оскільки далі в тексті твору йдеться про мандрівку героя й принцеси до Матінки Дот, а не до героя додому (*“...placed the King’s daughter on his back, and retraced his steps to Mother Dot’s hut on the cliff”* [17, с. 36]), маємо розв’язку другого ходу казки у вигляді реалізації функції «**повернення**».

Стара розповідає про те, що домом Сілверхейз є той самий занедбаний палац, де герой ночував із Грепплом (*“That rock on the plain is the palace of King Golden Cloud. This damsel is the King’s only child”* [17, с. 38]), і що з перемогою над злим Даском було знищене прокляття, яке він наслав на королівство принцеси: *“By the dwarfs enchantments, the King, Queen, ladies, nobles, courtiers, and every soul within*

the palace were transformed into the likeness of stone images. <...> *Ah I my son, but thanks to thy strong back and unfaltering courage the spell is broken*” [17, с. 39]. Поданий текстовий фрагмент можна визначити як ліквідацію ще однієї біди у формі «зачакловане розчакловується» (за термінологією В. Проппа) [8, с. 43], про яку раніше в тексті казки не йшлося.

Повернутися до палацу Сілверхейз героям знову ж таки допомагає Матінка Дот, виступаючи вже у функції чарівного помічника. За вказівкою старої вони сідлають віслиюка, у якого був перетворений Даск (“*We will all mount upon the back of the ass, who shall bear us to Moonshine...*” [17, с. 40–41]), і вирушають до королівства. Появою героя й принцеси в царстві *Golden Cloud* реалізується функція розв’язки першого ходу казки «**повернення**», адже саме королівський палац слугував місцем відправки героя на пошуки зловмисника: “*In the distance shone the glinting crest of a winding river <...> “Look, look!” she said. “This is Golden Cloud. It is my home*” [17, с. 42]. Цією функцією завершується перший хід казки.

Функції «переслідування героя» й «спасіння від переслідування», які йдуть за поверненням героя до місця відправки відповідно до послідовності В. Проппа, у літературній казці Ата Вестбурі опускаються, як і функції додаткової групи.

Другий хід казки завершується одруженням героя з принцесою: “*...he should marry Princess Silverhaze. And they were married*” [17, с. 46], що актуалізує в художньому тексті функцію «**весілля**».

Слід зазначити, що композиційно-сюжетна організація австралійської літературної казки «Золота хмара» не вичерпується послідовністю функцій дійових осіб В. Проппа. Наявні структурні елементи, що не відповідають теорії вченого, зокрема вступний і прикінцевий коментар наратора, а також його відступи й роздуми.

Так, у вступному коментарі наратор запрошує читачів пізнати нову невідому країну: “*AUSTRALIA! Hast tho no enchanted castles within thy vast domain? <...> Come, youngsters, draw up your chairs. Come, mothers <...> Form up, gentle men, fathers, hard men of the world <...> I am going to draw aside the magic curtain which hides the great continent, marked on our map UNKNOWN*” [17, с. 9]. Із поданого текстового фрагмента вилучаємо концепт АВСТРАЛІЯ, опредметнений у семантиці лексичних одиниць *AUSTRALIA* і *UNKNOWN* на початку й у кінці коментарю наратора та реконструюємо концептуальну метафору АВСТРАЛІЯ Є НЕВІДОМЕ.

У відступах і роздумах наратора часто трапляються присвійні займенники *us, our, we*, наприклад: “*To smile widely is the fashion with us nowadays*”; “*If the human face be a mask (and who shall say it is not?) then what maskers promenade our streets with their masks set*” [17, с. 34–35]; “*Oh! what sordid slaves are we*” [17, с. 44]. У такий спосіб наратор, з одного боку, ніби сам входить у дію казки, ставить себе поруч зі своїми героями, а з іншого – залучає читачів до співтворчості й діалогу.

Особливість композиційно-сюжетної організації літературної казки «Золота хмара» полягає й у тому, що вона не завершується традиційним для казок щасливим кінцем, реалізованим через функцію «весілля». У прикінцевому коментарі наратор несподівано повертає нас у золоту копальню, описану в початковій ситуації казки. Герой прокидається від звернення до нього його товариша й розуміє, що всі його рідзв’яні пригоди були лише сном: “*Come, Samson, wake up, man. <...> And the Nugget, sitting up and rubbing his eyes, saw that he was still in the drive of the gold mine, with his relieving mate standing over him. The poor fellow – HAD ONLY DREAMED*” [17, с. 47]. Слід зазначити, що композиційний прийом оформлення казкових подій у вигляді сну є характерним як для творчості Ата Вестбурі, так і для австралійської літературної казки взагалі. У використанні цього прийому можна прослідити зв’язок із архетипними уявленнями про світ аборигенів Австралії, які вірили в так званий період Сновидінь. *Dreamtime* у розумінні аборигенів є часом, коли на землі панували духи – творці всього живого. Священі дії цих предків і їх настанови, що збереглися у вигляді міфів і легенд корінних австралійців, лягли в основу тих законів всесвіту, норм функціонування суспільства аборигенів, правил поведінки в тих чи інших ситуаціях, яким беззаперечно слідували представники цього етносу [15, с. 23]. Ці міфологічні уявлення гармонійно ввійшли в австралійську культуру й літературу й стали є невід’ємними елементами національної картини світу.

Отже, композиційно-сюжетна організація літературної казки Ата Вестбурі «Золота хмара» втілюється в тримірній моделі (рисунок 2).

Модель композиційно-сюжетної організації казки включає два набори функцій дійових осіб (за теорією В. Проппа) і композиційні елементи, де з’являється наратор. Коментарі наратора обрамлюють перший і другий ходи казки, а також з’являються на різних етапах розвитку сюжету казки.

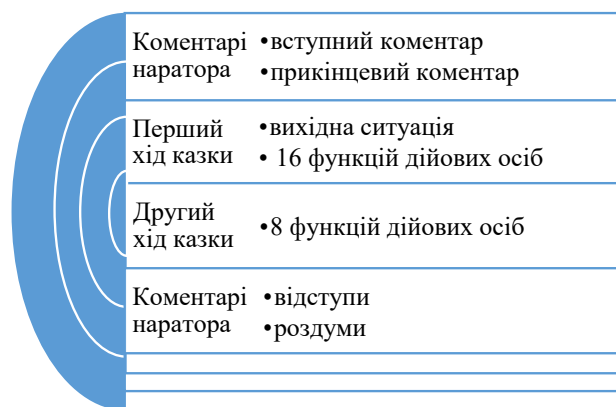

Рис. 2. Композиційно-сюжетна організація австралійської літературної казки Ата Вестбурі «Золота хмара»

Висновки. Дослідження композиційно-сюжетної організації австралійської літературної казки в термінах теорії В. Проппа показало, що в її структурі містяться моделі, складові частини яких відповідають функціям дійових осіб. У художньому тексті для дітей Ата Вестбурі «Золота хмара» також виділено композиційні елементи, що не властиві фольклорній казці, зокрема коментарі наратора. Перспективним убачається подальше дослідження культурологічної специфіки сюжету й композиції австралійських літературних казок і створення узагальненої моделі композиційно-сюжетної організації австралійської літературної казки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бремон К. Структурное изучение повествовательных текстов после В. Проппа. Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму. Москва: Изд. Группа «Прогресс», 2000.
2. Веселовский А. Историческая поэтика. Москва: Высшая школа, 1989. 404 с.
3. Греймас А.-Ж. Размышления об актантных. Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. Москва: ИГ Прогресс, 2000. С. 153–170.
4. Єфименко В. Жанрові трансформації та мультимодальність сучасних казкових наративів (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04. Київ, 2018. 35 с.
5. Кожевников В. Литературный энциклопедический словарь. Москва: Сов. энциклопедия, 1987. 752 с.
6. Кожин В. Сюжет, фабула, композиция. Теория лит.-ры. Основные проблемы в историческом освещении литературы. Т. 2. Москва, 1964. 486 с.
7. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986. 364 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Propp_2/index.php.
8. Пропп В. Морфология «волшебной» сказки. Москва: Лабиринт, 1998. URL: http://www.lib.ru/CULTURE/PROPP/morfologia.txt_with-big-pictures.html.
9. Солодова Е. Лингвокогнитивные характеристики композиции текста английских сказок Дж.К. Роулинг: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04. Харьков, 2008. 204 с.
10. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика: учеб. пособие. Москва: Аспект Пресс, 1996. 334 с.
11. Трессидер Дж. Словарь символов. URL: http://royallib.ru/book/tresidder_dgek/slovar_simvolov.html.
12. Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра. Москва: Лабиринт, 1997. 448 с.
13. Хализев В. Теория литературы. Учебник. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Высш. шк., 2004. 405 с.
14. Шкловский В. О теории прозы. Москва: «Федерация», 1929. 266 с.
15. Baglin D., Moor D. People of the Dreamtime. The Australians Aborigines. New York, Tokyo: Walker / Weatherhill, 1970. 136 p.
16. Wells Kathryn Australian children's books. URL: <http://www.australia.gov.au/about-australia/australian-story/austn-childrens-books>.
17. Westbury A. Australian Fairy Tales London: Ward, Lock, & Co., Limited, Warwick House, Salisbury Square, E.C. New York and Melbourne, 1897 . 360 p.

РОЛЬ ФОНЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПОРОДЖЕННІ ІЛОКУТИВНОЇ СИЛИ НАРАТИВУ АНГЛОМОВНОГО КІНОТРЕЙЛЕРА

THE ROLE OF PHONETIC MEANS WHILE GENERATING THE ILLOCUTION OF MOVIE TRAILER'S NARRATIVE

Фекете Д.Ю.,

*аспірант кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена визначенню ролі фонетичних засобів у процесі формування нарративу кінотрейлера. Розмежовано внутрішній і зовнішній ритм нарративу трейлера, а також встановлено відношення між ритмом і римою та їх функції в екстрадієгетичі трейлера. Основними засобами ритмізації висловлення є алітерація, асонанс і консонанс. Вищерозглянуті фонетичні явища стосуються паралелізму на фонетичному рівні й одночасно відхилення від норми. Установлено, що виокремлення висловлення за допомогою рими чи ритму підвищує його мнемотехнічний і регулятивний потенціал і сприяє його кращому проникненню до концептосфери аудиторії.

Ключові слова: нарратив кінотрейлера, фонетичний паралелізм, алітерація, асонанс, консонанс.

Статья посвящена определению роли фонетических средств в процессе формирования нарратива кинотрейлера. Разграничен внутренний и внешний ритм нарратива трейлера, а также установлено отношение между ритмом и рифмой с учетом их функций в экстрадиегетике трейлера. Основными средствами ритмизации высказывания являются аллитерация, ассонанс и консонанс. Рассмотренные фонетические явления касаются фонетического параллелизма и трактуются как отклонение от нормы. Установлено, что выделение высказывания за счет ритма и рифмы повышает его мнемотехнический и регулятивный потенциал и способствует более эффективному проникновению в концептосферу аудитории.

Ключевые слова: нарратив кинотрейлера, фонетический параллелизм, аллитерация, ассонанс, консонанс.

The paper seeks to determine the role of phonetic means while shaping movie trailer's narrative. The investigation differentiates between inner and outer rhythm of trailer's narrative, defines the relation between the rhythm and the rhyme as well as their functions within the extradiagesis of a trailer. Alliteration, assonance, and consonance being the major tools of rhythmization are interpreted as both the phonetic parallelism and the norm deviation. The article proves that rhythm and rhyme foregrounding improves mnemotechnic and regulatory capacity of the utterance as well as promotes efficient penetration of the latter into the audience's sphere of concepts.

Key words: movie trailer's narrative, phonetic parallelism, alliteration, assonance, consonance.

Постановка проблеми. Наратив кінотрейлера є креолізованим утворенням, значну роль у якому відіграють невербальні аудіовізуальні засоби комунікації. Але, незважаючи на це, провідна роль належить вербальним засобам комунікації, оскільки вони відображають суть кінорекламного повідомлення, становлять його концептуальне та прагматичне ядро. У результаті проведеного аналізу нами виявлено обов'язкову наявність вербальних елементів (графічних і/або звукових) на основних дієгетичних рівнях нарративу кінотрейлера, зокрема на екстрадієгетичному, що актуалізується у вигляді закадрового голосу.

До питання стилістичних фонетичних засобів лінгвісти зверталися неодноразово [2; 5; 9; 10; 12], але малодослідженою залишається їх роль у нарощенні маркетингового потенціалу в нарративі аудіовізуальної кінореклами. Унаслідок цього метою дослідження є вивчення прагматичних характеристик стилістичних мовних засобів у дискурсі аудіовізуальної кінореклами, а також уточнення понять фонетичних явищ, що беруть

участь у нарощенні спонукального прагматичного потенціалу нарративу кінотрейлера.

Постановка завдання. До вербальних засобів аудіовізуальної кінореклами належать мовні одиниці різних рівнів. Розглянемо фонетичні, стилістично значущі мовні засоби, що беруть безпосередню участь у породженні нарративу трейлера та визначають його прагматику.

Виклад основного матеріалу. До основних фонетичних засобів формування ілокутивної сили трейлера належить рима, ритм, інтонація, логічний наголос, пауза, інтонаційний паралелізм. Використання ритму (поєднання наголошених і ненаголошених складів) чіткіше структурує висловлення та надає йому експресивності. Ритмічність покращує сприйняття мовного матеріалу та підвищує його запам'ятовування в 1,5 рази [1, с. 85].

Ми виокремлюємо два типи ритмічної організації трейлера – зовнішню та внутрішню. Зовнішня стосується загальної організації структури трейлера та визначає загальну динаміку

сюжету. Зовнішня ритмічна організація трейлера виконує жанрово-типологічну функцію, тобто дозволяє визначити жанр рекламowanego фільму. Загальний ритм трейлера формується за рахунок організації монтажного ряду певним чином, вибору музичного супроводу, динаміки появи інтертитрів і їх характеру. Наприклад, у трейлерах до фільмів у жанрі екшн ритм формується енергійною музикою та частою зміною кадрів, різкою появою та зникненням інтертитрів (на відміну від помірної музичної теми, плавної появи інтертитрів у трейлерах до кінострічок більш «спокійних» жанрів). Отже, якщо трейлер не має ритму, що визначає його жанрову приналежність, то аудиторія важко сприймає його прагматичну установку, об'єктивовану вербальною складовою частиною кінотрейлера [3, с. 579].

Внутрішня ритмічна організація кінотрейлера стосується породження ритму висловлювання, як було вже зазначено, шляхом чергування його наголошених і ненаголошених складів, а також через використання пауз різної довжини. Внутрішня організація трейлера обов'язково має корелювати з внутрішньою, якщо не безпосередньо, то опосередковано: розмір зовнішнього ритму повинен бути пропорційним, кратним до розміру внутрішнього. Наприклад, у трейлері до кінострічки *Dawn of the Planet of the Apes* інтертитри та інтрадієгетичні висловлювання героїв пропорційно співвідносяться в ритмічному плані: THEY CREATED A HOME. | LIVED IN PEACE (інтертитри) | *'Family.* | *'Future.* | (мавпа вимовляє й простягає іншій мавпі руку). Трохи згодом спостерігається наявність різних за кількістю складників, але пропорційно однакових за тривалістю ритмічних груп: інтрадієгетичного наративу: *They want what we want | – to survive...* | *'War | 'has | already | begun.* Останні чотири ритмічні групи мають штучний характер, оскільки за звичайних умов вони становлять одну ритмічну групу, яка повинна мати спільний ядерний тон на останньому складі. У контексті кінотрейлера це висловлення ритмічно й інтонаційно розділене на чотири групи, обмежені паузами (задля узгодження із загальним ритмом трейлера), кожна з яких має свій власний ядерний тон.

Внутрішня ритмізація висловлення насамперед стосується слогану, який є одним із маркетингових інструментів трейлера [11, с. 89]. Слогани використовують для привертання уваги та підвищення інтересу до продукту, створення його бажаного образу та виокремлення його серед продукції конкурентів. Слоган становить коротке просте висловлення, яке легко продукується та запам'ятовується [8, с. 47].

Слоган має концептуальний характер, тобто апелює до концептів, що співвідносяться зі змістом і жанром фільму. Вербальне оформлення слогану спрямоване на ефективну стимуляцію цих концептів із метою зацікавлення й утримання уваги реципієнта. Ефективний слоган повинен виражати головну концепцію стрічки, мати високий ступінь експресивності й імпресивності, що сприяє швидкому запам'ятовуванню [3, с. 576].

Ритм часто пов'язують із римою, але це не завжди так – ритм також спостерігається в неримованих слоганах. Рима завжди залежить від ритму, але не навпаки. Оскільки ритм є схемою чергування маркованих і немаркованих просодичних елементів [10, с. 616], його можна виявити в прозі та поезії. Ритм є взагалі обов'язковою ознакою зв'язного мовлення. Рима переважно постає в якості співзвуччя кінця рядків (або напіврядків) і є ефективним інструментом об'єднання висловлювань у єдине ціле. Відсутність рими та класичного розподілу римованого тексту на рядки не свідчить про відсутність ритму. На підсвідомому рівні ритмізація висловлення виконує мнемотехнічну функцію, тобто сприяє запам'ятовуванню слогана.

На думку І.В. Арнольд головними засобами ритмізації висловлення є алітерація, асонанс, консонанс і дисонанс. Алітерація тлумачиться як повторення приголосних або голосних звуків на початку близько розташованих ударних складів [2, с. 148]. Слід зазначити, що авторка не об'єднує повторення голосних і приголосних в одне фонетичне явище. По суті, підкреслюється, що повторення будь-яких видів є алітерацією, про що свідчить походження самого терміна. Під повторенням голосних І.В. Арнольд розуміє вокалічну алітерацію, тобто асонанс.

У закордонній лінгвістичній традиції алітерацію ("headrhyme", "initialrhyme") визначають вужче – як стилістичний прийом, за якого слова мають однаковий початковий приголосний і розташовані в безпосередній близькості [5, с. 606, 611; 8, с. 47]. Іноді алітерацію та риму розмежовують як конвергенцію кластерів звуків у початковій ("shared initial phonestheme clusters") і кінцевій позиції ("shared final phonestheme clusters") [9, с. 534]. Отже, у широкому сенсі алітерацію й риму можна тлумачити як повторення звуків або їх кластерів залежно від їх позиції та частотності чергування. Так, І.В. Арнольд визначає алітерацію як повтор звуків (приголосних і голосних) і виокремлює власне алітерацію (повторення приголосних) і вокалічну алітерацію, або асонанс – повторення наголошених голосних усередині рядку чи фрази або в її кінці у вигляді неповної рими.

Прикладами алітерації в слогані можуть слугувати такі висловлення:

- *The List is Life* (Schindler's List, 1993);
- *Live for Love* (If I Stay, 2014);
- *A weekend wasted is never a wasted weekend* (Go, 1999);
- *The bitch is back* (Alien 3, 1992);
- *Same Make. Same Model. New Mission* (Terminator 2: Judgment, 1991);
- *Take me to your teacher* (The Faculty, 1998);
- *They're young... they're in love... and they kill people* (Bonnie & Clyde, 1967);
- *You'll laugh. You'll cry. You'll hurl* (Wayne's World, 1992);
- *Invisible. Silent. Stolen* (The Hunt for Red October, 1990);
- *Sometime you need a girl, to get the girl* (Just Go with It, 2011).

Алітерація насамперед сприяє ритмізації висловлювання в звуковій і графічній площинах, оскільки повторювання звуків (літер) відбувається через однаковий проміжок часу. Ритмічність є засобом породження сугестивного впливу, який здатний керувати пізнанням, емоціями та поведінкою [6, с. 316], а ефективність сугестії під час запам'ятовування не викликає сумнівів [7, с. 151]. Повторення початкового звуку в сусідніх словах також виокремлює ці слова. Люди надають перевагу симетричності, отже, реципієнт підсвідомо пригадує попередні слова, що починалися з однакового звука, та визначає їх як тематичні. Створюється ефект повторного прочитання слів кожного разу, коли адресат зустрічає повторюваний початковий звук, а це підсилює зміст і виокремлює висловлення на тлі інших.

Досить часто для створення ритму в слоганах кінотрейлерів алітерація комбінується з асонансом (повторенням наголошеного голосного звука) унаслідок повторення цілих слів чи блоків:

- *The god of thunder. The king of Asgard. The god of mischief. The guardian of worlds. The goddess of war. The woman of science.* (Thor, 2011);
- *Be afraid. Be very afraid.* (The Fly, 1986);
- *An epic of epic epicness.* (Scott Pilgrim Vs The World, 2010);
- *Where there's a will, there's a relative.* (Greedy, 1994).

Мнемотехнічний ефект таких висловлювань значно вищий, по-перше, через вокаліз – повторення наголошеної голосної з початковим приголосним є значно помітнішим порівняно з повтором лише початкового приголосного; по-друге, через поєднання фонетичного повтору із семантичним, який точніше вказує на тему, а іноді безпосередньо

асоціюється з назвою кінострічки. Висловлювання *An epic of epic epicness* (Scott Pilgrim Vs The World, 2010) узагалі визначається тавтологічністю його компонентів, останній – *epicness* – є ненормативним новоутворенням. Але саме такі відхилення від норми сприяють виокремленню висловлення серед інших і його легкому запам'ятовуванню та створюють враження неперевершеності.

Повторення кінцевих ідентичних або схожих звуків використовується для формування рими. Відповідно до ступеня збігу звучання рими поділяють на точну (*heart – part*) і приблизну. До приблизної рими належить асонанс – однакові голосні, різні приголосні (*advice – compromise*), консонанс – однакові приголосні, різні голосні (*wind – land, grey – grow*) і дисонанс – збіг звучання ненаголошених голосних і приголосних за розбіжності наголошених (*devil – evil*) [2, с. 152].

Слід зазначити, що І.В. Арнольд використовує терміни «асонанс», «консонанс» та «дисонанс» для визначення ступеня збігу рими, а термін «алітерація» вживається на позначення повторення звуків. Отже, за І.В. Арнольдом, алітерація (голосних і приголосних) як інструмент рими може бути повною або частковою (асонансною, консонансною та дисонансною).

У нашому дослідженні ми будемо дотримуватися такого тлумачення термінів: *алітерація* як повторення одного чи декількох початкових приголосних, *асонанс* як повторення або схожість наголошеної голосної, *консонанс* як повторення кінцевих приголосних або кластера, що складається з приголосних і ненаголошеного голосного (за розбіжності наголошеного голосного). Саме тому явища, надані в прикладах *wind – land, grey – grow*, слід кваліфікувати як консонанс і алітерацію відповідно.

Великі сумніви викликає використання терміна «дисонанс» навіть у запропонованому І.В. Арнольдом сенсі – як збіг звучання ненаголошених голосних і приголосних за розбіжності наголошених (*devil – evil*) [2, с. 152]. Справа в тому, що дисонанс не може бути інструментом рими, оскільки остання передбачає хоча б частковий збіг звучання. За даними словників, дисонанс не виконує такої функції, а визначається як протилежне фонетичному збігу, або гармонії, явище:

- a mingling of sounds that strike the ear harshly; a mingling of discordant sounds (Merriam-Webster);
- a combination of sounds or musical notes that are not pleasant when heard together (Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus);
- inharmonious or harsh sound; discord; cacophony (Dictionary.com);

– a harsh, disagreeable combination of sounds; discord (Free Dictionary.com);

– an inharmonious sound or combination of sounds; discord (Collins English Dictionary).

Синонімічний ряд дисонансу становлять одиниці *disagreement, discord, discrepancy, disparity, dissension, incongruity, antagonism, conflict, contention, controversy, difference, disharmony, dissidence, inconsistency, strife, variance, disaccord* (Thesaurus.com). Жодна з наведених одиниць не має спільної семи зі значенням одиниці «рима», яка асоціюється із синонімами *cadence, poem, poetry, rhythm, tune, verse, alliteration, beat, harmony, vowel-chime*.

Отже, під дисонансом розуміють какофонію (на відміну від евфонії), тобто поєднання різних за якістю звуків, їх мелодійну неузгодженість і позиційну несумісність. Прикладом дисонансу можуть слугувати рядки вірша Роберта Браунінга “Rabbiben Ezra”:

*Nor soul helps flesh now
More than flesh helps soul.*

Результати компонентного аналізу зазначених термінів свідчать, що одиниці «алітерація», «асонанс» і «консонанс» мають спільну інтегральну сему «гармонія/співзвуччя/узгодження» зі значенням лексеми «рима», яка абсолютно відсутня в семантиці дисонансу.

Унаслідок таких міркувань термін «дисонанс» є недоречним на позначення збігу кластера ненаголошених голосних і приголосних. У парі *devil – evil* чітко спостерігається співзвуччя останнього ненаголошеного складу, передусім за рахунок кластера приголосних *vl*. Роль ненаголошеної голосної є незначною та зводиться нанівець у разі повної редукції. На нашу думку, римовану пару *devil – evil* слід визначати як консонанс або його різновид.

Консонанс є звуковим повтором кінцевого приголосного чи кластера приголосних за розбіжності наголошеного голосного [13, с. 82]:

– *Who ever wins... we lose* (Alien Vs Predator, 2004);

– *Get Busy Living or Get Busy Dying* (The Shawshank Redemption, 1994);

– *All Singing! All Dancing! All Flesh Eating! Cannibal!* (The Musical, 1993).

– *Dying* is a lousy way to make a living (The Settlement, 1999);

– *Bigger. Smarter. Faster. Meaner* (Deep Blue Sea, 1999);

– *The Fastest Hands In The East Meet* (The Biggest Mouth In The West Rush Hour, 1998);

– *On every street in every city, there's a nobody who dreams of being a somebody* (Taxi Driver, 1976).

Такий збіг звуків ще називають напівримою (half-rhyme), або співзвуччям приголосних (consonantal assonance), через відсутність однакового наголошеного голосного. Досить часто в слогані трапляється поєднання алітерації з консонансом, яке полягає в повторенні початкового та кінцевого приголосних у декількох словах. За відсутності спільного наголошеного голосного такий повтор не породжує рими, а сприяє ритмізації висловлення [13, с. 28]: *He Sits. He Stays. He Shoots. He Scores* (AirBud, 1997).

Консонанс іноді помилково ототожнюють з апофонією (apophony, vowel gradation, antiphony), яка визначається як зміна наголошеного голосного за умов тотожності приголосних [13, с. 28]. Прикладом апофонії можуть слугувати пари *tip – top, slit – slot, flip-flop, tick-tock, pitter-patter, rang – rung, sing – sang – sung – song*.

Але, беззаперечно, головним засобом породження гармонії в синтагмі є консонанс. Цей термін походить від лат. *asonare, adsonare* (повторювати звучання/відповідати звуком на звук) і позначає співзвуччя під час повторення ідентичної чи дуже схожої наголошеної голосної в словах [13, с. 35]:

– *After a night they can't remember comes a day they'll never forget* (Dude, Where's My Car?, 2000);

– *We Dare You to Say His Name Five Times* (Candyman, 1992);

– *Sometimes, dead is better* (Pet Sematary, 1989);

– *You see what it wants you to see* (Oculus, 2013).

Досить часто асонанс супроводжується алітерацією, що підсилює гармонію голосних і приголосних висловлення та чіткіше підкреслює ритм синтагми:

– *Some family secrets are best kept buried* (Keeping Mum, 2005);

– *Be cool. Life is cool. You're so cool in Cracktown* (Life Is Hot in Cracktown, 2009);

– *No goats, no glory* (The Men Who Stare at Goats, 2009);

– *It never forgives. It never forgets* (The Grudge, 2004);

– *Dark. Darker. Darko* (Donnie Darko, 2001).

Асонанс надає висловленню звукової гармонії, сприяє формуванню ритму та є головною умовою для породження рими. Для формування рими потрібні наявність ритму, асонансу у вигляді збігу кінцевої наголошеної голосної, а також консонансу (повного або часткового). Наголошений голосний і кінцеві приголосні повинні формувати єдиний кластер і повторюватися в кінці рядка чи

напіврідка. Також римування може перший наголошений склад з останнім наголошеним. Іноді рима може збагачуватися алітерацією, але насамперед вона є асонансно-консонансним утворенням:

- *Chucky gets lucky* (Bride of Chucky, 1998);
- *Disaster has a passport* (Mr. Bean's Holiday, 2007);
- *Rockout with your Glockout* (Cop Out, 2010);
- *A monk. A punk. A chick. In a kick-ass flick* (Bulletproof Monk, 2003);
- *Stealing, Cheating, Killing* (Who says romance is dead? True Romance, 1993);
- He's out *to prove* he's got nothing *to prove* (Napoleon Dynamite, 2004)
- *The coast is toast* (Volcano, 1997);
- *From zero to hero* (The Mask, 1994);
- *From gentle to mental* (Me, Myself, & Irene, 2000);
- *Throw the ball. Catch the girl. Keep it simple* (The Replacements, 2000);
- *He's Icin' & Slicin'* (Jack Frost 2: The Revenge of the Mutant Killer Snowman, 2000);
- *You won't know unless you go* (Mystery Date, 1991);
- *On the air. Unaware* (The Truman Show, 1998).

Римовані висловлення в інтрадієгетичному наративі трейлера також функціонують із метою орієнтування аудиторії на жанр кінострічки. Римовані тексти у вигляді заклинань, викликання духів, накладання чар тощо є визначальною характеристикою трейлерів до кінофільмів жанру фентезі:

- *Mirror, mirror, on the wall, who is the most powerful of them all?* (The Huntsman: Winter's War, 2016).

Актуалізація зазначених фонетичних явищ у дискурсі пов'язана з теорією виокремлення, або теорією висування на передній план (the theory of foregrounding). Вербальне виокремлення (виділення певних елементів тексту на тлі інших) може реалізовуватися низкою форм. Виокремлення здійснюється на різних рівнях мови, але зазвичай пов'язується зі свого роду стилістичним викривленням (stylistic distortion) через відхилення від мовної норми (deviation), яка формує фон (background), або ж через використання повторів (паралелізму) [12, с. 5].

Іншими словами, виокремлення актуалізується у двох основних формах, відомих у стилістиці та риторичі як відхилення від норми та паралелізм. Паралелізм асоціюється з повтором елементів різних мовних рівнів, тоді як відхилення пов'язане з порушенням очікувань адресата (семантико-прагматична площина), або ж із порушенням певних правил (формальна площина) [4, с. 88–89].

Вищерозглянуті фонетичні явища стосуються паралелізму на фонетичному рівні (повторення звуків) та одночасно відхилення від норми. Відхилення від нормативності таких явищ, як алітерація, асонанс і консонанс, полягає в надмірному (порівняно із середньостатистичним) повторенні звуків. Отже, мовна норма тлумачиться як фон (backgrounding), тоді як алітерація, асонанс і консонанс є засобами виокремлення (foregrounding) висловлювань. Наявність частих звукових повторів у межах одного висловлення висуває його на передній план або виокремлює його на тлі ординарних (нормативних).

Висновки. Таким чином, проаналізовані приклади свідчать, що вживання фоностилістичних засобів виокремлення в слогані кінотрейлера підсилює його виразність (експресивність) на тлі нейтральності (норми) та актуалізує його імпресивність (перлокуцію) – здійснення регулятивного впливу на адресата. Це досягається шляхом підсилення мелодійних характеристик висловлювання, завдяки яким можна заволодіти увагою потенційних споживачів кінопродукції.

Присутність у наративі трейлера відмінних і примітних висловлювань виокремлює один трейлер серед інших, надаючи йому новизни та помітності. Рекламна інформація, що виражається в слогані, сприймається насамперед на фонетичному рівні. Виокремлення слогану за допомогою ритму або ритму підвищує мнемотехнічний і регулятивний потенціал висловлення та сприяє його кращому запам'ятовуванню й впливу на концептосферу аудиторії.

Перспектива дослідження вбачається в аналізі прагматики лексичних, синтаксичних і текстових стилістичних засобів у процесі формування ефективного спонукального маркетингового наративу кінотрейлера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анисимова Е.Е. Креолизованные тексты – тексты XXI века? Взаимодействие вербального и паралингвистического в тексте. Воронеж: ЦЧКИ. 1999. 148 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. Учебник для вузов. М.: Флинта: Наука, 2002. 384 с.
3. Плотникова К.А. Языковые средства выражения коммуникативно-прагматической направленности в трейлерах. Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ», 2015. Т. 6. № 4. С. 572–581.

4. Gregoriou Ch. The linguistic levels of foregrounding in stylistics. *The Routledge Handbook of Stylistics*. The Routledge: London, New York, 2014. P. 87–100.
5. Hanson K. Rhyme. *Encyclopedia of Language and Linguistics* / ed. By K. Brown, 2nd Edition. Cambridge: Elsevier, 2005. P. 605–615.
6. Lynn S., Laurence J.-R., Kirsch I. Hypnosis, Suggestion, and Suggestibility: An Integrative Model. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 2015. V. 57. P. 314–329.
7. Michael R., Garry M., Kirsch I. Suggestion, Cognition, and Behavior. *Current Directions in Psychological Science*, 2012. V. 21(3). P. 151–156.
8. Michalik U., Michalska-Suchanek M. The persuasive function of rhetoric in advertising slogans. *Journal of Accounting and Management*, 2016. V. 6(1). P. 45–58.
9. Reay I. Sound Symbolism. *Encyclopedia of Language and Linguistics* / ed. By K. Brown, 2nd Edition. Cambridge: Elsevier, 2005. P. 531–539.
10. Riad T. Rhythm. *Encyclopedia of Language and Linguistics* / ed. By K. Brown, 2nd Edition. Cambridge: Elsevier, 2005. P. 616–619.
11. Šidiškytė D. Multimodal Language of the Intertitles in the Trailers of American Romance-Comedy Feature Films. *Studies about Languages*, 2015. No. 27. P. 77–92.
12. Simpson P. *Stylistics: A resource book for students*. London: Routledge, 2004. 262 p.
13. Wales K. *A dictionary of stylistics*. Routledge, Taylor&Francis Group: London and New York. 2014. 478 p.

UDC 811.111: 378.091.3.016

ISSUES AND CHALLENGES OF MODERN TEACHING AND EDUCATIONAL ASSESSMENT

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОЦІНЮВАННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ АКТУАЛЬНОСТІ ТА СУЧАСНОСТІ

Khomyk A. Yu.,

*Assistant of the Department of Foreign Languages for Natural Sciences
of Ivan Franko Lviv National University*

The term of evaluation is described in the article. Also main roles of evaluation in general in context of modern English teaching are defined.

Key words: evaluation, modern English teaching, modern English assessment.

У статті досліджено поняття «оцінювання» у контексті викладання сучасної англійської мови у вищій школі, а також виділено основні чинники, що формують оцінку загалом.

Ключові слова: оцінка, оцінювання у вищій школі, ефективність оцінювання, проблематика об'єктивного оцінювання.

В статье исследовано понятие «оценка» в контексте преподавания современного английского языка в высшей школе, а также выделены основные факторы, формирующие оценку в целом.

Ключевые слова: оценка, оценивание в высшей школе, эффективность оценивания, проблематика объективного оценивания.

Evaluation in teaching English language is a process of collecting, analyzing and interpreting information about teaching and learning in order to make informed decisions that enhance student achievement and the success of educational programs.

As a part of the whole system to improve and maintain quality of education, evaluation became of

increasing interest to the profession and its role in all aspects of language teaching.

Assessment occurs in many contexts and is done for a variety of reasons. Traditionally, the most common way to measure achievement and proficiency in language learning has been the test. Even though alternative forms of assessment are growing in popu-

larity, most teachers still use this old standby. And while many teachers may be gifted during the class, even the best may need some help in constructing reliable test items.

Putting old schemes side, we have to pay a lot of attention to alternative forms of assessment, which are also being used more and more often nowadays. Whether we want to include student portfolios or web-based testing in our curricula, our focus should always be on gathering information that reflects how well our students have learned what we tried to teach them. Also teachers should work upon providing an outline of the types of questions we need to ask ourselves in order to find and match best alternative assessment techniques in its appropriate language education contexts.

Assessment is perhaps one of most difficult and important parts of teachers' job. Ideally, it should be seen as a means to help us guide students on their road to learning.

No single procedure can meet the needs of all learners and situations, so we need to remember to incorporate a variety of tools to help our students know how they are progressing and to gauge the effectiveness of our own methodology and materials.

A primary concern in education is whether students attain the objectives of the course of study or curriculum scope and sequence. Objectives refer to goals of a course of instruction whether we consider instruction as a course, a unit, or a lesson. In Dictionary of Language Teaching & Applied Linguistics two different types of objectives are distinguished:

1. General objectives, or aims, are the underlying reasons for or purposes of a course of instruction. General objectives are also called long-term goals.

2. Specific objectives or simply objectives are descriptions of what is to be achieved in a course. They are more detailed descriptions of exactly what a learner is expected to be able to do at the end of a period of instruction. This might be a single lesson, a chapter of a book, a term's work, and etc. A description of specific objectives which can be observed and measured is known as behavioral objectives.

It is important to clarify the distinction between evaluation and assessment. These terms are often used interchangeably, but they are technically different. Assessment of an individual student's progress or achievement is an important component of evaluation: it is that part of evaluation that includes the measurement and analysis of information about student learning. The primary focus of assessment in Teaching English Language has been language assessment and the role of tests in assessing students' language skills.

Evaluation goes beyond student achievement and language assessment to consider all aspects of teaching and learning and to look at how educational decisions can be made by the results of alternative forms of assessment.

To be useful and effective, evaluation and assessment requires planning. Preparing for evaluation should be an integral part of planning each lesson or unit as well as general planning at the beginning of the semester or course. Instruction and evaluation should be considered together in order to ensure that instruction provides itself to evaluation and that the results of it can direct ongoing instructional planning.

Moreover, if evaluation is not planned along with instruction, the time required for assessment activities will most likely not be available. As pointed earlier, clearly an important focus of assessment and evaluation during practical classes is student achievement. Teachers need to know what and how much students have learned in order to monitor the effectiveness of instruction, to plan ongoing instruction, and for accountability purposes.

The term evaluation implies process by which the values of some efforts are ascertained. When the term is applied to the program of university, it means that the process by which we find out how far the objectives of the program are being realized. This task seems to be simple and straightforward, but in education, however, the problem of evaluation is more complex for several reasons.

On one hand, we have not agreed on our fundamental objectives, so that we are in doubt as to what values we expect to attain and therefore what results to look for in our evaluation.

But on the other hand Educational institutions usually require evaluation data to demonstrate effectiveness to funders and other stakeholders, and to provide a measure of performance for marketing purposes.

Educational evaluation is also a professional activity that individual educators need to undertake if they intend to continuously review and enhance the learning they are endeavoring to facilitate.

The greatest problem facing education today is the evaluation of learning. This is a problem that permeates the entire field of education, starting from within the class, to government policies, to accreditation, to standards being set, to teachers being evaluated, to the outcomes of education.

It is a problem that thus far has been accelerated by the simple use information and communication technologies through forms, although we are at a tipping point to use new technologies, such as those involved in the gamification of education, mass qualitative research, and intelligent computing utilizing statistical analysis, to solve part of the problem.

It is very important to emphasize on the fact that the system of education has changed from traditional to modern. The following changes occur content delivery, knowledge production, transfer of knowledge from teacher to student towards encouragement of development and construction of knowledge, courses and programs changing to the adaptation of the study environment, from the faculty professionalism to the quality of teaching and student learning and the early involvement of students in research work and projects.

Education itself must lead to empowerment: through education, individuals should acquire the capacity to make decisions and act effectively in accordance with those decisions, and this in turn entails the ability to influence the rules of play through any of the available options. Thus, education consists in developing not only personal but also social qualities; it is the development of social conscience: awareness of how society works, knowledge of how it is structured, and a sense of the personal agency which allow action. Essentially, it opens a dialogue between the personal and the collective, between common and individual interests, between rights and obligations.

The term 'evaluation' implies a process by which the values of some enterprise are ascertained. When the term is applied to the program of university, it means the process by which we find out how far the objectives of the university program are being realized. This task seems to be simple and straightforward, and the evaluation of certain social institutions is not particularly complex. For example, in the case of retail business enterprise, the usually recognized objectives are only two, namely, the distribution of large quantities of goods and the making of a profit from the sale of these goods sold and the profits made are tangible and not difficult to apply.

Einstein once said that no problem can be solved from the same level of consciousness that created it. Current needs suggest that we must learn to view the

world and therefore education, in a new way. Higher education has in the past demonstrated its crucial role in introducing change and progress in society and is today considered a key agent in educating new generations to build the future, but this does not exempt it from becoming the object of an internal reformulation.

The European Union, for example, has stressed that higher education must change and adapt to economic and social needs, that institutional change is essential to educational innovation, and that information and communication technologies must form part of the teaching and learning process.

The second international challenge is to encourage international cooperation between institutions in order to share knowledge across borders and facilitate collaboration.

New teaching and learning approaches that enable the development of critical and creative thinking should be integrated. The competencies common to all higher-education graduates should be determined and the corresponding expectations should be defined.

In a knowledge society, higher education should transform us from disoriented projectiles into guided missiles: rockets capable of changing direction in flight, adapting to variable circumstances, and constantly course-correcting. The idea is to teach people to learn quickly as they go along, with the capacity to change their mind and even renounce previous decisions if necessary, without over-thinking or having regrets. Teaching and learning must be more active, connected to real life, and designed with students and their unique qualities in mind.

As a consequence, I would like to admit, that for students to be evaluated properly in the future, the work of higher-education institutions must be relevant. What they do, and what is expected of them, must be seen as a service to society. All researches must anticipate social needs and the products of their research must be shared effectively with society through appropriate knowledge-transfer mechanisms.

REFERENCES:

1. The Place of Evaluation in Modern Education. Ralph W. Tyler.
2. Lawrence W. Downey. School improvement program, The University of Chicago, Chicago, Illinois.
3. Some Problems, Pitfalls, and Paradoxes in Educational Measurement. Educational Measurement: Issues and Practice. 2001. Volume 20. № 4. Winter. Pp. 6–19.
4. Jeffs T. and Smith M.K. Informal Education. Conversation, democracy and learning. Nottingham: Educational Heretics Press. 2005.
5. Evaluation of Concepts of Citizenship Among Young University Students. Pp. 169–180 (Ma. Angeles de la Caba Collado, Permanent Lecturer at the University of the Basque Country, Rafael López Atxurra, Training Collage, University of the Basque Country, Spain).
6. A Framework for Evaluating Equity Initiatives in Universities. Pp. 211–226 (Jenny Neale, Victoria University of Wellington, New Zealand, Sharon Bell, University of Canberra, Australia).

**ПОНЯТТЯ «МЕТОДИЧНИЙ ТЕРМІН»
В АНГЛОМОВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

**CONCEPT “METHODICAL TERM”
OF ENGLISH-SPEAKING PEDAGOGICAL DISCOURSE**

Цимбал Ю.О.,

*аспірант кафедри іноземної філології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

У статті систематизовано й охарактеризовано наявні в лінгвістиці підходи до визначення поняття дискурсу, зокрема з'ясовано структурні характеристики цього багатовимірного явища, центральне поняття досліджуваного дискурсу; встановлено типологію дискурсу, а також виявлено основні універсальні та специфічні властивості англomовного педагогічного дискурсу. Наведені складники текстової інформації (контекст, автор, адресат, інтертекстуальність) і його соціокомунікативні складники (походження, мотивація). Робота виконана із застосуванням когнітивно-дискурсивного, комунікативно-прагматичного підходів до досліджень.

Сучасний англomовний науковий дискурс визначено як тип комунікативної діяльності у сфері наукового спілкування з притаманними йому усною, письмовою та паралінгвальною формами реалізації, що відбувається в межах визначеного каналу комунікації, регулюється тактиками та стратегіями учасників і тягнє до формування нових мовленнєвих жанрів наукової комунікації. Окреслюються основні проблеми дослідження педагогічного дискурсу у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці.

Основними мовними рисами наукового дискурсу є послідовність, експліцитність, точність, логічність, об'єктивність, регламентованість, термінологічність. Указано, що зміст дискурсу може визначатися лише зв'язком понять «текст» і «мовлення».

Висвітлено підходи для аналізу дискурсу, описано підтипи й типи дискурсу. Виокремлено основну мету педагогічного дискурсу та підходи до розв'язання основних проблем, а саме: функції різних видів висловлювання (ствердження, запитання, відповідь) і способи їх інтерпретації; послідовність висловлювань різних функційних типів і способів. Виділено вихідні компоненти, а саме: термін, термінологія, методична термінологія, англomовний дискурс, педагогічні стратегії.

Ключові слова: аналіз, термін, термінологія, дискурс, англomовний педагогічний дискурс.

В статье систематизированы и охарактеризованы существующие в лингвистике подходы к определению понятия дискурса, в частности выяснены структурные характеристики этого многомерного явления, центральное понятие исследуемого дискурса; установлена типология дискурса, а также выявлены основные универсальные и специфические свойства англоязычного педагогического дискурса. Приведены составляющие текстовой информации (контекст, автор, адресат, интертекстуальность) и его социокоммуникативные составляющие (происхождение, мотивация). Работа выполнена с применением когнитивно-дискурсивного, коммуникативно-прагматического подходов к исследованиям.

Современный англоязычный научный дискурс определен как тип коммуникативной деятельности в сфере научного общения с присущими ему устной, письменной и паралингвальной формами реализации, осуществляется в пределах определенного канала коммуникации, регулируется тактиками и стратегиями участников и тяготеет к формированию новых речевых жанров научной коммуникации. Определяются основные проблемы исследования педагогического дискурса в отечественной и зарубежной лингвистике.

Основными языковыми чертами научного дискурса является последовательность, эксплицитность, точность, логичность, объективность, регламентированность, терминологичность. Указано, что содержание дискурса может определяться только связью понятий «текст» и «речь».

Освещены подходы для анализа дискурса, описаны подтипы и типы дискурса. Охарактеризована основная цель педагогического дискурса и подходы к решению основных проблем, а именно: функции различных видов высказывания (утверждения, вопрос, ответ) и способы их интерпретации; последовательность высказываний различных функциональных типов и способов. Выделены исходные компоненты, а именно: срок, терминология, англоязычный педагогический дискурс, педагогические стратегии.

Ключевые слова: анализ, срок, терминология, дискурс, англоязычный дискурс.

In the article the approaches to definition of a concept of a discourse existing in linguistics are systematized and characterized, in particular it is found out structural characteristics of this multidimensional phenomenon, the central concept of the studied discourse; it is established discourse typology and also the main universal and specific properties of an English-speaking pedagogical discourse are revealed. The given making text information: context, author, addressee, intertextuality that his socio-communicative components, origins, motivation. Work is performed with application cognitive discourse, communicative and pragmatical approaches to researches.

The modern English-speaking scientific discourse is defined as type of communicative activity in the sphere of scientific communication with characteristic in oral, written and paralingval realization forms, occurs within a certain communication channel, is regulated by tactics and the strategy of participants and gravitates to formation of new speech genres of scientific communication. The main problems of a research brightly a pedagogical discourse in our and foreign linguistics are defined.

The main language lines of a scientific discourse are the sequence, explicit, the accuracy, logicity, objectivity, registration, termin means. It is specified that the maintenance of a discourse can be defined only by communication of the concepts "text" and "speech".

Approaches for the analysis of a discourse are lit, it is described subtypes and types of a discourse. Singled out main objective of a pedagogical discourse and approaches to the solution of the main problems, namely: functions of different types of a statement (statement, question, answer) and ways of their interpretation; sequence of statements of various functional types; ways, means and sequence of introduction. Initial components are allocated, namely: term, terminology, methodical terminology, English-speaking discourse, pedagogical strategy.

Key words: analysis, term, terminology, discourse, English-speaking pedagogical discourse.

Постановка проблеми. Дискурс у своїх проявах за допомогою мовних засобів опосередковує нашу взаємодію один з одним і з науковими, соціальними, політичними, культурними й іншими не менш важливими формуваннями в суспільстві. Аналіз дискурсу є одним із сучасних комплексних підходів у вивченні соціальних і гуманітарних дисциплін, що уможливають дослідження тексту у зв'язку з його зовнішнім і позалінгвістичним оточенням.

Основним для представленого аналізу є адаптація під будь-який тематично функціональний тип дискурсу, що з'являється в засобах інформації, розрахованих на масового адресата (науковому, педагогічному, офіційному, політичному, релігійному, діловому тощо). Аналіз дискурсу враховує значну кількість чинників текстової інформації: контекст, автора, адресата, інтертекстуальність тощо, оскільки об'єктом дискурсивного аналізу є не тільки змістовне наповнення дискурсу, але і його соціокомунікативні складники, походження, мотивація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні ідеї Р.О. Якобсона, Н.С. Трубецького, С.О. Карцевського й ін. отримали своє продовження у визначенні сутності дискурсу як використання мови. За такого трактування дискурс постає як родове поняття щодо видових понять тексту, діалогу.

Дослідження англomовного дискурсу, визначення його базових понять, створення класифікацій дискурсу стало предметом багатьох різновекторних наукових пошуків А.Д. Белової, Н.Д. Арутюнової, П.В. Зернецького, Е.С. Кубрякової, Ф.С. Бацевича, І.П. Сусова, Ю.С. Степанова, М.Л. Макарова, Т.А. ван Дейка, П. Серіо й ін. Ситуативний підхід інтерпретує дискурс у контексті соціальних, психологічних і культурних умов і обставин. Когнітивний підхід трактує дискурс як явище когнітивне, тобто як феномен, що безпосередньо стосується передачі знань.

Таким чином, дискурс досліджується в різних аспектах, що дозволяє розвивати та вдосконалювати теорію дискурсу, хоча, як підкреслює А.Г. Гурочкіна, питання про термінологічне

визначення дискурсу залишається відкритим, оскільки зміст може визначатися лише зв'язком понять «текст» і «мовлення».

Метою є опис особливостей англomовного педагогічного дискурсу в методичній термінології.

Постановка завдання:

1) установити аналіз особливостей англomовного педагогічного дискурсу в методичній термінології;

2) описати особливості англomовного педагогічного дискурсу в методичній термінології;

3) визначити термін «методична термінологія в англomовному педагогічному дискурсі».

Виклад основного матеріалу. Англomовна методична лексика вимагає дослідницької уваги передусім у синхронному плані. Детальний аналіз і впорядкування англomовного понятійно-термінологічного апарату сфери освіти є дуже важливим для вітчизняних науковців і працівників освіти. Зважаючи на те, що в наукових працях, присвячених цій темі, коло вирішуваних проблем було дуже обмеженим, а також на те, що цілісний аналіз особливостей англomовної методичної термінології не був предметом спеціального дослідження, ми поставили собі за мету заповнити цю прогалину.

Термінологічна лексика, відбиваючи досягнення й диференціацію сучасних наукових знань, відповідаючи рівню й інтенсивності науково-технічного прогресу, характеру виробничої, суспільно-культурної, політичної й економічної діяльності народу, його взаємодії з іншими етнічними спільностями, є важливим компонентом лексичного складу кожної розвиненої мови, яка є складною та багатогранною системою структурно-функціональних стилів [7, с. 252].

На думку багатьох дослідників терміносистем (А.С. Дяков, Р.Т. Кияк, З.Д. Кубелько), досить часто лише звернення до самих фактів науки й техніки, зіставлення лінгвістичних даних із науково-технічними, вивчення причинних зв'язків між ними дозволяє дати вичерпне пояснення багатьом лінгвістичним процесам, які мають місце в термінології.

Термінологія є автономним сектором будь-якої мови, що тісно пов'язаний із науковою, профе-

сійною діяльністю. Як сказала Л.М. Томіченко, «терміни кожної галузі науки, техніки, виробництва утворюють власні терміносистеми, які визначаються насамперед поняттєвими елементами професійного знання в їх відтворенні мовними засобами». Таким чином, мова є структурним елементом наукового знання. Як інструмент, за допомогою якого формуються наукові теорії, закони, принципи, положення, а також фіксуються результати науково-технічної творчості, термінологія є важливим складником науки й техніки [12, с. 160].

Під термінологією розуміють, як правило, сукупність спеціальної лексики, що використовується в певних царинах людської діяльності. Так, за словами Д.С. Лотте, термінологія – це «... не просто список термінів, а семіологічне вираження певної системи понять, яка відбиває певний науковий світогляд» [11, с. 247].

Є різні погляди на природу поняття «термін». Зокрема, Д.С. Лотте вважає, що термін – це особливе слово [13, с. 284–287], Г.О. Винокур і І.С. Шевченко дотримуються думки, що терміни – це не особливі слова, а лише слова в особливій функції, і роль терміна може виконувати будь-яке слово, яким би воно не було тривіальним [13, с. 284–287]. Багатоманітність поглядів учених на питання визначення терміна зумовлена переважно підходами до оцінювання здатності такого слова позначати різні поняття. Одночасно робиться спроба знайти деякі глибинні ознаки термінів, які дозволяють відокремити їх від інших одиниць мови й розчленувати всю множину термінів. Наприклад, Б.М. Головін і Р.Ю. Кобрін терміном розуміють «...слово чи підрядне словосполучення, що має спеціальне значення, яке виражає й формує професійне поняття й застосовується в процесі пізнання й освоєння наукових і професійно-технічних об'єктів і відношень між ними» [4, с. 104].

У лексикографічних і наукових джерелах поняття «дискурс» визначається як зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними факторами; текст, узятий в аспекті подій; мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їх свідомості; мовлення, занурене в життя [1, с. 136–137]. Є чимало підходів до аналізу та визначення дискурсу, проте досі немає чіткої дефініції, яка б охоплювала всі сфери його вживання.

У ранніх працях, присвячених дискурсу, він виступає як щось ототожене з текстом, але вже в середині ХХ століття простежується роз-

межування цих двох понять – «текст» і «дискурс» [13, с. 284–287], і останній починають розглядати як «функціонування мови в живому спілкуванні» [13, с. 284–287]. Е. Бенвеніст був одним із перших, хто надав дискурсу термінологічне значення та визначив його як «мовлення, що належить мовцю» [3, с. 448]. М. Фуко [14] розглядав дискурс як певну формацію, «атомом» якої є висловлення. Формації ж утворюють такі аспекти людського життя, як медицина, політика, право, наука тощо, а отже, можна говорити й про наявність різних дискурсів – медичного, політичного, правового, наукового й т. п. Усі галузі людського знання у баченні вченого являються сукупностями дискурсів.

Особливу зацікавленість викликають деякі положення українських лінгвістів І.С. Шевченка й О.І. Морозової, котрі запропонували такі критерії розрізнення типів і підтипів дискурсу: за формою – усний і письмовий; за видом мовлення – монологічний або діалогічний; за адресатним спрямуванням – інституційний і персональний (буттєвий); за умов різних настанов і комунікативних принципів: аргументативний, конфліктний і гармонійний дискурси; за соціально-ситуативним параметром – політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний дискурс (засобів масової інформації) тощо; за різноманітними характеристиками адресанта й адресата (соціально-демографічний критерій (дитячий, підлітковий дискурси та дискурс людей похилого віку, дискурс жіночий і чоловічий, дискурс мешканців міста й села)); соціально-професійний критерій (дискурс моряків, будівельників, шахтарів); соціально-політичний критерій (дискурс комуністів, демократів); за функціональною й інформативною складовими частинами: спілкування інформативне (емотивний, оцінний, директивний дискурси) і фатичне; за критерієм формальності та змістовності у функціонально-стильовому аспекті відповідно до жанрів і реєстрів мовлення (художній, публіцистичний, науковий та інші, офіційний і неофіційний) [13, с. 281–287].

А.Д. Белова у статті «Поняття «стиль», «жанр», «дискурс» [2, с. 11–14], урахувуючи два основні фактори (сфери функціонування та характер комунікації), запропонувала класифікацію дискурсу. За сферами комунікації автор класифікує дискурс на академічний, бізнес-дискурс, дипломатичний, дискурс переговорів, політичний, педагогічний, рекламний, релігій-

ний, риторичний, дискурс сімейного спілкування, медичний, психотерапії, юридичний, ергодичний, Інтернетдискурс. За характером комунікації дискурс поділяється на спонтанний, підготовлений, офіційний, неофіційний, чоловічий, жіночий, підлітковий, дискурс людей похилого віку, аргументативний, конфліктний, авторитарний і лайливий.

На нашу думку, педагогічний дискурс передбачає двосторонню взаємодію викладача та студента через письмове чи усне завдання (у вузькому значенні). Центральним поняттям його є мікротекст – інструкція, на якій зосереджені навчально-пізнавальні потреби студента, цілі, задачі викладання, теоретичні дослідження в рамках комунікативної лінгвістики (у широкому значенні).

Вивчення педагогічного дискурсу Т.В. Єжова здійснює з позицій інтегративно цілісного підходу, що сполучає компетентнісний, системний, особистісно-діяльнісний, аксіологічний і культурологічний підходи. Характеризуючи педагогічний дискурс, вона виділяє такі аспекти: ціль, учасники, освітнє середовище, змістовий складник, умови спілкування, стилістична специфіка педагогічної взаємодії [6]. Ці аспекти відображають зв'язок із важливими лінгводидактичними засадами навчання мови: метою навчання, виховання й розвитку, психологічними особливостями учнів, особливостями навчального процесу відповідно до типу навчального закладу, вимогами навчальної програми, методами, прийомами, технологіями навчання.

Мета педагогічного дискурсу, на думку дослідниці, трикомпонентна: формування ключових компетентностей учасників освітнього процесу, повноцінна соціалізація особистості в суспільстві, становлення самоцінної особистості в особистій сфері. Загальна мета педагогічного дискурсу полягає в створенні умов для становлення цілісної людини з усіма її психофізичними, соціальними й особистісними характеристиками [6].

Педагогічним дискурсом називаємо процес мовленнєвого й немовленнєвого спілкування між тим, хто навчає, і тим, хто навчається; складниками цього процесу є суб'єкти спілкування – адресант і адресат (із певним набором особистісних характеристик), які мають відповідну інтенцію, установлюють між собою контакт; повідомлення, що містить навчальну інформацію; канал комунікації; контекст, що сприяє реалізації навчальної мети.

Аналіз педагогічного дискурсу передбачає розв'язання таких основних проблем: функції різних видів висловлювання (ствердження, запи-

тання, відповідь) і способи їх інтерпретації; послідовність висловлювань різних функційних типів; способи, засоби та послідовність введення тем; право мовців на мовлення (ким і як воно визначається, як реалізується). Суб'єкти (комуніканти) педагогічного дискурсу – учитель і учні (викладач і студенти) відповідно до правил інституційного дискурсу виконують постійні соціальні ролі. Учитель є організатором навчальної діяльності, його обов'язки – оцінювати досягнення вихованців; учень – активний учасник спілкування, у процесі дискурсу він реалізовує власний творчий потенціал. Ролі адресанта й адресата постійно змінюються, що поступово веде до реалізації цільових настанов у конкретній навчально-виховній ситуації й у навчанні в цілому. Крім адресанта, адресата й спостерігача (яким може бути хтось запрошений на урок), у педагогічному дискурсі може бути «ілюзорний (уявний) партнер» відповідно до дидактичної ситуації. Ним може бути образ іншої людини, що відтворюється пам'яттю, силою уяви [10, с. 232].

Виділимо найважливіші особливості педагогічного дискурсу, представлені в науковій літературі різними авторами. Ці особливості полягають у конкретно націленій меті (розширенні пізнавальних можливостей студента в організованому навчальному процесі); у психологічних характеристиках суб'єктів педагогічного спілкування, що проявляються в мотиваційній діяльності (наприклад, пов'язаної навчанням мови для формування особистості); у лімінотипі (єдності часу й місця, що характеризують організоване заняття); у стильових спрямуваннях педагогічної комунікації (урок, семінар, лекція, екскурсія, виховна година тощо), мовленнєвих жанрах (пояснення, оцінка, жарт, похвала, правило, прохання тощо); у жанрових особливостях текстів (тексти підручників, прислів'я, приказки, загадки відповідної тематики, навчальні пам'ятки, схеми мовного аналізу тощо).

Висновки. Проведене дослідження вказує на той факт, що сучасний англомовний дискурс вирізняється складною комунікативною організацією, яку можна виявити тільки під час глибокого аналізу. Педагогічному дискурсу притаманні зв'язність і логічність, він може сполучати в собі структурно-семантичні прояви інших видів дискурсів, комунікативно доречних у відповідній ситуації. Перспективним є виокремлення та детальне вивчення, наприклад, моделей педагогічного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998. С. 136–137.
2. Белова А.Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці. Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія «Іноземна філологія». 2002. Вип. 32–33. С. 11–14.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. 3-е изд. М.: Эдиториал УРСС, 2009. 448 с.
4. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие для филол. спец. вузов. М.: Высш. шк., 1987. 104 с.
5. Дискурс. Энциклопедия «Кругосвет». URL://www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/1008254a1/htm#1008254-A-101 (дата звернення 28.10.2018).
6. Ежова Т.В. Педагогический дискурс и его проектирование. Интернет журнал «Эйдос». 2007. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2007/09305.htm> (дата запиту: 28.10.2018).
7. Журавлева Т.А. Особенности терминологической номинации. Донецк: Донбасс, 1998. 252 с.
8. Каменская Т.Н. Понятие дискурса в лингвистике. URL: http://www.rusnauka.com/8_NND_2010/Philologia/60574.doc.htm (дата запиту: 28.10.2018).
9. Кіщенко Н.Д. Змістовна та протиставна структура денотативного простору англomовного тексту. Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали VIII всеукр. наук. конф. (Харків, 5 лютого, 2009 р.). Харк. нац. ун-т. В.Н. Каразіна, 2009. С. 139–140.
10. Смелкова З.С. Педагогическое общение: теория и практика учебного диалога на уроках словесности: учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 1999. 232 с.
11. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. М.: Изд-во АН СССР, 1961. 247 с.
12. Томіленко Л.М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 160 с.
13. Шевченко І.В. Дослідження понять «дискурс» та «текст» у сучасній лінгвістиці. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Філологічні науки». 2014. Книга № 2. С. 284–287.
14. Фуко М. Порядок в дискурсе. Воля к истине. URL: http://krotov.info/libr_min/21_f/uk/o_43.htm (дата звернення 28.10.2018).

РОЗДІЛ 3 РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.133.1'42

ЕМОЦІЙНІСТЬ ЯК МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПРИЙОМ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Т. ДЕ РОСНЕ «LE DÎNER DES EX»)

EMOTIONALITY AS MANIPULATIVE TECHNIQUE IN MODERN FRENCH FEMALE PROSE (BASED ON THE NOVEL BY T. DE ROSNEY «LE DÎNER DES EX»)

Буць Ж.В.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри іспанської та французької філології
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті представлено опис емоційного стану персонажів і прояв емоційності автору жіночої прози. На матеріалі роману французької письменниці виявлено специфіку емоційності як маніпулятивного прийому. Виокремлено основні вербалізатори емоційності в жіночій прозі, з-поміж яких зазначено стилістичні фігури, вживання емоційно насиченої лексики, використання синтаксичних структур: питання-відповідь, деталізація образів і описів, а також невербальні маркери.

Ключові слова: емоційність, жіноча проза, маніпулювання, стилістичні фігури, синтаксична структура.

В статье представлено описание эмоционального состояния персонажей и проявления эмоциональности автором женской прозы. На материале романа французской писательницы выявлена специфика эмоциональности как манипуляционного приема. Выделены основные вербализаторы эмоциональности в женской прозе, среди которых указаны стилистические фигуры, эмоционально насыщенная лексика, синтаксические структуры: вопрос-ответ, детализация образов и описаний, а также невербальные маркеры.

Ключевые слова: эмоциональность, женская проза, манипулирование, стилистические фигуры, синтаксическая структура.

This article presents the description of the characters emotional state as well as the manifestation of the emotionality of the author of female prose. The material of the novel of the French writer revealed the specificity of emotionality as a manipulative technique. The main lexical units which offer the emotionality in female prose are outlined, among them there are stylistic figures, the application of emotionally rich vocabulary, the use of syntactic structures: question - answer, detailing of images and descriptions, as well as non-verbal markers.

Key words: emotionality, female prose, manipulation, stylistic figures, syntactic structure.

Постановка проблеми. Емоційність як одна з найважливіших характеристик людини відбивається на всіх аспектах людської діяльності. Саме тому виявлення особливостей емоційності постає першочерговим питанням для більш детального розуміння специфіки розвитку людини та всіх сфер її діяльності. Останнім часом усе частіше звертаються до того, що переживання емоційного стану проявляються в кожного суто індивідуально, зокрема, ця різниця відчувається у представників різних статей, у чоловіків та жінок. Крім того, дедалі активніше в сучасному світі зустрічаємося з усіма ефектами (як негативними, так і позитивними) прихованого впливу на людську свідомість із метою досягнення своїх цілей. Отже, в нашому дослідженні звертаємося до емоційного аспекту прояву гендерної характеристики та її ролі в маніпулюванні художнім простором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питаннями впливу емоційності на діяльність людини цікавилися здавна (Гіппократ згадував її, визначаючи холеричний тип темпераменту), а в роботах античного філософа Аристотеля емоції розглядалися як особливий вид пізнання. Особливої уваги тлумачення та функціонування емоцій набувають у працях психологів (П. Екман, Р. Вудвортс, У. Макдауголл, П. К. Анохін, Л. С. Виготський, Б. І. Додонов, Є. П. Ільїн, В. О. Леонтєв, П. В. Сімонов та ін.).

З-поміж вітчизняних психологів можна згадати праці М.С. Пономарьова, В. П. Плотникова, О. І. Захарова, П.О. Ковальова тощо. Тоді як і зарубіжні доробки висвітлюють проблеми впливу емоційних станів: Н. Айзенберг, К. Ізард, С. Арчер, Е. Маккобі, К. Джеклін та багато інших. Як доводить аналіз останніх праць, зарубіжна

психологія розуміє емоційність як рівень збудженості та реактивності (П. Фрес). Емоційність трактується в термінах актів поведінки, за якими можна за нею спостерігати, тоді як у вітчизняній психології емоційність визначається як великий комплекс властивостей і якостей, що характеризують особливості виникнення і припинення різних почуттів і настроїв (Б. М. Теплов, В. Д. Небиліцин, А. Є. Ольшанникова та ін.). Змістовні аспекти емоційності відображають явища і ситуації, особливо значущі для людини. Властивості емоційності характеризують ставлення індивіда до явищ навколишнього світу і відображаються в знаках та модальності домінуючих емоцій [1].

Отже, у вітчизняній психології емоційність розглядають ширше, звертаючись не лише до її психологічної природи, а й залучаючи напрацювання суміжних парадигм.

Природа емоційності дедалі частіше постає об'єктом вивчення лінгвістів (А. Вежбицька, В. І. Болотов, М. В. Гамзюк, Я. В. Гнезділова, В. М. Телія, В. І. Шаховський тощо). Актуальності набуває і проблема реалізації емоцій у текстовій тканині, зокрема, розглядають мовні засоби, за допомогою яких автори творів виражають своє ставлення до тих чи інших персонажів, передають почуття й емоції (А. І. Приходько, М. П. Степанюк, С. В. Шорін).

Останнім часом спостерігається зростання уваги дослідників (Л. Броді, А. Іглі, П. Екер, А. Фішер, Р. Лакоф, Д. Теннен, О. І. Горошко, Є. П. Ільїн, А. П. Мартинюк та ін.) до статевих відмінностей вираження емоцій у мові, а також гендерного впливу на вербалізацію емоційного стану.

Постановка завдання. Ураховуючи всі вищевикладені позиції сучасної наукової парадигми, в нашому дослідженні ставимо за мету виявити основні характеристики емоцій у розгортанні художнього простору сучасної французької прози, з урахуванням гендерної приналежності автору твору. А також з'ясувати роль емоційності в маніпулюванні сучасною французькою жіночою прозою.

Виклад основного матеріалу. У багатьох роботах як вітчизняних, так і зарубіжних науковців із гендерної психології та соціології виявлена чітка різниця в емоційній сфері представників чоловічої та жіночої статі. Так, К. Хорні вважає, що «відповідно до розподілу соціальних ролей сформувався деякий погляд на жінок як на інфантильних істот, які живуть емоціями» [2]. Окрім цього, психологами доведено, що «у жінок емоційна сфера більше диференційована, ніж у чоловіків» [3, с. 136–138]. Саме тому ми звертаємося

до художнього простору жіночої прози, яка охоплює твори жінок-авторів (за Г.-П. М. Рижковою). Характерною ознакою такої прози є наявність жінки-героїні, яка порушує гендерні проблеми існування в сучасному суспільстві, виявляючи при цьому жіночий погляд на світобуття, зацікавленість певними сторонами екзистенціалізму, представлену крізь призму соціально-психологічних рис фемінного гендеру.

Роман французької письменниці Т. де Росне розповідає про життя молодшої жінки, яка намагалася поєднати професійну діяльність й особисте життя. Взагалі, оповідний простір твору весь пронизано музикою.

[...] *là où les cordes prennent leur envol douloureux et poignant, juste avant la tombée des premières notes de mon piano, douces et belles comme des petites gouttes de pluie* (Т.Р. : DDE, р. 63). У наведеному прикладі головна героїня порівнює виконання музичного твору зі своїм станом. Маніпулятивну функцію в цьому уривку виконують стилістичні фігури – епітети й порівняння. Марго привертає увагу до звукових нюансів, які представлено на контрасті. Так, струнні інструменти (*les cordes*) у виконанні оркестру не просто вступили, а наче увірвалися (*prennent leur envol*), що на семантичному рівні передано вживанням лексеми *envol* n.m. – "Être emporté en l'air par un souffle, par le vent, en parlant de quelque chose" [4]. Контраст звучання підкреслено епітетами *douloureux et poignant* – жалібний й несамопитий по відношенню до звуків струнних інструментів, що протиставлено нотах фортепіано – *douces et belles* (м'яким і красивим). Саме цей контраст змальовує настрої молодшої жінки, яка протистоїть суспільству, оскільки стала першою жінкою-диригентом. Жіночий оповідний простір, на нашу думку, видає також уживання метафоричних порівнянь, що має емотивний складник і виражає почуття й емоційний стан персонажів. У запропонованому прикладі автор дуже поетично й емоційно оправдано вживає порівняння звуків фортепіано із краплями дощу (*comme des petites gouttes de pluie*). Таке поєднання стилістичних фігур маніпулює сприйняттям читачів, які не мають жодних сумнівів щодо тяжкого стану молодшої жінки, неспокою і суму.

Ще однією характерною ознакою жіночого письма, що впливає на емоційне сприйняття оповідного простору, можна зазначити синтаксичну структуру – питання-відповідь. У ситуаціях високої емоційної напруги жінки звертаються до тактики опитування, що передбачає запитання-відповідь: *Avais-je fait exprès de tomber enceinte ? À vrai dire, non. Mais parfois la nature fait bien les*

choses... (T.R. : DDE, p. 63). У наведеному уривку ілюстративного матеріалу головна героїня роману Т. де Росне «Le dîner des ex» не стримує свої почуття й емоції, згадуючи минуле, а особливо момент вагітності. Марго мала декілька чоловіків і любовників, але все своє життя любила лише одного, того, для кого вона розповідає й аналізує все своє життя, проте дитину від нього вона не народила, а завагітніла від іншого, що й бентежить жінку. На текстовому рівні хвилювання і знервованість передано синтаксичною структурою питання-відповідь. Марго ставить запитання і сама негайно дає відповіді. При цьому інверсія в запитанні героїні – *Avais-je fait exprès de tomber enceinte ?* (Чи навмисно я завагітніла?) вказує на спонтанність, емоційну насиченість ситуації. А моментальна відповідь (*À vrai dire, non.*) лише підтверджує раптовість положення жінки, яка не сподівалася вагітніти від нелюбимого.

Як доводить ілюстративний матеріал жіночої прози, особливого напруження наративний простір набуває завдяки перенасиченню жіночих висловлювань питаннями. Такий маніпулятивний прийом створює напругу в читача, привертає увагу до емоційності жіночої статі.

Où donc était-il passé ? Avait-il rendez-vous avec une autre femme ? Était-ce pour cette raison qu'il était venu à V. ? Je battis en retraite, désespérée, traînant les pieds jusqu'à ma suite (T.R. : DDE, p. 80). Марго дізнається по те, що її чоловік лишає її саму, а сам має поїхати у справах. Молода жінка не знаходить собі місця від переживань, що на вербальному рівні виражено саме запитаннями, які ставить вона сама собі: *Où donc était-il passé ? Avait-il rendez-vous avec une autre femme ? Était-ce pour cette raison qu'il était venu à V. ?* (Де він був? Чи мав він побачення із жінкою? Чи з цієї причини він поїхав до міста V.?). Безліч запитань, що ставить Марго, створює ефект співчуття покинутої жінки. До того ж уживання прикметника, що утворено від дієслова *désespérer* v.tr. – "Faire perdre à quelqu'un ses moyens en lui donnant un sentiment d'abandon, de détresse, d'indécision ; démonter" [4] і виразу *traînant les pieds* – ледве тягла ноги, лише підкреслюють безпорадний емоційний стан жінки.

Ураховуючи емоційність слабкої статі, оповідний простір французької жіночої прози пронизано різноманітними засобами, що створюють емоційно насичену оповідь і мають вплив на читача.

Hélène avait rougi. Elle ferma les yeux, gênée de la proximité de l'imposant Hans, de la chaleur qui se dégageait de ses mains osseuses. Elle sentit son souffle

vigoureux sur le haut de son crâne, et faillit oublier de partir au bon moment (ibid., p. 16). Наведений приклад роману Т. де Росне «Le dîner des ex» підтверджує загальну думку про чуттєвість та емоційність жіноцтва. У тексті йдеться про інтимну сцену, до якої мала приєднатися головна героїня твору французької письменниці. На вербальному рівні автор використовує увесь арсенал емоційно насиченої лексики, аби передати емоційне напруження ситуації, що описується. Задля підкреслення стану хвилювання та збудження використано невербальний маркер, а саме зміна кольору обличчя молодшої жінки – *avait rougi* (почервоніла, зашарілася). Окрім цього, Елен закрила очі (*ferma les yeux*), ніяковіючи від близькості імпозантного чоловіка (*gênée de la proximité de l'imposant Hans*). Як доводять психологи, такий невербальний знак, як заплющені очі – вираз найвищого емоційного ступеня задоволення [2]. Т. де Росне не зупиняється на цих маркерах емоційного напруження, а продовжує описувати стан жінки. Лексична одиниця *chaleur* n.m. – "Qualité de ce qui est chaud ; température élevée ; sensation que donne un corps chaud" [4] лише підкреслює емоції на рівні тактильних відчуттів, а в поєднанні зі словосполученням *de ses mains osseuses* (від його кістлявих рук) набуває образної конотації любові. Аби окреслити позицію чоловіків як головуючих у стосунках із жінками, таких що мають бути вищими, автор твору звертається до когнітивної метафори (за Дж. Лакофф). Елен відчувала під час близькості з чоловіком його сильний подих на своїй маківці (*son souffle vigoureux sur le haut de son crâne*). Верхівка (*le haut*) в цьому описі несе когнітивну конотацію володаря, того, що має перевагу. У наведеному прикладі такий елемент лише підкреслює емотивність як ситуації, так і відчуттів.

Про емоційність і надчуттєвість представниць жіночності свідчить наступний уривок ілюстративного матеріалу: *Dans le fond de tes prunelles grises, je vis poindre le désir; ainsi qu'un soupçon d'humour* (T.R. : DDE, p. 17). Головна героїня твору Т. де Росне Марго так кохала одного зі своїх чоловіків, що відчувала найменші його прояви почуттів. Так, жінка навіть в очах коханого (*Dans le fond de tes prunelles grises*) могла побачити зародження бажання (*poindre le désir*) до неї, натяк на прийнятий настрій (*soupçon d'humour*). Отже, автор роману «Le dîner des ex» вибудовує оповідь, ґрунтуючись на чуттєвих особливостях представниць жіноцтва.

Емоційність французької жіночої прози має ознаки як орфографічного, так і фонетичного вираження. У творі Т. де Росне «Le dîner des ex»

головна героїня – напрочуд емоційний персонаж, по-перше, тому що належить до жіночої частини людства і, по-друге, оскільки є представницею творчої професії, вона – музикант. У наративному просторі роману така подвійна емотивність актуалізується на двох мовленнєвих рівнях – орфографічному і фонетичному.

De temps en temps, je la relis, pour le plaisir de contempler ta belle écriture qui ressemble à des notes : tes « s » sinueux en clefs de sol, tes « p », « j », « g », pointus comme des croches, tes « c » bouclés en clef d'ut (T.R. : DDE, p. 19). У наведеному прикладі Марго згадує про колишнього любимого чоловіка. Про силу почуттів молодой жінки свідчить її тяга до перечитування його листа. Любов головна героїня твору відчуває навіть до манери письма коханого (*ta belle écriture* – красивого почерку). На вербальному рівні емоційного ефекту набуває дієслово *contempler* v.tr. – "Regarder longuement quelque chose, quelqu'un avec beaucoup d'attention, en s'absorbant dans cette observation" [4], що конотує саме силу почуттів. Зважаючи на гендерну приналежність автора досліджуваного роману, оповідь отримує подальшого емоційного ефекту від детального опису написання окремих літер молодого чоловіка: *sinueux en clefs de sol* – кручені, як ноти нижнього стану, *pointus comme des croches* – загострені, як восьмушки (ноти), *bouclés en clef d'ut* – закручені, як нота «до». Отже, почуття до чоловіка у творі французької письменниці порівняно з елементами любимой справи Марго – музичними знаками, що зайвий раз доводить ступінь відчуттів як до чоловіка, так й до роботи, яку обожнювала жінка.

Ще один приклад ілюстративного матеріалу набуває мелодичної емотивності, враховуючи професію головної героїні: *J'aimais son prénom, j'aimais le prononcer à voix basse, sentir sa caresse dans ma bouche : le « a »_entrouvrant mes lèvres, le « d » faisant buter ma langue contre mon palais, le roulis du « r » se mêlant à l'aigu du « ie » pour finir avec l'harmonie sourde du « n »* (T.R. : DDE, p. 50). Марго була закохана в молодого чоловіка до такої міри, що навіть відчувала це на фізичному рівні, коли промовляла його ім'я. Вимова імені колишнього пестило жінку (*sentir sa caresse*). Уживання емоційно насиченої лексеми *caresse* n.f. – "Attouchement tendre, affectueux ou sensue" [там само] набуває маніпулятивного характеру і створює у читача образ безтямно закоханої жінки. А детальний опис вимови кожної літери ім'я коханого лише підсилює ефективність впливу.

Деталізація описів і образів є відмінною рисою французького жіночого роману. Як доводить ілю-

стративний матеріал, французькі письменниці схильні до відображення будь-яких дрібниць, що підсилюють емотивний характер ситуації.

Sais-tu que depuis ta mort, ton petit bourg est devenu célèbre ? Il paraît que l'on peut visiter le chalet en bois foncé et aux volets rouges où tu vis le jour. Des géraniums fleurissent encore aux fenêtres. [...] Les ruelles que tu as dû connaître si calmes, sont chaque hiver envahies par une espèce bariolée à la démarche lourde et aux grosses bottes (T.R. : DDE, p. 19). Оповідь твору Т. де Росне «Le dîner des ex» побудована на зверненні головної героїні до чоловіка, який помер. Згадуючи своє життя, Марго розповідає про свої успіхи й невдачі коханому. При цьому все, що пов'язано було із ним, має особливий характер і значення для жінки. Отже, Марго дуже детально, з любов'ю описує місцевість, де колись мешкав Макс, і яка дуже змінилася з тих часів. При цьому автор застосовує прийом протиставлення, що підсилює емоційність ситуації. Так, розпочинається розповідь із запитання, яке подано у формі інверсії: *Sais-tu que depuis ta mort, ton petit bourg est devenu célèbre ?* До того ж з першого речення спостерігаємо протиставлення, деякий дисонанс у сприйнятті. Марго звертається до Макса зі словами *Çu знаєш ти ... (Sais-tu)*, що конотує життя, присутність співрозмовника. Тоді як лексема *mort* n.f. – "Perte définitive par une entité vivante (organe, individu, tissu ou cellule) des propriétés caractéristiques de la vie, entraînant sa destruction" [4] цілком заперечує факт наявності співрозмовника в реальності. У подальшому вся оповідь насичена такого типу протиставленнями. Так, згадуючи будинок, в якому мешкав колишній коханий, головна героїня фіксує увагу на кольорах, що в сукупності несуть деякий дисонанс – *le chalet en bois foncé et aux volets rouges où tu vis le jour*. Дуже прискіпливо і детально жінка описує кольорову гаму: будиночок із темного дерева (*le chalet en bois foncé*), з червоними віконницями (*aux volets rouges*). Таке поєднання кольорів (червоне на темному фоні) аж ніяк не сполучається з наступною сентенцією – *où tu vis le jour* (де ти народився). Саме бачення світла (*vis le jour*) у сполученні з темним і червоним (кольорами крові, грязі та біди) викликає дисонанс, що на емоційному рівні конотує сильні почуття. Продовжуючи свій опис, Марго згадує про квіти на вікні – *Des géraniums fleurissent encore aux fenêtres*. У цьому реченні особливого емотивного значення набуває квітка *géranium* n.m. – "Plante herbacée vivace (géraniacée), à fleurs régulières dialypétales" [4], яка за словником символізує домашньому затишку і сімейному теплу [5, с. 307]. Крім цього,

в наведеному прикладі головна героїня твору Т. де Росне наголошує на затишку не лише сімейному, який так полюбляв її чоловік, а й на спокої на вулицях (*Les ruelles calmes*), що наразі змінилося прямо протилежно. Емоційного ефекту тут набувають лексеми *sont envahies* (захоплені), *une espèce bariolée* (строкатий натовп) і *aux grosses bottes* (у важких чоботах). У сукупності семантика словосполучень створює картину, що протилежна затишку, що має обурити померлого, який надто цінував спокій і тишу. Взагалі, образи набувають у наративі французької жіночої прози особливої емотивності, на додаток вони ще вибудовуються на протилежності. Продовжуючи описувати рідне місто свого померлого чоловіка, Марго завершує образним порівнянням минулого і теперішнього: *Nostalgique des peaux de phoque avec lesquelles tu grimpais la montagne à la sueur de ton front, tu n'aurais guère apprécié ces innovations* (Т.Р. : DDE, р. 19). Образ минулого в наведеному уривку роману Т. де Росне змальовано близькістю з природою (*des peaux de phoque* – шкіра тюленя), тоді як теперішнє і майбутнє не буде оцінено такою людиною (*n'aurais guère apprécié ces innovations*), яка зростала разом із тваринами. До того ж автор уживає кон'юнктив (умовний спосіб) минулого часу, що вказує на дію, яку неможливо реалізувати (*aurais apprécié*). А заперечення з часткою *guère* (зовсім не) лише підкреслює впевненість жінки у своїх відчуттях.

За спостереженнями науковців і психологів жіноча чуттєвість найчастіше виражається невербальними засобами [2]. У ситуації, коли головна героїня твору французької письменниці Марго розповідає одному з коханих про свої минулі стосунки, чоловік торкається руки жінки (*il me prit la main*), аби привернути її увагу: *À la fin de l'histoire de Pierre, il me prit la main. Les siennes étaient un peu froides, à la peau lisse. Je ne m'attendais pas à ce geste, qui me surprit. Il le vit et lâcha aussitôt son étreinte. Je saisis alors la main qui venait de se dégager ; à son tour il eut l'air étonné* (Т.Р. : DDE, р. 78). Героїня роману «Le dîner des ex» приймає такий жест як початок відвертої розмови. Хоча Марго одразу ж відчула холодні й ніжні (гладкі) руки молодого чоловіка (*un peu froides, à la peau lisse*), що конотує байдужість, стриманість і холодний розум сильної частини людства, але при цьому відбувається така невербальна розмова (жестами). Марго спочатку здивувалася близькості чоловіка (*ce geste, qui me surprit*), а він зрозумів стан жінки і випустив її з обійми (*lâcha aussitôt son étreinte*). Проте музикантка сама взяла співрозмовника знову за руку (*saisis alors la main*), а

той у свою чергу здивувався (*il eut l'air étonné*). Таким чином, на невербальному рівні відбувається розмова двох закоханих людей, що лише підкреслює чуттєвість ситуації.

Окрім тактильних маркерів емотивності художнього простору французького жіночого роману в ілюстративному матеріалі, спостерігаємо одорологічні ознаки паралінгвістичних засобів.

Il se dégage de lui une odeur de papier d'Arménie et d'eau de Cologne, et je me demande à quoi doit sentir le creux de son cou, juste sous la mâchoire (Т.Р. : DDE, р. 74). Уривок із твору Т. де Росне «Le dîner des ex» розповідає про відчуття головної героїні, якій сподобався черговий молодий чоловік. Як доводить мовленнєвий матеріал, чуттєвість жіночої частини людства проявляється не лише вербально, а й на вищому, одорологічному, тілесному рівнях. Марго зустріла красивого молодого чоловіка і перше, що вона відчула – запахи, чоловічий аромат (*une odeur de papier d'Arménie et d'eau de Cologne*), який у жінки асоціюється з пахощами, ароматом одеколону. Крім того, героїня твору продовжує мріяти, і на чуттєвому рівні спостерігаємо такий опис: *le creux de son cou, juste sous la mâchoire*. Жінка звертає увагу на тіло чоловіка, а саме на інтимну зону, що знаходиться в заглибині на шиї, просто під підбородком.

У любовних стосунках жінки відчувають на дещо іншому рівні. На відміну від чоловіків, вони звертають увагу на невербальні маркери, що вказують на емоційний стан співрозмовника. У фрагменті роману Т. де Росне «Le dîner des ex» жінка звертає на фонаційний маркер свого партнера – голос: *Il n'y avait que sa voix qui dérangeait ; elle détonnait avec sa beauté de jeune premier à l'amorce du déclin. J'aimais les signes de la maturité anoncée, creusant les plis de chaque côté de sa bouche sensuelle, ternissant à peine la blancheur de son sourire carnassier* (Т.Р. : DDE, р. 69). Марго не звертала уваги ні на що, а лише голос приваблював і відволікав її (*sa voix dérangeait*). При цьому жінка відчувала дисонанс між звучанням, що збуджувало, та красою молодого чоловіка у вже зрілому віці (*sa beauté de jeune premier à l'amorce du déclin*). Крім того, в описі коханого звертаємо увагу на інші маркери зрілості (*les signes de la maturité*), які також актуалізуються не вербально, а лише на обличчі – у зморшках навколо чуттєвого рота (*les plis de chaque côté de sa bouche sensuelle*), у хтивій посмішці (*son sourire carnassier*).

Французька жіноча проза пронизана чуттєвістю не лише на семантичному рівні, а й на синтаксичному.

Au lit, tu me berçais dans tes immenses bras, et je contemplais tes mains rugueuses, tachées par le soleil, posées sur ma peau juvénile. Notre entourage de la Villa se doutait-il de notre amour ? Peut-être. Sûrement. Mais Rome est une ville envoûtante. Eux aussi ont dû s'abandonner à la folie d'une passion (T.R. : DDE, p. 21). Наведений приклад ілюстративного матеріалу змальовує інтимну сцену. Окрім детального опису рухів, які мають прихований вплив на читача і відтворюють реальність подій, що відбуваються, маніпулятивного значення набуває синтаксична будова. Пара була захоплена своїми почуттями, занурена в глибоку пристрасть, що передано на синтаксичному рівні запитанням, зверненим до читача: *Notre entourage de la Villa se doutait-il de notre amour?* – Чи підозрювали інші на Вілі про наше кохання? Таке звернення лише підкреслює емоційність ситуації. Тим більше, що на запитання оповідача

відповідає еліптичними реченнями – *Peut-être*. (Можливо). *Sûrement*. (Звичайно). Така градація (сумнів – ствердження) передає емоційне напруження не лише ситуації, а й оповіданню взагалі.

Висновки. Таким чином, вивчаючи художній простір сучасної французької жіночої прози, ми виявили, що категорія емоційності набуває ознак маніпулятивного прийому сприйняття текстового матеріалу творів жінок-авторів. У вербальному плані емоційність фемінного гендеру виявляється у вживанні стилістичних фігур, емоційно насиченої лексики, синтаксичних структур, у деталізації образів та описів, а також у використанні невербальних маркерів.

Перспективним для подальших розвідок у даному напрямі передбачаємо вивчення наративного простору жіночої прози з урахуванням прояву емоційного характеру представниць цієї гендерної категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ольшанникова А.Е. К психологической диагностике эмоциональности. Проблемы общей, возрастной и педагогической психологии. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/problemu-obschey-vozzrastnoy-i-pedpsihologii_1978/go,94;fs,1 (дата обращения: 25.12.2018).
2. Хорни К. Женская психология. URL: http://www.pseudology.org/Psychology/Horney_GenskayaPsyho/index.htm (дата обращения: 23.12.2018).
3. Куликов Л.В. Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 464 с. URL: http://www.studmed.ru/kulikov-lv-psihogigiena-lichnosti-voprosy-psihologicheskoy-ustoychivosti-i-psihoprofilaktiki_dfbab56c0a3.html (дата обращения: 27.12.2018).
4. Le petit Larousse illustré. Paris: LAROUSSE, 2011. URL: <http://www.larousse.fr/>. (дата звернення: 20.12.2018).
5. Chevalier J., Gheerbrant A. Dictionnaire des Symboles. Paris: Editions Robert Laffont. Jupiter, 2002. 1060 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. T.R.: DDE: Rosnay T. de. Le dîner des ex. Paris: LGF, «Le Livre de poche», 2016. 83 p.

**ОРГАНІЗАЦІЯ СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ
РОМАНУ БЕРНАРА ВЕРБЕРА «LES FOURMIS»**

**ORGANIZATION OF THE SEMANTIC SPACE
OF BERNARD WERBER'S NOVEL «LES FOURMIS»**

Кривенець І.В.,
*аспірант кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

У статті проведено дослідження організації семантичного простору роману французького письменника-фантаста Б. Вербера «Les Fourmis», а саме його денотативного та концептуального складників. Здійснено огляд теоретичних напрацювань із предмета дослідження та використано їх у практичному аналізі семантичного навантаження досліджуваного роману.

Ключові слова: семантичний простір, концептуальний простір, денотативний простір, концепт, сема, художній текст.

В статье проведено исследование организации семантического пространства романа французского писателя-фантаста Б. Вербера «Les Fourmis», а именно его денотативного и концептуального составляющих. Анализ теоретических наработок по предмету исследования позволил использовать их в практическом изучении семантической нагрузки исследуемого романа.

Ключевые слова: семантическое пространство, концептуальное пространство, денотативное пространство, концепт, сема, художественный текст.

The article studies the organization of the semantic space of the novel by French science fiction writer B. Werber "Les Fourmis", namely its denotative and conceptual components. The analysis of theoretical developments in the subject matter of the study made it possible to use them in the practical study of the semantic load of the novel under investigation.

Key words: semantic space, conceptual space, denotative space, concept, seme, poetic text.

Постановка проблеми. Широкий спектр досліджень тексту (його структури, онтології, параметрів) реалізовано в роботах як вітчизняних, так і закордонних науковців (Бацевич, Ван-Дейк, Виготський, Греймас, Дресслер, Лотман, Енквіст, Потєбня, Руднев, Сьорль, Тодоров, Тюпа). Вплив антропології та когнітивної лінгвістики значно видозмінив семантичну організацію художнього тексту, ускладнив її.

Постановка завдання. За мету нашої статті ставимо охарактеризувати засоби організації семантичної будови художнього твору на матеріалі роману Бернара Вербера «Les Fourmis».

Об'єктом дослідження виступає текст як знакова єдність, його конституенти та засоби організації семантичного простору твору Бернара Вербера «Les Fourmis».

Зацікавленість філологічних студій семантикою тексту відображено в роботах таких учених, як І. Арнольд, Р. Барт, М. Бахтін, А. Вежбицька, І. Гальперін, Ж. Делез, А. Єсін, Ю. Кристева, Ю. Лотман та ін. Одним із пріоритетних напрямів дослідження сучасних лінгвопоетичних студій (В. Бурбело, З. Гетьман, О. Кагановська, Д. Менгено, Ж. Міллі) виступає вивчення семантики художнього твору, у якій закладено його змістовність. Така

спрямованість сучасної лінгвопоетики на вивчення семантики творів художньої літератури зумовлює актуальність нашої дослідницької розвідки.

Виклад основного матеріалу. Новий вектор дослідницької лінгвокогнітивної парадигми зумовив призначення науки семантики – визначення відношень між мовними явищами та реальністю, зокрема тією, що відображена в художньому тексті. У нашій науковій розвідці семантичний простір тексту розуміємо як «ментальний витвір, у формуванні якого бере участь, по-перше, сам словесний літературний твір, який містить зумовлений інтенцією автора набір мовних знаків (слів, речень, складних синтаксичних конструкцій (віртуальний простір)); по-друге, інтерпретація тексту читачем у процесі його сприйняття (актуальний семантичний простір)» [2, с. 51]. Представлення відношень знаків до об'єктів крізь призму синтактики та прагматики – ось що стає вирішальним у семантичному просторі твору та визначає його концептуальну організацію [3, с. 4]. Активний розвиток антропологічної та когнітивної лінгвістики значною мірою сприяє глибокому вивченню семантичної структури художнього тексту, зокрема проблеми сегментації змісту тексту та визначення ієрархії його семантичних компонентів [2, с. 50].

Як відомо з визначення Ю. Лотмана, «текст – це цілісне комунікативне утворення, компоненти якого об'єднані в єдину ієрархічно організовану семантичну структуру комунікативною інтенцією його автора» [4, с. 303]. Проте найпоширенішим у сучасній лінгвосеміотичній літературі (С. Єрмоленко, Ю. Лотман, В. Руднев, Ю. Степанов та ін.) тлумаченням художнього тексту є його розуміння як художнього знаку. Так, В. Тюпа вважає, що література як один із видів мистецтва являє собою семіотичну, знакову діяльність [5, с. 23]. Науковець додає, що будь-якому знаковій властиві три аспекти: ім'я, значення та смисл, які водночас його формують. Окресливши семіотичні відношення імені, значення та смислу, дослідник визначає характерні для кожної з них властивості: конвенціональність, референтність і концептуальність [там само].

У наділенні тексту певним смислом вагому роль відіграє «мовленнєво-мисленнєвий етап пізнання світу» (за Н. Аліференко), який включає два фактори, що беруть участь у формуванні семантики тексту: 1) комунікативний намір адресанта; 2) фонові знання комунікантів (адресанта й адресата) [1, с. 305]. На думку вченої, саме ці два фактори відіграють вирішальну роль у застосуванні тих чи інших лексичних і граматичних засобів і моделей текстотворення.

Незважаючи на різноманіття досліджень, присвячених теорії тексту, науковці не припиняють пошуки найбільш загальних його параметрів. Наприклад, Цветан Тодоров виділяє три основні категорії: вербальний, синтаксичний і семантичний параметри, де вербальний утворюється реченнями й утворює зміст тексту, синтаксичний визначається зв'язком різних частин тексту, а семантичний відображає загальний смисл тексту та визначає частини, на які смисл поділяється [6, с. 32]. Семантична структура тексту складається з ядра, що утворюється предметно-понятійним змістом, яке містить денотативні й сигніфікативні семи та периферії, утворені конотативним змістом [4, с. 303]. У семантичному просторі художнього тексту відбувається співвідношення змісту тексту (ядро) із його смислом (периферія), який відображає концептуальну спрямованість твору. Іншими словами, це співвідношення денотативно-референтної основи з інтерпретаційним компонентом семантичного простору та його концептуальною складовою частиною. Це дає можливість виділити експліцитні й імпліцитні смисли, а також три найважливіші семантичні сфери – концептуальну, денотативну й емотивну [2, с. 55].

Семантичний аналіз тексту передбачає структурування різних типів інформації, яка в ньому знаходиться, а також організовується взаємодією двох основних структур – денотативною, яка описує змістовий аспект твору, і концептуальною, яка відображає його смисл. Основними носіями денотативної інформації є комунікативні блоки твору, його сильні позиції: заголовок, експозиція, зав'язка, кульмінація, розв'язка. Саме денотативна структура тексту, яка оточена модальною оболонкою, слугує основою для виявлення концептуально значимого смислу твору. Денотативний простір художнього твору відображає в ньому об'єктивний світ і має такі складники: денотат, ситуація та пропозиція, що представлена в конкретних ситуаційних моделях. Концептуальний простір формується на метасеміотичному рівні та визначається як «сукупність зв'язків логіко-семантичного плану, визначена концептуальними складниками, що результує в текстовому концепті» [3, с. 11]. За О. Кагановською, текстовий концепт ми розуміємо як «мовленнєво-розумове утворення змістового плану, що характеризується багатосмисловою напруженістю й надкатегоріальністю й на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів художнього твору з метою їхньої подальшої експлікації» [3, с. 24]. Концептуальний аналіз художнього тексту передбачає виокремлення змістовно-фактуальної та змістовно-концептуальної інформації, яка реалізована в тексті використанням ключових (опорних) слів, вибір і характеристика яких відобразатиме індивідуально-авторську картину світу.

Для практичного розгляду викладених теоретичних міркувань було обрано роман сучасного французького письменника Бернара Вербера «Les Fourmis», у якому поєднано жанрові ознаки наукової фантастики та детективу. Традиційно для Б. Вербера роман базується на декількох сюжетних лініях, побудованих у двох оповідних просторах, які різняться за жанровими характеристиками, часопросторовою організацією, реалістичністю описуваних подій тощо. Автор оповідає про цивілізації мурах і людей, які безпосередньо не перетинаються й не взаємодіють, але зв'язок між двома оповідями, який побудований імпліцитними засобами, постійно відчувається. Так, головний герой першої, так званої «людської», історії, Джонатан Уелс, успадкував від свого дядька, науковця Едмонда Уелса, який усе життя присвятив вивченню мурах, старий будинок. Джонатан із дружиною Люсі та сином Ніколя переїжджають до нового помешкання та виявляють посеред своєї кухні двері із замком, що

ведуть у підвал неймовірної глибини. Після того, як у цей підвал потрапив і трагічно загинув собака подружжя, Джонатан, а згодом Люсі, Ніколя та десятки жандармів, яких потім було направлено до цього підвалу, таємним чином у ньому зникли.

Події другої історії розгортаються навколо центрального міста Федерації рудих мурах після їхнього весняного пробудження. Відбулася дуже дивна й трагічна подія – в одну мить загинуло 28 мурах першої весняної експедиції, вижив лише один – головний герой твору, мураха № 327. Він починає власне розслідування, а згодом до нього приєднуються ще дві мурахи. У творі багато наукових фактів і відомостей про організацію життя мурах, автор детально описує їх будову тіла, наділяє різноманітними рисами характеру й емоціями, властивими людині: кохання, пристрасть, страх, допитливість, хитрість тощо.

Денотативний аспект семантичного аналізу роману починаємо розглядати із заголовку – «Les Fourmis», який відображає головну ідею твору – висвітлення цікавої інформації про мурах шляхом її імплікації в сюжет науково-фантастичного твору з елементами пригодницького детективу. Для глибшого розуміння такого дослідницького вектора необхідно визначити термін «денотат», який розуміємо як «предмет або явище дійсності, яке служить об'єктом позначення для знака в процесі семіотичної діяльності» [7, с. 185]. Маючи референційну форму, денотативний простір співвідноситься з конкретними персонажами роману другої сюжетної лінії, а через денотат FOURMI, який визначаємо як ядро семантичного простору твору, реалізується один із головних концептів твору – МУРАХА, що виступає периферією, в основі якої відображений конотативний зміст. До того ж концепт МУРАХА виступає в романі об'єднуючим елементом двох оповідних просторів: мурахи – об'єкт дослідження Едмонда Уелса, глибина підвалу та побудоване в ньому підземне місто нагадують мурашник, а події другої сюжетної лінії розгортаються навколо життя цих комах, мурахи виступають головними дійовими особами. Концепт МУРАХА реалізований у тексті твору здебільшого використанням лексичних одиниць, які утворюють однойменне семантичне поле (термінологічна лексика на позначення частин тіла або фізіологічних особливостей цих комах: *thorax n. m., griffe n. f., antennes n. f. pl., pompe n. f., cardiaque, rotules n. f., plaques n. f. pl. protectrices, pattes n. f. pl., salive n. f., mâchoires n. f., oeil n. m., sphérique, membres n. m. pl., inférieurs, membres n. m. pl., moyens, membres n. m. pl., supérieurs* та ін. Окрім термінів, у тексті використано

багато фактологічного матеріалу, що стосується життя мурах:

«1 mètre de haut.

50 étages sous le sol.

50 étages au-dessus du sol.

Plus grande ville de la région.

Population estimée: 18 millions d'habitants.

Production annuelle

– 50 litres de miellat de puceron.

– 10 litres de miellat de cochenille.

– 4 kilos de champignons agaric.

– Gravier expulsé: 1 tonne.

– Kilomètres de couloirs praticables: 120.

– Surface au sol: 2 m²» (1, с. 11).

Таке нагромадження в тексті роману «Les Fourmis» термінів, а також чисельних показників, зумовлене жанровою специфікою наукової фантастики та виконує функцію створення реального світу, фактуального оповідного простору тексту, запевняючи читача в достовірності сюжету твору. Варто додати, що фактологічний матеріал наведено в романі не лише в основній текстовій площині твору; уже традиційно автор використовує цитування зі своєї роботи «L'Encyclopédie du savoir relatif et absolu», які оформлює відокремлено від загального тексту, додаючи посилання на енциклопедію та її автора – Едмонда Уелса. Відомості із цієї енциклопедичної збірки додають творові наукової й історичної інформації, а також відіграють роль у створенні загального концептуального простору роману. Наприклад, роман «Les Fourmis» починається саме з використання глави збірки «L'Encyclopédie du savoir relatif et absolu»:

«Pendant les quelques secondes qui vont vous être nécessaires

pour lire ces 4 lignes:

– 40 humains et 700 millions de fourmis sont en train de naître sur Terre.

– 30 humains et 500 millions de fourmis sont en train de mourir sur Terre.

HUMAIN: Mammifère dont la taille varie entre: 1 et 2 mètres. Poids: entre 30 et 100 kilos. Gestation des femelles: 9 mois. Mode de nutrition: omnivore. Population estimée: plus de 5 milliards d'individus.

FOURMI: Insecte dont la taille varie entre: 0,01 et 3 centimètres. Poids: entre 1 et 150 milligrammes. Ponte: à volonté selon le stock de spermatozoïdes. Mode de nutrition: omnivore. Population probable: plus d'un milliard de milliards d'individus.

EDMOND WELLS.

Encyclopédie du savoir relatif et absolu» (1, с. 4).

У наведеному уривку автор порівнює фізіологічні особливості людини та мурахи, наводить чисельні показники, наукові та статистичні факти;

використана лексика позбавлена експресивного навантаження, відсутній емоційний компонент конотації лексичних одиниць. Когнітивний вектор аналізу цього уривку та семантичного простору твору загалом дозволяє виокремити суміщення концептів МУРАХА/ЛЮДИНА. Це суміщення вибудовується на проведенні певної паралелі, зіставленні фізіологічних, психологічних, мисленневих, моральних та інших особливостей людини та мурахи, які втілені в образах головних героїв – Джонатана та мурахи № 327. Спільними для дійових осіб виявилися певні риси характеру, а також мета – пошук відповідей, розгадка таємниці, що дозволило прослідкувати розгортання таких концептів, як ХОРОБРИСТЬ, ДОПИТЛИВИСТЬ, ЗАГАДКА. Окрім цього, таємничий підвал у будинку Уелсів, його глибина, пастки, темрява викликають у читача асоціацію з мурашником і реалізують концепт НЕБЕЗПЕКА.

Ієрархічна макроструктура тексту складається з пропозицій (термін запропонований Т.А. ван Дейком), які репрезентуються ситуаційними моделями. Розподіл сюжетних ліній, дві паралельні історії, що розповідаються в романі, визначаємо як дві головні макроситуації, кожна з яких має свої макропропозиції, пов'язані між собою логіко-семантичними відношеннями. Цей зв'язок у творах Б. Вербера забезпечується насамперед на когнітивно-семантичному рівні, передусім використанням спільних для двох макроситуацій концептів, які в сукупності створюють загальний єдиний концептуальний простір твору та відображають концептуальну картину світу письменника. Так, у романі «Les Fourmis» одним із ключових концептів є ЗАГАДКА, що виступає об'єднуючою ланкою «людської» та «мурашиної» історій. Таємниця першої сюжетної лінії починається зі смерті собаки Джонатана та Люсі на прізвисько Уарзат, який потрапив у підвал будинку. Попри заборону та страх спускатися до таємничого підвалу Джонатан, на прохання дружини й сина, усе ж таки був змушений відправитися на пошуки тварини й після тривалих пошуків знайшов його скривавлене тіло. Окрім жаху від трагічної загибелі улюбленця, у родині віднині постає питання про глибину підвалу, адже після декількох годин пошуків Уарзата Джонатан так і не побачив, де закінчується ця підземна споруда. Згодом Джонатан приймає рішення знову спуститися до підвалу в пошуках відповідей на всі свої запитання.

«*Cette nouvelle laissa Jonathan perplexe, puis intrigué. Il fouina dans le vaste sous-sol, en vain. Il demeura ensuite un bon moment dans la cuisine, à inspecter la porte de la cave, sa grosse serrure et*

sa large fente. Sur quel mystère ouvrait-elle donc?» (1, с. 30).

У наведеному фрагменті цікавість головного героя передають лексеми *perplexe adj.* («Qui hésite dans une situation confuse, indécise, qui est dans le doute; qui manifeste cet embarras» [8]) та *intrigué* (participe passé du verbe intriquer – «Exciter vivement la curiosité de quelqu'un» [там само]), спільною семою яких є інтерес, зацікавленість. Автор намагається створити атмосферу таємничості, описуючи дії головного героя, який довго придивляється до дверей підвалу («*demeura ensuite un bon moment... à inspecter la porte de la cave*»), що зачинені на великий замок (*grosse serrure*), проте залишають широку щілину (*large fente*). На нашу думку, слова *porte* m. n., *serrure* m. n. та *fente* f. n. мають символічне значення й імплікують концепти ЗАБОРОНА та ПОЧАТОК НОВОГО. Послугуючись словниковою статтею енциклопедії Larousse, спираючись на запропоновані там визначення лексем *porte* f. n. («Ce qui est considéré comme le début de quelque chose, l'accès à quelque chose» [8]), *serrure* f. n. («Moyen de fermeture des malles, valises, coffrets, nécessaires, serviettes, etc., constitué d'un boîtier avec le pêne et d'un morailon» [8]) та *fente* f. n. («Ouverture étroite et étirée pratiquée dans quelque chose; interstice» [8]), що дозволяє виявити імплікацію в тексті концептів ЗАБОРОНА та ПОЧАТОК НОВОГО. Водночас, беручи до уваги тяжіння Б. Вербера до розгадування сновидінь (письменник записує свої сни та намагається трактувати їх значення), що, безперечно є частиною його власної концептуальної картини світу, вважаємо доречним урахувати тлумачення символічного значення понять *porte* f. n. («Structures de passage, protection, ouvertures intérieures psychiques, mentales ou intellectuelles, communication, situation bloquée ou débloquée, autre dimension») та *serrure* f. n. («Sexe féminin, fermeture et ouverture, blocage, passage» [8]), запропонованих у словнику сновидінь Psychologies.com.

Висновки. Отже, проведене дослідження семантичного простору роману Б. Вербера «Les Fourmis», а саме його денотативної та концептуальної складових частин, дозволило визначити основну тему твору, його ідею, проаналізувати розгортання концептів і формування концептуального простору роману. Семантичний простір твору Бернара Вербера «Les Fourmis» організовано відповідно до концептуальної картини світу письменника. Кореляція експліцитних та імпліцитних смис-

лів зумовлює когнітивну динаміку розгортання таких концептів, як МУРАХА, НЕБЕЗПЕКА, ЗАГАДКА, ЗАБОРОНА, ПОЧАТОК НОВОГО, ХОРОБРИСТЬ, ДОПИТЛИВІСТЬ, суміщення концептів МУРАХА/ЛЮДИНА. Установлено, що, попри дискретність композиційної та нарративної будови твору, його семантичний простір

характеризується цілісністю та єдністю смислових структур.

Перспективним для подальшого дослідження вважаємо вивчення засобів реалізації концептуального простору авторської моделі світу у творчому доробку сучасного французького письменника-фантаста Б. Вербера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики. Волгоград: Перемена, 1999. 326 с.
2. Бабенко Л., Казарин Ю. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 256 с.
3. Кагановська О. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка: (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ: б. в., 2003. 32 с.
4. Лотман Ю. Структура художественного текста. Об искусстве. СПб.: «Искусство-СПБ», 2005. С. 13–285.
5. Тюпа В. Анализ художественного текста: учебное пособие. Изд. 3-е. М.: Издательский центр «Академия», 2009. 336 с.
6. Todorov Tz. Introduction à la littérature fantastique. Paris: Seuil, 1970. 188 p.
7. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. К.: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
8. Словник Larousse. URL: <http://www.larousse/fr>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Werber B. Les Fourmis. URL: <https://www.twirpx.com/file/207911/>.

РОЗДІЛ 4 ІНДОІРАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.801.222.1'06

ПАУЗА КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ПРОСОДИИ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА THE PAUSE WHICH IS AN IMPORTANT PART OF PERSIAN LANGUAGE

Мамедова А.Б.,
*доцент кафедры персидской филологии
Бакинского государственного университета*

В этой статье рассматривается вопрос о таких важных составных частях интонации персидского языка, как препинание и пауза. В персидском языке пауза бывает двух видов – неполная и полная. Это связано с особенностями персидского алфавита. На письме между составными и сложными словами следует сохранять необходимую паузу и следить за их правильным произношением.

Ключевые слова: пауза, интонация, синтагма, просодия, произношение.

У цій статті розглядається питання про такі важливі складові частини інтонації перської мови, як пунктуація та пауза. У перській мові пауза буває двох видів – неповна й повна. Це пов'язано з особливостями перського алфавіту. На письмі між складеними й складними словами слід зберігати необхідну паузу й стежити за їх правильною вимовою.

Ключові слова: пауза, інтонація, синтагма, просодія, вимова.

This article deals with pause and break, which is an important part of intonation in Persian and Azerbaijani. The pause in Persian language is divided into two types, which are incomplete and complete. This also depends on the nature of the Persian alphabet. In the writing, a correct pause should be made between derivative and compound words, and their correct pronunciation should be emphasized.

Key words: pause, intonation, syntagma, prosody, pronunciation.

Постановка проблеми. Интонация – это фонограмматическое средство, которое в общей форме состоит из комплекса просодических элементов (мелодика, ритм, интенсивность, ударение, состояние, темп, тембр, пауза) и способствует выражению различных синтаксических смыслов и категорий, экспрессивных и эмоциональных отношений.

Для определения функций интонации в языке следует учитывать общие задачи, стоящие перед языком. Интонация имеет волюнтаривные, эмоциональные и интеллектуально-грамматические функции. Интеллектуально-грамматическая функция интонации формирует грамматико-семантические отношения, актуальное членение частей высказывания, степень значимости, границы синтагмы, коммуникативные типы предложения.

Просодический элемент, называемый в азербайджанском языке «durğu», в английском – «pause», в русском языке – «пауза», в персидском – «فصله» (фаселе) или مکث (макс), означает временное прерывание речи по различным причинам или с различными целями, оста-

новку в речи. В речи же это означает разделение в языке синтагм, отделение смысловых групп друг от друга, придание им оттенков, а в конце речи – завершение речи [1, с. 314; 5, с. 76].

Остановка и пауза, являющиеся существенными частями интонации, выступают как прерывание времени (перерыв) в речевых отрывках и между ними, в акустическом смысле означают прерывание звука, а в физиологическом отношении – прерывание произношения. В азербайджанском и персидском языках подобные перерывы зачастую обозначаются различными знаками препинания и в исследованиях показываются как остановка, пауза, перерыв. Разумеется, что знаки препинания не могут полностью охватить со всей полнотой особенность этого просодического признака, их недостаточно. Выражаемый в паузе перерыв между словами в составе выражения, между членами предложения, между компонентами сложного предложения, наконец, в конце предложения – это сложный процесс, тесно связанный с различными смыслами, целями и психологическими состояниями высказывания. «Пауза делится на небольшие

фонетические единицы – синтагмы. Ударение в предложении и интонация вместе превращают синтагму в целое, создавая предложение как средство общения. Перерыв делает речь внятной и текучей, в зависимости от места и функции разговора может быть разной длительности» [6, с. 82].

Постановка задания. В данном исследовании мы постараемся рассмотреть особенности паузы и остановки в персидском языке, а также проанализировать знаки препинания, их состав наряду с остановкой и паузой в предложении, выявив тем самым просодический уровень данного фонетического признака в персидском языке.

Изложение основного материала. Постановка проблемы в азербайджанском языкознании. А. Дамирчизаде, называя паузу «перерывом», так охарактеризовал ее роль в речевом потоке: «В соответствии с той или иной степенью завершенности в речевом потоке он разделяется на отрывки (перерывы) различной степени значимости. Процесс осмысленного звучания не состоит только лишь из ударения и интонирования. Перерывы различной длительности есть вид звучания, который обеспечивает проявление завершенности отрывков речевого потока. Вид подобного проявления состояния перерывов в осмысленном звучании называется паузой» [3, с. 167]. Затем А. Дамирчизаде обращается к ряду примеров, чтобы улучшить представление о месте и сущности перерыва:

«Он читает книгу // Он – читает книгу.

Хорошо читай книгу // Хорошо, читай книгу.

Старайся, не ленись, подобно брату!

Подобно брату, старайся, не ленись!».

Из вышеприведенных примеров ясно видно, что знаки препинания, прерывность речи в основном связаны с перерывами, и при изменении места знаков препинания смысл тоже меняется. Это еще раз подтверждает, что *прерывность* есть вид осмысленного произношения и является важным средством для определения завершенности языковых отрывков [3, с. 169].

Согласно точке зрения А. Ахундова, «в эмфатической речи у препинания есть также и экспрессивные оттенки. С его помощью могут быть выражены различные чувственные отношения (скорбь, печаль, радость и т. д.). Семантическая задача является одной из важных задач препинания. Помимо этого, препинание по своему размеру может быть большим или маленьким... В этом отношении препинание, будучи полным и неполным, делится на две части» [2, с. 294].

Р. Султанов, также комментируя паузу, как один из просодических признаков языка, отмечает

в ряде своих статей, посвященных проблематике языковых единиц, значимость ударения, интонирования, певучести в речевых цепочках языковых единиц персидского и азербайджанского языков (все это показано в соответствующих таблицах) [11, с. 46].

Постановка проблемы в персидском языкознании. В книге «Орфография персидского языка» (دستور خط فارسی), опубликованной Академией персидского языка и литературы, отмечается, что «...препинание используется для того, чтобы защитить независимость слова и обеспечить его правильное произношение» (орфографию). Здесь выделяются два вида препинания: внутри слова, то есть *فاصله درون کلمه* (fasele-ye dərūn-e kəleme); и *فاصله برون کلمه* (fasele-ye borūn-e kəleme), то есть пауза после слов.

Паузу внутри слов называют также *نیم فاصله* (ним фаселе), то есть «половинчатая пауза». Следует отметить, что пауза в словах в персидском языке, где, в отличие от нашего собственного языка, используют арабский алфавит, связана и с характером персидских текстов. Здесь из 32 букв семь имеют одно написание, а двадцать пять – два, в итоге в тексте буквы с одним написанием не сочетаются с буквами, которые следуют за ними, и в письме появляются интервалы между словами. Конечно, в компьютерных записях автоматически этот промежуточный интервал соблюдается. К примеру, в персидском языке перевод словосочетания «два адвоката» передается следующим образом: دو داور (д-о д-а-в-е-р), то есть между двумя словами есть одна полная пауза, а между буквами есть шесть с половиной пауз. В словосочетании دختر عموم (дохтер- э эму-йем) (двоюродная сестра) есть две половинки пауз и одна полная пауза.

В школьных учебниках, опубликованных в Иране, во время написания слов особое внимание уделяется паузе. К примеру, в учебнике по персидскому языку, написанному для третьего класса средней школы, паузой внутри слов называют *نیم فاصله* (ним фаселе) или *فواصل* (фаселе-йе китах); паузу, подчеркивающую слитность слов, называют *دللب فواصل* (фаселе-йе боленд), или полной паузой. Указанные моменты представляют определенный интерес с фонетической точки зрения: пауза между словами должна обязательно соблюдаться. Дело в том, что остановка после слова определяет его как слово и придает ему статус самостоятельности. Указывается также, что половина паузы, то есть *فصله اولی بدون جدا* (джода, вели бедун-е фаселе), что значит «отдельно, однако беспрерывно», есть

важное положение в фонетике персидского языка [12, с. 8].

Написание персидских слов, слитное или раздельное, может составлять затруднение для правильного произношения, и потому рекомендуется писать их рядом, с небольшими промежутками.

اری در نوشتن و خواندن آن شود، در جزء جدا از هم
غوا آسا و غیره اگر بیوسته نوشتن کلمه سبب اشتباه یا دشو
شته می شود. دست آموز ، یل آزار ، حسن آباد ، دانش آموز ،
[9, с. 124]. [ولی نزدیک به هم] نو

В книге «Орфография персидского языка» особое внимание уделяется «полупаузе» и «полной паузе» для правильного написания и правильного прочтения слов. Для соблюдения самостоятельного существования слов и их правильного произношения необходимо соблюдать паузы в произношении и определении здесь их границ, причем это следует делать как в простых, так и сложных словах. Это важная задача для устранения фактов неправильного произношения и искажения смысла слова [8, с. 50].

В системе письма персидского языка для преодоления ошибок в чтении и написании слов, а также для качественного и правильного чтения и произношения необходимо делать нужные паузы в тексте, а также соблюдать паузы во время произношения.

А. Мукаддам в своей статье под названием *فاصله گذاری در خط فارسی*, рассказывая о неполных и полных паузах между словами, когда сталкиваются смыслы этих слов, приводит в качестве примера следующие предложения: (у ба ма бе техран мийайад) и (убама бе техран мийайад) [9, с. 126]. Как видно, в первом предложении между лексемами (у, ба, ма) соблюдаются необходимые целые и половинчатые паузы, в итоге получаем смысл предложения, который и ожидался: «Он идет с нами в Тегеран». Во втором предложении данный подход не соблюдался, и потому лексема пишется определенным образом (убама), и в произношении, естественно, читаются соответствующим образом, то есть убама бе техран мийайад («Президент США Обама приезжает в Тегеран»). Как видно из приведенных примеров и подходов, исследователи персидского языка больше придерживаются орфографических особенностей языка и ставят проблему в зависимости от этого. Разумеется, как уже отмечалось, это связано с особенностями персидского алфавита, то есть арабской графики.

Наш подход к проблеме. Обычно имена граждан Ирана, состоящие из двух и более слов, означающих имя и фамилию, также произносятся и пишутся с соблюдением определенных пауз.

Именно поэтому их порой трудно воспринимать. Например, *حسین علی دوستی*, где, как минимум, следует соблюдать написание букв в двух видах, и наблюдается двоякое произношение: 1) хосейн-э али дусты; 2) хосейн али дусты. Или же *علی رضا خانی*, здесь фамилия может и писаться, и читаться двояко: 1. *علی رضا خانی* (али-йе реза хани); или же *علیرضا خانی* (алиреза хани). Здесь есть возможность выявить богатые языковые факты.

Конечно, не следует забывать, что в большинстве случаев ошибки в тексте могут быть решены с помощью других лексем, структур предложений и контекста слова. К примеру, слово *پایان نامه*, которое написано в полной паузе (здесь последняя согласная первого слова и первая согласная второго слова – «н»), поэтому его можно записать только в полном объеме – *А. М.*), дает два смысла: 1) *پایان نامه* (диплом, реферат); 2) (*پایان-э наме* – конец письма). Как мы видели, обе эти лексемы написаны на персидском языке одинаково и с полным перерывом, хотя контекст, порядок слов, текстовое внутреннее положение говорят нам, как каждое из них читается в конкретных предложениях, как произносится пунктуация и пауза.

В нижеследующем первом предложении *پایان نامه* (паяннаме) читается и переводится так, как написано. 1. *استادانم که در این کار زحمت ه اند ، تشکر و سپاسگزاری کنم . در آخر پایان نامه باید از تمام (дер ахер-э паяннаме, байед эз тэмам-э остаданем ке дэр ин кяр захмет кешиде во бе мен комек кердеенд, тешеккор о серасгозари конэм) – «В заключении дипломной работы хочу выразить бесконечную благодарность и наилучшие пожелания всем учителям, которые потрудились, оказав мне помощь в этом деле».* А теперь рассмотрим тот же состав в контексте другого предложения: 2. *سلام می فرستم ، بکتاب می سپارم . در پایان نامه برای دوستان و همسایگانم (дер пайан-э наме бэра – йе дустан о хемсайеганем селам миферстем ве хаме-йе анан-ра бе хода-йе йекта мисепарем) – «В конце письма хочу передать привет друзьям и родным и поручаю их всех всемиростивому Аллаху».* Из примеров, которые мы привели, видно, что контекст и текст помогают обеспечить правильную читаемость независимо от слов.

Правильное прочтение множества простых, производных, сложных слов персидского языка зависит от правильности постановки полных и неполных перерывов между ними. Именно эти перерывы служат независимости слова и акценту, формируя их как единицу языка, фразу.

В персидском языке в правильном произношении того же отрывка и правильном произношении паузы следует учитывать следующие три правила:

1) наличие, в зависимости от характера персидского алфавита, букв, которые могут объединяться и не могут объединяться в этом языке;

2) слитное или раздельное написание сложных и производных слов;

3) наличие грамматических или лексических морфов, которые добавляются к словам и начинаются с гласного.

В такой ситуации необходимо обратить особое внимание на то, что слова в словарном составе персидского языка могут быть простыми, производными и сложными. В новом написании почти во всех сложных словах части их пишутся раздельно. Кроме того, морфемы, которые образуют производное слово, также, по мере возможности, записываются отдельно. Следующие сложные слова должны быть написаны с полными интервалами:

– личные имена, состоящие из двух и более слов: محمد حسن ، علی رضا ، شهر بانو ،

؛ آقا بالا ، علی مقدم و غیره

– сложные слова, являющиеся наименованиями определенной сферы науки или специальности: عدالت محور ، سخت افزار بنیاد ، نرم افزار بنیاد و غیره ؛ زبان بنیاد ،

– сложные существительные, составленные из двух существительных: سر درد ، کار خانه و غیره ؛ ایران زمین ، دندان پزشک ، صورت

– сложные существительные, состоящие из существительного и корня глагола: قلم رو و غیره ؛ ممداد تراش ، پاشنه کش ، دما سنج ، نمک پاش

– сложные прилагательные, состоящие из существительного и простого прилагательного:

، رو سفید ، زبان دراز ، گردن کلفت ، دریای سیاه و غیره

؛ ریش سفید

– сложные прилагательные, состоящие из существительного и корня глагола: پرداز و غیره ؛ استقلال طلب ، تاثیر گذار ، سلطه جو ، جدائی خواه ، نظریه

– сложные прилагательные, состоящие из прилагательного и существительного: خوش صحبت و غیره ؛ سفید رود ، شیرین سخن ، تشنه لب ،

– сложные существительные, состоящие из послелога (частицы) и существительного: زیر زمین ، پس کوچه ، پیش پرده ، پس پرده و غیره

сложных именах акцент делается на последнем слоге второго слова. Если здесь вместо половины паузы пишется полная пауза, то компоненты сложного слова читаются с тире, изменяя ударение на первый компонент, а сложное имя превращается в словосочетание, в состав слова. Например, зирземин – подвал; зир-е-земин – подземный; пескуче – тупик, угол; пес-е куче – за улицей; все это является композицией, словосочетанием;

– сложные существительные, состоящие из числительного и существительного: چهار شانه و غیره ؛ هزار پا ، چهل چراغ ، هفت پیکر ، هزار چهره ،

Подобные сложные слова написаны с половиной паузы и произносятся с небольшой паузой. Следует отметить, что если мы напишем эти слова в полной паузе, мы сможем перевести их в композицию, и ударение будет сделано на последнем слоге каждого слова. مرده چ رازه – сложное слово, когда оно произносится с акцентом и пунктуацией и написано в половине паузы в слове *хезарчехре* / *тысячеликая*. Если мы напишем это слово с полным перерывом и произнесем его с двумя ударениями и раздельно, то *хезарчехре* будет истолковано как «тысячный лик». К примеру, рассмотрим предложение со сложным существительным первого типа:

سال گذشته مهران مدیری سریال هزار چهره را به پایان رسانده است.
/сал-э гозеште Мехран Модери серйале-е *хезарчехре* – ра бе пайан ресанде эст./ – «в прошлом году был завершен показ сериала Мехрана Модери «Тысячеликая». В следующем же предложении *هزار چهره* есть сочетание числительного и существительного, наблюдается два ударения, одна полная пауза, в итоге эти два слова вместе выступают как сложное слово: در این سریال قهرمان فیلم هزار چهره دارد.
/дер ин серйал гахраман-е филм *хезар чехре* даред./ – «в этом сериале герой имеет тысячу лиц».

Выводы. Подытоживая сказанное, следует отметить, что пауза и препинание, или акцент, составляющие важную часть просодии персидского языка, представляют собой проблему, которая еще недостаточно разработана и требует более обширных исследований. В данной статье мы смогли затронуть только небольшую часть этой проблематики и попытаемся изучить этот вопрос более широко в последующих исследованиях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. М.: Изд. Советская Энциклопедия, 1966. 606 с.
2. Ахундов А. Фонетика азербайджанского языка. Баку: Маариф, 1984. 390 с.
3. Дамирчизаде А. Современный азербайджанский язык. Баку: Маариф, 1972. 303 с.
4. Dəstur-e xətt-e farsī. Tehran: Fərhəngəstan-e Zəban o Ədəbiyyat-e farsī, nəşr-e.
5. Asar, çar-e nohom, 1386, 60 s.
6. Энциклопедия языкознания. Автор и ред. Ф. Вейсалли. Том II. Баку: Мутарджим, 2008. 524 с.
7. Фахраддин Ю. Проблемы фонетики и фонологии. Баку: Маариф, 1993. 190 с.
8. Мамедова А. Ударение в персидском языке. Баку: Нафта пресс, 2007. 234 с.
9. Мамедова А. Орфография персидского языка. Перевод, предисловие, комментарии, дополнительные словарные статьи А. Мамедовой. Баку: Эльм ва тахсил, 2011. 231 с.
10. Moğəddəm Ə., Fəsele qozari dər xətt-e farsī, Name-ye Fərhəngəstan, Tehran. Doure-ye nohom, şomare-ye çəharom 1386, s. 123–137.
11. Sadeği Ə., Müqəddəm Z. Fərhəng-e emlai-ye xətt-e farsī, Tehran: bər əsas-e dəstur-e xətt-e farsī, məsəvvəbe Fərhəngəstan-e Zəban o Ədəb-e farsī, nəşr-e Asar, çar-e dovvom, 1386, 619 s.
12. Султанов Р. Некоторые заметки о фонемных цепях, слоговых и морфемных разделениях в персидском и азербайджанском языках. Ученые записки Азербайджанского государственного университета, серия востоковедения, 1970, № 3, с. 43–71.
13. Zəban-e farsī, sal-e sevvom-e dəbirestan. Tehran: Vəzarət-e amuzəş o pərvəreş, çar-e nohom, 1385, 165 s.

УДК 82.091

ТЕМАТИКА МУХАММАСОВ МИРЗЫ ИСМАИЛ ГАСИРА

THEMES OF MUHAMMAS MIRZA ISMAIL GASIR

Мустафаева Наиля Балабек кызы,
*кандидат филологических наук, доцент,
 заведующий отделом научных фондов
 Института рукописей имени Мухаммеда Физули
 Национальной академии наук Азербайджана*

Мирза Исмаил Гасир (1805–1900) является одним из видных представителей азербайджанской литературы XIX века. Он писал в классическом стиле газели, мураббе, мухаммас, мусаддас, теркиббанд, терджибанд, месневи и в стиле устной народной литературы – гошма. Мухаммасы поэт писал в основном в форме обращения к группе людей или к одному человеку. Тематическая область этих стихов обширна. В своих мухаммазах Мирза Исмаил писал о своей жизни, о своих финансовых трудностях, о взаимоотношениях с другими, в некоторых случаях запрашивал финансовую помощь от разных людей.

Ключевые слова: газель, мураббе, мухаммас, месневи, гошма.

Мірза Ісмаїл Гасір (1805–1900) є одним із відомих представників азербайджанської літератури XIX століття. Він писав в класичному стилі газелі, Мурабба, мухаммас, мусаддас, теркіббанд, терджибанд, месневі та в стилі усної народної літератури – гошма. Мухаммаси поет здебільшого писав у формі звернення до групи людей чи до однієї людини. Тематична область цих віршів обширна. У своїх мухаммазах Мірза Ісмаїл писав про своє життя, про свої фінансові труднощі, про взаємини з іншими, інколи просив про фінансову допомогу від різних людей.

Ключові слова: газель, Мурабба, мухаммас, месневі, гошма.

Mirza Ismail Gasir (1805–1900) one of the prominent representatives of Azerbaijani literature of XIX century. In the classical style he wrote gazelles, mirabba, mukhammas, musaddas, terkibband, terdzhiband, mesnevi and in the style of oral folk literature-goshma. Poet's mukhammas written primarily form of treatment to a group of people or to individuals. Thematic area of these verses is wide. In his mukhammas Mirza Ismail writes about his life, about his financial difficulties, on relationships with others, in some cases, requested financial assistance from different people.

Key words: ghazal, murabbe, mukhammas, masnavi, goshma.

Постановка проблемы. Мирза Исмаил Гасир (1805–1900) – один из видных представителей азербайджанской литературы XIX века, был руководителем литературного маджлиса (кружка) «Фовджул-фусаха», действовавшего в Ленкорани. Академик Фейзулла Гасымзаде определяет Мирзу Исмаила как поэта, критиковавшего фанатизм и отсталость, писавшего стихи на современную тематику [1, с. 391]. Как отмечает исследователь Насреддин Гараев, приобретенное литературное наследие Гасира является неполным [2, с. 86]. Его рукописи, хранившиеся в Институте рукописей имени Мухаммеда Физули НАНА, полностью не систематизированы.

Несмотря на это, на основе имеющегося у нас литературного наследия можно высказать достаточно подробное мнение об основных направлениях его творчества, об особенностях жанра и формы, о тематике его стихотворений. Мирза Исмаил писал как в классическом стиле газели, мурабба, мухаммас, мусаддас, теркиббанд, терджибанд, месневи и гите, так и в стиле устной народной литературы – гошма. Поэт с одинаковым мастерством создавал произведения как на родном, так и на персидском языках. В собрании произведений Гасира, изданном в 1988 году, стихотворения были представлены под заголовками «Газели», «Стихотворные письма», «Разные стихи», «Стихи на персидском языке» (Стихи на персидском были переведены Маммедага Султановым).

Изложение основного материала. Мирза Исмаил писал стихи на лирико-любовную, социальную темы, осуждал несправедливость в обществе, несчастья, порожденные деньгами, развращение людей, принуждение к замужеству без согласия девушек, дурные поступки лицемерных духовных лиц, невежд, мешающих просвещению народа, вредные привычки, такие, как курение и злословие, жаловался на свое тяжелое материальное положение, на неуважительное отношение со стороны недостойных людей, в том числе написал большое количество стихотворных писем друзьям и знакомым. Как известно, Гасир был общительным человеком, он поддерживал творческие отношения с поэтами азербайджанских городов Шемахи, Баку, Ардебил, Шуши, систематически переписывался с ними.

Благодаря глубокому уважению к нему среди людей, с середины и до конца XIX века ему удалось открыть школу современного типа, преподавать там, сосредоточить вокруг себя поэтов и интеллигентов, создать литературный маджлис «Фовджул-фусаха», действовавший в

Ленкорани, и до конца своих дней руководить им. Стихи Гасира также доказывают его общительность. Значительная часть его стихов – это или стихотворные письма отдельным людям, или же стихи, написанные в форме обращения к кому-либо.

Исключением не являются также мухаммасы Мирзы Исмаила. Из 11 мухаммасов, включенных в издание произведений поэта 1988 года, 5 написаны в форме обращения к известным людям, 2 – к неустановленным конкретным людям, 2 – к группе людей. В сборнике стихов Гасира есть 4 стиха, написанных Мирзе Исе Ариффу, три из которых – газели, один – в форме мухаммас. По этим письмам становится явным наличие старых дружеских отношений между Мирзой Исмаилом и М.И. Арифом. Поэт с юмором, в шуточной манере напоминает Мирзе Исе о старой дружбе, в одной из газелей описывает свое затруднительное материальное положение, и просит друга прислать ему ткань для пошива длинного плаща. Исследователи показывают, что Мирза Иса Ариф был современником и другом Гасира [3, с. 191].

Под 7-строфным мухаммассом поэт собственноручно написал Мирзе Исе следующие слова: «Под предлогом покупки архалука написал и послал Мирзе Исе Ариффу один мухаммас» [3, с. 61]. В самой заметке, написанной вместе с богатым юмором стихом, также имеется юмор. Получается, что основной целью написания стиха является приобретение архалука. По нашему мнению, использование смеха, юмора, сатиры в таких жанрах классического стиха, как газель, мухаммас, является одной из особенностей творческого стиля автора.

Подобный стиль встречался ранее в творчестве М.П. Вагифа и Г. Закира. В своих стихотворных письмах, мухаммасах они просили у знакомых ружье, тулуп, рис и так далее; делали это с юмором, но дело не заканчивалось лишь получением предметов, которые просили поэты. Появился образец поэзии в новом стиле, полный смеха, описывающий нужды литературной интеллигенции. Подобные стихи позже переходили из уст в уста, из рук в руки. Начало этого стиля было положено Вагифом. Закир более развил его: обычный смех и юмор возвысил до уровня сатиры. В поэзии на родном языке до эпохи Вагифа можно отметить только отдельные признаки этого стиля.

Отметим, что в большинстве мухаммасов Мирзы Исмаила строфа следует после двустопной, которое рифмуется с последней строкой строфы. В начале, в одной из строф, автор представляет Мирзу Ису как знатока поэтического

мастерства, после становится понятным, что описание друга как литературного знатока является одним из способов высоко оценить самого поэта. То есть только такой образованный и щедрый человек, как Мирза Иса Ариф, может по достоинству оценить его:

Ты знаешь каждую фразу: старую и новую,
Составлял для многих бедняков письмо.
Только знающие разбираются в песнях,
Могут оценить всю высокую степень моего таланта.
Каждому своя судьба предназначена в пору [3, с. 61].

Естественно, что это нельзя воспринимать как самодовольство, нескромность поэта. Это стиль автора, он создает смех в произведениях классического жанра, в жанре мухаммас, превращая образ самодовольного поэта в один из объектов этого смеха.

В сборнике стихов Гасира имеются два стихотворных письма его другу Таги, одно – в форме газели, второе – в форме мухаммаса. В обоих стихах он жалуется на то, что старый друг его забыл. В газели автор говорит о своей осведомленности, что Таги сблизился с их общим знакомым прошлых лет Сеид Гусейн агой, и призывает друга к верности, к прежним искренним отношениям. Из мухаммаса ясно, что Мирза Исмаил видит как достоинства, так и недостатки своего юного друга:

Ты еще молодой, в некоторых вопросах тебя
можно простить.
В твоём вкусе нет недостатков, но ты еще
незрелый.
Хоть ты и далек от меня, не думай обо мне
свысока [3, с. 88].

Из стихотворения видно, что Таги тоже был поэтом (исследователи представляют его как одного из друзей поэта [3, с. 191]). Здесь Мирза Исмаил показывает, что в рифмах поэтов-современников есть изъяны, а в качестве критерия оценки приводит в пример свои произведения:

Долго думал с рифмами в этом размере, стало
туго,
Ты знаешь, нет подобных мне в размере рифм [3, с. 88].

Ясно, что стихотворение написано с добрыми намерениями, что поэт очень хорошо относится к забытому его другу Таги. Мирза Исмаил дает понять, что от всей души радуется успехам друга, каждой доброй вести о нем:

Каждый раз получив добрую весть о тебе,
Душа радуется в конец, Таги [3, с. 88].

Имеется два стихотворных письма Гасира: Мухаммедали беку Маджруху: 4-строфная гошма

и 7-строфный мухаммас. Мухамедали бек Мугани, который жил в Мугане был другом Мирзы Исмаила и Сеид Азима Ширвани, [3, с. 190]. Автор говорит, что давно не встречался с Маджрухом, жалуется на свое состояние и бедность, в заключении высказывает радость, хоть и на расстоянии, за дружбу с Мухаммедали беком. В своем мухаммаса Гасир говорит, что письмо Маджруха дошло до него только будучи в Шуше, и он тут же написал ответ. Поэт высказывает искренние чувства к Мухаммедали беку, и говорит, что он пользуется большим уважением среди народа. В одном из строф отмечается, что в своем письме Маджрух сетует на старость. В ответ, поддерживая его, Гасир пишет:

Нельзя сетовать на судьбу из-за старости,
Бессердечный, зачем не смиришься со старостью.
Душа испугалась, обиделась из-за старости [3, с. 101].

В последних трех строфах стиха Гасир пишет слова в стиле памфлета в адрес реакционно-мыслящего муллы – общего знакомого его и Маджруха, иронизирует над ним:

Он является муллой, не готовым к службе,
Потерял четки, не имеет ни печати, ни алтаря,
Он, уронив, потерял свой бокал [3, с. 102].

Чувствуется, что поэт разгневан поступками муллы, пытается успокоить М. Маджруха, иронизируя над муллой, создавая смех, пытается расположить собеседника:

Не укоряй, видишь, состояние мужчины не ясно,
В тот день у него был просто понос.
Он часто бегал под гору, и, наконец,
Сказал Джаваду: утомился я вконец.
Смотри, он в состоянии этом каверзник какой! [3, с. 101].

Написание хаджвов (пасквилей) Мирзой Исмаилом и высмеивание им некоторых людей исследователи оценивают как ответ на натиск реакционеров. Внук поэта Исхаг Ахундаде в своей книге «Жемчужина Азербайджана» пишет: «Сторонники фанатизма и невежества не могли мириться с учителями, подобными Гасиру, с разными представителями расширяющегося фронта прогрессивных интеллигентов, пытались их очернить. Гасира и его друзей называли «бабитами» (принадлежащие азалитам, в переносном значении – безбожники), здоровались с ними, обернув руку в подол. Именно это послужило причиной того, что Гасир был вынужден писать пасквилы или стихи сатирического содержания» [4, с. 122].

Очевидно, что потратив столько усилий на просвещение народа, открыв школу с преподаванием на основе новых методов и работая

там, объединив местных поэтов и интеллигентов, создав литературный маджлис «Фовджил-фусаха» и руководя им, поэт не мог допустить, чтобы его деятельность была запятнана, и своим острым пером был вынужден ответить фанатикам и противникам прогресса. В своем мухаммаса с редифом «Кишилер» (мужчины) Мирза Исмаил, с одной стороны, отвечает тем, кто называет его «бабитом» из-за пропаганды науки и культуры, духовных людей, представляющих себя мудрецами, называет «глупцами на минбере», с другой стороны – призывает простых людей к справедливости, и не примыкать к черносотенцам:

Эй тот, кто называл меня «бабитом», и сам
 друг их,
 Не называй бабитом того, кто пропагандирует
 науку, эй невежда!
 Принимаешь за мудреца каждого глупца на
 минбере,
 Своими руками загубил себя.

Да, какой камень, каждый с мельничной жернов,
 мужчины!
 Интересно, кого я в Ленкорани называл «плохим»?
 Иль чей же стол, кошелек я называл пустым?
 Или чьей лошади я «но» сказал, а ослу – «тпру»?
 Может, кого-то пьяницей» назвал?
 Пока кому-то я не возразил, мужчины [3, с. 7].

В сборнике стихов имеются два стихотворных письма примерно одинакового содержания в форме мухаммаса с одинаковым редифом «Истер сени» («Захочет тебя») в 3 и 4 строфы, написанных члену литературного собрания «Фовджил-фусаха», автору лирических стихов Молле Алекберу Аджизу. Оба стихотворения были написаны в ответ на письмо Аджиза. Из стиха видно, что Мирза Исмаил был доволен проявлением Аджизом искренних дружеских чувств к нему:

Открыто дал знать нам о своей
 расположенности,
 Воспевая дружбу, дал знать нам об этом
 [3, с. 117].

Художественные особенности написанного ему стихотворного письма также понравились Гасиру:

Цветник твоего таланта раскрылся,
 Соловей поет о любви, как приятно.
 Из этой песни о любви нам стало известно о
 твоей расположенности к нам [3, с. 117].

В своем письме Мирза Исмаил писал, что он остался один на один с трудностями, что просветители-интеллигенты, соратники по перу, покрывают себя позором, а невежды приобретают

славу. Автор жалуется, что живет среди людей-пленников богатства, пишет о пренебрежении к стихотворному искусству, о том, что живет за счет уроков и написания писем другим:

Друг наш стал другом наших врагов,
 Враги стали бы нашими друзьями, будь у нас
 деньги.
 Жаль, что нету покупателей, скуден рынок наш.
 Участь наша стала учить и писать письма,
 Вот почему нас любят пятеро-трое из ста
 [3, с. 118].

Несмотря на это, Мирза Исмаил рад, что у него есть интеллигентные друзья-единомышленники, такие как Молла Алекбер Аджиз. Поэт признается, что в жизни, полной огорчений из-за невежественных людей, утешением ему служат такие друзья, как Аджиз:

Склонна к тебе моя душа,
 До конца не отступлюсь я от тебя.
 Столько злобы натерпелся от людей,
 После встречи с тобой моя душа превратилась
 в рай
 Не путайся в мыслях, мои мысли хотят встречу
 с тобой [3, с. 118].

Друзья и единомышленники Гасира собирались в основном в его литературном маджлисе «Фовджил-Фусаха», который состоял из местных поэтов и любителей поэзии. Эти люди, будучи разных профессий и зарабатывая на жизнь разными путями, встречались каждую неделю в пятницу. А. Рагимова пишет об этом так: «В «Фовджил-фусаха» собирались люди разных профессий – муллы, писари, мастера, врачи, фармацевты, сапожники и другие, по этой причине невозможно было собирать маджлис в любой желаемый день недели или же каждый день, – заработок поэтов маджлиса связан с их профессией, и они не были профессионалами, а были поэтами-любителями. «Фовджил-фусаха» соби-рался только вечерами по пятницам (выходной день)» [5, с. 41].

В 8-строфном мухаммаса Мирзы Исмаила «Джума гюну» («Пятница») описываются дела, которыми занимались люди в этот день. Автор говорил, что представители разных слоев общества – дервиши, люди, живущие в свое удовольствие, мудрецы, злонамеренные или почтенные люди, бедняки – по-разному проводят свое время. Поэт показывает, что люди в этот день пьют вино, молятся, наживают состояние нечестными делами, общаются с красавицами – словом, идут и по правому и по нечистому пути. Но больше всего его радует, что мудрые представители интеллигентного слоя общества собираются в этот день в

Если кто-то будет курить папиросы, то душа
его будет в смятении,
Цвет потемнеет, тело будет вялым,
а мышцы – дряблыми.
Дорогие мои, воздержитесь от курения
папиросы,
Многие из-за кашля не могут есть и спать.
Ничью душу не порадовала еще папироса
[3, с. 155].

Выводы. Тематический ареал поэтического наследия Мирза Исмаил Гасира очень широк. Наряду с лирико-любовными стихотворениями,

он писал произведения на социальную тему, критиковал несправедливость, отсталость и другие недостатки в обществе. Мухаммасы поэта характерны с этой точки зрения. Из 11 мухамматов, включенных в сборник его стихов, только в одном описывается боль разлуки влюбленного. В других мухаммасах Мирза Исмаил пишет о своей жизни, о трудностях материального положения, о взаимоотношениях с другими людьми, о черносотенцах, мешающих его педагогической и общественной деятельности, в некоторых случаях просит материальную помощь у разных людей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Касумзаде Фейзулла. История азербайджанской литературы XIX века. Баку: издательство «Маариф», 1974. 488 с. (на азерб. языке)
2. Гараев Насреддин. Азербайджанские литературные меджлисы XIX века. Баку: «Наука и образование», 2012. 325 с. (на азерб. языке)
3. Казир Мирза Исмаил. Стихотворения. / составители: Т. Нуралиев и П. Керимов. Баку: «Писатель», 1988. 198 с. (на азерб. языке)
4. Ахундзаде Исаак. Азербайджанская жемчужина. Баку: «Наука», 1992. 230 с. (на азерб. языке)
5. Рахимова Айбениз. Мирза Исмаил Касир. Баку: «Нурлан», 2002. 132 с. (на азерб. языке)
6. Эмани. Произведения. Баку: «Восток-Запад», 2005. 224 с. (на азерб. языке).

РОЗДІЛ 5 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81.22+81.37

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ОСНОВА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ОСНОВНЫХ КОММУНИКАТИВНЫХ КАЧЕСТВ РЕЧИ

STYLISTIC CULTURE AS A BASIS FOR DEVELOPMENT OF MAJOR COMMUNICATIVE SPEECH QUALITIES

Москалюк Е.В.,
*кандидат педагогических наук,
старший преподаватель кафедры «Филология»
Одесского национального морского университета*

В статье рассмотрена сущность понятия стилистической культуры. Было определено, что это понятие находится в тесной взаимосвязи с основными категориями стилистики. Стилистическая культура включает в себя такие сложные умения, как способность соблюдать в процессе речевого взаимодействия требования определенного функционального стиля, а также способность усиливать эффективность речевого высказывания с помощью соответствующих выразительных фонетических, лексических и грамматических средств. Кроме того, анализ научной литературы показал, что стилистическая культура представляет собой неотъемлемый компонент культуры речевого взаимодействия, являясь основой для развития основных коммуникативных качеств речи.

Ключевые слова: культура мышления, стилистика, стилистическая культура, функциональный стиль, культура речевого общения.

У статті розглянуто сутність поняття стилістичної культури. Було визначено, що це поняття знаходиться в тісному взаємозв'язку з основними категоріями стилістики. Стилiстична культура включає в себе такі складні вміння, як здатність дотримуватися в процесі мовленнєвої взаємодії вимоги певного функціонального стилю, а також здатність посилювати ефективність мовленнєвого висловлювання за допомогою відповідних виразних фонетичних, лексичних і граматичних засобів. Крім того, аналіз наукової літератури показав, що стилістична культура є невід'ємним компонентом культури мовленнєвої взаємодії, будучи основою для розвитку головних комунікативних якостей мовлення.

Ключові слова: культура мислення, стилістика, стилістична культура, функціональний стиль, культура мовленнєвого спілкування.

This article is devoted to the essence of the concept of stylistic culture. This concept is closely related to the main categories of stylistics. The stylistic culture includes such complex skills as the ability to comply with the requirements of a certain functional style in the process of speech interaction, also the ability to enhance the effectiveness of speech utterance with the help of appropriate expressive phonetic, lexical and grammatical means. In addition, the analysis of scientific literature has shown that stylistic culture is an integral component of the speech interaction culture, being the basis for the development of main communicative qualities of speech.

Key words: culture of thinking, stylistics, stylistic culture, functional style, culture of speech communication.

Постановка проблемы. Постоянное увеличение и обновление информационных потоков требует наличия умения их корректной обработки и интерпретации. Именно поэтому при обучении будущих специалистов, с нашей точки зрения, следует уделить особое внимание формированию у них способности ориентироваться в окружающем информационном пространстве, т. е. развитию умения производить отбор необходимого материала на базе основных мыслительных операций, таких как анализ, синтез, индукция, дедукция, умозаключения и т. п. Таким образом, неотъемлемым компонентом подготовки буду-

щего профессионала является развитие у него культуры мышления.

Анализ последних исследований и публикаций. Известно, что культура мышления развивается в процессе обучения и является частью общей культуры человека. С точки зрения философов и психологов, культура мышления основывается на способности к обучению, обобщению и накоплению опыта, а также адаптации к изменяющимся условиям. Следовательно, высокая культура мышления характеризуется эффективностью приема и обработки информации (В.Ш. Масленников, В.И. Юдин, Э.В. Ильенков).

Благодаря этим свойствам, человек может решать разнообразные задачи, а также легко перестраиваться с решения одной задачи на другую.

Постановка задания. Очевидно, что развитие культуры мышления представляет собой достаточно сложный процесс, который состоит из ряда компонентов, одним из которых, с нашей точки зрения, и является стилистическая культура.

Изложение основного материала. Сам термин «стилистическая культура» предполагает тесную взаимосвязь данного понятия с основными категориями стилистики. Последняя считается одной из отраслей прикладной лингвистики. Изучение стилистики предполагает развитие умения глубокого проникновения в текст. Данная способность, как отмечает И.В. Арнольд, способствует развитию «самостоятельной критической мысли», формируя тем самым высокий уровень культуры мышления [1, с. 7]. Кроме того, обучение сознательному вдумчивому чтению создает основу для развития художественного вкуса, а также формирования способности выразительно говорить и писать. Знание стилистики способствует созданию у студентов «ясного представления о контекстах и ситуациях, в которых могут быть использованы <...> новые для них языковые единицы» [1, с. 8].

Исходя из вышесказанного, стилистику определяют как отрасль лингвистики, которая изучает принципы и эффект выбора и использования соответствующих языковых средств «для передачи мысли и эмоции в разных условиях общения» [1, с. 13]. Как известно, одной из основных задач стилистики является изучение особенностей так называемых функциональных стилей. Рассмотрим основополагающие характеристики понятия «стиль» и определим его взаимосвязь со стилистической культурой.

Стиль можно определить как языковую подсистему, обладающую лингвистическими, синтаксическими и фонетическими особенностями, обусловленными спецификой условий общения. Функциональные стили различаются степенью частотности употребления лексических, синтаксических, интонационных и других языковых средств. Данные различия являются устойчивыми и статистически закономерными. Именно активность, частотность употребления одного и того же языкового средства в одном языковом стиле способствует приобретению им стилистической окраски.

Необходимость выделения таких языковых подсистем, как функциональные стили, связано с тем, что в разных коммуникативных ситуациях язык может использоваться по-разному. Так, сообщение об одном и том же факте может

принимать различные формы, в зависимости от особенностей речевой ситуации, которая, как известно, включает в себя обстановку или условия общения, социальный статус собеседников, отношение коммуникантов к предмету общения и окружающей обстановке.

Исходя из этого, можем заключить, что одним из компонентов стилистической культуры следует считать формирование умения оформлять свое речевое высказывание в соответствии с требованиями того или иного функционального стиля.

Помимо изучения функциональных стилей, одной из задач стилистики является изучение особенностей возникновения и функционирования выразительных языковых средств. Очевидно, что способность использования данных стилистических средств с учетом ситуации общения также является важным показателем сформированности стилистической культуры говорящего. Проанализируем значимость вышеназванных способов выражения мысли.

Известно, что язык представляет собой сложную знаковую систему, которая состоит из отдельных языковых подсистем, обладающих собственной спецификой. При этом языковые уровни не могут функционировать отдельно друг от друга, поскольку составляющие их единицы тесно связаны между собой. Единицы одного уровня связаны соответствующими отношениями, которые определяют правила их сочетаемости. Что касается единиц смежных уровней, то они связаны интегративными отношениями, согласно которым единицы низшего уровня служат основой для образования единиц следующего уровня.

Поскольку формирование стилистической культуры должно охватывать все уровни языковой организации высказывания, рассмотрим суть стилистических особенностей всех языковых подсистем. Так, лексическому уровню соответствует лексическая стилистика. Данный подраздел изучает стилистические функции лексических единиц, рассматривая взаимодействие прямых и переносных значений. Лексическая стилистика изучает различные «составляющие контекстуальных значений слов», в частности их «экспрессивный, эмоциональный и оценочный потенциал» [1, с. 22].

Грамматической подсистеме соответствует раздел грамматической стилистики, которая подразделяется на морфологическую и синтаксическую стилистику. Первая изучает стилистические функции грамматических категорий, присущих тем или иным частям речи. Предметом изучения синтаксической стилистики являются экспрессивные возможности различных синтаксических конструк-

ций и единиц (порядок слов, типы предложений, виды синтаксической связи). Большое внимание уделяется анализу фигур речи – синтаксических, стилистических или риторических фигур, под которыми понимают «особые синтаксические построения», придающие речевому высказыванию дополнительную выразительность.

Фонетическая стилистика связана с уровнем фонетических языковых единиц и включает в себя изучение явлений звуковой организации речи, а именно: ритм, рифму, аллитерацию, ассонанс, звукоподражание и т. п.

Таким образом, основываясь на вышеприведенных определениях стилистики и функциональных стилей, можем заключить, что стилистическая культура основывается на наличии умений использовать в процессе построения устного или письменного коммуникативного взаимодействия соответствующие лексические, грамматические или фонетические выразительные средства с целью усиления воздействия речи. Однако при этом необходимо учитывать условия, в которых протекает общение, поскольку неуместное употребление выразительных средств может привести к созданию комического эффекта. Очевидно, что в этом случае говорящий не сможет реализовать замысел высказывания и, соответственно, не достигнет своих коммуникативных целей.

Рассматривая процесс развития стилистической культуры, нельзя не отметить ее тесную взаимосвязь с таким научным направлением, как культура речевого общения. В связи с этим считаем необходимым остановиться на анализе основных понятий вышеназванных областей исследования.

В целом культура речевого взаимодействия считается результатом индивидуального развития человека, его обучения и воспитания. Очевидно, что культура речи включает в себя языковую и коммуникативный аспекты. Первый предполагает наличие определенного уровня развития и богатства лексики и синтаксиса языка, а также его семантики и интонации (В.А. Артемов, А.М. Богуш, Г.О. Винокур, Л.И. Скворцов).

Коммуникативный аспект речевой культуры включает в себя основные коммуникативные качества, уровень совершенства которых зависит от степени сформированности языковых навыков и речевых умений.

Под коммуникативными качествами следует понимать «совокупность таких качеств, которые оказывают наилучшее воздействие на адресата с учетом конкретной обстановки и в соответствии с поставленной задачей». К этим качествам отно-

сят «богатство (разнообразие) речи», а также ее чистоту, выразительность, ясность, точность и правильность [2, с. 65–66]. Таким образом, коммуникативные качества речи представляют собой реальные свойства ее содержательной или формальной стороны, которые определяют степень коммуникативного совершенства речевого высказывания. [4, с. 125].

Итак, главными коммуникативными качествами будем считать правильность, чистоту, точность, уместность и выразительность. Рассмотрим особенности каждого из них.

Правильность чаще всего определяют как соответствие речи коммуниканта орфоэпическим, грамматическим, орфографическим и стилистическим нормам современного литературного языка. Кроме того, в широком понимании данное коммуникативное качество включает в себя ясное изложение мысли говорящим и ее адекватное восприятие слушателем.

Чистота речи трактуется как отсутствие в ней чуждых литературному языку элементов, таких как варваризмы, жаргонизмы, вульгаризмы, диалектизмы, слова-паразиты и т. п. Чистота речи должна соблюдаться на всех уровнях языковой системы: на уровне орфоэпии, орфографии, лексики и грамматики.

Точность предполагает глубокое знание предмета речи и значений слов. С точки зрения Н.Д. Бабич, точность основывается на знании коммуникантом объективной действительности и его умении соотносить языковые знания с конкретной ситуацией.

Логичность зависит от степени владения говорящим приемами умственной деятельности. Принято различать логичность мышления и логичность речи. Первая предполагает наличие способности мыслить последовательно, находить причины явлений, выдвигать тезисы и обосновывать факты. Вторая основывается на способности коммуниканта оформлять речевое высказывание с помощью соответствующих языковых средств. При этом логичность предполагает смысловую взаимосвязь слов в речи, которая реализуется с помощью соответствующих лексико-грамматических и синтаксических средств.

Уместность предполагает «такой подбор и организацию средств языка, которые делают речь отвечающей целям и условиям общения» [3, с. 38]. Одним из главных условий построения уместной речи является знание стилистики. Стилиевая уместность предполагает уместность словоупотребления, употребления какой-либо синтаксической конструкции или оборота в зависимости

от языкового стиля. Как известно, каждый стиль характеризуется наличием специфических «стилеобразующих» элементов, немотивированное перенесение которых в другие условия считается нарушением уместности речи.

Выразительность – это способность структуры речевого высказывания поддерживать внимание и возбуждать интерес у слушателя или читателя. Выразительной считается такая речь, языковое наполнение и структура которой поддерживает внимание и обостряет интерес слушателя или читателя к сказанному или написанному. По мнению исследователей, выразительность создается условиями общения и системой языка.

Вышеназванные коммуникативные качества оказывают значительное влияние на процесс организации речевого поведения коммуникантов. В связи с этим нельзя не отметить их тесную взаимосвязь с так называемым принципом кооперативного сотрудничества, который был сформулирован П. Грайсом еще в середине прошлого века. Вышеназванный принцип основывается на взаимодействии четырех максим, регулирующих речевое поведение участников общения. Рассмотрим особенности данных максим с целью установления их влияния на развитие стилистической культуры.

Итак, существует четыре максимы, каждая из которых включает в себя один или более постулатов: максима полноты информации, максима качества информации, максима релевантности, максима манеры.

Детализируем суть каждой из вышеназванных максим.

Максима полноты информации связана с объемом информации, необходимой для той или иной ситуации общения. Согласно основному постулату данной максимы, высказывание должно содержать не меньше, но и не больше информации, чем этого требуют условия общения. Содержание данного постулата, с нашей точки зрения, соответствует коммуникативному качеству уместности речи.

Максима качества информации предполагает истинность продуцируемых высказываний. Данная максима включает в себя следующие

постулаты: не говори того, что считаешь ложным; не говори того, для чего у тебя нет достаточных оснований. Аналогичные требования к речи отражены в таких коммуникативных качествах, как точность и правильность.

Максима релевантности представляет собой требование придерживаться выбранной темы. Следует отметить, что данное требование находится в соответствии с логическим законом тождества, суть которого заключается в том, что «каждая мысль, которая приводится в речи, при повторении должна иметь одно и то же определенное, устойчивое содержание» [5, с. 121]. Отметим, что следование постулату данной максимы характерно для коммуникативных качеств точности и логичности речи.

Максима манеры «связана не с тем, что говорится, а <...> с тем, как говорится» [5, с. 142]. Предъявляемое к ней требование звучит так: «выражайся ясно». Последнее предполагает отсутствие двусмысленных выражений и чрезмерного многословия. Как следует из данного постулата, вышеназванная максима основана на сформированности коммуникативных качеств ясности, выразительности и чистоты речи.

Выводы. Таким образом, на основе всего вышесказанного можем заключить, что стилистическая культура представляет собой многогранное понятие. Находясь в тесной взаимосвязи с основными категориями стилистики, стилистическая культура включает в себя такие сложные умения, как способность соблюдать в процессе речевого взаимодействия требования определенного функционального стиля, а также способность усиливать эффективность речевого высказывания с помощью соответствующих выразительных фонетических, лексических и грамматических средств.

Кроме того, как показал анализ научной литературы, стилистическая культура представляет собой неотъемлемый компонент культуры речевого взаимодействия, являясь основой для развития основных коммуникативных качеств речи. Все это позволяет сделать вывод, что стилистическую культуру следует считать необходимым условием обучения будущих специалистов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов. 5-е изд., испр. и доп. М.: Флинта: Наука, 2002. 384 с.
2. Введенская Л.А. Культура речи. Ростов н/Д: Феникс, 2001. 448 с.
3. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: учебник для вузов / Под ред. проф. О.Я. Гойхмана. М.: ИНФРА-М, 1997. 272 с.
4. Зарецкая Е. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. 4-е изд. М.: Дело, 2002. 480 с.
5. Ключев Е.В. Речевая коммуникация: учеб. пособие для ун-тов и ин-тов. М.: Рипол Классик, 2002. 320 с.

МЕТОДИКА ОПИСУ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ В СУЧАСНИХ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

METHODS OF LITERARY CONCEPTS DESCRIPTION IN MODERN ANTHROPOLOGICAL RESEARCHES

Сидоренко І.А.,

здобувач ступеня доктора філософії
кафедри теорії та практики перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Стаття присвячена дослідженню поняття художнього концепту, з'ясована специфіка його наукового трактування. Розглядаються особливості художніх концептів, їх природа та засоби вираження. Установлено, що домінування тих чи інших авторських художніх концептів у складі концептуальної ідіосфери зумовлює особливості ідіостилу. Здійснений аналіз структури, наукових методів опису та моделювання художніх концептів. Визначена методика дослідження концептів художніх текстів із метою подальшого вивчення індивідуально-авторського стилю письменника.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, художній концепт, концептуальний аналіз, індивідуально-авторський художній концепт, концептуальна ідіосфера, ідіостиль.

Статья посвящена исследованию понятия художественного концепта и специфике его научной интерпретации. Рассматриваются особенности художественных концептов, их природа и средства выражения. Установлено, что доминирование тех или иных авторских концептов в составе концептуальной идиосферы предопределяет особенности идиостиля. Осуществлен анализ структуры, научных методов описания и моделирования художественных концептов. Определена методика исследования концептов художественных текстов с целью дальнейшего изучения индивидуально-авторского стиля писателя.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, художественный концепт, концептуальный анализ, индивидуально-авторский художественный концепт, концептуальная идиосфера, идиостиль.

Given article is devoted to the study of the notion of literary concept and its scientific interpretation. The features of literary concepts, their linguistic nature and means of verbalization are revealed. It is established that the predominance of certain author's concepts in the conceptual idiosphere determines the peculiarities of idiostyle. The analysis of literary concept structure as well as scientific methods of its description and modeling is considered. The methodology of linguistic research of the concepts in literary texts that makes it possible to explore the author's individual style is determined.

Key words: cognitive linguistics, literary concept, conceptual analysis, individual artistic concept, conceptual idiosphere, idiostyle.

Постановка проблеми. Одним із головних досягнень сучасного мовознавства є виділення та позначення мінімальної функціонально-мисленнєвої одиниці – концепту, у яку закладена інформація про особливості сприйняття оточуючої дійсності як окремою особистістю, так і всім народом, і абстрагування її від термінів «поняття» та «значення». Не менш важливим є усвідомлення того, що картину світу, у якій відображається інтерпретація людиною реальності, утворює система таких одиниць.

Поняття концепту знаходиться в центрі лінгвістичних досліджень когнітологічного напрямку. Мовознавцями запропоновані різноманітні трактування та визначення терміну «концепт», розроблені комплексні методики його дослідження та моделювання. Методи концептуального аналізу стали провідними у вивченні творів художньої літератури, адже, як влучно зауважила В. Кухаренко, художній текст може обійтися без сюжету й без теми, однак без концепту, що від-

повідає моральній, соціальній і естетичній ідеї, художній текст неможливий. Весь процес інтерпретації й осмислення твору зводиться до пошуків засобів вираження концепту, і яким би не був характер змістової інформації, автор завжди підпорядковує її вираженню головної ідеї, яка втілюється саме в концепті. Концептуальність художнього тексту є його визначальною категорією [10, с. 89].

Такої ж думки дотримується І. Гальперін, який також зазначає, що першою та найважливішою категорією художнього тексту є концептуальність. Крім того, науковець переконаний, що творче переосмислення концептуальної інформації відкриває індивідуально-авторське розуміння процесів, що відбуваються у світі, дає можливість осягнути уявний світ письменника [5, с. 38].

У зв'язку із цим Л. Брославська й І. Шевченко наголошують, що сприйняття явищ зовнішнього світу особистістю неминує має характер індивідуального знакового закріплення денотатив-

них сутностей, що є своєрідною трансформацією авторської концептуальної картини світу, яка є ментальним підґрунтям ідіостилю [3, с. 25].

У своєму дослідженні ми погоджуємося з вищезгаданими поглядами і вважаємо, що ідіостиль – це нерозривна єдність ментальних і мовних процесів, за допомогою яких можна зрозуміти художній задум письменника. А отже, будь-яке дослідження ідіостилистичних особливостей автора художнього твору буде неповним без урахування когнітивного аспекту.

Крім того, під час когнітивного вивчення специфіки ідіостилю важливим є застосування релевантної методики, яка дозволяє змодельовати та дослідити концептуальну ідіосферу автора, виявити та реконструювати провідні концепти його творів, установити їх смисловий об'єм, що стане ключем для розуміння індивідуально-авторського світосприйняття.

Під концептуальною ідіосферою (індивідуально-авторською концептосферою) ми розуміємо сукупність провідних (домінуючих) концептів певного автора, що визначає неповторність особистісного усвідомлення навколишньої дійсності та формує унікальний художній простір авторських творів.

Аналітичний огляд наукових досліджень ідіостилю крізь призму концептуального аналізу вказує на те, що наразі відсутня єдина методика вивчення авторського концепту. Дослідниками пропонуються різні підходи до вирішення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепти, особливості їх функціонування, структура та методика дослідження стали об'єктом ґрунтовних лінгвістичних розвідок багатьох як вітчизняних, так і закордонних науковців другої половини ХХ століття, а саме Н. Арутюнової (1998), С. Аскольдова-Алексєєва (1928), Н. Болотнової (2007), Г. Вежицької (1996), І. Голубовської (2002), П. Верт (1999), В. Карасик (2002), В. Красних (2003), У. Левелт (1993), Д. Лихачова (1993), П. Мацьків (2007), К. Пруст (2007), О. Селіванової (2000), Е. Семіно (2007), П. Стоквелл (2002), Ю. Степанова (1997), Л. Талмі (2000), Л. Траск (1999) К. Хейзен (2006). Проведений аналітичний огляд сучасного наукового доробку, присвяченого вивченню вищезгаданого поняття, указує на те, що за останні роки інтерес до цієї проблеми тільки зростає. Так, поняття концепту розглядається в наукових працях таких вітчизняних дослідників, як Л. Брославська (2016), О. Дойчик (2012), Ж. Буць (2016), Г. Єфимчук (2018), О. Кагановська (2013),

С. Крацило (2016), О. Мазєпова (2013), В. Ніконова (2012), Г. Передерій (2010), Л. Шевченко (2016), Л. Ясногурська (2018). Серед закордонних мовознавців, що звертаються до питання концептуалізації явищ мовної дійсності, виділяємо Т. Васильєву (2012), В. Еванс (2009), Р. Лангакер (2009), В. Маслову (2011), Л. Петрову (2011), І. Стерніна (2016), І. Тарасову (2010).

Постановка завдання. Метою розвідки є опис сучасних методів дослідження художніх концептів, представлених у роботах вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, визначення найбільш релевантних для моделювання індивідуально-авторського концепту як складової частини ідіостилю письменника. Предметом статті є сучасні методики дослідження концептів і концептосфери в художніх текстах; об'єктом – особливості їх застосування під час вивчення ідіостилю автора на матеріалі художньої літератури.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям для сучасної наукової інтерпретації поняття концепту стали роботи Р. Джакендорфа (1990), де вчений оперував поняттями концепту об'єкта та його частин, концепту дії, часу, ознаки, що ставило виділені ним концепти в певну відповідність до частин мови. Поштовхом для подальших досліджень у цьому напрямі стали розвідки Д. Лихачова, який розглядав концепти як особливі ментальні утворення, ментальні образи, які виникають у результаті зіткнення словникового значення слова з особистим досвідом людини та її свідомістю. Дослідник переконував, що концепт існує не для самого слова, а для кожного основного (словникового) значення окремо [7, с. 26].

Загалом наявні лінгвістичні підходи до вивчення концептів зводяться до розмежування між лінгвокультурологією та лінгвокогнітивістикою. У межах лінгвокультурології концепт розглядається передусім у якості феномена культури. Так, І. Голубовська визначає концепт як ментальну одиницю знання про світ, яка має складну гетерогенну структуру і є культурно детермінованою [7, с. 54]. Представники лінгвокогнітивного напрямку вважають, що концепт виступає «згустком» мовної інформації, семантичною структурою символічної одиниці [20, с. 10], інформаційно-когнітивною структурою свідомості, чий зв'язки з мовою підпорядковані механізмам взаємодії кодових переходів вербального та концептуального у свідомості людини [17, с. 195].

Сукупність концептів, яка утворює модус світосприйняття певного етносу, визначається як концептосфера. У структурі концептосфери можна виділити ядро (універсальні для людства

знання) і периферію (національно зумовлені знання). Носієм концептосфери виступає національна мова [7, с. 54].

Аналітичний огляд наукових джерел дозволив зробити висновок про те, що одним із найбільш дискусійних питань серед науковців залишається проблема класифікації концептів. Незважаючи на те, що спроби створити загальну типологію та систематизувати концепти є досить численними, наразі відсутня єдина класифікація, на яку можна було б спиратися. Попри це можемо виділити такі аспекти, на яких базується розподіл концептів у провідних наукових дослідженнях:

- 1) вербальний (А. Бабушкін, А. Вежбицька, Р. Джекендофф, В. Еванс, В. Маслова, Р. Лангакер, П. Мацьків);
- 2) суб'єктивний (О. Селіванова, Г. Слишкін);
- 3) смисловий (В. Іващенко, В. Ніконова);
- 4) когнітивний (С. Аскольдов, С. Воркачов, З. Попова, А. Приходько, Ю. Степанов, Л. Талмі);
- 5) поняттєвий (М. Піменова).

Наукове трактування структури концепту також є неоднозначним. Одні дослідники наголошують на недоцільності стратифікації концепту, інші обстоюють твердження про його структурованість, водночас наполягаючи на нечіткому характері цієї структури, її розмитості. Це пов'язано з динамічним функціонуванням поняття: воно постійно актуалізує різноманітні свої аспекти, зближується, накладається чи співіснує поряд із іншими такими ж одиницями. Концепт – це цілісна одиниця, утворена тісним переплетенням різних за своїм змістом елементів, що отримують різне теоретичне обґрунтування [14, с. 246].

Більшість учених усе ж одноставні в тому, що концепт складається з ядра та периферії, включаючи в себе понятійну складову частину (вербальний аспект), перцептивно-образну складову частину (когнітивний аспект) і ціннісну складову частину (суб'єктивний аспект). Ядро – це словникові значення тієї чи іншої лексеми, яка є іменем концепту; периферія – суб'єктивний досвід, різноманітні прагматичні складові частини ядерної лексеми [12, с. 261]. Отже, ядро концепту становлять загальноприйняті поняття, а периферія містить відбиток того, що внесла культура, традиції, індивідуальне світосприйняття.

Цікавим, на нашу думку, є твердження М. Полюжина про те, що ядром концепту є чуттєво-наочний образ. Він формується на основі особистісного досвіду, є гранично конкретним і виконує функцію кодування. Навколо ядра групуються базові пласти, у яких ознаки розміщуються

від менш до більш абстрактних. На периферії розміщується «інтерпретаційне поле», яке охоплює оцінки різних ознак концепту [16, с. 219].

Розмірковуючи про будову концепту, дослідник виділяє три структурних типи концептів: 1) однорівневі (базовий пласт); 2) багаторівневі (декілька когнітивних пластів, різні за рівнями абстрактності, що послідовно нашаровуються на базовий пласт); сегментні (базовий чуттєвий пласт, оточений декількома рівноправними за ступенем абстракції сегментами) [16, с. 220].

Незважаючи на численність і розбіжність наукових поглядів щодо типології концептів, усі дослідники одноставні в розрізненні художніх і нехудожніх концептів.

Термін «художній концепт» уведений С. Аскольдовим-Алексєєвим у 1928 р. Дослідник розглядає художній концепт як базову одиницю індивідуально-авторської свідомості, у якій відзеркалено результат інтерпретації світу письменником. Як зазначає В. Ніконова, художні концепти відрізняються від нехудожніх у плані змісту й у плані вираження, за структурою й за обсягом. Інформативна насиченість визначає їхню багатомірну й багатокомпонентну структуру, яка включає предметно-почуттєвий, образно-асоціативний і смисловий шари. У предметно-почуттєвому шарі структуровано інформацію денотативного характеру, базові знання про абстрактні феномени. В образно-асоціативному шарі репрезентовано авторські асоціації, через які розкривається специфіка світобачення, міститься інформація конотативного типу. Смисловий шар формує інформація асоціативного змісту: асоціації, породжені індивідуально-авторськими смислами [13, с. 11–13].

Особливості художнього концепту Л. Губа визначає так: вони індивідуалістичні, особистісні, розмиті й складні психологічно; це комплекс уявлень, почуттів, емоцій, вольових проявів, що виникають на основі художньої асоціативності. Чим більший культурний і емоційний досвід письменника, тим глибші й просторіші його концепти [6, с. 617–618].

Базуючись на дослідженнях О. Сергєєвої (2006), дослідниця пропонує класифікацію художніх концептів на основі співвідношення оригінальності (індивідуальності змісту):

1) загальнохудожні концепти (архетипи та прототипи) – ментальні конструкти, зміст і експліканти яких повністю або частково збігаються в багатьох художніх текстах різних авторів із номінаціями та змістом концептів-універсалій;

2) авторські концепти (ідіотипи), номінації яких можуть збігатися з номінаціями концептів-

універсалий, проте змістове наповнення індивідуально-авторських концептів не збігається зі змістом відповідних концептів-універсалий. Зміст і вербалізація цих концептів характерні для творчості лише одного автора;

3) індивідуально-авторські концепти (кено-типи) – абсолютно оригінальні, естетичні конструкти, яких не існує в мовній картині світу середнього носія мови, а номінації та зміст не мають аналогів серед концептів-універсалий. Ці концепти є авторськими неологізмами [6, с. 618].

Подібний розподіл (архетипні, стереотипні, ідіотипні та кенотипні словесні образи) знаходимо й у дослідженнях Л. Белехової (2008–2011).

Проведений аналітичний огляд наукових досліджень, присвячених методиці вивчення художніх концептів, дозволив нам зробити висновок про те, що підґрунтям для моделювання останніх найчастіше стає поетико-когнітивний і семантико-когнітивний аналіз.

Поетико-когнітивний підхід до аналізу художньої семантики, зосереджений на з'ясуванні закономірностей концептуалізації художнього світу, визначенні принципів реконструкції світорозуміння автора й експлікації концептуального змісту твору, є основою розвідок В. Ніконової [13, с. 13].

Методику семантико-когнітивного аналізу, яка акцентує динамічний характер текстових концептів художнього твору й визначає поетапний розгляд текстових концептів на трьох рівнях (семантичному, метасеміотичному та метаметасеміотичному), застосовує О. Кагановська [8, с. 23–24].

С. Краціло пропонує власний алгоритм дослідження художнього концепту: 1) визначення головного вербалізатора й основного способу прямої номінації; 2) етимологічний аналіз, дефініційний аналіз (дослідження словникових визначень) і компонентний аналіз, який застосовано для опису структурної впорядкованості значення лексем імені концепту з метою виявлення домінантних сем і системних відношень усередині концепту; 3) аналіз синонімів ключового слова, які вербалізують концепт, що дає змогу виявити його диференційні атрибути; 4) дослідження фразеологізмів і паремій, що представляють образний і ціннісний компоненти [9, с. 53].

Проаналізувавши науковий доробок, присвячений особливостям дослідження художнього концепту, можемо підсумувати, що концептуальний аналіз художнього твору передбачає дослідження втілення концепту на різних рівнях тексту: тематичному, сюжетно-композиційному, емотивно-образ-

ному. Вербалізація й експлікація змісту концепту відбувається на всіх мовних рівнях: лексемами й фразеосполученнями, різноманітними стилістичними й мовновиражальними засобами, структурними й позиціональними схемами речень (синтаксичні концепти), текстом чи групою текстів. Невербалізовані концепти виступають у вигляді лакуни. Їх представляють у вигляді схеми, фрейму, сценарію.

Методика дослідження художніх концептів із метою з'ясування ідіостилістичних особливостей того чи іншого автора має свою специфіку. Ідіостиль розглядається крізь систему концептуальних моделей у напрямку від когнітивних феноменів до їхньої мовної реалізації та виділення індивідуально-авторської концептосфери [3, с. 23].

У дослідженні Л. Брославської й І Шевченко представлена програма аналізу когнітивної ідіосфери автора твору як послідовне вирішення низки завдань: із залученням даних аналізу ідіолекту й ідіодискурсу письменника, установленням домінантних авторських художніх концептів у складі концептуальної ідіосфери та визначенням специфіки конфігурації таких концептів; виокремлення провідних рис ідіостилу (когнітивного стилю) як єдності мовних, стилістичних і ментальних домінант [3, с. 25–26].

Т. Васильєва пропонує встановити ключове слово – репрезентант концепту в художньому творі. Наступним етапом дослідження є визначення словникового значення ключового слова-репрезентанта і його смислового наповнення, що трактується залежно від художнього контексту, індивідуально-авторського наповнення слова. Розгляд художнього концепту включає в себе аналіз його асоціативних зв'язків, асоціативно-семантичного поля змісту концепту й особливостей його репрезентації у творі. Подальший аналіз спрямований від вивчення мовних засобів репрезентації концепту до розуміння його індивідуального змісту. На заключному етапі характеризуються зв'язки концепту з іншими ключовими константами художньої концептосфери автора, визначається місце концепту в художній картині світу письменника [4, с. 53–54].

На лексико-семантичному та мовленнєвому рівнях крізь призму мовленнєвих жанрів і мовленнєвих актів виведений концепт, притаманний художній картині світу Т. Вільямса, у дисертаційному дослідженні О. Байоль. У результаті лексико-семантичного аналізу дослідниця виявляє ядерні та периферійні номінації концепту, вивчає їх контекстуальне оточення на граматичному та лексико-семантичному рівні, що дозволяє виді-

лити конотативні значення, які віддзеркалюють світосприйняття автора [1, с. 10].

Висновки. Концептуалізація світу в художньому тексті, з одного боку, відображає загальноприйняті реалії буття, а з іншого – унікальні, інколи уявні ідеї – особливий індивідуально-авторський спосіб інтерпретації навколишньої дійсності.

Сучасні дослідження художньої літератури, що проводяться в когнітивному руслі крізь призму антропоцентричної парадигми, спрямовані на розкриття особливостей картини світу письменника, розуміння всієї глибини та неповторності авторської художньої майстерності. Центральною категорією таких досліджень виступає художній концепт, який розглядається як одиниця авторської художньої свідомості, що відображає індивідуальне осмислення й образне уявлення сутності явищ навколишнього світу. Художній концепт реалізує своє смислове значення в семантико-асоціативному контексті літературного твору.

Услід за Л. Брославською й І. Шевченко вважаємо, що домінуючі індивідуально-авторські

концепти формують концептуальну ідіосферу автора, яка є невід'ємною складовою частиною ідіостилу.

Художній концепт має цілісну, але багаторівневу структуру: ядро (понятійний рівень) і периферію, пласти якої включають перцептивно-образний, асоціативний і оцінно-ціннісний рівні. Тому методика дослідження художніх концептів включає в себе виявлення домінуючих номінацій концептів на всіх рівнях, моделювання цих номінацій за допомогою вербальних і невербальних засобів на основі лексико-семантичного аналізу, визначення семантичного потенціалу ядерних і периферійних номінацій концептів із метою реконструкції авторської концептуальної ідіосфери.

У своєму дослідженні ми виділяємо методики, запропоновані О. Байоль, Т. Васильєвою, В. Ніконовою, вважаємо їх найбільш релевантними для дослідження авторського художнього концепту. Перспективою дослідження вважаємо виявлення й аналіз провідних концептів творів представників жанру американської драми на основі представлених методик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байоль О. Драматургічний дискурс Теннессі Вільямса: комунікативно-когнітивний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2008. 21 с.
2. Брославська Л. Об'єктивація американського лінгвокультурного концепту Війна в ідіодискурсі Ернеста Хемінгуея: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2016. 221 с.
3. Брославська Л., Шевченко І. Ідіостиль і концептуальна ідіосфера автора у художньому дискурсі. Вісник ХНУ. Дискурсологія: семантика і прагматика. № 1003. 2012. С. 22–27.
4. Васильєва Т. Литературоведческий подход к изучению художественного концепта. Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2012. № 7(18). С. 51–54.
5. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования / Отв. ред. Г. Степанов. Москва: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2009. 144 с.
6. Губа Л. Художній концепт як репрезентант поетичної мовної свідомості. Молодий вчений. Філологічні науки. 2018. № 3(55). С. 616–619.
7. Голубовська І., Корольов І. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: курс лекцій. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. 223 с.
8. Кагановська О. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.05. Київ, 2003. 33 с.
9. Крацило С. Профілізація концепту MARRIAGE в англійській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2016. 2016 с.
10. Кухаренко В. Інтерпретація тексту: підруч. для студ. старш. курсів філол. спец. Вінниця: Нова книга, 2004. 261 с.
11. Мацьків П. Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять. Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2017. № 7. С. 115–118.
12. Мазєпова О. Дослідження концептів та концептосфери на матеріалі східних мов. Studia Linguistica. 2011. № 5. С. 259–265.
13. Ніконова В. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2008. 34 с.
14. Огар А. Суперечливі аспекти поняття «концепт». Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія». 2013. № 32. С. 242–252.

15. Передерій Г. Концептуальний простір англомовної поетичної драми ХХ століття: жанрово-силістичний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2010. 23 с.
16. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. 2015. № 4. С. 212–222.
17. Селіванова О. Концептуальний аналіз: проблеми та принципи. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». 2006. № 4. С. 194–197.
18. Четова Н. Особливості ідентифікації художніх концептів уявного у фентезійній картині світу творів Дж. Толкіна. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Філологія. 2013. № 38. С. 134–136.
19. Шевченко Л. Методика концептуальних досліджень. Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2012. № 9. С. 52–56.
20. *New directions in cognitive linguistics* / ed. by V. Evans, S. Pourcel. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company, 2009. 520 p.

РОЗДІЛ 6 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'342.2'42:32

КОРЕЛЯЦІЯ ЛІНГВАЛЬНИХ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИХ ЧИННИКІВ У СТВОРЕННІ ОБРАЗУ БРИТАНСЬКОГО ПОЛІТИКА

CORRELATION OF LINGUAL AND EXTRALINGUAL FACTORS IN IMAGE CREATION OF BRITISH POLITICIAN

Бондаренко А.С.,

*студент**Сумського державного університету*

Куліш В.С.,

*кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри германської філології**Сумського державного університету*

У статті досліджено питання кореляції лінгвальних та екстралінгвальних чинників у створенні образів британських політиків. Увага фокусується на аналізі стратегій і тактик, які в синтезі з лексичними особливостями мови ЗМІ та імпліцитними елементами образу політичного лідера здійснюють вплив на свідомість громадян. За основу дослідження був взятий дискурс британських ЗМІ. Основна увага приділяється методам роботи ЗМІ у створенні іміджу політичного діяча та шляхам мас-медіа в досягненні задуманого. Також у статті детально проаналізовано питання про те, що саме в образі політичного лідера впливає на рішення виборців.

Ключові слова: лінгвальні та екстралінгвальні чинники, політичний дискурс, стратегія, тактика, образ політичного лідера, фактори впливу.

В статье исследован вопрос корреляции лингвальных, а также экстралингвальных факторов в создании образов британских политиков. Также проанализированы стратегии и тактики, которые благодаря синтезу СМИ и правильно созданного образа политического лидера помогают влиять на сознание граждан. За основу исследования был взят дискурс британских СМИ. Основной акцент сделан на методы работы СМИ во время создания имиджа политического деятеля и пути массмедиа в достижении задуманного. Также в статье детально проанализирован вопрос о том, что именно в образе политического лидера влияет на выбор избирателей.

Ключевые слова: лингвальные и экстралингвальные факторы, политический дискурс, стратегия, тактика, образ политического лидера, факторы влияния.

The article deals with the question of correlation of lingual and extralingual factors in the image creation of British politician. The main strategies and tactics were also analyzed. They help to affect citizen's consciousness according to the synthesis of mass media and accurately created image of political leader. The basis of the work is British mass media discourse. An emphasis of the article was made on mass media methods in creation of public image of politician and their ways in achieving the goal. In the article was also investigated a question about politicians features that affect voters the most.

Key words: lingual and extralingual factors, political discourse, strategy, tactic, image of political leader, influence factors.

Постановка проблеми. Більшість усвідомлює той факт, що тісна співпраця політичних лідерів та засобів масової інформації (далі – ЗМІ) створюють потужний вплив на свідомість людей. Оскільки ЗМІ визнано четвертою владою, в суспільстві все ще існує стереотип, що вони завжди неупереджено та чесно висловлюють свої думки та погляди на певні події, які трапляються щодня. Та коли мова йде про події, пов'язані з життям держави та нації в цілому, то варто зазначити, що основна місія ЗМІ перетворюється на створення іміджу

лідера (-ів). Результатом цієї взаємодії (політики та ЗМІ) зазвичай стає посилений вплив на формування думок у суспільства, а це вже призводить до отримання політичними лідерами запланованого результату. Отже, актуальність цього дослідження зумовлена впливовою функцією ЗМІ, яка можлива лише за умови створення ретельно продуманих образів політичних лідерів, та необхідністю системного підходу до його аналізу.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження є лінгвальні та екстралінгвальні одиниці, що ство-

рюють образ британського політика, тоді як предметом є політичний дискурс ЗМІ Великобританії в період виходу країни з рядів ЄС. Під час аналізу британського дискурсу ЗМІ було виявлено, що тамтешній уряд прагне правильності та принципності в здійсненні політики, це стосується як характеру, так і методів впровадження, саме через це він має потужний вплив на світовій арені. Метою статті є дослідження питання впливу чітко створеного образу політичного лідера на свідомість громадськості в процесі виборів.

Основною темою дискурсу ЗМІ, орієнтованого на політику, є різні політичні ситуації, тобто це вимагає від адресанта такої організації мовленнєвої поведінки, яка б гарантувала привернення уваги громадян суспільства до власної персони та вселяла б їм впевненість у правильності своїх дій та оцінок певних ситуацій. У цій сфері спілкування йде постійна напружена боротьба за отримання та розподілення влади, де суб'єкти діляться на «своїх» та «чужих», а от мовленнєва поведінка зазвичай підпорядкована певній стратегії, загальний зміст якої зводиться до таких елементів: ствердження, схвалення або критики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Британські ЗМІ тісно співпрацюють з урядом, як і в багатьох інших країнах, але основна відмінність полягає в тому, що їхня політика спрямована на захист власних національних інтересів. Ця обставина пояснюється ще й тим, що провідні ЗМІ Великобританії є невід'ємним складником світових ЗМІ [3, с. 97].

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб детально прослідкувати вплив ЗМІ на думки громадськості, стратегії, які вони при цьому використовують, а також що саме створює образ політика, зупинимось на одній з нещодавніх подій, яка, безсумнівно, вплинула на хід світової історії, мова йде про *Brexit*. Це слово – умовне позначення процесу виходу Великобританії зі складу ЄС, що представляє собою злиття слів *Britain* та *exit*, до речі, тим самим способом був названий можливий вихід Греції з ЄС – *Grexit*. Для подальшого розуміння ситуації варто нагадати, що майбутнє Британії мало вирішитися 23 червня 2016 року на референдумі – вибори, в яких кожен, хто досягнув зазначеного віку, міг прийняти власне рішення та проголосувати «за» чи «проти» виходу країни зі складу Європейського Союзу (за вихід проголосували майже 52% із 30 мільйонів громадян, які взяли участь у референдумі). Навіть у день голосування на референдумі прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон та лідер євроскептиків Найджел Фарадж намагалися вплинути на

рішення співвітчизників із приводу членства країни в Євросоюзі.

Очевидним є той факт, що для того, щоб певний політик викликав довіру громадян чи, навпаки, відштовхував їх від себе, для нього складається певний імідж. Варто зазначити, що тут мова йде не про зовнішній вигляд, а саме про лінгвальні та екстралінгвальні чинники, які складають певний образ. Тобто проаналізувавши промови політиків, зосередившись на словах, а також мовленнєвих зворотах, які вони вживають, можна вже зробити певні висновки. Якщо до цього додати огляд манери жестикулювання, темп мовлення, навіть паузи в промовах, то можна отримати повний образ політичного лідера.

Вербаліка (лінгвальний чинник) – це один із розділів людського спілкування, який відповідає за передачу інформації за допомогою голосу. А от слова та фрази навколо нас та вміння правильно маніпулювати ними, складаючи в речення, щоб максимально зрозуміло пояснити свою думку, називають ораторським мистецтвом, яким, до речі, всі політики володіють бездоганно. Варто відзначити, що не менш важливим для спілкування є невербальний метод (екстралінгвальний чинник) – це те, що позначає мову тіла та жестів. До екстралінгвальних чинників також відносять паравербаліку, тобто інтонацію та тембр мовця. За рахунок використання синтезу паравербаліки та невербаліки можна влучно впливати на будь-кого, але якщо говорити виключно про націю, то такий вплив зазвичай здійснюється політичними діями на народ. Більшу частину емоційної інформації люди отримують саме за допомогою попередньо зазначених каналів спілкування, але важливий момент у тому, що без вербаліки ці способи в принципі неможливі. Ми постійно робимо висновки про те, як нас сприймає співбесідник, що думає про це, та які емоції виникають у його голові, орієнтуючись на вираз його обличчя. Але, насправді, це не найкращий спосіб зробити висновки про дійсний емоційний стан людини.

Повернувшись до політичного дискурсу, варто зупинитися на декількох особливостях, на які звертають увагу психологи. Отже, спеціалісти стверджують, що коли ми голосуємо за певного кандидата, ми впевнені, що нами керують лише раціональні мотиви. Насправді ж, все виглядає зовсім по-іншому, і на наш вибір майже не впливає логіка. Саме тут над нами беруть верх наші емоції, захоплення або відраза до створених образів політичних лідерів. Іншими словами, логіка, звичайно, присутня, але раціональною її назвати надзвичайно складно, скоріше, це вимушена

думка, яку нам нав'язали в процесі передвиборної агітації, іноді вона спирається на наші попередні фонові знання. Щоразу ми витрачаємо час на те, щоб абстрагуватися від агітації, розібратися з програмами кандидатів та їхніми ідеологіями, і ось ми беремо бюлетень до рук і робимо правильний вибір. То правильний чи «потрібний» комусь? Насправді, питання риторичне.

Звичайно, соціальна політика, освіта та інші галузі мають вагомe значення, але на виборців також може впливати те, як кожен із них по-різному реагує на погану погоду, невтішні результати спортивних змагань та інше. Давно відомо, що наші свідомі рішення знаходяться під впливом підсвідомих процесів мислення, емоцій та упереджень. Так, професор політології зі Стенфордського університету Джон Кросник стверджував, що 50 років досліджень в області психології довели, що, не дивлячись на те, що мозок людини складається з двох частин, процес прийняття рішень все ж таки залишається підсвідомим [2, с. 145]. Це твердження підкреслює думку про те, що ми, незважаючи на теледебати й навіть приділяючи увагу словам кандидатів, все одно потрапляємо під вплив зовсім інших чинників. Так, наприклад, під час референдуму у Великобританії з приводу Brexit досить вагомим було питання віку. Більшість людей, які проголосували за вихід Британії з рядів ЄС, – це старше покоління (після 50 років), молодша частина виборців мала протилежну думку щодо цього питання або взагалі не брала участі в референдумі. Останній факт ще раз підкреслює низький рівень політичної свідомості сучасного суспільства, і те, що на цей фактор мало впливає країна, – це універсальна для всіх проблема сьогодні.

Далі підемо від протилежного, оскільки серед спеціалістів закріпилася ще одна думка. Так, професор психології університету Торонто Йюель Інбар підкреслює те, що існує щось, що викликає в нас відчуття відрази, а це у свою чергу часто керує нами під час прийняття рішень. Щоб довести цю думку, разом зі своїми студентами він провів певний експеримент. Для початку він запропонував уявити, що ваш друг змінює спідню білизну один раз на тиждень, тепер по шкалі від 1 до 10 вирішіть для себе, наскільки вам стало огидно. Після обговорення цього питання професор одразу ж запитав студентів про їхні політичні погляди, в ході чого було виявлено, що ті, хто надто сприймає все близько до серця, мають більш консервативні погляди. На його думку, спільне між моральними та політичними поглядами з'явилося ще в доісторичні часи, тобто ще

тоді, маючи страх підхопити якусь хворобу, люди розробили певні правила у спілкуванні, а згодом спеціалісти створили термін для позначення цього явища – поведінкова імунна система. Також валідним є те, що політичні погляди взагалі непростійні, адже можуть змінюватися навіть залежно від самопочуття людини в певний момент. Це не виключає думки про те, що під час референдуму у Великобританії люди, які на той момент були хворі або просто недобре почували себе, голосували за більш привабливого кандидата. Тобто їхнє рішення «за» чи «проти» євроінтеграції напряму залежало від особистих уподобань до політичних лідерів, які на той момент очолювали свої думки. Іншими словами, ті, кого приваблював Девід Кемерон як особистість, голосували «за» євроінтеграцію, а ті, кому подобався Найджел Фарадж, голосували «проти» ЄС.

Продовжуючи думку про вплив поведінкової імунної системи на прийняття рішень, варто згадати про висновки професора Інбара про те, що погляди, що сформовані під впливом поведінкової імунної системи, зазвичай соціально-консервативні. Тобто вони викликають небажання контактувати з чимось незнайомим та досі не зовсім зрозумілим. А от відразу – зовсім інша емоція, яку можна трактувати як застереження від поки ще невідомих людині дій, оскільки існує припущення, що це може їй нашкодити. Синтез політичної агітації, ЗМІ та спроб викликати асоціації у громадян призводить до зовсім різних результатів, зазвичай неочікуваних для самих же громадян.

Створення певного образу політика – найпотужніший важіль впливу на людську свідомість, це вже очевидний факт. Але варто також зазначити, що ЗМІ вмело оперують фактами для того, щоб залишити потрібне враження про окремих персон у головах громадян. Тут уже беруться до уваги не лише манера спілкування та жестикулювання окремих особистостей, а й стратегії та тактики, до яких вони вдаються у своїх власних висловлюваннях. Більше того, часто саме ЗМІ настільки влучно корегують промови політиків, наприклад, беручи фрази з контекстів, що це повністю змінює сенс сказаного та, відповідно, ставлення до цієї людини загалом. Для того, щоб створити образ політика, ЗМІ часто використовують стратегію дискредитації, основна мета якої – підірвати довіру до певного об'єкта, і це потрібно для зменшення його авторитету. Цей метод є досить дієвим, якщо аналізувати роботу ЗМІ загалом, адже для того, щоб створити позитивний образ одного політика, неможливо придумати нічого краще, ніж розкри-

тикувати та вказати на помилки іншого. Тобто ненав'язливо виставляючи опонента в негативному світлі, можна неабияким чином самому затвердитися як позитивний образ. Така стратегія втілюється за рахунок декількох мовних тактик: непрямі образи, звинувачення, озвучування ряду негативних подій та фактів стосовно опонента. Такі вербальні засоби, як метафори з негативним підтекстом, іронія та сарказм, неабияким чином сприяють цьому [1, с. 145].

Звинувачення може бути направлене на конкретного політика або ж на політичну партію в цілому, це не так важливо, навпаки, головним є те, що це супроводжується акцентуванням на думці адресата, чії дії призвели до негативного результату, напр.: слова Жана Юнкера (президента Єврокомісії) *Those who have contributed to the situation in the UK have resigned – Johnson, Farage and others. They are as it were retro-nationalists, they are not patriots. Patriots don't resign when things get difficult; they stay* [4]. Але варто зазначити, що цей приклад демонструє не лише звинувачення, яке є акцентом негативних наслідків, а вже пряму образу, яка здійснюється за допомогою навішування ярлика, *e.g.: they are not patriots*.

Трапляється й таке, що невмілий підхід до створення образу призводить до зовсім іншого ефекту, аніж очікувався. Так, прорахунки у використанні методу критики в бік опонента обернулися крахом для прем'єр-міністра Бельгії Гая Верхофштадта. У своїй промові він назвав Британію *щурми, які першими покидають корабель*, *e.g.: Brexiters remind me of rats leaving the sinking ship, what are you waiting for – the next referendum in France, in Italy maybe* [7]. Суть прорахунку полягає в тому, що критикуючи Великобританію, він тим самим дискредитує ЄС, натякаючи, що там є проблеми, адже завдяки фоновим знанням ми розуміємо, що щури покидають першими той корабель, який починає тонути.

Вдало створені образи лідерів Брекситу Девіда Кемерона та Найджела Фараджа також посприяли тому, що навіть у день референдуму вони робили все можливе, щоб якимось чином посприяти досягненню очікуваного результату,

настільки вдало в них виходило жонглювати висловлюваннями, а як наслідок, і свідомістю народу. Цього разу дійство відбувалося у популярній соціальній мережі Твіттер. Кемерон на своїй сторінці написав, *e.g.: Vote remain – so that our children and grandchildren have brighter future* [6]. Закликаючи виборців голосувати за те, щоб залишитися заради забезпечення онукам світлого майбутнього – це вже не безособові звинувачення когось, а конкретне керівництво до дії. Методи Фараджу в цьому випадку нічим не відрізнялися, лише сенс був протилежним, *e.g.: Let's get our country back* [6]. Підкріпивши хештегом День Незалежності, лідер опозиції закликав повернути країну британцям.

Не лише словами, а й діями, точніше позуваннями, політичні лідери доводять свої позиції та наміри. Так, Девід Кемерон, даючи інтерв'ю студії Sky News, навіть своєю позою підкреслював свою могутність та рішучість – його ноги були широко розставлені. Хоча, як виявилось потім, насправді він виглядав зовсім по-іншому, тобто це не натякало глядачам на його рішучість, загалом це не означало нічого, тому бажаного ефекту не було досягнуто. При цьому на запитання про імміграцію він не давав точної відповіді, а навпаки, вдавався до зайвого приводу зачепити опонента Фараджа, мовляв: «своїми діями він прагне принести в жертву робочі місця, а значить і можливість працевлаштування громадян» [5]. Це ще один яскравий приклад того, як іноді, вдаючись до образ інших, можна підтвердити припущення про власну невпевненість.

Висновки. Отже, завдяки ЗМІ та впливу на свідомість громадськості політики реалізують свої програми та плани. Звичайно, в кожного з нас є власні думки та упередження з приводу політики та партій, але за допомогою влучно складених образів політичних лідерів та кампаній, які вони вміло впроваджують, інші наші переконання швидко нівелюються. Іншої думки можуть бути лише ті, хто незаангажований новинами та тією інформацією, яка надходить до нас від різних джерел ЗМІ, але, на жаль, можна бути впевненими, що в сучасних реаліях таких людей практично не існує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шайкевич А.Я. Введение в лингвистику: учеб. пособ. для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. Москва, 2005. 393 с.
2. Krosnick J. Questionnaire design for attitude measurement in social and psychological research. Stanford, 2005. 288 с.
3. Palmgreen P. Mass media use and political knowledge. Data base ERIC Institute of education sciences. URL: <http://eric.ed.gov/?id=ED173782> (дата звернення: 06.12.2018).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

4. Rankin J. EU referendum and Brexit. The Guardian. London, 2016. URL: [https://www.theguardian.com/politics/2016/jul/05/nigel-farage-and-boris-johnson-are-unpatriotic-quitters-says-juncker](https://www.theguardian.com/politics/2016/jul/05/nigel Farage-and-boris-johnson-are-unpatriotic-quitters-says-juncker) (дата звернення: 05.06.2016).
5. Coles M., Kirk A., Krol C. How did different demographic groups vote in the EU referendum. The Telegraph. London, 2016. URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/23/leave-or-remain-eu-referendum-results-and-live-maps/> (дата звернення: 01.07.2016).
6. Twitter. URL: https://twitter.com/David_Cameron/status/745870103397404672 (дата звернення: 06.12.2018).
7. Pie J. Thoughts about Brexit. Question more. London, 2016. URL: <https://www.rt.com/uk/349571-juncker-farage-boris-brexit/> (дата звернення: 05.07.2016).

UDC 81'373.46=030.111=161.2

**THE SPECIFIC NATURE OF THE TERMS DESCRIBING TERRORISM
AND MECHANISMS OF THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN**

**ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ, ЩО ОПИСУЮТЬ ТЕРОРИЗМ,
ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ**

Honcharenko E.P.,

*Doctor of Philology, Professor,
Head of the Foreign Languages Department for Humanities,
Oles Honchar Dnipro National University*

The topic of “counterterrorism” remains one of the most controversial in the modern world. The specific nature of the terminology of texts reporting terrorism in the modern English language and mechanisms of their translation into the Ukrainian language are analysed in this paper. Carefully selected terms are systematized and presented according to their thematic subgroups, semantic, morphological and structural classifications, and the types of translation transformations. This study contributes to the understanding of terrorism phenomenon, and proposes the ways of how to translate the terms describing terrorism and their derivatives into Ukrainian.

Key words: term, terrorism, types of terrorism, semantic, morphological and structural classifications, translation transformations.

«Боротьба з тероризмом» – тема, яка залишається однією з найбільш дискусійних у сучасному світі. У статті аналізуються особливості термінології текстів про тероризм у сучасній англійській мові та механізми їх перекладу українською мовою. Ретельно відібрані терміни систематизовано і представлено за тематичними підгрупами, семантичною, морфологічною та структурною класифікаціями, а також за типами перекладацьких трансформацій.

Ключові слова: термін, тероризм, типи тероризму, семантична, морфологічна та структурна класифікації, перекладацькі трансформації.

«Борьба с терроризмом» – тема, которая является одной из наиболее дискуссионных в современном мире. В статье анализируются особенности терминологии текстов о терроризме в современном английском языке и механизмы их перевода на украинский язык. Тщательно отобранные термины систематизированы и представлены по тематическим подгруппам, семантической, морфологической и структурной классификации, а также по типам переводческих трансформаций.

Ключевые слова: термин, терроризм, типы терроризма, семантическая, морфологическая и структурная классификация, переводческие трансформации.

Introduction. The September 11, 2001 attacks opened up a new era in the history of our planet, the era marked by the significant escalation of terror and severe challenges to humanity. Not so much time has passed since then; yet serious losses are felt not only in number of victims, but in the sphere of ideological miscalculations as well. “The attacks killed 2,996 people, injured over 6,000 others... Additional people

died of 9/11-related cancer and respiratory diseases in the months and years following the attacks” [1]. The theoretical background of the presented research is based on the theory of terminology in general and on the English language online resources such as ‘The Guardian’, ‘The New York Times’, BBC World News, CNN and other fundamental research works related to the topic of terrorism.

The aim of the research and the objectives. The author of this paper makes an attempt to scrutinize the specific nature of the terms reporting terrorism in modern English. That is why this study deals with the terms of the semantic field “counterterrorism”, which remains one of the most burning issues in the modern world. Besides, **this study aims to show** how the English terms are integrated into the Ukrainian language. Thus, **the main objectives of this work are as follows:**

- to explore the main reasons of the origin of this phenomenon;
- to study and analyze the specific nature of the terms of the semantic field “counterterrorism”;
- to systematize and present these terms according to their semantic group and to define the dominant ways of their translation into Ukrainian.

Methodology. The terminology of terrorism continues to be in the focus of attention not only of the journalists, politicians but in the research works of many well-regarded scholars [2; 3; 4; 5; 6, etc]. As stated in the article “Analysis of terrorism: terminology and concepts of extremism, Kharijite sect and criminal gangs”, “As a result of using the same term in different languages its significations vary, and due to the silent agreement with numerous definitions the correct meaning remains vague” [7]. Mass-Media have a remarkable influence on the word meanings: they constantly add new connotations to the meanings using them in the senses not initially inherent in them. “The term “terrorism” has converted into a word too noticeable in Mass-Media, so its application may sometimes become sort of intellectual terrorism” [7]. It is necessary to admit that “a generally accepted definition of terrorism does not exist – which explains why the same individuals and organisations are called either “terrorists” or “fighters for freedom” [8]. This ambiguity gives place to using the term “terrorism” in line with current political, religious and other interests; it “plays along” with terrorists enabling successful propaganda and recruitment of new members of their organisations.

In fact, the word “terrorism” first came into common usage after the French revolution (1789–1794) and the “revolutionary terror” organized by the Jacobins. As stated in the article “The History of Terrorism”: “The word terrorism comes from the Reign of Terror instigated by Maximilien Robespierre in 1793, following the French revolution. Robespierre, one of twelve heads of the new state, had enemies of the revolution killed, and installed a dictatorship to stabilize the country. He justified his methods as necessary in the transformation of the monarchy to a liberal democracy: Subdue by terror the enemies of liberty, and you will be right, as founders of the Republic” [9]. According to the

author of the above-mentioned article this “laid the foundation for modern terrorists, who believe violence will usher in a better system. For example, the 19th century Narodny Volya hoped to end Tsarist rule in Russia” [9]. In 1798 the German philosopher Immanuel Kant introduced the word terrorism into the academic circles to demonstrate his pessimistic visions of the essence of mankind. The first attempt to give terrorism a definition which would be acceptable to all members of the international community was undertaken by the League of Nations (the predecessor of the UN) in 1937. However, this definition did not spread widely [8]. According to the European Parliament, an act of terrorism should be understood as “an internationally condemned act committed by a person or a group of people against one or several countries, their institutions or citizens, with the aim of seriously intimidating a population, destabilising or destroying the fundamental political, economic or social structures of a state” [10]. The US Department of State uses this definition: “the term “terrorism” means premeditated, politically motivated violence perpetrated against non-combatant targets by subnational groups or clandestine agents” [11].

The universal definition is currently the following one: “Terrorism is a policy based on the systematic use of terror. The synonyms of the word “terror” (Lat. terror – “fright, fear”) are the words “violence”, “intimidation”. Any displays of terrorism cause mass human victims. In its scale, consequences, destructive force and ferocity, terrorism has turned into one of the greatest problems of entire humanity” [12]. “Terrorism is usually understood as the use or threat of violence to further a political cause” [13]; “Terrorism is the unlawful use of violence to achieve political gains, and its history is as old as humans’ willingness to use violence to achieve political power” [9].

Henri Astier also reckons that “the word “terrorism” has no universally accepted definition”. At the same time the Global Terrorism Database uses three criteria of defining terrorism. To be labelled as “terror”, an act must possess following qualities: 1) political, social or religious motivations; 2) purpose of sending a message to a larger audience beyond the immediate victims; 3) being committed outside internationally recognised warfare activities [14].

The terrorist threat remains one of the critically important issues of today, awakening not only the general fear but also compelling every country to join the negotiations table. Effective counterterrorism measures need scrutinizing international experience, which actualises the task of translation of the texts of the defined subject. Specifically this concerns the problem of translating terms as long as they cause main difficulties in the work with terrorism-related texts.

The investigated terms present an actively evolving and broadening regularized terminological system. The ways of terms translation depend on their structural and semantic type. The core hindrance lies in the process of translating compound terms without prepositions, and neologisms.

The researcher O.I. Blinova gives the following definition of the “term”: “Term (Lat. terminus – “edge, end”) is a special word or collocation accepted in a certain professional sphere...” [2, p. 34]. Term is a verbal denotation of a concept that belongs to a system of concepts within a certain domain of professional knowledge. Terms are organized into systems in any such area. Unlike common words, terms are usually monosemantic in the realm of their terminological field.

In the texts dealing with counterterrorism, terms mean words and collocations of the special vocabulary used to define precise concepts. Terms have their semantics and structure. Terms are considered to be: monosemantic, unambiguous, precise, systematic, emotional neutral, concise and devoid of synonyms. Actually, the main types of term classification (semantic, morphological, structural classifications), offered by Z.N. Verdieva [3, p. 56], clearly demonstrate the range of terms existing and appearing in

the semantic field “counterterrorism”. Semantic classification of terms is a classification by a logical category of a concept defined by the term [3, p. 56].

In the academic paper in co-authorship with A.V. Kryvosheiiia [15] carefully selected terms are presented in the tables according to their thematic subgroups, semantic, morphological word-building and the types of translation transformations with the help of which these terms were translated into Ukrainian. Besides, these tables denote the acts of terrorism, terror groups and their members, measures of the world community aimed at fighting terrorism. In addition, the most common words in the analysed texts are noun terms, such as *perpetrator* (злочинець), *extremist* (екстреміст), *militant* (бойовик), *wannabe* (прихильник), *accomplice* (спільник), *insurgent* (повстанець, бунтівник), etc. The verbs which describe terrorist actions are also singled out, for instance, *to screen* (проводити огляд), *to combat* (боротися), *to convert to* (звертати в), *to attack* (наносити удар), *to bomb* (бомбити), *to commit*, *to carry out*, *to perpetrate* (скоювати, виконувати) etc. In the presented paper additional terms and their translation into Ukrainian are added to the following tables:

Table 1

Subsection	English term	Translation into Ukrainian
Types of terrorism	international terrorism state-sponsored terrorism cyberterrorism, ecoterrorism, bioterrorism, narcoterrorism [16] jihadi attacks [17; 18; 19]	міжнародний тероризм спонсорований державою тероризм кібертероризм, екотероризм, біотероризм, наркотероризм, джихадистські атаки
Terrorist organizations	Al-Qaeda the Basque separatist group Chechen separatist group [17; 20; 4] Boko Haram (BH) – the Islamic extremist group in Nigeria [21] Al-Shabaab – “Movement of Striving Youth” is a jihadist fundamentalist group, Popular Resistance Movement in the Land of the Two Migrations (Somali) [22] Al-Hijra – Kenyan terrorist group (also known as Muslim Youth Centre (MYC) [23]	Аль-Каїда, Баскська група сепаратистів Чеченська група сепаратистів Боко Харам – (знач. слова – західна освіта гріховна). Боко Харам – радикальне Ісламістське екстремістське угруповання, Нігерія (2015 року ця організація присягнула на вірність Ісламській державі) Харакат Аль-Шабааб – молодіжний рух моджахедів, Народний Рух Спротиву в Країні Двох Держав – група сомалійських ісламістів (Сомалі) Аль-Хіджра – терористичне угруповання в Кенії (також відоме як мусульманський молодіжний центр)
Means and methods of terrorists	improvised explosive device (IED) skyjacking carjacking suicide bombing acid bomb chemical weapons attack nerve gas attack terror attack, terrorist attack Islamic radicalism metro bombing vehicle-ramming attack	саморобний вибуховий пристрій (СВП) викрадення літака викрадення (авто, залізничного транспорту) вибух, влаштований терористом-смертником кислотна бомба теракт із застосуванням хімічної зброї теракт із застосуванням нервово-паралітичного газу теракт ісламський радикалізм вибухи у метро навмисний наїзд
Means and methods of terrorists	hybrid Chechen rebel – ISIS attack ISIS attack [17; 18; 20; 4; 24; 25] Suicide Vehicle-Borne Improvised Explosive Device [26, p.10] anti-tank missile [26, p.7]	теракт, скоєний спільно з чеченськими бойовиками та ІДІЛ теракт, скоєний ІДІЛ Джихад-мобіль або шахід-мобіль – неофіційна назва серед військових всіх засобів цивільних транспортних засобів (колесних та гусеничних), які використовуються терористами-смертниками та переобладнані в кустарних умовах з метою здійснення одноразової терористичної атаки за допомогою потужного вибухового пристрою; протитанкова ракета

Names of terrorists	suicide attacker/bomber female suicide bomber homicide bomber lone wolf bioterrorist martyr perpetrator lunatic extremist «soldiers» militant left-wing militant jihadist rival zealot rebel group ISIS operative Chechen rebel [13; 17; 18; 20; 4; 27] insurgent [26] insurgent groups militant groups [26]	Терорист-смертник/підрильник смертниця підрильник-убивця терорист-одинак біотерорист мученик (смертник, фанатик) виконавець, злочинець екстреміст-фанатик бойовики бойовик лівого крила джихадистський повстанець фанат, фанатичний прихильник повстанська група агент ІДІЛ чеченський повстанець (бойовик) повстанець, бунтівник, заколотник повстанські (бунтівні) угруповання бандитські угруповання
Institutions and organizations tackling counterterrorism	Department of Homeland Security Counterterrorism implementation task force Terrorism Prevention Branch Working Group on Terrorism Financing UK's MI5 Agency (Military Intelligence) [17; 19; 24; 25] The United Nations Security Council Counter-Terrorism Committee [28] Iraqi Security Forces [26, p.7]	Департамент внутрішньої безпеки Цільова група з контр-терористичних заходів Сектор з попередження тероризму Робоча група з питань боротьби щодо фінансування тероризму MI5 – Служба Безпеки Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії. MI-5 – державне відомство британської контррозвідки. До обов'язків MI-5 входить захист Сполученого Королівства від прихованих загроз (терактів) Контртерористичний комітет Ради Безпеки ООН Служба Безпеки Іраку
Tactics and tactical measures aimed at fighting terrorism	security operation security checkpoint integrated security tracking system blast barriers hydraulic vehicle barriers to end terrorism of all kinds and all types security conference [18; 19; 20; 25; 28]	операція із гарантування безпеки контрольно-пропускний пункт інтегрована система відстеження безпеки, вибухові бар'єри гідравлічні бар'єри для транспортних засобів покласти край тероризму всіх видів і типів конференція з питань безпеки
Specialists involved in counter-terrorist activities	area security coordinator counter-terrorism officer chief security adviser field security officer security correspondent FBI special agent [19; 4; 25; 29]	місцевий координатор із питань безпеки спеціаліст у боротьбі з тероризмом головний радник із питань безпеки місцевий спеціаліст з питань безпеки кореспондент служби безпеки спеціальний агент ФБР
Characteristics of terrorist acts	worst attack high-fatality attack sharp spike deadliest attack deadliest-ever terror attack bitter jihadist rivals terror threat holy war mass carnage barbaric attack big terror incident [17; 24; 25; 29]	найжахливіший теракт смертоносний теракт гострий удар найсмертоносніший теракт теракт з найбільшою кількістю жертв в історії запеклі джихадисти загроза теракту священна війна масова різанина варварський напад серйозний терористичний випадок

It is worth attention that a separate group is formed by single-word and compound terms (terminological collocations, multicomponent terms). The examples are presented in the following: 1) **Single-word terms:** a) The attackers were Islamic terrorists from Saudi Arabia and several other Arab nations [17] (Нападниками були ісламські терористи з Саудівської Аравії й інших арабських країн); b) Eighty-one passengers boarded the flight with them, including the five terrorists [30] (На рейс було зареєстровано вісімдесят одного пасажера, серед яких – п'ятеро терористів); c) Eighty-one

passengers boarded the flight with them, including the five terrorists [30] (На рейс було зареєстровано вісімдесят одного пасажера, серед яких – п'ятеро терористів); d) To the zealots, Rigby was an enemy they were about to behead [17] (Для фанатиків Рігбі був ворогом, якого вони планували стратити); e) Since the mid-2000s, jihadist attacks have focused attention on the vulnerability of civilians in West European cities [14] (Із середини 2000-х років атаки джихадистів були зосереджені на вразливості цивільного населення в західноєвропейських містах). 2) **Compound terms:** a) Others believe

Table 2

Way of term construction	English term	Translation into Ukrainian
Affixation	counterterrorism antiterrorism	контртерористична діяльність антитерористична діяльність
Conversion	to screen to scan	проводити огляд сканувати (пильно розглядати, вивчати)
Word-composition	hostage-taking future-proofing	захоплення заручників прогнозування
Truncation (combined with composition)	eco-terrorism skyjacking	екологічний тероризм викрадення літака
Abbreviation	ISIS – Islamic State of Iraq and Syria, also known as ISIL (Islamic State of Iraq and Levant), is a Sunni jihadist militant group that claims to follow the Wahhabe or Salafi doctrine of Islam [31] ATPU: anti-terror police unit 9/11, 9/11 attacks, the September 11 attacks [1] 9/11 hijackers [1; 18; 19; 24; 30] NCTC – The National Counterterrorism Centre (USA) [32] FTFs (foreign terrorist fighters) [33] SVBIED [26] SVBIED [26]	Ісламська держава Іраку та Сирії (ІДІС), також відома як ІДІЛ (Ісламська держава Іраку та Леванта) – це суннітське джихадистське угруповання, яке стверджує, що наслідує ваххабістську або салафістську ідеологію Іслама. Ця терористична організація виникла в 1999 році в Іраку як терористичне угруповання. У жовтні 2006 року після об'єднання з іншими радикальними ісламістськими угрупованнями була проголошена як «Ісламська держава Ірак» (відома також як «Ісламська держава») Антитерористичний поліцейський підрозділ (Кенія) Теракт 9/11, терористичні атаки 11 вересня викрадачі літаків 11 вересня Національний контртерористичний центр – урядова організація Сполучених Штатів, яка відповідає за національні та міжнародні заходи боротьби з тероризмом Іноземні борці-терористи Джихад-мобіль або шахід-мобіль SVBIED – ця аббревіатура прийнята в офіційному документообігу американських збройних сил для такого виду техніки

he was following a path trodden numerous times by jihadi wannabes [17] (Інші вважають, що він обрав шлях, який був неодноразово уторовуваний прихильниками джихадистів); b) Today, AboudRogo is Mombasa's most famous Islamist martyr [17] (Сьогодні АбудРого – найвідоміший ісламістський мученик з Момбаси).

Among the single-word terms one may note both simple lexical units (e.g. *attack, bomb, blast, terror, threat*) and compound ones (e.g. *carjacking, hostage-taking*). Single-word terms are constructed with the help of (Table 2).

In the same way researcher R. F. Pronina admits that “compound terms occur with subordinating as well as coordinative conjunction of elements” [5, p. 125]. The following examples prove the above-mentioned:

a) collocations in which semantic relations between elements are expressed through joining: *Islamic extremist group, militant activity, terrorist group*;

b) collocations the components of which are grammatically formalized (with the help of prepositions): *an act of domestic terrorism, the war on terrorism, etc.*

On the examples of thoroughly selected and scrutinized terms we come to the conclusion that collocation terms are coined through adding the concretizing attributes to the basic term. Thus, terms embrace numerous variations of the phenomenon of terrorism, for instance, with the application of the term “terror-

ism”: *state terrorism, national-separatist terrorism, fundamentalist terrorism, new religious terrorism, bioterrorism, cyberterrorism, nuclear terrorism, ecoterrorism, narcoterrorism*” [16]. Therefore, the word “terrorism” may act as a defining word: *terrorism campaign, terrorism statistics, terrorism-related information, terrorism prevention.*

While translating the abbreviations, usually – names of already existing and newly created organizations, aimed at countering terrorism, as well as the organizations which support terrorism, – one must admit that this topic needs a particular consideration. It is necessary to emphasize that translation of the already present organizations poses no challenges, as their equivalents are widely spread in both English and Ukrainian. Translation of the new abbreviation terms of the semantic field “counterterrorism” is a complicated process because not all of them are fixed in the dictionaries. The references to the majority of these organizations are available only in English-language sources (Table 3).

Certain kinds of translation of collocation terms (namely, compound terminological collocations with and without a preposition) are also in the focus of our research. For instance: 1) **With a preposition** – a) Muslim Council of Britain [17; 19] – Мусульманська рада Великобританії; war on terror [27] – війна з тероризмом; act of terror and hate [27] – акт тероризму і ненависті. 2) **Without a preposition** – a) Terror

Table 3

Way of translation of the abbreviation	English abbreviation	Translation into Ukrainian
translation of the corresponding abbreviation in the Ukrainian language with the help of the well-known general terms	ISIS [17; 31; 32] (Islamic State of Iraq and al-Sham) START (National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, University of Maryland, USA) [34]	ІДІЛ (ДАІШ) – ісламська терористична організація (Ісламська держава Ірака та Леванта) СТАРТ – Національний консорціум з вивчення тероризму та протидії тероризму, університет штату Меріленд, США)
descriptive translation or translation of the whole form of the abbreviation in cases when there are no concepts corresponding to the meaning of the abbreviation in Ukrainian, or this concept is known to a particular range of specialists only, while the text addresses to the mass audience	ATPU [17]	Антитерористичний поліцейський підрозділ у Кенії
abbreviation without translation, that is, the method of direct inclusion	GPS - Global Positioning System data [29]	дані, отримані за допомогою системи глобального позиціонування
transliteration of the abbreviation	COBRA (emergency response committee) [19] MI5 [17] SAPO (intelligence gathering apparatus) [25] Boko Haram [21]	«КОБРА» (спеціальний антитерористичний підрозділ МВС Австрії) МІ-5 (державне відомство британської контррозвідки) СЕПО (служба державної безпеки Швеції) Боко Харам – терористичне угруповання (Нігерія)

threat level [17; 19] – ступінь загрози терористичних актів; b) COBRA emergency response committee [19] – комітет з ліквідації надзвичайних ситуацій (спеціальний антитерористичний підрозділ) «КОБРА»; c) MI-5 officers [17] – офіцери британської контррозвідки МІ5.

Moreover, in the process of translation of terminological collocations it is worth using grammatical and lexical transformations: interchange of parts of speech, morphological transformation, addition, lexical substitution (generalization, contextual substitution), etc. For example:

Table 4

Transformation	English term	Translation into Ukrainian
Interchange of parts of speech	militant activity anti-terrorist operation jihadi wannabe terror offences [17; 18; 19]	діяльність бойовиків антитерористична операція прихильники джихаду терористичні напади
Morphological transformation: – substitution of a singular noun with a plural noun: – substitution of a plural noun with a singular noun	civil disorder terrorism-related matter lawless spaces security screening operations [19; 24; 27]	порушення громадського порядку питання, пов'язані з тероризмом територія беззаконня (свавілля) контрольний огляд (перед посадкою в літак)
Using a noun in the Genitive case	terrorism prevention security breach [19; 24]	попередження тероризму порушення безпеки
Addition of words, namely, different prepositions	counterterrorism measures [17]	заходи боротьби з тероризмом (заходи протидії тероризму)
Addition of explanatory words	security checkpoint vehicle bomb [27; 29] package bombs [31]	контрольно-пропускний пункт бомба, закладена у транспортному засобі вибуховий пристрій в посилці (або конверті)
Lexical substitution	war on terror [24, etc]	війна з тероризмом
Generalization	security response [27]	дії щодо гарантування безпеки
Contextual substitution	suicide mission [18; 25; 26; 27; 31]	терористи-смертники

Conclusion. The problem of terrorism pushes forward not only the task of fighting this dreadful phenomenon of the modern world, but the question of decent management of the respective terminology (including in a foreign language). By comparison with the past the modern world has changed signifi-

cantly. Current events play a significant role in this process, affecting humanity and TV programs – report the terror attacks, suicide missions, hundreds of desperate victims – data and statistics are sad and horrible. We cannot help acknowledging the fact that negative vocabulary impacts the social surroundings

considerably. Apparently that being aware of and keeping in one's linguistic "luggage" the diversity of synonyms for precise and meticulous translation of the terms and concepts reporting terrorism is indispensable for an international relations specialist, an interpreter and a journalist. Nowadays the topic of terrorism is of great importance. More importantly, fighting against terrorism is not limited only to the counterterrorism federal agencies which play a crucial role in this process. The peculiar interest of this topic for the linguists lies in the following: terrorism is not only an attack on the buildings, people, country, but it is an attack on the human's mind, human's consciousness through special words and their language meanings. For instance, "News outlet Russia Today (RT) has registered as an agent of a foreign government in America, after years of accusations that it was a propaganda arm of the Russian government" and it is considered to be "as a platform for Kremlin messaging" [35].

Afterwards, the results of this academic paper will be used to help Ukrainian students create an integrated picture of such a horrific phenomenon as terrorism and find appropriate ways of rendering the terms describing terrorism in Ukrainian. At the University level the outcome of this research can be applied in lectures and practical classes for the students of the III year of studies of "International Relations" specialty of such disciplines as: "Theory and Practice of Translation", "Practical Training Session of Translation and Interpreting", "Interpreting in the Globalizing World" etc. In addition, this material will be in particular interest for the students of the V year of studies of "International Relations" specialty.

It is clear that that the topic concerning terrorism is "an extremely emotional topic" and it is not limited only by this article. The author of this study continues her research and the forthcoming findings will be presented in the academic paper preliminary entitled "The Adjectives Describing Terrorism and the Ways of Their Translation into Ukrainian".

REFERENCES:

1. September 11 attacks. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/September_11_attacks
2. Блинова О.И. Терминология и культура речи. М.: Наука, 1981. 245 с.
3. Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке: учебное пособие. М.: «Высшая школа», 1986. 142 с.
4. Lister T., McKirdy E., Dewan A. CNN. St. Petersburg bombing carried out by 'suicide' attacker. URL: <http://edition.cnn.com/2017/04/04/europe/st-petersburg-russia>
5. Пронина Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы. М.: «Высшая школа», 1986. 174 с.
6. Жаботинская С.А. Язык как оружие в войне мировоззрений. МАЙДАН-АНТИМАЙДАН: Словарь-тезаурус лексических инноваций. Киев, (online-edition: www.UAKLiP). 90 с.
7. Анализ терроризма: терминология и концепции экстремизма, секты хариджитов и бандитских группировок. URL: <http://ru.assakina.com/?p=77>
8. Терминология терроризма. Источник: Washington Profile. URL: <http://azbez.com/node/731>
9. Zalman A. The History of Terrorism. URL: <https://www.thoughtco.com/the-history-of-terrorism-3209374>
10. Understanding definitions of terrorism. European Parliament. URL: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/571320/EPRS_ATA%282015%29571320_EN.pdf
11. LEGISLATIVE REQUIREMENTS AND KEY TERMS. US Department of State. URL: <https://www.state.gov/documents/organization/65464.pdf>
12. Terrorism. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
13. Roser M., Nagdy M., Ritchie H. Terrorism. URL: <https://our-worldindata.org/terrorism#data-sources>
14. Henri Astier. From Eta to Stockholm: Is terror more of a threat to Europe than before? URL: <http://www.bbc.com/news/world-europe-39540371>
15. Гончаренко Е.П., Кривошея А.В. Терміни, що описують тероризм (на матеріалі англомовних онлайн-ресурсів: The Guardian, BBC, CNN, Irish Central, etc.) Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Науковий збірник. Серія: «Філологія». Одеса, 2017. Том 2. Вип. 26. С. 100–104.
16. Zalman A. Understanding Different Types of Terrorism. URL: <http://www.thought.com/types-of-terrorism-3209376>
17. Woolwich murder: what drove two men to kill a soldier in the street? URL: <http://www.theguardian.com/uk-news/2013/dec/19/woolwich-mur...>
18. Tunisia attack on Sousse beach 'kills 39.' URL: <http://bbc.com/news/world-africa-33287978>
19. Paris attacks: Briton confirmed among dead. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-34821001>
20. Syria war: US launches missile strikes in response to 'chemical attack.' URL: <http://bbc.com/news/world-us-canada-39523654>
21. Boko Haram. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Boko_Haram
22. Al-Shabaab. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Al-Shabaab_\(militant_group\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Al-Shabaab_(militant_group))

23. Al-Hijra. URL: <https://www.trackingterrorism.org/group/muslim-center-al-hijra-kenya>
24. The French 9/11 changes everything for America too. URL: <http://www.irishcentral.com/author/niall-odowd.html>
25. Stockholm lorry rams crowds, killing 'at least four people.' URL: <http://bbc.com/news/world-europe-39531108>
26. Suicides Vehicle-Borne IEDs (SVBIEDs). URL: https://drakulablogdotcom3.files.wordpress.com/2015/04/trisa_threat_tactics_rpt_isil_141101-cdr-137271.pdf
27. Orlando shooting: 49 killed, shooter pledged ISIS allegiance. URL: <http://edition.cnn.com/2016/06/12/us/orlando-nightclub-shooting/>
28. The United Nations Security Council Counter-Terrorism Committee (UNSCCTC). URL: <https://www.un.org/sc/ctc/>
29. Berlin truck attack: police 'seeking Tunisian man.' URL: <http://www.theguardian.com/world/2016/dec/21/berlin-attack-ge...>
30. 9/11 Timeline. URL: <http://www.history.com/topics/9-11-attacks>
31. Tunvir Shahriar Abu Sofiansojib F.M. Military Tactics of ISIS: Components And Arts. IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS). Volume 23. Issue 10. Ver. 4 (October, 2018). 05-18. e-ISSN: 2279-0837. p-ISSN: 2279-0845
32. The National Counterterrorism Centre. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/National_Counterterrorism_Center
33. Foreign Terrorist Fighters. URL: <https://www.un.org/sc/ctc/news/event/ctc-special-meeting-review-principles-foreign-terrorist-fighters-13-december-1000am/>
34. National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/National_Consortium_for_the_Study_of_Terrorism_and_Responses_to_Terrorism
35. Pisia N. Why has RT registered as a foreign agent with the US? URL: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-41991683>

УДК 811.161

**ПРИЙОМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОРУШЕНИХ МОВНИХ НОРМ
У ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ ДЕНІЕЛА КІЗА
«КВІТИ ДЛЯ ЕЛДЖЕРНОНА»**

**METHODS OF PRESERVING THE VIOLATED LANGUAGE NORMS
IN THE UKRAINIAN TRANSLATION ON THE BASIS OF
"FLOWERS FOR ALGERNON" BY DANIEL KEYES**

Ємець А.О.,
*студентка магістратури
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Головнюва-Коппа О.О.,
*кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

У статті на матеріалі роману Деніела Кіза «Квіти для Елджернона» проаналізовано особливості українського перекладу, що здійснений Віктором Шовкуном. Ми з'ясували, які способи використовуються для збереження порушених норм, що спричинені розумовими характеристиками мовця. У дослідженні окреслено історичне підґрунтя питання неперекладності графонів. Також визначено характеристики графону як основного поняття, що увиразнює мовлення головного героя твору. Подано дефініції основних понять, що пов'язані з тематикою статті.

Ключові слова: графон, мовні норми, відхилення від мовної норми, способи перекладу, неперекладність, епістолярний роман, художній переклад, компенсація, увиразнення, нейтралізація.

В статье на материале романа Дэниела Киза «Цветы для Элджернона» проанализированы особенности украинского перевода, который осуществлен Виктором Шовкуном. Мы выяснили, какие способы используются для сохранения нарушенных норм, вызванных умственными характеристиками говорящего. В исследовании определена историческая основа вопроса непереваемости графонов. Также мы определили характеристики графона как основного понятия, которое делает акцент на речи главного героя произведения. Представлены дефиниции основных понятий, которые связаны с тематикой статьи.

Ключевые слова: графон, языковые нормы, отклонения от языковой нормы, способы перевода, непереваемость, эпистолярный роман, художественный перевод, компенсація.

The article deals with the analysis based on the novel "Flowers for Algernon" and the features of the Ukrainian translation that were performed by Victor Shovkun. We found out which ways of translation were used for preservation of the language violation norms that were caused by mental characteristics of the speaker. The investigation was determined the historical background of the question of the speech deviations untranslatability. Also the characteristics of the speech deviation were defined as the basic notion that emphasizes the speech of the novel protagonist. It is provided main definitions that are related to the subjects of the article.

Key words: speech deviation, language norms, language norm violation, methods of translation, untranslatability, epistolary novel, literary translation, compensation.

Постановка проблеми. Твори, в яких автор застосовує явище «графону», або ж свідоме відхилення від літературної норми, існують вже давно. Незважаючи на це, до сьогодення не існує єдиної, загальної думки з приводу виділення прийомів, за допомогою яких у перекладі зберігаються порушені мовні норми. Через те, що мовознавцями було приділено недостатньо уваги щодо стратегій передачі під час перекладу цих мовленнєвих відхилень від норми, ми вирішили детальніше їх проаналізувати, щоб встановити, в яких випадках їх можна передати, а в яких – краще замінити на інший варіант, який буде більш природним для українського народу, тобто окреслити межі перекладності графонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «графон» у своїх наукових працях досліджували такі вчені, як: В. Кухаренко (саме вона перша застосувала цей термін у перекладознавстві), А. Скворников, О. Мороховський, А. Федоров, С. Влахов.

На сучасному етапі розвитку перекладознавства мовознавці знову стали приділяти значний інтерес до характеристик графону, а також способів його передачі та відображення в мові оригіналу. Зокрема, вагомий внесок у розробку способів було здійснено А. Статівкою. Наше дослідження базується на класифікації, що була запропонована цим кандидатом філологічних наук. Але слід зазначити, що у своїх дисертаційній роботі А. Статівка [15, с. 19] розглядала англійські художні твори XIX–XX століть, у складі яких було використано графони та, відповідно, їх українськомовні переклади. Через великий об'єм аналізованих творів у роботі наведено лише невелику кількість використання графону в романі «Квіти для Елджернона». Наше дослідження зосереджено на цілісному порівняльному аналізі твору.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю в аналізі та дослідженні стилістичних та лінгвістичних особливостей сучасної англійської літератури, яка викликає інтерес та зацікавленість у читачів не тільки англійських країн, але і всього світу, зокрема й українського. Дана стаття присвячується проблематиці перекладності відхилень від мовної норми, а саме окресленню способів перекладу графонів, адже

цілісна класифікація в перекладознавстві відсутня. Також відсутній комплексний аналіз тексту на збереження поняття «графон», зокрема, саме на матеріалі епістолярного роману «Flowers for Algernon» by Daniel Keyes під час його перекладу українською мовою.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у здійсненні порівняльного аналізу роману «Flowers for Algernon» by Daniel Keyes та його перекладу українською, що здійснений В. Шовкуном, у виявленні основних шляхів збереження та передачі порушення мовних норм у перекладі для українськомовних читачів, а також в аналізі доречності й правильності використання саме такого варіанту збереження графонів перекладачем у наведених прикладах. Предмет наукового пошуку в ході нашого дослідження становлять такі поняття: графон, способи передачі відхилень, мовні норми як основні засоби відображення образу головного героя твору, що має розумові вади.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження способів збереження графонів у перекладі було обрано та проаналізовано епістолярний роман «Flowers for Algernon» Д. Кіза та його офіційний переклад, здійснений В. Шовкуном та надрукований українським видавництвом «Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». Роман написаний від першої особи та вважається епістолярним, тому що написаний у формі звітів. 32-річний працівник пекарні Доннера, Чарлі Гордон – головний герой роману. Твір «Квіти для Елджернона» є дуже важливим, тому що в ньому піднімається гостра соціальна проблема впливу сім'ї на формування особистості, яка з народження є розумово відсталою. Основна особливість роману – головний герой має розумові вади, які автор показує чималим використанням відхилень від мовної норми.

Сьогодні все більше і більше уваги мовознавців привертають ті поняття, які раніше з точки зору перекладності взагалі не розглядалися, до цих понять також відноситься «відхилення від мовної норми». Для більшої ясності картини подамо поняття «мовна норма». Це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі спілкування. Головними ознаками мовної норми є унормова-

ність, обов'язкова правильність, точність, логічність, чистота і ясність, доступність і доцільність.

Радянські лінгвісти та перекладознавці або здебільшого негативно ставилися до ідеї щодо перекладності графонів, або закликали до використання прийому компенсації. Ось яку думку висловлює з цього приводу перекладач А.В. Федоров: «Особливості мови, які неможливо передати під час перекладу, дійсно є. Це не ті елементи, що специфічні для однієї мови, для яких не існує прямих формальних відповістей в іншій мові, та які все ж таки можна передати, компенсувати за допомогою певних граматичних або лексичних засобів, що відтворюють їхню роль у системі контексту. Дійсно неперекладними є лише ті окремі елементи мови оригіналу, які представляють відхилення від загальної норми мови, відчутні по відношенню саме до цієї мови, тобто це в основному діалектизми й ті слова соціальних жаргонів, які мають яскраво виражене забарвлення за географічним положенням» [16, с. 125].

Радянський класик К. Чуковський писав: «Будьте хоч талантом, хоч генієм, але ви ніколи не зможете відтворити в перекладі жодне з мовленнєвих відхилень, оскільки українська мова не має жодних лексичних засобів для виконання подібних завдань. У нашій мові не знайти жодних відповідників тим зламам та звихненням мови, якими рясніє першотвір. Тут кожного перекладача, навіть найсильнішого, очікує неминучий провал» [17, с. 47].

Але якщо виходити з поняття про норми літературної мови, то найбільш відповідним можна все ж вважати термін «відхилення від літературної норми», який об'єднує всі випадки спотворень літературної мови. Разом із тим зауваження Я.І. Рецкера про відміну між «периферійними шарами мови» і «навмисним і ненавмисним спотворенням розмовної мови» (він називає його «контамінованою мовою») наводить на думку про два типи відхилень, які умовно названо колективними та індивідуальними. До перших належать такі: просторіччя, діалекти, жаргони, аргі, сленг, професійні мови, а до другого типу відносять: відступ від правил в усній мові, дитяча мова, ламана мова, дефекти мови (недорікуватість, шепелявість, сюсюкання, гугнявість, гаркавість, шепотіння, заїкання тощо), помилки у вимові та правописі [11, с. 32].

Графон – це навмисне відхилення від мовної норми, що використовується як засіб відтворення мовленнєвого портрету персонажу, що відображує не тільки соціально-регіональні приналежності, а й психологічні особливості мовця, зокрема: фізичний та емоційний стан героя, його вік, іноземний акцент тощо. Ці особливості мови героя відтворюються

в художньому перекладі різними шляхами, але ми зосередили свою увагу на терміні «графон» як засобі збереження цих характеристик у перекладі. Термін вперше було введено В.А. Кухаренко в «Практикумі по стилістиці іноземної мови» [9]. З першого речення роману «Квіти для Елджернона» бачимо використання цього засобу: «Dr Strauss says I shoud **rite** down what I think and **remembir** and **evrey thing** that **happins** to me from now **on**. I **dont no** why but he **says its importint** so they will see if they can use me» [1]. – «Дохторь Штраус каже аби я писав **шо** думаю і **помнив** усе **шо** зі мною буде від сьогодні. Я не знаю чому але він **вважа шо** це важливо аби вони могли бачити чи можна якось використати мене» [5]. Як ми бачимо, в цьому уривку тексту та його перекладі відсутні будь-які розділові знаки, окрім крапки, що також допомагає змалювати образ Чарлі.

У нашому дослідженні ми спираємось на класифікацію способів збереження відхилення від мовної норми, яка запропонована кандидатом філологічних наук А.О. Статівкою, а саме: 1) прийом увиразнення, 2) прийом нейтралізації, 3) прийом компенсації (який можна поділити на два види: горизонтальної (коли графон компенсується графоном) або вертикальної (коли графон компенсується одиницею іншого рівня – лексичного чи граматичного)) [15, с. 75].

1) Прийом увиразнення, що виражається більшою кількістю помилок у перекладі для того, аби сформувати образ Чарлі (чоловіка з розумовими вадами). Наведемо приклад: «Dr. Strauss says to **rite** a lot **evrything** I think and **evrything** that **happins** to me but I **cant** think **anymor** because I have nothing to **rite** so I will **close for** today...**yrs** truly Charlie Gordon» [1]. – «Дохторь Штраус каже **шоб** я писав усе **шо** думаю і **шо** зі мною **бува** але голова в мене порожня і **сьодні** я вже **нічо** не напишу... Ваш **Чярлі** Гордон» [5]. Увиразнення в даному випадку проявляється в перекладі «Dr. Strauss» як «Дохторь Штраус», «nothing» як «нічо», «today» як «сьодні», «that» як «шо». У даному випадку ми не погоджуємось із помилкою під час перекладу імені головного героя, адже в оригіналі воно представлено без помилок. Можна було б розглянути цю помилку в контексті компенсації, але ж, на нашу думку, Чарлі деякі слова пише правильно, тож може запам'ятати їх, а отже, і правильне написання свого власного імені. Тому вважаємо недоречним вживання в цьому реченні графону.

2) Прийом нейтралізації, що полягає у нівелюванні помилок, що були здійснені в оригіналі, тобто ті, які не були відображені в перекладі.

Цей прийом застосовується в тому випадку, коли перекладач не може знайти адекватний

варіант графону у вихідній мові, що відповідав би її нормам та звучав би природно. Наприклад: «I **dont** care so much about **bee-ing famus**» [1]. – «Мені байдуже стану я чи не стану знаменитим» [5]. В оригіналі ми бачимо велику кількість помилок як для такого маленького речення: орфографічних («bee-ing» «famus») і пунктуаційних («'» у слові «don't»). Але ми не погоджуємось у даному випадку із вживанням у даному реченні, адже можна було б використати такий варіант перекладу: «Мині всеодно чи я стану знаменитим».

3) Перейдемо до прийому компенсації. М. Яковлева подає таке визначення терміна: засіб, в перебігу якого «елементи смислу, прагматичні значення, а також стилістичні нюанси, тотожна передача яких неможлива, а отже, такі, що втрачаються в перекладі, відтворюються у тексті перекладу якимось іншим засобом, причому необов'язково в тому ж самому місці, що в оригіналі» [19, с. 54].

Наведемо приклад горизонтальної компенсації (коли графон компенсується графоном):

– «I **dont** know what eating got to do with **geting** smart and **Im hungry** Prof Nemur took away my **choklate cake**. Dr. Strauss says I can have it back after the **operashun**» [1]. – «Я не знаю який стосунок має їжа до **буття** розумним і **міні хоченця** їсти. Професорь Нявмур забрав у мене моє **шоколядне тістичко**. Дохторь Штраус сказав я зможу забрати своє тістичко після **операції**» [5]. У даному реченні майже всі намагання автора передані Шовкуном.

Вживання вертикальної компенсації (коли графон компенсується одиницею іншого рівня – лексичного чи граматичного) можна прослідкувати в такому прикладі:

– «She **lookd angrey** and took the **picturs** away» [1]. – «Вона розсердилася й забрала **фотки**» [5]. Графон було компенсовано за допомогою лексичної помилки.

– «So Burt **sed** Charlie what do you see on this card» [1]. – «Отож Берт запитав **Чярлі шо** ти бачиш на цих картинах» [5].

З метою показати низький рівень володіння мовою автор відтворює в його мовленні явні фонетичні, а також граматичні відхилення від загальноприйнятих правил. Саме ці помилки наближають його стиль та манеру говорити до просторічної, а орфографічні помилки тільки підкреслюють характерні риси вимови. Основною причиною цього може бути те, що така мова тексту оригіналу має дуже специфічні для вихідної мови засоби стилізації, інакше кажучи, мова

перекладу не має необхідних засобів для їх збереження. Іншою причиною цього може бути те, що перекладач хотів показати реальну мовну картину сьогодні, невід'ємною частиною якої є результат багатовікової інтерференції російської мови в українську. Саме тому в перекладі твору українською мовою можна спостерігати використання русизмів та суржику. Наведемо декілька прикладів та розберемо причини вживання русизмів та суржику в кожному:

– «I dint **understand** about it but I remembir Dr Strauss said do anything the testor telld me even if it dont make no sense because thats testing» [1]. – «Я не **пойняв**, чого він хоче але пригадав як дохторь Штраус сказав аби я робив усе **шо** він мені скаже навіть **якшо** я не пойму чого він од мене хоче» [5].

У даному випадку слово «пойняв», яке є суржи́ком, використовується замість «зрозумів». Якщо в даному випадку не обійтись без використання просторічної мови, то у словах «шо» та «якшо», які є яскравими прикладами мови, якою люди здебільшого розмовляють у селах та невеликих містах, можна було зробити такі помилки «щю» та «якщю», тобто за стратегією «як чуємо, так і пишемо». Адже людина з розумовими вадами не обов'язково говорить суржи́ком.

– «I dont **remembir** so good what Burt said but I **remembir** he wantid me to say what was in the ink» [1]. – «Я не дуже добре **споминаю** про шо запитував мене Берт але **помню** він хотів щоб я сказав йому шо я побачив у чорнилі» [5].

Слово «споминаю» – русизм від «вспоминать», замість «згадувати». Доречно використання, адже в слові «згадувати» складно зробити помилку, яка б звучала природно в українській мові.

– «I tolld her how can you get that thing from cards that sombody spilld ink on and **fotos** of pepul you dont even no. She lookd angrey and took the **picturs** away» [1]. – «Я запитав у неї як я можу повернути собі цю штуку роздивляючись карти на які хтось вилив чорнило і **фотки** людей яких я не знаю. Вона розсердилася й забрала **фотки**» [5].

Слово «фотки» використовується лише в розмовному стилі мови, згідно з мовними нормами правильно вживати – «фотографії, світлини», але в даному реченні доречно було перекладати, як зробив це Віктор Шовкун.

– «Dr Strauss says I shoud rite down what I think and **remembir** and evrey thing that happins to me from now on» [1]. – «Дохторь Штраус каже аби я писав шо думаю і **помнив** усе шо зі мною буде від сьогодні» [5].

– «Burt says that means he was happy because he did the thing rite» [1]. – «Берт сказав мені шо

він щасливий оскільки **правильно** виконав те що вимагалось від нього» [5].

«Правильно» – це, на нашу думку, недоречно відображення графону в перекладі, в даному випадку доцільніше було б застосувати стратегію одомашнення, аби відтворити деформовані одиниці, а саме він використав доволі вдалий український аналог «правельно», замінивши ненаголошений «и» на «е».

– «Gimpy watched and I knew he was sore at me **because** he dont like when people dont do **what** he tells them just like Prof Nemug» [1]. – «Джимпі дивився і я знав він сердитий на мене **томушо** він не любить коли люди не виконують **того шо** він їм каже як професор Нявмур» [5].

На нашу думку, доречніше було би просто написати разом слова «томушо» і «тогошо», адже це і так є мовленнєва помилка, тим паче, що в оригіналі ці слова написані правильно.

Висновки. Кожен письменник під час перекладу мови героя з розумовими вадами застосо-

вує свої власні прийоми та способи створення цілісної картини портрету. Засіб, який використовується для передачі мови героя, що допускає помилки у своїй мові через психологічне здоров'я, називається графон. Інакше кажучи, це такий тип графічного прийому, що зображує відхилення від графічного стандарту чи орфографічної мовної норми, а також має стилістичне значення. Для передачі відхилень від мовної норми у творі «Квіти для Елджернона» перекладач застосовує прийоми нейтралізації, увиразнення, компенсації (вертикальної та горизонтальної), з яких найбільш уживаним є саме компенсація.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у порівняльному аналізі російського та українського перекладу цього твору, виокремленні у відсотках використання перекладацьких прийомів, що були використані для збереження порушених мовних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Keyes D. Flowers for Algernon: A Novel. New York: A Harvest Book, 2004. 322 p.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. М.: Международные отношения, 1980. 342 с.
3. Емельянова Л.Л. Типы и функции графона в английской художественной речи: автореф. дисс. ... на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Одесса, 1977. 24 с.
4. Кияк Т.Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. Перекладознавство (німецько-український напрям): підручник. К.: Київський університет, 2008. 543 с.
5. Кіз Д. Квіти для Елджернона: роман; пер. з англ. Віктора Шовкуна. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. 304 с.
6. Коптілов В. Стилізація у перекладі. Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. К., 1972. С. 176–193.
7. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства: підручник. Вінниця: Нова Книга, 2008. 512 с.
8. Куликова М.Н. Фонографическая стилизация речи (на материале перевода англо-язычной литературы на русский язык): автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». СПб., 2011. 20 с.
9. Кухаренко В.А. Практикум по стилистике английского языка. Seminars in Stylistics: учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2011. 184 с.
10. Медведєва А.О. Перекладознавчий аспект графону у світлі стилістичних теорій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: «Філологія». Одеса, 2016. Вип. 21. С. 125–129.
11. Рецкер Я.И. Передача контаминированной речи в переводе и роль традиции. ТП. 1968. № 5. С. 92.
12. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода. М.: Международные отношения, 1974. 216 с.
13. Сковородников А.П. Графон. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочёты; под ред. А.П. Сковородникова. 2-е изд. М.: Флинта: Наука, 2009. С. 106–109.
14. Смоляна А.Л. Компенсація та антонімічний переклад як засоби передачі комунікативної та стилістичної рівнозначності різномовних художніх та нехудожніх текстів. Лінгвістика. Херсон: ХДУ, 2010. Випуск 10. С. 290–294.
15. Статівка А.О. Стратегії та способи відтворення фонографічних стилізацій мовленнєвих аномалій в англо-українському художньому перекладі: дис. ... кан. філ. наук; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2018. 246 с.
16. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): учеб. пособие для институтов и факультетов иностр. языков. 5 изд. СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский Дом» «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. 416 с.
17. Чуковский К.И. Высокое Искусство. М.: Советский писатель, 1968. 384 с.
18. Якименко Н.В. Игра слов в английском языке. К.: Дніпро, 1984. 48 с.
19. Яковлева М.А. Компенсация при передаче стилистически сниженных высказываний на разных уровнях текста: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. М., 2008. 130 с.

ВІЙСЬКОВА МЕТАФОРА В АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ

MILITARY METAPHORS IN THE ENGLISH MEDICAL DISCOURSE IN THE ASPECT OF TRANSLATION

Старух В.О.,
старший викладач кафедри філології,
перекладу та мовної комунікації
Національної академії
Національної гвардії України

Стаття присвячена дослідженню специфіки перекладу військової метафори в англomовному медичному дискурсі. Автор окреслює основні поняття: медичний дискурс і метафора. З'ясовано, що військова метафора в медичній практиці є розповсюдженою, допомагає встановити двосторонній зв'язок між лікарем і пацієнтом, зберігає експресивно-емоційне забарвлення. У результаті дослідження були виявлені лексичні одиниці з метафоричним значенням, які найчастіше вживаються в англomовному медичному дискурсі за тематикою «імунна система». Матеріалом дослідження слугували медичні книги.

Ключові слова: медичний дискурс, метафора, військова лексика, військова метафора, імунна система, переклад.

Статья посвящена исследованию специфики перевода военной метафоры в англоязычном медицинском дискурсе. Автор обращается к определению основных понятий: медицинский дискурс и метафора. Установлено, что военная метафора в медицинской практике является распространенной, помогает установить двустороннюю связь между врачом и пациентом, сохраняет экспрессивно-эмоциональную окраску. В результате исследования определены лексические единицы с метафорическим значением, которые употребляются наиболее часто в англоязычном медицинском дискурсе по тематике «иммунная система». Материалом исследования являлись медицинские книги.

Ключевые слова: медицинский дискурс, метафора, военная лексика, военная метафора, иммунная система, перевод.

The article focuses on the research of military metaphors in the English medical discourse in the aspect of translation. The key definitions such as medical discourse and metaphor are outlined in the work. The research identifies that military metaphor is widespread in the sphere of medicine, it helps to set two-way communication between a doctor and a patient, it preserves expressive and emotional colouring. The results of the research are lexical units with metaphorical meaning, describing immune system and mostly used in the English medical discourse. To achieve the aim of the research the medical books have been studied.

Key words: medical discourse, metaphor, military vocabulary, military metaphor, immune system, translation.

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямів розвитку сучасної лінгвістики є когнітивні дослідження механізмів метафоричної концептуалізації світу, причиною яких стали зміни статичного погляду на світ як жорстко детерміновану систему складників. У дослідженнях, присвячених проблематиці метафори, наголошується її важлива роль у формуванні концептуальної та вербальної систем людини, її активна участь у категоризації мови, процесах мислення та сприйняття.

Робота є актуальною, оскільки запропонований підхід до розв'язання проблеми встановлення особливостей військової метафори в англomовному медичному дискурсі (далі – АМД) в когнітивно-комунікативному та прагматичному аспектах відповідає сучасним напрямам лінгвістичних досліджень, спрямованим на вивчення проблем метафоризації та концептуалізації дійсності, а дослідження має значення для осмислення інших проблем лінгвістики, пов'язаних зі збереженням метафори в перекладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі вчені, як Н.Д. Арутюнова, В.М. Телія, М. Блек, М. Джонсон, Дж. Лакофф, Д. Девідсон, П. Рікер, А.А. Річардс, М. Тернер, Е. Маккормак та інші розглядали метафору саме як когнітивний процес, який формує та виражає нові поняття.

Вплив певної професії на дискурс особистості – це одна з актуальних і маловивчених проблем у науці про мову. За останні десятиліття питання медичного дискурсу розглядалися зазвичай у контексті викладання фахової мови. Однак наразі є небагато робіт, у яких представлений аналіз дискурсу лікаря з урахуванням усіх виконуваних ним ролей. Крім того, недостатньо висвітленими є засади використання та функціонування метафори в різних типах медичного дискурсу.

Постановка завдання. Метою дослідження є встановлення специфіки перекладу військової метафори в англomовному медичному дискурсі.

Матеріалом для дослідження слугували медичні книги Steven A. Frank «Immunology and evolution of infectious disease» [1] та Gregory Stewart «The Immune System» [2].

Виклад основного матеріалу. Для дослідження важливим є уточнення ключових понять. Медичний дискурс (далі – МД) є комунікативно-мовленнєвим рівнем існування та реалізації професійної культури спеціалістів медичного профілю, структура та зміст якої визначається духовними цінностями та нормами цього професійного суспільства, цілями та завданнями соціально-культурних практик і професійної діяльності його членів. МД акумулює й транслює цінності та норми професійного медичного суспільства, є засобом професійно-культурної інтеграції, інкультурації його представників, а також засобом регуляції соціальних і професійних відносин, характерних цьому професійному суспільству [3].

У розумінні Дж. Лакоффа метафори – це не суто лінгвістичні поняття. Вони є концептуальними за своєю природою. «Вони є засобом, за допомогою якого абстрактні та неясні області досвіду можуть бути концептуалізовані в знайомих і конкретних термінах» [4, с. 205].

Військова лексика – це один з основних джерел експансії метафори в медичну діяльність, тому що багатий військовий досвід є невід’ємною складовою частиною історичного розвитку будь-якого суспільства. Медик, як і багато хто з нас, використовує військовий словник настільки невимушено, що навіть не замислюється над цим. Військова метафора викликає особливий інтерес, оскільки відображає специфіку саме тієї галузі знання, яку ми розглядаємо. Вона ілюструє усвідомлювання та переживання деяких явищ, больових відчуттів, хірургічних маніпуляцій і підкреслює нерозривний зв’язок діяльності, спрямованої на відновлення здоров’я.

Імунна система – яскравий приклад використання значної кількості військових метафор. Імунна система слугує ніби бар’єром, який не дозволяє стороннім тілам потрапити до мікрофлори людини. Використання військової метафори сприяє підкресленню процесів, які відбуваються під час вторгнення «небажаних гостей», робить мову більш емоційно забарвленою та зрозумілою недосвідченому пацієнту.

Отже, в межах дослідження були виявлені лексичні одиниці з метафоричним значенням, серед яких найчастіше вживаються такі: 1) *to attack* – атакувати; 2) *to protect* – захищати; 3) *defense(s)* – захист; захисні бар’єри/механізми; 4) *invading* – інвазивний; той, який прони-

кає; 5) *to destroy* – знищувати; 6) *killing* – лізис; 7) *invader(s)* – чужорідне тіло, інвазивний організм/агент; 8) *to kill* – знищувати, нейтралізувати; 9) *to fight* – боротися з; 10) *an attack* – атака; 11) *to recruit* – рекрутувати; формувати; 12) *barrier defenses* – захисні бар’єри.

До менш розповсюджених належать такі: 1) *a protection* – захист; 2) *barriers* – перешкоди; 3) *fighting* – боротьба; 4) *to defend* – захищати; 5) *to invade* – вторгтися; 6) *a line of defense* – лінія захисту; 7) *defense mechanisms* – захисні механізми; 8) *target cells* – клітини-мішені; 9) *a burst* – вибух; 10) *protective* – захисний; 11) *to resist* – чинити опір; 12) *a recruitment* – рекрутинг; стимуляція; 13) *an invasion* – проникнення; інвазія; 14) *to mount/to launch an attack* – організувати/починати атаку, наступ; 15) *to block* – блокувати; 16) *killer cells* – клітини-вбивці; 17) *to breach* – проривати; 18) *defensive walls/cells* – захисні стіни/клітини; 19) *an assault* – напад; 20) *to mobilize* – мобілізувати; 21) *a trapping effect* – ефект захвату; 22) *a battle* – боротьба; 23) *to threaten* – загрожувати; 24) *a threat* – загроза; 25) *to fight back* – стримувати; 26) *to repel* – відбивати; 27) *to explode* – руйнувати(-ся); 28) *a victim* – пацієнт; 29) *to capture* – захоплювати; 30) *to target* – мати ціллю.

Для більш детального аналізу перекладу військових метафор АМД українською мовою розглянемо декілька прикладів із матеріалів нашого дослідження [1; 2].

Дієслово «*to invade*» може мати як повний, так і частковий відповідник.

1. “*A benign, or non-cancerous tumour shares this uncontrolled growth, but will not generally invade neighbouring tissues and damage them*”. – «Розвиток доброякісної або неракової пухлини теж неконтрольований, але вона зазвичай не порушує цілісності суміжних тканин, тож, як результат, і не завдає їм шкоди».

2. “*Others, which are called pathogenic (disease producing), invade the body and live by feeding off body tissues*”. – «Інші, так звані патогенні або ті, які викликають захворювання, вторгаються/проникають в організм та існують, пошкоджуючи інші тканини тіла».

У першому прикладі в перекладі ми втрачаємо конотаційне значення дієслова мови оригіналу, застосовуючи модуляцію. Так, причина замінена наслідком: вторгтися, отже, порушувати цілісність. У другому прикладі можна побачити, що допускаються два варіанти перекладу, але дієслово «вторгтися» зі своєю військовою конотацією одразу ж налаштовує на бойовий лад, тоді

як дієслово «*проникати*» має більш нейтральне експресивне забарвлення.

Іменник «*invasion*» у медичній практиці перекладається як «*інвазія*»: “*A host that lacks functional CCR5 proteins apparently can avoid infection by HIV, suggesting that the initial invasion requires infection of macrophages*”. – «*Організм, який не має достатньої кількості функціональних протеїнів CCR5, скоріше за все, може уникнути інфікування ВІЛ з огляду на той факт, що інвазія починається з інфікування макрофагів*».

Але недосвідченому адресату може бути незрозумілим цей термін, тож «*проникнення*» або «*вторгнення*» можуть бути доречними відповідниками в перекладі українською мовою: “*When a T cell binds to a peptide-MHC complex on the cell surface and also receives stimulatory signals suggesting parasite invasion, the T cell can trigger the death of the infected cell*”. – «*Коли Т-клітини прикріплюються до пептидного головного комплексу гістосумісності на поверхні клітини, а також отримують стимулюючий сигнал, який свідчить про проникнення/вторгнення паразита, вони можуть ініціювати руйнування інфікованої клітини*».

Для перекладу іменника «*killing*» необхідно враховувати ступінь обізнаності адресата з медичною сферою: “*This is referred to as oxygen-dependent intracellular killing*”. – «*Цей процес називають внутріклітинним лізисом за участю кисню*».

Проблема, яка може виникнути, – незрозуміння недосвідченим адресатом терміна «*лізис*». Крім того, ми втрачаємо конотацію слова мови оригіналу. Іншими відповідниками є «*руйнування*» чи «*руйнуація*».

Іменник «*an invader*» можна перекласти багатьма способами:

1. “*Nonspecific immunity recognizes parasites by generic signs that indicate the parasite is an invader rather than a part of the host*”. – «*Неспецифічний імунітет розпізнає паразитів за родовими ознаками, які свідчать про те, що вони є загарбниками, а не частинами організму людини*».

2. “*Various signals indicate to the phagocytes that nearby cells are invaders*”. – «*Різні сигнали вказують фагоцитам на те, що сусідні клітини є чужорідними тілами*».

3. “*Mannose, which occurs in the cell walls of many invaders, also stimulate phagocytes*”. – «*Фагоцити приводяться в дію також маннозою – складовою частиною клітинних стінок багатьох тіл, які проникають в організм*».

У першому прикладі іменник «*an invader*» ми переклали як «*загарбник*». Це слово краще відо-

бражає всі негативні наслідки, які має дія інфекційних збудників на організм людини. У другому прикладі відповідником є «*чужорідне тіло*», тож втрачається конотація слова мови оригіналу. До того ж навіть із контексту стає зрозумілим, що інфіковані клітини буде недоречно перекладати як «*загарбники*». У третьому прикладі ми використовуємо експлікацію.

У наступному прикладі можна побачити, що в мові оригіналу двічі використовується дієслово «*to recruit*». Щоб уникнути тавтології, у першому випадку ми добираємо нейтральний відповідник – дієслово «*формувати*», а у другому – дієслово «*рекрутувати*», яке передає конотацію вихідної лексичної одиниці, що реалізує військову метафору: “*T helper cells are recruited which in turn will recruit memory B cells*”. – «*Формується Т-клітина-помічник, яка й собі рекрутує В-клітину пам'яті*».

У ході дослідження було виявлено, що під час перекладу медичного матеріалу дуже часто спостерігаються граматичні заміни. Наприклад:

1. “*Once an intracellular parasite enters a host cell, the host must use other defenses such as T cells*”. – «*Організм людини повинен задіяти інший захист, такий як Т-клітини, у разі потрапляння внутріклітинного паразита в його клітини*».

2. “*These innate or natural defenses are so important we could not live without them*”. – «*Цей вроджений або натуральний захист настільки важливий, що без нього наше існування неможливе*».

Із прикладів, які стосуються граматичних замін форм слова, ми можемо побачити, що в мові оригіналу використовується множина іменника «*defenses*», тоді, як українською мовою ми перекладаємо в однині.

У наступних прикладах використовується граматична заміна частини мови.

1. “*However, there are not always related viruses that we can use to protect against human illness*”. – «*Однак не завжди існують схожі віруси, які ми можемо використовувати в захисті проти людських хвороб*».

2. “*Moreover, they will actually use pieces of these destroyed materials to activate the immune system to fight even harder*”. – «*Більш того, вони використовують часточки знищених організмів, щоб спонукати імунну систему до більш затятої боротьби*».

3. “*Once activated complement can lead to increased vascular permeability, recruitment of phagocytic cells, and lysis and opsonization of bacteria*”. – «*Якщо комплемент вступає в дію, навіть одного разу досить для того, щоб він покращив*

проникливість судин, **рекрутував** фагоцитарні клітини, а також лізував бактерію та піддав її дії онсоніну».

4. “The constant regions are then available **to recruit** the complement system or other immune-active cells”. – «Константна область потім доступна для **рекрутування** клітин системи комплементу або інших імунно активних клітин».

5. “The T helper cells, when stimulated by the presented antigen, also send out signals **to recruit** additional B-cells that can process the original antigen”. – «Т-клітини-хелпери після стимуляції наявними антигенами також подають сигнал для **рекрутування** додаткових В-клітин, які можуть обробити висхідний антиген».

У першому прикладі в перекладі ми замінюємо дієслово «to protect» іменником «захист»; у другому – дієслово «to fight» іменником «боротьба»; у третьому – іменник «a recruitment» дієсловом «рекрутувати»; у четвертому та п'ятому – дієслово «to recruit» іменником «рекрутування». Особливість граматичних замін частин мови полягає в тому, що вони кардинально не змінюють початковий зміст, тобто не викликають суттєвих змістових утрат і модифікацій. Заміна дієслова іменником спрощує синтаксичну структуру речення, звільняє його від нагромодження додаткових підрядних речень. Дослідивши інші приклади, варто зазначити, що частіше відбувається заміна дієслова іменником.

Наступні приклади демонструють застосування таких типів лексичних трансформацій, як генералізація та модуляція: “Although **the barrier defenses** are very effective, sometimes foreign materials will manage to get around **the protective barrier** and will enter the deeper tissues”. – «Хоча **захисні бар'єри** є дуже ефективними, іноді чужорідним організмам вдається обійти **захист** і потрапити до глибоких тканин».

Найкращим перекладом для «the barrier defenses» і «the protective barrier» є «захисні бар'єри». Але у вищезазначеному прикладі «the protective barrier» перекладаємо як «захист».

“Since so much blood flows through the spleen, a rupture of the spleen can cause massive internal bleeding, and, as a result, it may have to be removed to

prevent **the victim** from bleeding to death”. – «Якщо в селезінці відбувається тік великої кількості крові, її розрив може спричинити значний внутрішній крововилив і, як результат, з'являється можливість її видалення, щоб попередити смерть **пацієнта** від значної втрати крові».

У вищезазначеному прикладі переклад «the victim» як «жертва» є недоречним. В англійському варіанті це слово використовується тому, що людина є потерпілим, жертвою свого ж організму, де відбувся збій. В українській мові людина, яка опинилася на лікарняному ліжку, є насамперед пацієнтом.

Висновки. У медичній практиці, коли лікар намагається повідомити про патологічні процеси, пов'язані з хворобою, своєю професійною мовою, інформація є складною для сприйняття й навряд чи відповідає бажанням пацієнта бути більш інформованим і боротися з хворобою з більшим завзяттям. За результатами досліджень, саме відношення «лікар – пацієнт» є основою медичної практики. Тому за відсутності спільної мови пацієнт і лікар ризикують не порозумітися з огляду на певну ситуацію. Одним із розповсюджених засобів реалізації медичного знання є метафора. Більше того, вона є одним із найважливіших джерел формування термінології, оскільки саме в медичній метафорі виявляється метафоричний парадокс абстрактного в конкретному. Метафора є спільною мовою між лікарем і пацієнтом, тож забезпечує повне порозуміння, установлює двосторонній зв'язок і спрощує складні медичні терміни.

Військова метафора відображає боротьбу організму людини, його органів із хворобами та чужорідними тілами. Так, у результаті дослідження були виявлені лексичні одиниці метафоризації, а серед них визначені найбільш розповсюджені військові метафори. На етапі перекладацького аналізу з'ясовано, що в більшості випадків прагматика тексту оригіналу зберігається, і адресату передається відповідне експресивно-емоційне забарвлення військових метафор.

Перспективою подальших розвідок вважаємо виокремлення метафоричних моделей військової тематики, які найчастіше трапляються в АМД.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Frank Steven A. Immunology and Evolution of Infectious Disease. Princeton and Oxford, 2002. 359 p.
2. Stewart Gregory The Immune System. USA, 2004. 135 p.
3. Куриленко В.Б., Макарова М.А., Логинова Л.Д. Лингвотерапевтическая направленность как базовая категория медицинского дискурса. Современные научные исследования и инновации. 2012. № 1. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2012/01/6431>.
4. Cruse D.A. Meaning in Language. AAN Introduction to Semantics and Pragmatics. Oxford, 2000. 424 p.

РОЗДІЛ 7

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'37+811.111'37+811.112.2'37

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

SEMANTIC DERIVATION OF IRRATIONAL LEXIS IN THE UKRAINIAN, ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES

Кінашук А.В.,

аспірант кафедри романо-германської філології
Рівненського державного гуманітарного університету

У статті представлено поняття семантичної деривації як продуктивного засобу збагачення словникового складу в українській, англійській та німецькій мовах. Ірраціональна лексика схарактеризована як семантичний клас слів на позначення аспектів, не пов'язаних з раціональним мисленням. Через набір спільних семантичних компонентів іменникових номінацій сконструйовано модель прототипної ситуації, яка характеризує концепт «ірраціональність». За допомогою моделі прототипної ситуації та формування на її основі стратегій семантичної деривації було визначено основні моделі семантичної деривації ірраціонального значення. Стратегії семантичної деривації ірраціональної лексики відображають межі, до яких може розширюватися концептуальне поле ірраціональності в зіставлюваних мовах.

Ключові слова: семантична деривація, ірраціональна лексика, модель прототипної ситуації, стратегії семантичної деривації, моделі семантичної деривації.

В статье представлено понятие семантической деривации как продуктивного средства обогащения словарного состава в украинском, английском и немецком языках. Иррациональная лексика охарактеризована как семантический класс слов для обозначения аспектов, не связанных с рациональным мышлением. Через набор общих семантических компонентов номинаций имен существительных сконструирована модель прототипной ситуации, которая характеризует концепт «иррациональность». С помощью модели прототипной ситуации и формирования на ее основании стратегий семантической деривации были определены основные модели семантической деривации иррационального значения. Стратегии семантической деривации иррациональной лексики отражают границы, до которых может расширяться концептуальное поле иррациональности сопоставимых языков.

Ключевые слова: семантическая деривация, иррациональная лексика, модель прототипной ситуации, стратегии семантической деривации, модели семантической деривации.

The study outlines the notion of semantic derivation as the effective mean of vocabulary enrichment in the Ukrainian, English and German languages. Irrational lexis has been characterized as a semantic class of words to denote the aspects unrelated to rational thinking. Through the selection of common semantic components for noun nominations it has been constructed the prototype situation model characterizing the concept of irrationality. It has been identified basic models of irrational meaning semantic derivation with the help of prototype situation model and developing on its base semantic derivation strategies. Semantic derivation strategies of irrational lexis have expressed the frontiers where the irrational conceptual domain can extend in comparable languages.

Key words: semantic derivation, irrational lexis, prototype situation model, semantic derivation strategies, semantic derivation models.

Постановка проблеми. Дослідження когнітивної діяльності людини в аспекті різних варіантів пізнання світу окреслені в лінгвістичних розвідках вітчизняних та зарубіжних мовознавців [1; 2; 3; 4]. Семантична деривація є одним із засобів поповнення лексичного складу мови шляхом переосмислення вже наявних у лексичній одиниці значень та утворення нових. Зіставний аналіз, що має на меті встановити спільні та відмінні ознаки, дедалі частіше застосовують і в аспекті дослідження феномена семантичної деривації в спо-

ріднених та неспоріднених мовах. Актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних семантичних теорій і тенденцією до поглибленого вивчення лексико-семантичних систем споріднених та неспоріднених мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У руслі дослідження семантичної деривації споріднених та неспоріднених мов здійснюють свої розвідки К.С. Астапкіна, Ш.Р. Басиров, О.В. Деменчук, А.А. Залізник, В.В. Туровський,

З.А. Харитончик, О.Д. Шмельов та ін. Предметом аналізу таких досліджень були закономірності семантичної деривації температурних прикметників в англійській, білоруській, німецькій та російській мовах [5], механізми семантичної деривації та лінгвістична інтерпретація схеми тлумачення дієслова [6, с. 83], механізми семантичної деривації в аспекті міжмовних співвідношень енантіо-семії в слов'янських мовах [7, с. 67], відношення, що виникають між компонентами похідних одиниць [8, с. 124], типологія семантичної деривації в синхронному та діяхронному зрізах в англійській, німецькій та російській мовах [9, с. 217].

Дослідження семантичної деривації ірраціональної лексики ставили за мету встановити метафоричні моделі дієслів розуміння в близько-та віддаленоспоріднених мовах (типові ситуації розуміння та відповідні їм метафори) [4, с. 3], описати моделі семантичної деривації прикметникових та дієслівних номінацій в українській та польській мовах [10, с. 53]. Предметом аналізу таких досліджень були метафоричні вживання лексики, які виявляли зв'язок ситуації «ірраціонального розуміння» із ситуаціями руху, сприйняття, фізичного контакту тощо; стратегії семантичної похідності лексики в аспекті розширення концепту ситуації ірраціонального стану. Лінгвістичні праці цього напрямку демонструють наявність значного матеріалу для подальших розвідок та зумовлюють новий аспект дослідження семантичної деривації іменникової ірраціональної лексики.

Постановка завдання. Мета розвідки – схарактеризувати моделі семантичної деривації іменникової ірраціональної лексики (на матеріалі української, англійської та німецької мов) та з'ясувати особливості динаміки розвитку семантичної парадигми названого класу слів у зіставному аспекті.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

- дослідити модель прототипної ситуації ірраціональної лексики обраних мов на основі наявних спільних семантичних компонентів;
- з'ясувати особливості розвитку семантичної парадигми ірраціональної лексики в обраних мовах;
- схарактеризувати моделі семантичної деривації ірраціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах.
- визначити перспективи подальших досліджень семантичної деривації ірраціональної лексики.

Виклад основного матеріалу. Семантична деривація є одним із засобів збагачення слов-

никового складу мови новими номінативними одиницями, для яких характерна багатозначність (полісемія). Під семантичною деривацією в дослідженні розуміємо процес утворення нового значення лексичної одиниці, у процесі якого формуються такі співвідношення, що об'єднують усі значення багатозначного слова. При цьому з двох значень слова одне є семантичним дериватом іншого, або ж обидва значення походять від третього. Зв'язки, що формуються між значеннями слова, можуть утворювати різні типи полісемії: радіальна (всі значення слова мотивовані одним й тим самим – центральним – значенням); ланцюжкова (кожне нове значення слова мотивоване іншим – найближчим до нього – значенням); радіально-ланцюжкова полісемія (поєднання обох типів полісемії) [1, с. 190].

Семантична деривація як порівняно новий та дедалі популярніший засіб поповнення словникового складу мови охоплює чи не всі тематичні групи лексики, серед яких виокремлюємо й ірраціональну – семантичний клас слів, які позначають ті аспекти світосприймання людини, що не пов'язані з раціональним мисленням людини та виникають без участі розуму людини, пор.: укр. *учувати серцем* «помічати що-небудь, здогадуватися про щось підсвідомо, інтуїтивно», англ. *sixth sense* “a supposed intuitive faculty giving awareness not explicable in terms of normal perception”, нім. *eine lichte Augenblicke haben* “nur zeitweilig klare Gedanken fassen können; (scherzhaft) einen guten Einfall haben” тощо. Пласт лексики ірраціонального розуміння займає порівняно не численний, однак вагомий з огляду на специфіку відображення мовної картини світу українського, англійського та німецького народів прошарок у лексиконі зіставлюваних мов. Матеріалом дослідження слугували дібрані методом суцільної вибірки 44 іменники, що належать до тематичного класу ірраціональної лексики, з яких 14 – української мови, 16 – англійської мови та 14 – німецької мови.

Аналіз семантичної деривації іменникової ірраціональної лексики української, англійської та німецької мов передбачає два етапи: конструювання моделі прототипної ситуації ірраціональної лексики через набір спільних семантичних компонентів [3, с. 117] та моделювання на основі цієї ситуації стратегій семантичної деривації названого класу лексики в обраних мовах.

Ірраціональні лексичні одиниці, що представлені в дослідженні, були дібрані згідно з моделлю прототипної ситуації на предмет їхньої відповідності виокремленим компонентам. Пропонуємо розглянути найрепрезентативніші для концепту

ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ лексичні одиниці української, англійської та німецької мов, у яких реалізована семантична деривація. До репрезентативних одиниць у дослідженні належать іменники, значення яких найбільш своєрідно демонструє динаміку розвитку семантичної парадигми ірраціональної лексики: укр. *інтуїція*, англ. *intuition*, нім. *die Intuition*; укр. *інстинкт*, англ. *instinct*, нім. *der Instinkt*; укр. *інсайт*, англ. *insight*, нім. *die Einsichte*. Відзначаємо, що наведені лексичні одиниці є ключовими словами-репрезентантами концепту ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ, частота вживання яких становить 419 одиниць (*intuition*), 1057 (*instinct*), 1397 (*insight*) [11]. Як частина мови, що називає предмети, явища, події, іменники є тими номінаціями, які позначають ядро концепту ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ – здатність або стан, реалізовані не на раціональній основі.

Семантика ірраціональної лексики, як вважають, моделює прототипну ситуацію (ірраціональний стан) через набір таких спільних компонентів: а) ситуація осмислюється як раптовий, подекуди непередбачуваний акт свідомості, зумовлений чинником неконтрольованої зміни ментального стану суб'єкта когніції; б) призвідником ірраціонального стану може бути власне об'єкт когніції (думка, здогад, ідея тощо); в) ірраціональний стан виникає у контексті певної фонові (як правило, актуальної) для суб'єкта когніції ситуації; г) виникненню ірраціонального стану може передувати мисленнєва діяльність, реалізована в коротко- або довготривалому часовому інтервалі; ґ) ірраціональний стан може бути результатом як індивідуального, так і колективного акту свідомості; д) ірраціональний стан виявляє певний ступінь евіденціальності (ступінь істинності, впевненості мовця в достовірності інформації, що повідомляється); е) ірраціональний стан може бути ідентифікований у певний спосіб (ідентифікаційними ознаками можуть слугувати різного виду ірраціональні прояви: ментальні, поведінкові, емоційні тощо) [10, с. 55–57].

Б.Л. Іомдін пов'язує розуміння (в тому числі й ірраціональне) насамперед із ментальною здатністю людини та звертає увагу на способи досягнення розуміння і кількість використаної при цьому інформації [12, с. 594].

З огляду на цей факт конструюємо модель прототипної ситуації (здатність до ірраціонального осягнення), яка характеризує концепт ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ через набір спільних семантичних компонентів іменникових номінацій:

а) наявність проблеми або складної ситуації, в якій виявляється здатність до ірраціонального

осягнення, пор.: укр. *Той стан, в якому я перебував, витаючи над моїм скаліченим тілом, багато в чому нагадував інтуїцію, інстинкт, рефлекс* [13]; англ. *It's your competitive instinct coming out again. You're trying to win* [11]; нім. *Die Abgeordneten des ersten frei gewählten ostdeutschen Parlaments bewiesen einen guten Instinkt, als sie den Großen Saal des Palastes zu ihrem Tagungsort bestimmten. Der Volkszorn wird auf uns gelenkt, uralter Instinkt geweckt* [14];

б) ірраціональна здатність притаманна далеко не всім носіям певної комунікативної ситуації, пор.: укр. *Далебі, в ній було не так і багато лихих карбів, їй не в'ївся в душу егоїзм, і не заповнило бажання збагачення, в Ірині жив сильний інстинкт матері, господині, хоч і не була бездоганною господинею* [13]; англ. *One senior officer described policewomen as having an instinct for tidiness which made them good administrators* [11]; нім. *Auf viel Liebe und Zuwendung angewiesen, ließ er sich von ihr bemuttern, bis ihre fraulichen Instinkte anders wo Auslauf suchten. Ich rieche Bäume, bevor ich mit ihnen zusammenstoße, ein innerer Kompaß lenkt mich immer in die günstigste Himmelsrichtung, das sind Instinkte, über die nur ein Blaubär verfügt* [14];

в) наявність у людини досвіду попередньої діяльності, пор.: укр. *Але інстинкт досвідченого ловця душі підказував містерові Томазо, що на цього руського слід звернути увагу* [13]; англ. *Thirty years later my volunteering instinct has come through intact but I still mistrust the American Air Force* [11]; нім. *Verdacht fiel zunächst auf Ludwig Dienels, sicher erst mal aus einem Instinkt heraus, einem Gefühlsreflex, den man sein Lebtag spürt, wenn sich ein SS-Sturmabführer seiner Qualität in der Nähe aufhält, nicht zuletzt aber deshalb, weil der Alte ihn weiterhin wie von Anfang an für den Verfasser der Morddrohung hielt* [14];

ґ) раптовість вияву ірраціональної здатності, пор.: укр. *Спрацював там у тобі, мабуть, просто інстинкт, потреба душі, добре знайома тобі з фронтових літ, коли без роздуму приходиш на скрик, на стогін, коли, навіть смерть зневажуючи, підбігаєш до щойно приземленого, наскрізь прорешеченого кулями літака, в якому сходять кров'ю твої непритомний товариш* [13]; англ. *They use instinct and spontaneity and when they practise something, they do so for the enjoyment it produces and thus it becomes more of a game than a practice* [11]; нім. *Wäre sie doch bloß ihrem ersten Instinkt gefolgt und hätte den Kassenbon verlangt!* [14];

ґ) результат дії побудований виключно на основі здатності до ірраціонального осягнення, пор.: укр. *Вода опекала крижаністю, хлюпала до*

колін, віджахувала клекотом, Ярослава бігла по ній під важкою зливою в темряву, і ніби самий інстинкт солідарності, болю і страху за когось привів її до тих дощаних табірних будиночків, що вже темніли змалілі, підтоплені серед води, наче якісь папуаські хатини на сваях [13]; англ. *Likewise, our early ancestors most probably sifted out the useful plants by scent, sight and intuition. In other words, by instinct* [11]; нім. *Mut und Tatkraft werden so der marktwirtschaftlichen Banalität ausgeliefert und können nur noch durch die niedrigsten Instinkte mobilisiert werden* [14];

д) етична оцінка ірраціональної здатності, пор.: укр. *Але інший інстинкт, шляхетніший і могутніший, був горою. Я заражаюся сумом її голосу й гарною, лагідною тугою простих, як інстинкт, мелодій* [13]; англ. *Suspiciousness becomes almost an instinct, powerful and all-pervasive* [11]; нім. *Das befeuert die Phantasie und schärft die Instinkte, man wird wachsam und listenreich. Er hatte einen guten Instinkt für das, was gefragt war. Mandeville lieferte auf diese Weise das Grundmuster (das er selbst als seltsames Paradoxon bezeichnete) für die liberale Heiligsprechung der niedrigsten antisozialen Instinkte* [14].

Аналіз лексичної сполучуваності іменникових номінацій дає підстави стверджувати, що концептуальне поле ірраціональності в обраних мовах може розширюватися до меж:

– когнітивного (мисленнєвого), пор.: укр. *Найчастіше усамітнюйтеся, тоді інтуїція підкаже правильне рішення* [13]; англ. *It is the essential dilemma of Blue Skies research and of course there can be no direct solution. However, we believe that those who are determined to understand a phenomenon and to follow their research and their intuition wherever they may lead, are on the balance of probabilities* [11]; нім. *Mit den Kräften der Intuition, nicht mit denen des Verstandes, wollen sie des Ursprünglichen habhaft werden* [14];

– філософського, пор.: укр. *інтуїція – центр філософської антропології* [13]; англ. *Finally, it is to be noted that Sidgwick holds that a kind of intuition, not capable of empirical or discursive proof, is needed to support utilitarianism* [11]; нім. *Bergson hatte bereits, in freilich noch sezessionistisch-liberaler Weise, die Intuition gegen den Verstand ausgespielt, die schöpferische Unruhe gegen geschlossene Ordnung und starre Geometrie. Zuoberst steht die Intuition* [14];

– релігійного, пор.: *божественна інтуїція; божже одкровення, споглядання Бога* [13]; англ. *Intuition is a gift from God, and, when we learn how to develop and strengthen it, intuition can help us steer*

clear of disastrous decisions and relationships [11]; нім. *Der Intuition, der Gabe des gottbegnadeten Entdeckers, wird genau wie sonstwo auch in der Psychologie das erste, der streng disziplinierten Beobachtung aber, der Treue im Kleinen und der Induktion das letzte Wort gebühren; Mit dem Wort Instinkt beanspruchte mein Vater Unfehlbarkeit* [14];

– творчого, пор.: *творча інтуїція, інтуїція поета, геометрична інтуїція орнаментів на кераміці, естетична інтуїція* [13]; англ. *Intuition and artistic sensitivity combine to create a rhythmic movement of special character* [11]; нім. *Gefördert werden sollte die Beschäftigung mit dem sprachlichen Ausdruck, mit den Künsten, die Einfühlung in andere Menschen (nicht in Computer!), die Pflege der Intuition und Fantasie; Immer wirkt sich dabei ein ganz und gar bildhaftes Denken aus, das einen konkreten Einzelfall intuitiv mit den hellen Augen des Dichters erlebt und dann die Intuition verallgemeinernd auf Leben und Welt überhaupt überträgt und so das ganze Sein und Geschehen deutet* [14];

– поведінкового, пор.: *на вчинок виводить інтуїція* [13]; англ. *Call it intuition. Maybe it's just a fear of being overtaken by a woman* [11]; нім. *Ein Baby ist in den ersten sechs bis acht Monaten völlig von der Intuition und Hilfe der Erwachsenen abhängig, wenn es sich fortbewegen will* [14];

– політичного, пор.: укр. *інтуїція щодо публічної політики* [13]; англ. *Political intuition told him were the natural leaders of the nation* [11]; нім. *Keetenheuve hatte die Frage, über die abgestimmt wurde, ziemlich belanglos gefunden und nach der Intuition des Augenblicks gehandelt, ein Jasager und kein Neinsager, der einer unwichtigen Regierungsvorlage zustimmte. Um zu erfassen, wie es unter Hitler in deutschen Landen aussah, verbleibt noch genug allein der Intuition des Gerichts vorbehalten* [14];

– оцінного, пор.: *складна суперечлива теорія, в якій інтуїція ... основний шлях проникнення в таємниці світу* [13]; англ. *We recognize by moral intuition that certain natural properties of an action will make it obligatory; To attempt, in some intuition of evil, to understand them, to enact them* [11]; нім. *Intuitives Einleuchten z. B. galt einst als ein höchst wichtiger Hinweis auf die Wahrheit; es verschwand aus der Methodologie genau in dem Augenblick, als die Intuition durch die Erfahrung und durch formale Erwägungen ersetzt wurde* [14].

За тлумачним словником української мови лексична одиниця *інтуїція* реалізує два ірраціональних значення, пор.: 1. «Здатність людини в деяких випадках несвідомо, чуттям уловлювати

істину, передбачати, вгадувати що-небудь, спираючись на попередній досвід, знання тощо», пор.: *Покладаючись на свою старшинську інтуїцію, Хаєцький шукав своїх десь ліворуч; Чомусь він мені подобався. І не балакали ми з ним, і зустрічались не так часто, а от подобався. Чомусь завжди мені здавалось: «От людина, здатна до благородних учинків». І показалося, що інтуїція не підвела; Інтуїція і тонкий слух допомагали Петрикові вести мелодію за скрипалем;* 2. «Безпосереднє збагнення, осягнення істини без допомоги досвіду й логічних умовиводів», пор.: *Якоюсь залізною інтуїцією догадався і отямив мене, стримав, по суті, перед самим падінням* [13]. На семантичному рівні має місце перехід 'здатність' → 'збагнення' (осягнення), реалізований на основі моделі ВЛАСТИВІСТЬ → СТАН.

В англійській мові ірраціональні значення лексичної одиниці *intuition* розвиваються на основі значень «раціональних дій (раціонального споглядання)» за моделлю ДІЯ → СТАН, пор.: 1. "The action of looking upon or into; contemplation; inspection; a sight or view", пор.: *A Looking-glass becomes spotted and stained from their only intuition;* 2. "The action of mentally looking at; contemplation, consideration; perception, recognition; mental view", пор.: *That the Employment of Time to endless Ages will consist in an uninterrupted Intuition and Contemplation;* 3. "The action of mentally looking to or regarding as a motive of action; ulterior view; regard, respect, reference", пор.: *I do it with Affectionate intuitions of doing Honour to Religion.* При цьому відзначаємо семантичні переходи в межах радіальної полісемії до меж семантики: ірраціонального-духовного (модель СТАН → ДУХОВНИЙ СТАН), пор.: 4. "The spiritual perception or immediate knowledge, ascribed to angelic and spiritual beings, with whom vision and knowledge are identical", пор.: *As if the Intuition of Spirits and Spiritual Bodies, were not a more eminent discerning than our Eyesight,* ірраціонального-когнітивного (модель СТАН → КОГНІТИВНИЙ СТАН), пор.: 5. "The immediate apprehension of an object by the mind without the intervention of any reasoning process", пор.: *What we feel, and what we do, we may be said to know by intuition,* ірраціонального-чуттєвого (модель СТАН → ЧУТТЄВИЙ СТАН), пор.: 6. «Immediate apprehension by sense», пор.: *All our intuition however takes place by means of the senses only,* ірраціонального-психологічного (модель СТАН → ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН), пор.: 7. "In a more general sense: direct or immediate insight", пор.: *That peculiar property of genius which, for want of a better word, we call intuition* [15].

Німецький відповідник *die Intuition* виявляє ознаки радіального типу полісемії ірраціональних значень, де первинним є значення 1. "Die Fähigkeit, verwickelte Beziehungen mit einem Schlage richtig zu erfassen", пор.: *Im Gang der Jahrhunderte sonderte die neuzeitliche Wissenschaft alles aus sich aus, was sich mit dem Apriori der objektivierenden Distanz und der geistigen Herrschaft übers Objekt nicht vertrug: die Intuition, die Einfühlung, den esprit de finesse, die Ästhetik, die Erotik,* від якого похідними є всі інші, реалізуючи при цьому моделі різних станів: ВЛАСТИВІСТЬ → СТАН, пор.: 2. "Gefühlsmäßige Erkenntnis, höhere Sinnen-Auffassung Inspiration höheres Geist-Ergreifen "hohe Intuition", пор.: *Ein überirdisches Vergnügen! In Nacht und Thau auf den Gebirgen liegen, Und Erd' und Himmel wonniglich umfassen, Zu einer Gottheit sich aufschwellen lassen, Der Erde Mark mit Ahnungsdrang durchwühlen. Und dann die hohe Intuition;* ВЛАСТИВІСТЬ → ПОТЕНЦІЙНИЙ СТАН, пор.: 3. "Unmittelbare Anschauung", пор.: *Studium der Perspective wäre noch zu wünschen und einige theoretische Aufklärung über Beleuchtung und Schatten. Das ist's! aber kein Buch, und selbst keine Intuition der Meisterwerke kann diesem Mangel abhelfen;* ВЛАСТИВІСТЬ → ДУХОВНИЙ (ТРАНСЦЕНДЕНТНИЙ) СТАН: 4. "Übersinnliches (künstlerische und philosophische Ideen, das Wesentliche einer Sache) mit dem geistigen Auge unmittelbar zu erschauen", пор.: *Intuitives Einleuchten z. B. galt einst als ein höchst wichtiger Hinweis auf die Wahrheit; es verschwand aus der Methodologie genau in dem Augenblick, als die Intuition durch die Erfahrung und durch formale Erwägungen ersetzt wurde;* ВЛАСТИВІСТЬ → ТВОРЧИЙ СТАН: 5. "Eingebung, [plötzliches] ahnendes Erfassen": *die dichterische Intuition; auf eine Intuition warten* [14].

Радіальний тип полісемії також відзначено в номінації *інстинкт*, в якій реалізовано семантичні переходи в межах моделей: ВЛАСТИВІСТЬ → НЕТИПОВА ВЛАСТИВІСТЬ, пор.: 1. біол. «Вроджена, типова для кожного виду тварин здатність до виконання певних доцільних дій у відповідь на зміни внутрішнього або зовнішнього середовища»: *Чимало вчених висловлювало думку, що в перелітних птахів інстинкт до перельотів є спадковим;* 2. «Несвідоме й нездоланне прагнення, потяг до чого-небудь»: *В Тиховичеві прокинулись, мабуть, войовничі інстинкти* (похідне значення, на нашу думку, характеризує незбагненне осягнення як вияв властивості в умовах певної екстремальної ситуації); ВЛАСТИВІСТЬ → ПОТЕНЦІЙНА ВЛАСТИВІСТЬ, пор.: 3. перен. «Підсвідоме

чуття»: *Він не стільки побачив, скільки інстинктом відчув нещастя* [13].

В англійському відповіднику *instinct* семантичні переходи виявляють ознаки радіально-ланцюжкової полісемії, реалізованої в межах моделей: ВЛАСТИВІСТЬ → ДІЯ (іраціональне → поведінкове), пор. 1. “An innate, typically fixed pattern of behaviour in animals in response to certain stimuli”: Biologists also are interested in the honey bee’s social instincts and behavioral traits; 2. “A natural or intuitive way of acting or thinking”: It was an intense time for both of us – but all my instincts warned me away from him, ВЛАСТИВІСТЬ → НЕТИПОВА ВЛАСТИВІСТЬ, пор.: 3. “A natural propensity or skill of a specified kind”: To sympathize with the poor is a natural instinct for the people (похідне значення характеризує здатність, притаманну лише людині) та НЕТИПОВА ВЛАСТИВІСТЬ → ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСТИВОСТІ, пор.: 4. “The fact or quality of possessing innate behaviour patterns”: I suppose it was instinct really that made me hold on to my bag, stupid really, but I wasn’t going to let them have it [15].

У німецькій мові має місце ланцюжкова полісемія, де поряд із моделлю ВЛАСТИВІСТЬ → НЕТИПОВА ВЛАСТИВІСТЬ (див. вище), пор.: 1. “Angeborener (arterhaltender) Verhaltenstrieb von Tieren”: *Pferde, die, wenn sie schrecklich erhitzt und aufgejagt sind, sich selbst aus Instinct*; 2. “Unbewußter innerer Antrieb, Drang beim Menschen”: *Der Instinct, der mich dazu [Gebirgsreise] trieb, war sehr zusammengesetzt und undeutlich*, має місце модель НЕТИПОВА ВЛАСТИВІСТЬ → ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСТИВОСТІ (на відміну від англійської мови, характеристика властивості в німецькій мові певним чином специфікована, уточнена), пор.: 3. “Intuition, (sicheres) Gespür, (selten: dunkles) Gefühl, Ahnungsvermögen eines Menschen (für etw)“: *Jeder Mensch muß nach seiner Weise denken, nur darf er sich nicht gehen lassen; er muß sich controliren; der bloße nackte Instinct geziemt nicht dem Menschen* [14].

Лексична одиниця *інсайт* характеризує іраціональну ситуацію як внутрішній стан людини, в первинному номінативному значенні – стан відчуття, пор.: 1. «Передчуття або інтуїтивне відчуття внутрішньої природи чого-небудь»: *Інсайт – осяяння, ага-реакція*. Семантична деривація виявляє ознаки радіально-ланцюжкової полісемії, яка засвідчує розширення по лінії специфікації станів та їх характеристик: СТАН ВІДЧУТТЯ → СТАН ОСЯЯННЯ, пор.: 2. «У теорії пізнання – момент осяяння, проникнення в проблемну ситуацію, що завершується знаходженням рішення проблеми»: *Ідеї, що виникли в стані інсайту,*

*стримуються зовнішніми ознаками реальності; СТАН ВІДЧУТТЯ → СТАН УСВІДОМЛЕННЯ: 3. псих. «Будь-яка самосвідомість»: Осяяння, творча інтуїція, інсайт можливі завдяки процесу самовибудовування, додавання тих ланцюжків, елементів, які доповнюють і створюють цілісний образ, «наведення мостів» між окремими порухами думки, відчуттями та емоціями, що дозволяють створювати «єдність у багатоманітності» тощо; СТАН УСВІДОМЛЕННЯ → ІДЕНТИФІКАЦІЯ СТАНУ: 4. «У психотерапії – висвітлення або розуміння психічного стану когось-небудь, який раніше не піддавався усвідомленню»: *Ясновидіння, або пряме знання, інсайт – це психічна здібність людини отримувати інформацію про події чи речі, які сьогодні ще нікому не відомі, а відбудуться завтра-позавтра чи й найближчим часом; ІДЕНТИФІКАЦІЯ СТАНУ → ОЦІНКА СТАНУ: 5. псих. «Нове, нав’язливе усвідомлення правильності чого-небудь»: Бракувало йому інсайту, тої елегантної несподіванки асоціацій, при якій рраз! [13].**

Англійський відповідник *insight* у первинному значенні характеризує іраціональну ситуацію як здатність до ідентифікації та оцінки певного стану справ, пор.: 1. “The capacity to gain an accurate and deep understanding of someone or something”: Words leave the page and become real, and you gain rare insight into the authors, their books, and their passions. Семантичний розвиток засвідчує розширення ситуації в бік ідентифікації та оцінки самого стану справ (модель ВЛАСТИВІСТЬ → ІДЕНТИФІКАЦІЯ / ОЦІНКА СТАНУ), пор.: 2. “An accurate and deep understanding”: Einstein had deep insights into how to incorporate gravitation into relativity theory. Ланцюжкова полісемія вивершує ситуацію як стан усвідомлення (осягання) свого внутрішнього світу (модель ІДЕНТИФІКАЦІЯ / ОЦІНКА СТАНУ → СТАН УСВІДОМЛЕННЯ), пор.: 3. “Awareness by a mentally ill person that their mental experiences are not based in external reality”: These results suggest that preserved insight may be a protective factor that buffers mentally ill mothers [15].

Німецький відповідник *die Einsicht* моделює ситуацію, в якій іраціональний стан або властивість осмислюються в аспекті ситуацій раціональних (спочатку поведінкових, а потім інтелектуальних) дій (див. вище англійське *intuition*), пор.: 1. “Blick in etwas, Anblick von etwas”: *Einsicht in den Garten Colonna aus einem der engen Gäßchen heraus*; 2. “Prüfende Durchsicht, Kenntnisnahme, Anschauen (zur geistigen Erfassung)”: *Mein Sohn... sucht sich meine diesem Fach [Mineralogie] gewidmete Sammlungen durch genaue Einsicht anzueignen,*

indem er als Custode dieselben gut in Ordnung hält; 2.1. “Aufsicht”: *Bedingt sich Commissio eine Einsicht in die Behandlung, Ordnung... so wie in den allenfalls zu gestattenden Gebrauch der Gegenstände*. 3. “Intellektuelle (Einzel-) Erkenntnis, geistiger Überblick”: *So kann und muß... der Gelehrte seine Vorgänger benutzen... es mag nun sein daß er ihnen Ansicht über das Ganze, oder Einsichte in's Einzelne verdankt*. Розширення в напрямі внутрішнього осмислення ситуації спонукає перехід у сферу ірраціонального (модель ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСТИВІСТЬ → ІРРАЦІОНАЛЬНА ВЛАСТИВІСТЬ), пор.: 3.1. “Intuition beruhende Kenntnis, Erkenntnis, Ansicht”: *Die Natur gab ihr klare Einsicht in die Persönlichkeiten und sonstige Verhältnisse der weltlichen Dinge* [14].

Висновки. Встановлено, що семантична деривація є продуктивним засобом збагачення словникового складу зіставлюваних мов новими значеннями тих лексичних одиниць, які вже існують у словниковому складі мови, зокрема на позначення концепту ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ. Модель прототипної ситуації ірраціональної лексики (іменники) представлена такими спільними семантичними компонентами, як наявність складної ситуації, в якій виявляється здатність до раптового ірраціонального осягнення, притаманного тим учасникам ситуації, що володіють попереднім досвідом, із подальшою етичною оцінкою стану, зумовленого ірраціональною здатністю до вирішення складної ситуації. Семантична парадигма ірраціональної лексики досліджуваних мов репрезентована радіальним, радіально-ланцюжковим та ланцюжковим типами полісемії, що розширюють концептуальне поле ірраціональності до меж ког-

нітивного (мисленнєвого), філософського, релігійного, творчого, поведінкового, політичного, оцінного. Відзначаємо, що спільними для трьох зіставлюваних мов є модель семантичної деривації ірраціонального значення ВЛАСТИВІСТЬ → НЕТИПОВА ВЛАСТИВІСТЬ, для української та німецької – ВЛАСТИВІСТЬ → СТАН, англійської та німецької – НЕТИПОВА ВЛАСТИВІСТЬ → ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСТИВОСТІ. Характерними для української мови стали такі моделі семантичних переходів: ВЛАСТИВІСТЬ → ПОТЕНЦІЙНА ВЛАСТИВІСТЬ, СТАН ВІДЧУТТЯ → СТАН ОСЯЯННЯ, СТАН ВІДЧУТТЯ → СТАН УСВІДОМЛЕННЯ, СТАН УСВІДОМЛЕННЯ → ІДЕНТИФІКАЦІЯ СТАНУ, ІДЕНТИФІКАЦІЯ СТАНУ → ОЦІНКА СТАНУ. Винятковими для англійської мови є моделі ДІЯ → СТАН, СТАН → ДУХОВНИЙ СТАН, СТАН → КОГНІТИВНИЙ СТАН, СТАН → ЧУТТЄВИЙ СТАН, СТАН → ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН, ВЛАСТИВІСТЬ → ДІЯ, ВЛАСТИВІСТЬ → ІДЕНТИФІКАЦІЯ / ОЦІНКА СТАНУ, ІДЕНТИФІКАЦІЯ / ОЦІНКА СТАНУ → СТАН УСВІДОМЛЕННЯ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСТИВІСТЬ → ІРРАЦІОНАЛЬНА ВЛАСТИВІСТЬ. Унікальними також вважаємо такі моделі семантичної деривації ірраціонального значення в німецькій мові: ВЛАСТИВІСТЬ → ПОТЕНЦІЙНИЙ СТАН, ВЛАСТИВІСТЬ → ДУХОВНИЙ (ТРАНСЦЕДЕНТНИЙ) СТАН, ВЛАСТИВІСТЬ → ТВОРЧИЙ СТАН.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в більш розлогому аналізі семантичної деривації номінативних одиниць на позначення концепту ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ української, англійської та німецької мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. М.: Школа «Языки русской культуры», Издательская фирма «Восточная литература», РАН, 1995. Том I. Лексическая семантика. 472 с.
2. Падучева Е.В. Парадигма регулярной многозначности глаголов звука. Вопросы языкознания. 1998. № 5. С. 3–24.
3. Розина Р.И. Категориальный сдвиг актантов в семантической деривации. Вопросы языкознания. 2002. № 2. С. 3–16.
4. Басиров Ш.Р. Метафоричні моделі у сфері дієслів розуміння германських і слов'янських мов. Одеський лінгвістичний вісник. 2013. Вип. 2. С. 3–9.
5. Астапкина Е.С. Закономерности семантической деривации температурных прилагательных в сопоставительном аспекте (на материале русского, белорусского, английского и немецкого языков). URL: <http://elib.bsui.by/bitstream/123456789/100532/1/>
6. Туровский В. В. О соотношении значений многозначного слова. Семантика и информатика. 1985. № 26. С. 83–105.
7. Shmelev A. Semantic shifts as sources of enantiosemy. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=LeHVDAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk>
8. Харитончик З.А. Семантические особенности производных признаков слов. Вопросы языкознания. 1984. № 4. С. 124–134.

9. Zalizniak A.A. A catalogue of semantic shifts. Towards a typology of semantic derivation. From Polysemy to Semantic Change. 2008. № 106. P. 217–233.
10. Деменчук О.В. Динаміка розвитку семантичної парадигми ірраціональної лексики (на матеріалі української та польської мов). ROSSICA OLOMUCENSIA. 2017. № 2. С. 53–67.
11. British National Corpus. URL: <https://corpus.byu.edu/bnc/>
12. Языковая картина мира и системная лексикография / Б.Л. Иомдин, Ю.Д. Апресян, Е.Э. Бабаева, О.Ю. Богуславская и др. М.: Языки славянских культур, 2006. 912 с.
13. Корпус української мови. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx>
14. Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache. URL: <https://www.dwds.de/&corpus=kern>
15. The Oxford English Dictionary. URL: <https://www.Oxforddictionaries.com/>

РОЗДІЛ 8

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

UDC 80

NEUROKOGNITYWISTYCZNE I SPOŁECZNO-KULTUROWE ASPEKTY ROZWIJANIA JĘZYKA DZIECKA

NEUROCOGNITIVE AND SOCIAL-CULTURAL ASPECTS OF DEVELOPING THE CHILD'S LANGUAGE

Grzesiak J.,

*Dr hab. profesor Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie,
profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Rzeczpospolita Polska*

W artykule poruszane są społeczno-kulturowe aspekty rozwijania języka w procesie edukacji początkowej dziecka w powiązaniu z uwarunkowaniami uczenia się w sensie neurokognitywistyki oraz komunikacji społecznej. Kompetencje językowe dziecka mają charakter wieloaspektowy i obejmują przede wszystkim mówienie, czytanie oraz pisanie w języku ojczystym, a także w innym języku. Podstawy języka pozostają ściśle powiązane z metodyką kształtowania określonych umiejętności oraz pojęć z nimi związanych na miarę dziecka – jako podmiotu edukacji w przedszkolu, a następnie na szczeblu pierwszych lat edukacji w szkole ogólnokształcącej. Edukacja językowa jest ściśle powiązana z edukacją kulturalną i stąd dużego znaczenia nabierają aspekty wychowawcze, a w tym patriotyczne i artystyczne. Te i inne zagadnienia autor artykułu traktuje jako wyzwanie wobec kompetencji nauczycieli dzieci i systemu ich przygotowywania do zawodu w szkole wyższej oraz w toku praktyki zawodowej. W końcowej części opracowania zostały wyeksponowane węzłowe desiderata wobec współczesnej edukacji językowej dzieci.

Słowa kluczowe: edukacja językowa, kompetencje językowe, kultura języka, żywe słowo, komunikacja językowa, neurodydaktyka, edukacja nauczycieli.

У статті розглядаються соціокультурні аспекти розвитку мови в процесі виховання дитини в початковій школі у зв'язку з детермінантами навчання в сенсі нейрокогнітивної науки та соціальної комунікації. Мовні компетенції дитини є багатограними й охоплюють передусім говоріння, читання та письмо на рідній мові, а також на іноземній. Основи мови залишаються пов'язаними з методологією формування конкретних навичок дитини як суб'єкта навчально-виховного процесу в дитячому садку, а згодом – на рівні перших років навчання в загальноосвітній школі. Мовна освіта тісно пов'язана з культурною освітою, а отже, освітні аспекти, в тому числі патріотичні та мистецькі, набувають великого значення. Ці та інші питання розглядаються автором як виклик стосовно компетенції вчителів і системи їхньої підготовки до професії у вищій школі, а також у процесі професійної практики. У заключній частині дослідження висвітлено визначальні постулати сучасної мовної освіти дітей.

Ключові слова: мовна освіта, мовні компетенції, мовна культура, живе слово, мовна комунікація, нейродидактика, педагогічна освіта.

In the article, the social-cultural aspects are tackled concerning the development of a language in the process of initial education of a child in connection with conditions for learning in terms of neuro-cognitivism and social communication. Linguistic competences are of multi-aspect nature and cover, first of all, speaking, reading and writing in a mother tongue and a foreign one as well. Basics of a language remain in a close connection with a methodology of shaping defined skills and definitions connected therewith, proper for the child – as an object of education in a kindergarten and then on the level of first years of education in a comprehensive school. Linguistic education is strictly connected with cultural education and thus, educational aspects take a large meaning, including patriotic and artistic. These and other issues are treated by the author of the article as a challenge towards the competences of children and the system of them being prepared for the profession in a high school or in the course of professional practice. In the final part of the study, junction desiderata were exposed towards modern linguistic education of children.

Key words: linguistic education, linguistic competences of a child, culture of a language, modern language, linguistic communication, neuro-didactics, education of teachers.

*Nie pomogą próżne żale...
Ból swój niebu trza polecić,
A samemu wciąż wytrwale
Trzeba naprzód iść... i świecić!*
Adam Asnyk

Postawienie problemu. W edukacji szkolnej, a nawet wcześniej na szczeblu edukacji przedszkolnej bardzo istotną rolę odgrywa komunikowanie się wszystkich uczestników procesu kształcenia [14], a w szczególności nauczycieli, uczniów oraz ich rodziców, traktowanych wielopodmiotowo i partnersko. Komunikowanie się tych podmiotów następuje poprzez złożone mechanizmy języka [10; 11]. Język bowiem umożliwia poznawanie rzeczywistości i dochodzenie do pojęć i uogólnień, co ma szczególne znaczenie w odniesieniu do edukacji dzieci [3; 21; 32; 33; 35]. Znajomość i konsekwentne respektowanie funkcji języka na szczeblu edukacji początkowej dziecka zobowiązuje zarówno nauczycieli, jak i dzieci. Jeśli nauczyciele dzieci respektują je w procesach edukacyjnych, wówczas mogą liczyć na skuteczną ich recepcję przez uczniów [37]. Należy przy tym pamiętać o tym, że nierzadko «jedno słowo warte jest tysiąca słów». Dzieje się tak dlatego, że język spełnia wiele funkcji i dzięki nim służy wielu celom. Potrafi jednocześnie informować, opisywać, poetyzować, rozkazywać, tworzyć piękno i wyjaśniać [4].

W dobie globalizacji i transformacji systemowych przejawiają się coraz bardziej niepokojące zjawiska fetyszowania wielorakich zapożyczeń z obcego języka i nieuniknionego zaniedbywania kultury języka rodzimego. Ponadto dbałość o poprawność językową w mówieniu, czytaniu czy w formach pisemnych stawia wyjątkowo wysokie wymagania i wyzwania wobec systemów oświatowych, a w tym wobec edukacji dzieci oraz ich nauczycieli. Wybrane rozważania w tym zakresie stanowią przedmiot niniejszego artykułu.

Analiza literatury z zakresu przedmiotu rozważań. Odwołując się do literatury traktującej język w sensie dziedzictwa kulturowego, można dostrzec w niej swoiste wartości edukacyjne i społeczno-kulturowe. Nie wnikając w szczegółowe meandry prozy i poezji wywodzących się z dorobku literatury dla dzieci jak dla dorosłych, przytoczymy wybrane fragmenty utworów, wskazujące na wartości tkwiące w oddziaływaniach języka na sferę emocjonalną każdego bez wyjątku człowieka. Znalazły one swoje odzwierciedlenie w wielu opracowaniach, wśród których znajduje się wybór cytatów pod redakcją Pawła Hertza oraz Władysława Kopalińskiego [24].

Już w średniowieczu Mikołaj Rej w utworze *Do tego co czytał* stanął w obronie tożsamości języka

polskiego i podkreślał doniosłość języka ojczystego, o czym świadczą jego następujące słowa:

*A niechaj narodowie wżdy postronni znają,
iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają.*

Wybitny poeta polski Franciszek Ksawery Dmochowski w *Sztuce rymowania. do [...] Stanisława Augusta [...]* zwracał się o nadanie rangi dla mowy ojczystej następującymi słowami:

*A nade wszystko szanuj mowę twą ojczystą,
Nie znać języka swego – hańbą oczywistą.
Co mi po tym, że wiersze swoje pięknie kształcisz,
Jeśli łamiesz zgodę, jeśli język gwałcisz?
Ma swe pisarz wolności, lecz niech na to pomni,
żeby ich, ile można, używał najskromniej,
Czytać dawne języki i obce rozumieć
Dobrze jest, lecz ojczysty trzeba naprzód umieć.
Chociaż myślisz wysoko, łatwym piszesz piórem,
Bez języka nie możesz być dobrym autorem.*

Wartości mowy ojczystej zaakcentował Tadeusz Boy-Żeleński, który w *Pieśni o mowie naszej* pisał:

*Język naszym skarbem świętym,
Nie igraszka obojętną;
Nie krwią, ale atramentem
Bije dzisiaj ludów tętno ...
[...]
Jaki język – taki naród.*

O sprawności, a zarazem o doniosłości języka pisał Juliusz Słowacki, który w piątej pieśni *Beniowskiego*, wyraził swoje oczekiwanie:

*Chodzi o to, aby język giętki
Powiedział wszystko, co pomyśli głowa;
A czasem był jako piorun jasny, prędki,
A czasem smutny jako pieśń stepowa,
A czasem jako skarga nimfy miętki,
A czasem piękny jak aniołów mowa...*

Nie sposób pominąć tutaj wybitnego pedagoga i przyjaciela dzieci Janusza Korczaka, który dogłębnie rozumiał i doceniał rolę poprawnego i pięknego języka w edukacji a zarazem w edukacji dzieci, pisząc:

Błąd w mowie,
*to tłusta plama i brzydka
na fotografii matki, którą kochasz,
to jak niestarannie przyszyta lata na ubraniu,
w którym idziesz w gościnę.
Źle mówić lub pisać,
to znaczy krzywdzić swoją mową
tych wszystkich, którzy ją budowali.*

W komunikowaniu się uczestników procesów edukacyjnych piękna mowa ojczysta, jej rytm i kadencja występują często różnorakie zniekształcenia i zaniebdania. Nieporadność językowa, brak opanowania w należywym stopniu sprawności oraz poprawności językowej mogą wywoływać niepokoje, tym bardziej dlatego, że język mówiony i pisany stanowi bardzo istotny element kultury pedagogicznej uczestników procesu kształcenia. Należy zatem pomagać nauczycielom i nauczycielom akademickim, a szczególnie dzieciom i młodzieży, w nadawaniu znaczeń wyrazów i ich związków, wartościowaniu i hierarchizowaniu słów. Stąd «wspólne przekonanie o potrzebie przywrócenia słowom znaczeń, a wartościom prawa do istnienia» [31].

Coraz częściej panuje «nowomowa» w znaczeniu pejoratywnym. Jest to «jedno z najgroźniejszych i najbardziej trwałych, najtrudniej uleczalnych okaleczeń społeczeństwa, które wszak ogarnia wszystko, co mamy i co chcemy budować. I tak okaleczonym, zainfekowanym językiem mówi nadal na co dzień mnóstwo ...dziennikarzy, nauczycieli, oficerów, kaznodziejów, posłów, senatorów [...]. Bakcyl nowomowy żyje i funkcjonuje, tyle że – jak to bywa z bakcylami i wirusami – przeszedł mutację i przystosował się do nowych warunków [1]. Nierzadko z ust młodzieży, dorosłych, a nawet dzieci dobiegają zwroty typu: «spoko», «mam doła», «bujaj się», «spadaj», «na drzewo» itd. [39]. Ewa Wasielewska w swoim artykule dość trafnie interpretuje przejawy owej nowomowy następująco: «w potocznym rozumieniu młodzi ludzie używają wulgarnych słów i określeń, co jest na porządku dziennym. Wiele niecenzuralnych słów weszło nie tylko do powszechnie używanego języka, ale też do tekstów muzycznych, filmu, teatru, reklamy. Oni także są szczególnie tolerancyjni wobec językowego grubiaństwa. Tylko co czwarty uczeń lub student nie akceptuje ich w żadnej sytuacji. Wyniki tych badań mogą świadczyć o braku osobistej kultury językowej współczesnej młodzieży i jej ogólnego obycia, ale nie tylko. O braku wzorców ze strony świata ludzi dorosłych, których naśladują i podpatrują. Ale w szczególności są dowodem na słabą kondycję psychiczną młodych ludzi, która nie ma gdzie wyładować swojej frustracji związanej z brakiem perspektyw» [39].

Mocno niepokojącym zjawiskiem jest postępujące zwulgarnienie potocznego języka. Coraz częściej polskiej «łaciny» używają ludzie uważający się za kulturalnych. Słyszcy się ją w środkach komunikacji publicznej, na ulicach, stadionach sportowych, co ma niezwykle negatywne oddziaływanie wobec dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Wyjściem naprzeciw temu złu stanowiła inicjatywa językoznawców, którzy przyczynili się do podjęcia

przez Sejm RP Ustawy z dnia 22 lipca 1999 roku o języku polskim.

Postawienie zadania. Wobec dość powszechnej niskiej dbałości o kulturę słowa w edukacji i w życiu dzieci w środowiskach rodzinnych i lokalnych na co dzień, występuje wręcz konieczność poprawy tego stanu nie tyle w formie ustawy, ile w dobrze prowadzonej edukacji językowej dzieci oraz młodzieży na wszystkich szczeblach edukacji. O dopuszczalności i niedopuszczalności składników języka w mowie i piśmie decyduje konwencja. Umowność nie jest jednak tożsama z dowolnością. Dowolność języka ogranicza jego poprawność, wartości estetyczne, etyczne normy obyczajowe [2; 41].

Naszym zdaniem pilnym zadaniem jest respektowanie w praktyce edukacyjnej sprzężenia zwrotnego między językiem edukacji i naukami o niej. Elementem, który zapewnia sprzężenie zwrotne między praktyką a teorią edukacji, jest terminologia naukowa, w której zasadniczą rolę odgrywa język. Naukową terminologię edukacji dzieci i edukacji w ogóle, powinna cechować emocjonalna obojętność, ścisłość i stałość znaczeń. Łatwo bowiem o pomieszczenie pojęć, o zagubienie istotnych dla edukacji wartości i celów [5; 34].

Za słuszny przyjmujemy pogląd Ryszarda Więckowskiego, który już w roku 1998 pisał, że «podstawą naukowego uprawiania pedagogiki jest język. Tymczasem współcześnie dbałość o precyzję językową w formułowaniu poglądów czy koncepcji pedagogicznych jest znikoma». Autor ten trafnie zauważa, że «dalszy rozwój naukowego uprawiania pedagogiki wymaga precyzyjnego operowania językiem, analiz wyjaśniających procesy i zjawiska pedagogiczne, a nie operowania językiem propagandy czy powierzchownej publicystyki [40]. Od kłopotów językowych nie są bowiem wolne nauki o edukacji, Nierzadko są one nieczytelne dla przeciętnego ucznia szkoły podstawowej, średniej, a nawet studenta. Przyczyn tego stanu należy dopatrywać się po stronie autorów rozpraw o edukacji wczesnoszkolnej oraz autorów materiałów metodycznych dla dzieci. Tak więc zadaniowo kładziemy tutaj trzy akcenty prakseopedagogiczne. Pierwszy z nich dotyczy jakości teorii kształcenia, drugi zaś odnosi się do jakości opracowań metodycznych, a trzeci akcent dla poprawy istniejącego stanu w edukacji językowej dzieci stawiamy wysoką jakość postępowania pedagogicznego nauczycieli dzieci opartego na przesłankach diagnostyki psychopedagogicznej oraz neurokognitywistyki [21; 43].

Wykład podstawowego materiału. Język to istotny składnik kultury. Stąd też kultura języka i troska o nią na szczeblu edukacji dzieci leży u podstaw

naszych dalszych rozważań mających na celu ukazanie względnie optymalnej konceptualizacji edukacji językowej dzieci. Kultura języka oznacza czynny stosunek do niego, wyrażający się w świadomej dyspozycji językowej, w skład której należy zaliczyć przede wszystkim: znajomość norm gramatycznych oraz obowiązujących zasad poprawnościowych, a ponadto nawyki ich operatywnego i konsekwentnego stosowania w praktyce. Kultura języka to zwalczanie wszelkich przejawów błędów, wśród których znajdują się między innymi błędy: fonetyczne, leksykalne, stylistyczne, frazeologiczne, składniowe, gramatyczne, ortograficzne, czy wreszcie interpunkcyjne [6; 44].

Zadaniem przedszkola, szkoły we współpracy z domem rodzinnym każdego dziecka (ucznia) jest wpajanie norm, wzorców i umiejętności komunikowania się w różnych sytuacjach przez posługiwanie się adekwatnymi słowami. Należy przy tym pamiętać o precyzji języka ekspresyjnego oraz o imperatywie stylistycznym, który zaleca zawarcie maksimum treści w minimalnej liczbie słów. Ponadto edukacja w wykonaniu nauczycieli jako przewodników rozwijania kompetencji językowych dzieci, jest odpowiedzialna także za zwracanie uwagi na: reedukację językową dzieci i młodzieży, polegającą głównie na korygowaniu umiejętności językowych, wadliwie opanowanych, zwalczanie błędów ortograficznych i stylistycznych.

Semantycy nierzadko kwestionują zdolność języka do wyrażania zmieniającej się rzeczywistości, a nawet nie uznają pojęć ogólnych, które pejoratywnie nazywane są wprost halucynacjami. Troski niezwykle potrzebują mechanizmy kształtowania mowy wartościującej, jaką może tworzyć kultura słowa żywego w szkole i poza nią. Podzielam obawy Jana Miodka, że naszemu społeczeństwu grozi zatrącenie się w wulgarności, zwłaszcza gdy przestanie czytać, zapatrzy się w telewizję i przejmie tę wulgarność, która jest tam tak często obecna [31].

Kultura i edukacja – to dwujędnia, scalająca procesy edukacyjne i społeczno-kulturowe, a polegające na chronieniu, hołdowaniu tradycji i podtrzymywaniu dziedzictwa narodowego, rodzinnego, środowiskowego itp. Natomiast swoistość, oryginalność, specyfika narodowa i regionalna – to bardzo istotne właściwości tak pojmowanej dwujędni edukacji i kultury. Podstawową wartością edukacji i edukacji kulturalnej jest i zawsze pozostanie język. Stąd też nieodzowne jest rosnące zainteresowanie kultury i edukacji językiem jako środkiem usprawnienia komunikacji, a zarazem źródłem doskonalenia procesów poznawczych w procesie kształcenia także na etapie edukacji elementarnej dzieci [10; 11; 29; 30].

Język – zwłaszcza jeśli się go wzbogaci barwą i tonacją głosu, wyrazem twarzy, milczeniem,

zadumą, sugestywnym gestem – potrafi zaspokoić wszystkie potrzeby małego dziecka w sferze wyrażania swoich myśli i uczuć. Poprawność językowa i wrażliwość dziecka na nią – to znacznie więcej niż nienaruszalność wewnętrznej struktury języka ojczystego będącego przedmiotem edukacji dzieci już w przedszkolu, a jeszcze wcześniej w edukacji domowej. Szczególnej wagi nabiera stwarzanie sytuacji edukacyjnych obejmujących wyrażanie przeżywanej rzeczywistości podmiotowej z przedmiotową, które winny być nieodłącznym elementem języka dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym.

Niebagatelną rolę w tym zakresie mogą spełniać działania zintegrowane wymagające zbiorowego i ukierunkowanego wysiłku mass mediów, nauczycieli, uczniów, ich rodziców, kościoła i całego społeczeństwa na rzecz tego, aby język posiadał rangę i ważność treściowo-znaczeniową i duchową w edukacji, życiu społecznym i kulturze współczesnej w perspektywie najbliższej i dalszej przyszłości [4; 25; 27; 28; 42].

Każdy nauczyciel nauczycielem języka (i kraju) ojczystego

Kształtowanie kompetencji językowych w toku edukacji szkolnej, a nawet przez całe życie człowieka jest nader istotnym i ważnym elementem procesów kształcenia i wychowania na różnych szczeblach edukacji. w każdym systemie oświatowym i uwydątnia ścisłe związki między innymi z dydaktyką, teorią wychowania, szczegółowymi metodykami nauczania oraz z pedagogiką czasu wolnego dziecka. Udział dziecka w edukacji językowej polega na działaniu świadomym, stanowiącym system zróżnicowanych, wzajemnie oddziałujących na siebie, przekształcających i przekształcanych materialno-informacyjnych oraz energetycznych struktur, ukierunkowanych na wywoływanie u niego zamierzonych zmian w sferze poznawczej czy w sferze instrumentalnej, czy też w sferze osobowościowej [9; 15; 18].

W tym miejscu nasza uwaga zostanie skupiona na wybranych uwarunkowaniach rozwoju kultury żywego słowa w powiązaniu z systemem edukacji, a przede wszystkim z systemem edukacji dzieci i ich nauczycieli. Upatrujemy bowiem w edukacji prowadzonej od najmłodszych lat, czynnika sprawczego oddziałującego korzystnie na urzeczywistnienie założeń kształtowania kompetencji językowych dziecka w powiązaniu z wielokulturowością.

Struktura działania dziecka, jako uczestnika edukacji językowej z elementami kultury żywego słowa, wyłania się z potrzeb (celów i zadań) jednostkowego lub społecznego systemu – i na tym podłożu wyłaniają się potrzeby, oczekiwania, a nawet działania twórcze. Mechanizmy te odnoszą się w całej rozciągłości do

aktywności dziecka i dorosłego człowieka w przestrzeniach kształtowania kompetencji językowych obejmujących mówienie, czytanie i czytelnictwo, a także pismo i pisanie. Z tego punktu widzenia upatrujemy szczególnej roli nauczyciela dziecka, organizatora czynności poznawczych i osobotwórczych po stronie dziecka traktowanego indywidualnie lub jako członka zespołu. W literaturze wiele miejsca zajmuje problematyka kompetencji nauczycielskich [3; 4; 6; 7; 8; 12; 13; 14; 17; 19; 20; 22; 26; 27; 33; 35; 36; 38]. W dobie przemian politycznych, społeczno-gospodarczych i kulturowych przed domem rodzinnym dziecka, przedszkolem i szkołą, a przede wszystkim przed każdym nauczycielem stoją odpowiedzialne i niełatwe zadania w zakresie edukacji językowej i społeczno-kulturowej, w powiązaniu z krajoznawstwem w sferze małej i wielkiej Ojczyzny.

Zgodnie z aktualnie obowiązującymi standardami kształcenie nauczycieli prowadzą szkoły wyższe w ramach specjalizacji nauczycielskiej na studiach wyższych zawodowych, uzupełniających studiach magisterskich, jednolitych studiach magisterskich lub na studiach podyplomowych [36]. Standardy przewidywają między innymi treści programowe przedmiotów kształcenia nauczycielskiego. Jednym z mankamentów występujących w reformowaniu szkoły współczesnej jest zbyt niska precyzyjność w określaniu wymiernych wartości oraz efektów kształtowania kompetencji językowych dzieci na gruncie dobrego wychowania, w tym wychowania patriotycznego i obywatelskiego w kontakcie z literaturą i sztuką.

Z niepokojem należy odnieść się do takiego stanu, że stopniowo wypierane są tradycyjnie ukształtowane wartości, a nowe wartości są często wybierane przez uczącą się młodzież spontanicznie na zasadzie swoistych subkultur i swobodnych zachowań subkulturowych. Niestety, znajduje to także swoje negatywne odbicie w traktowaniu literatury klasycznej dla dzieci, a także ruchu krajoznawczo-turystycznego, jako niezmiernie istotnych elementów dobrego wychowania, szczególnie wychowania patriotycznego na gruncie literatury, sztuki i krajoznawstwa [20; 23; 26; 44].

W obliczu niedostatku ujednoczonych w podstawowym zakresie założeń dobrego wychowania patriotycznego na gruncie wartościowych pozycji z literatury o tej problematyce, dochodzi nierzadko do niepokojących anomii. Zjawisko anomii polega dość często na nieświadomym nierespektowaniu określonych norm i reguł, które są konieczne dla funkcjonowania danego wycinka rzeczywistości. Normy te w skrajnym przypadku mogą nie być znane wśród realizatorów – w ten czas tym bardziej może szerzyć się zjawisko anomii i swą skalą może zakrawać na

miarę obligatoryjności w określonej zbiorowości społecznej. Ze zjawiskiem anomii w edukacji mamy do czynienia między innymi wówczas, gdy w praktyce szkolnej następuje wyrazisty rozdział pomiędzy teorią pedagogiczną a lansowanymi i stosowanymi rozwiązaniami metodycznymi. Typowym przejawem anomii w procesie nauki czytania jest nieznajomość przez nauczyciela metod tejże nauki, nieznajomość uwarunkowań neurokognitywistycznych i diagnostycznych w odniesieniu do każdego przypadku indywidualnego dziecka, a w ślad za tym występuje brak uzasadnionego i trafnego doboru metody kształtowania kompetencji dziecka w czytaniu i rozwijaniu wysoko wartościowanego czytelnictwa wśród najmłodszych dzieci. Prowadzi to najczęściej do nauki czytania polegającej na wielokrotnym powtarzaniu i zapamiętywaniu przez dziecko danego tekstu – nazywanego potocznie tzw. czytaniem płynnym. Należy też w tym miejscu zauważyć, że nauka czytania wymaga także tego, co określa się mianem tzw. «dukania» jako swoistej fazy w nabywaniu coraz wyższej sprawności dziecka w autentycznym czytaniu, a nie «czytaniu z pamięci». Należy też podkreślić i wyeksponować charakterystyczne fazy nauki czytania, jakie w naszych badaniach zostały podane szczegółowym analizom, a także opatrywaniu ich wnioskami i dezyderatami metodycznymi. Są to kolejno występujące etapy coraz bardziej sprawnego i szybkiego czytania, a mianowicie:

- 1) czytanie z pamięci,
- 2) czytanie bez zrozumienia,
- 3) czytanie ze zrozumieniem,
- 4) czytanie refleksyjne (nazywane też niekiedy jako «krytyczne»),
- 5) czytanie twórcze.

Wyróżniona wyżej hierarchia stanowi bardzo istotny element podejścia zadaniowo-czynnościowego, będący przedmiotem wieloletniej weryfikacji badań naukowo-metodycznych wedle założeń autorskiej koncepcji kształtowania kompetencji dzieci opartej na zasadach diagnostyki psychopedagogicznej dziecka oraz neurokognitywistyki. Ze względu na ramy niniejszego opracowania odступujemy od szczegółowego prezentowania tej koncepcji metodycznej, a która pozostaje w ścisłych powiązaniach w innymi szczegółowymi rozwiązaniami metodycznymi i przesłankami teoretycznymi odnoszącymi się do edukacji elementarnej dzieci. O doniosłości podejścia zadaniowo-czynnościowego oraz podejścia opartego na mentoringu i ewaluacji w edukacji ukierunkowanej na sukces każdego dziecka z osobna i ucznia w roli członka zespołu (społeczności) świadczy wymownie myśl Juliusza Słowackiego wyrażająca się słowami:

*Ziarnem Polski być jeden prosty człowiek może,
Jak w ziarnku żyta – żyje całe przysze zboże.*

Wywody i uogólnienia. W przedstawionym modelu rozwijania kompetencji językowych dzieci w toku edukacji elementarnej w kontakcie z domem rodzinnym oraz z innymi uczestnikami procesów edukacyjnych w dość wymiernym stopniu nadana została ranga czynnościom organizatorskim nauczycieli dzieci. Nauczyciel każdego przedmiotu, zwłaszcza nauczyciel dziecka, przyjmując na siebie oprócz bezpośredniego prowadzenia zajęć edukacyjnych również rolę nauczyciela kraju ojczystego, może poszerzać udział uczniów w różnych formach zajęć prowadzonych przez instytucje współdziałające ze szkołą i z rodziną dziecka. Pełnienie przez nauczyciela tych zadań wymaga podjęcia określonych czynności, które w rezultacie umożliwiają planową organizację procesu dydaktyczno-wychowawczego w ławce szkolnej i poza nią. Do czynności tych można zaliczyć między innymi:

1) zdiagnozowanie i ustalenie wszystkich form organizacyjnych, a następnie określenie roli i zadań instytucjom i sponsorom w realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych we współpracy ze szkołą,

2) dokonanie diagnozy dziecka i jego środowiska pod kątem aktualnej działalności instytucji, a przede wszystkim możliwości poszerzenia kompetencji na miarę możliwości i potrzeb dzieci,

3) określenie zadań szkoły (przedszkola) w środowiskowym systemie wychowania przez edukację językową (w tym czytelnictwem) oraz przez krajoznawstwo (i turystykę) oraz podjęcie inicjatyw w poszczególnych formach organizacyjnych pracy pozalekcyjnej, w tym również w sferze kultury żywego słowa.

Z badań prowadzonych przez nas wynika, że znajomość treści o wymowie patriotycznej wśród dzieci i młodzieży szkolnej (a nawet studentów przygotowujących się do zawodu nauczyciela) jest zróżnicowana i mało wartościowana, a nierzadko jest po prostu mało znana i wartościowana. Z niepokojem należy traktować wyniki badań pedagogicznych świadczące o zanikaniu tradycji w wychowywaniu młodych pokoleń – zwłaszcza w zakresie wychowania patriotycznego poprzez literaturę, sztukę, a ponadto przez krajoznawstwo i turystykę.

Etapy edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej sprzyjają pogłębianiu wiedzy dzieci oraz zaspokajaniu ich zaciekawienia w dziedzinie językoznawstwa i krajoznawstwa. Za rozwijaniem wrażliwości dzieci na piękno słowa, obrazu i muzyki przemawiają między innymi:

1) szeroki dostęp dzieci do programów komputerowych, audiobooków, audycji telewizyjnych, nagrań wideo i filmów popularyzujących piękne formy teatralne, a także malownicze krajobrazy, zabytkowe obiekty z bliższych i dalszych środowisk stanowiących przestrzenie edukacyjne, a także

2) szerokie możliwości zagospodarowania czasu wolnego dzieci.

Na zakończenie wyrażam przekonanie, że od przygotowania i zaangażowania kadry pedagogicznej w rozwijanie kompetencji językowych, w tym czytelnictwa, uwarunkowany jest poziom kultury językowej, jaki można ukształtować propedeutycznie już w okresie edukacji elementarnej dzieci. Wyrażam też nadzieje o tym, że może to zaowocować na wyższych szczeblach edukacji oraz w życiu każdego dziecka jako rezultat stosowania tradycyjnie znanej formuły: «czym skorupka za młodu nasiąknie, tym do starości pachnie».

WYKAZ WYKORZYSTANEJ LITERATURY:

1. Balbus S. Powtórka z nowomowy. Tygodnik Powszechny. 1991. № 47. S. 4.
2. Bąba S., Walczak B. Na końcu języka. Warszawa-Poznań, 1992. 236 s.
3. Bereźnicki F. Dydaktyka kształcenia ogólnego. Kraków: Impuls, 2001. 294 s.
4. Bruner J.S. W poszukiwaniu teorii nauczania. Warszawa, 1974. 221 s.
5. Cichoń W. Wartości, człowiek, wychowanie. Kraków: Impuls, 1996. 223 s.
6. Czelakowska D. Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Kraków, Impuls, 2010. 330 s.
7. Delors J. Uczenie się – nasz ukryty skarb. Raport UNESCO – Edukacja XXI wieku. Kultura i Edukacja. 1998. № 2.
8. Denek K. Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej. Toruń: Akapit, 2002. 214 s.
9. Denek K. Efektywność procesu kształcenia. Teoretyczno-metodologiczne podstawy badań nad efektywnością kształcenia polonistycznego; red. M. Sinica. Zielona Góra: WSP, 1993. S. 18–32.
10. Denek K. Język w edukacji szkolnej. Procesy komunikacyjne w szkole; red. W. Kojs. Katowice: Uniwersytet Śląski, 2001. 326 s.
11. Denek K. Język w procesie kształcenia. Edukacja i kultura; red. J. Grzesiak. Kalisz: WPA, 2002. S. 25–34.
12. Denek K. Edukacja pozalekcyjna i pozaszkolna. Poznań: WSPiA, 2009. 406 s.
13. Denek K. O nowy kształt edukacji. Toruń: Akapit, 1998. 259 s.
14. Denek K. Podmiotowość nauczycieli i uczniów w procesie kształcenia i jej uwarunkowania. Toruńskie Studia Dydaktyczne. 1994. № 4–5.

15. Denek K. Wartości i cele edukacji szkolnej. Poznań-Toruń: Edytor, 1994. 174 s.
16. Główne kierunki i zadania w pracy wychowawczej szkół. Warszawa: MOiW, 1983. S. 6–17.
17. Grzesiak J. (red.). Ewaluacja i innowacje w edukacji nauczycieli. Kalisz: UAM WPA, 2007. Tom 1. 290 s.
18. Grzesiak J. (red.). Edukacja i kultura. Kalisz: WPA, 2002. 216 s.
19. Grzesiak J. Krajoznawstwo jako czynnik edukacji i przejaw podmiotowości uczniów klas początkowych. Edukacja kulturalna. Szkoła i rodzina; red. D. Jankowski. Kalisz: UAM IPA, WOM, 1993. 244 s.
20. Grzesiak J. Kształcenie kompetentnych nauczycieli edukacji początkowej – u progu edukacji jutra. Edukacja jutra, t. 1; pod red. T. Koszczyca, J. Jonkisz, S. Toczek-Werner. Wrocław: AWF, 2007. S. 407–413.
21. Grzesiak J. Lekcje i diagnostyka psychopedagogiczna w edukacji dziecka. Konin: PWSZ, 2014. 258 s.
22. Grzesiak J. Podstawy teorii i metodyki kształcenia praktycznego nauczycieli. Konin: PWSZ, 2010. 210 s.
23. Grzesiak J. Pedagogia dziecka u podstaw edukacji i nauk o niej. Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Aksjologiczne aspekty w rozwoju nauki i edukacji, Konin – Użhorod – Chersoń – Krzywy Róg, 2018. 425 s.
24. Hertz P., Kopaliński W. Księga cytatów z polskiej literatury pięknej od XIV do XX wieku. Warszawa, 1975. 911 s.
25. Jakowicka M. Wzbogacanie doświadczeń uczniów klas początkowych w kontaktach ze środowiskiem. Warszawa: WSiP, 1982. 245 s.
26. Kuleczka P. Turystyka i krajoznawstwo niepełnosprawnych, czyli «wędrować każdy może...». Sulechów: ZG PTTK, 2008. 312 s.
27. Kuźma J. Nauczyciel przyszłej szkoły. Kraków, 2000. 216 s.
28. Kuźniak I. Optymalizacja procesu kształcenia. Poznań, 1993. 185 s.
29. Kwieciński Z. (red.). Nieobecne dyskursy. Toruń, 1991. 348 s.
30. Lelonek M. Kształtowanie pojęć z przyrody nieożywionej w nauczaniu początkowym. Warszawa: WSiP, 1984. 212 s.
31. Miodek J. Rzecz o języku. Wrocław, 1983. 265 s.
32. Okoń W. Podstawy wykształcenia ogólnego. Warszawa: PZWS, 1966. 342 s.
33. Okoń W. Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej. Warszawa: WSiP, 1998. 348 s.
34. Pasterniak W. Dydaktyka wartości. Człowiek – wychowanie – kultura; red. F. Adamski. Kraków, 1993. 283 s.
35. Półturzycki J. Dydaktyka dla nauczycieli. Płock: WS, 2002. 312 s.
36. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 7 września 2004 r. w sprawie standardów kształcenia nauczycieli (Dz.U. № 207, poz. 2110) z późniejszymi zmianami ostatnia nowelizacja miała miejsce w roku 2017).
37. Strykowski W. Podmiotowość i indywidualizacja w kształceniu i wychowaniu, w Ewaluacja i innowacje w edukacji nauczycieli. Red. J. Grzesiak, Kalisz: WPA, 2007. Tom 1. S. 201–208.
38. Szempruch J. (red.) Edukacja wobec wyzwań i zadań współczesności i przyszłości. Rzeszów: Uniw. Rzeszowski, 2006. 505 s.
39. Wasielewska E. Kto ty jesteś? Świat Rodzinny. Dodatek do Głosu Wielkopolskiego. 2002. № 16.
40. Więckowski R. Publicystyka pedagogiczna czy pedagogika naukowa? Nowa Szkoła. 1998. № 3.
41. Zgólkowa H. (red.) Język zwierciadłem kultury, czyli nasza codzienna polszczyzna. Poznań, 1988. 330 s.
42. Żuchelkowska K. W stronę dobrej edukacji przedszkolnej. Bydgoszcz: UKW, 2017. 244 s.
43. Żylińska M. Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi. Toruń, 2013. 316 s.
44. Żytko M. Pisanie – żywy język dziecka. Warszawa, 2006. 273 s.

**STATISTICAL METHODS OF FORMATION
OF TEXT CORPORA AND LEXICOGRAPHIC RESOURCES
(ON THE BASIS OF THE SPECIALTY “ACOUSTICS AND ULTRASONIC”)**

**СТАТИСТИЧНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ
ТЕКСТОВИХ КОРПУСІВ І ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ РЕСУРСІВ
(НА ПРИКЛАДІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «АКУСТИКА І УЛЬТРАЗВУКОВА ТЕХНІКА»)**

Dyachenko G.F.,
*PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Foreign Language Department
Odessa National Polytechnic University*

Mykhailiuk S.L.,
*Senior Lecturer of the Foreign Language Department,
Odessa National Polytechnic University*

Duvanskaya I.F.,
*Senior Lecturer of the Foreign Language Department,
Odessa National Polytechnic University*

Ershova Yu.A.,
*Senior Lecturer of the Foreign Language Department
Odessa National Polytechnic University*

The article considers the description of the step sequence in forming the text corpora, and then frequency dictionaries on the example of Acoustics and Ultrasonic Technique (AUST) specialty, the texts of which are referred to scientific and technical discourse. The necessity of application of real text corpora compiled with the help of statistical methods in the present-day research processes is proved. Statistical method usage allows to determine such a mandatory parameter as the reliability of text corpus and lexicographic resources created on its basis – frequency dictionaries, alphabet-frequency dictionaries, etc. The example of specialty AUST demonstrates how statistically verified characteristics of the text corpus allowed to create a reliable probabilistic-statistical model (frequency dictionary) of this subject area. The statistical reliability of the dictionary manifested itself in the fact that the percentage of covering the AUST texts with the units of the base dictionary (the first 2 thousand words) is 86%, which makes it possible to understand the content of almost any text on the specialty AUST using the lexical units presented in it (the base dictionary).

Key words: absolute frequency, relative frequency, probabilistic-statistical model, subtopic, text corpus.

Стаття присвячена опису послідовності кроків під час формування текстових корпусів, а потім – частотних словників на прикладі спеціальності «Акустика і ультразвукова техніка» (АУЗТ), тексти якої належать до науково-технічного дискурсу. Доводиться необхідність застосування в сучасних дослідних процесах реальних текстових корпусів, створених на основі статистичних методів. Використання статистичних методів дозволяє визначити такий обов'язковий параметр, як надійність текстового корпусу й створюваних на його основі лексикографічних ресурсів – частотних словників, алфавітно-частотних словників та ін. На прикладі спеціальності АУЗТ було показано, як статистично вивірені характеристики текстового корпусу дозволили створити надійну ймовірно-статистичну модель (частотний словник) цієї предметної області. Статистична надійність словника проявила себе в тому факті, що частка покриття текстів АУЗТ одиницями базового словника (перших 2 тис. слів) склала 86%, що дає можливість за допомогою лексичних одиниць, представлених у базовому словнику, зрозуміти зміст практично будь-якого тексту за фахом АУЗТ.

Ключові слова: абсолютна частота, відносна частота, ймовірно-статистична модель, підтема, текстовий корпус.

Стаття посвящена описанию последовательности шагов при формировании текстовых корпусов и частотных словарей на примере специальности «Акустика и ультразвуковая техника» (АУЗТ), тексты которой входят в научно-технический дискурс. Доказывается необходимость применения в современных исследовательских процессах реальных текстовых корпусов, созданных на основе статистических методов. Использование статистических методов позволяет определить такой обязательный параметр, как надежность текстового корпуса и создаваемых на его основе лексикографических ресурсов – частотных словарей, алфавитно-частотных словарей и др. На примере специальности АУЗТ было показано, как статистически выверенные характеристики текстового корпуса позволили создать надежную вероятностно-статистическую модель (частотный словарь) этой предметной области. Статистическая надежность словаря проявила себя в том факте, что доля покрываемости текстов АУЗТ единицами базового словаря (первых 2 тыс. слов) составила 86%, что дает возможность с помощью лексических единиц, представленных в базовом словаре, понять содержание практически любого текста по специальности АУЗТ.

Ключевые слова: абсолютная частота, вероятностно-статистическая модель, относительная частота, подтема, текстовый корпус.

The main tendencies in modern linguistics can be considered the following: computer, corpus and cognitive linguistics. All of them provide for the researches on the material of real texts, i.e. the text corpus sorted out from all set of texts on the chosen subject – technical, humanitarian, art, etc. – with possible further compilation of probabilistic and statistical model (the frequency dictionary or frequency list) of that area of a discourse which was chosen for the analysis.

However, it is believed that not all of the researchers know how to apply quantitative and qualitative methods when forming both the semantic space, which is necessary for modeling the semantics of a certain area of knowledge, and the future frequency dictionary.

This article based on the example of the frequency dictionary of the technical specialty “Acoustics and Ultrasonic Technique” created by the authors describes the sequence of steps which are carried out to receive statistically reliable objects of the research.

Works on the basis of text corpora became especially widespread in the XXI century, and the most various text units analyzed both in respect of a lexicography, and corpus linguistics: terminology [1; 2; 3; 4; 5], stratification layers of specialties [6; 7], principles of the statistical analysis [8; 9], etc. served as objects for consideration.

Despite a significant amount of the works devoted to the analysis of text objects, it is possible to note that, unfortunately, they do not always contain statistically verified information on text corpora, methods of their formation and further use. So, the researcher Ivina [3], representing a subject of the scientific work, mentions only those concrete speech units which were taken from the considered texts, but not their statistical data. Or, despite a significant amount of the works devoted to the analysis of text objects, it is possible to note that, unfortunately, they do not always contain statistically verified information on text corpora, methods of their formation and further use. So, the researcher Ivina [3], representing a subject of the scientific work, mentions only those concrete speech units which were taken from the considered texts, but not their statistical data. Or, though the description of speech units is declared in the majority of scientific research, they do not rely on the text corpus created by the method of continuous sampling, but on lexicographic sources torn off from the real scientific speech, in which it is possible to observe the various elements of the speech only [1; 2; 10].

Due to the above said, it is believed that the description of the corpus creation process of the chosen specialty “Acoustics and Ultrasonic Technique”, and then – probabilistic-statistical model of this specialty on the basis of both theoretical sources [11; 12; 13],

and experimental simulation, is relevant and timely, and will be a useful example for researchers in the field of corpus linguistics and a statistical lexicography.

So the goal of the given article is to describe in detail the statistical methods and practical steps in the course of the text corpus compilation of the “Acoustics and Ultrasonic Technique” specialty and as well as the further formation of its probabilistic-statistical model.

The first task in distinguishing the text corpus is to define the so-called semantic space of the chosen subject area, in our case – “Acoustics and Ultrasonic Technique” (AUSE) which models its (area) semantics.

It is clear that to statistically survey all texts of the AUSE sublanguage does not seem possible. Therefore, we were guided by some reduced description of sublanguage, i.e. its linguistic model constructed as some statistical approximation to the real lexical and grammatical system of the AUSE specialty.

To create the semantic space of fields of knowledge which belong to scientific (humanitarian or technical) discourse, is frequently a rather difficult procedure as researchers-linguists cannot be absolutely professionally competent in many technical specialties. In this case, they should rely on the opinions of experts and resort to a method of expert assessment as well as use other sources of description.

In forming semantic space of the given area it has been revealed that it breaks up to six subareas (sub-themes) which were further stemmed as a result of journal articles inspection, studying references and poll of the experts who are engaged in studying of various aspects of acoustics and the ultrasonic technique. During the investigating of journal articles a need to present all sub-themes of this area, a per cent of word tokens in this or that sub-theme in a total amount of text set as well as the degree of importance of a sub-theme within “Acoustics and Ultrasonic Technique” science was considered. Sub-themes are presented in a percentage correlation which they occupy in a total amount of AUSE texts. They are five:

- Ultrasonic instruments and devices – 30%;
- Hydro acoustics – 20%;
- Acoustic and ultrasonic signals and their processing – 20%;
- Acoustic and ultrasonic measurements – 15%;
- Designing, and acoustic and ultrasonic equipment technology – 10%;
- Noise and vibrations – 5%.

According to the content, nomenclature and fractions which sub-themes occupy in semantic space, first, the corresponding scientific journals, in which the above-mentioned sub-themes are described, were sorted out, second, the number of word tokens were

strictly calculated to corresponded to each fraction in the general list.

Figures, symbols, advertisement, popular scientific articles were not included into the text corpus. To reflect the current stage of development of AUSE, the corpus was constructed on chronologically limited material, i.e. it includes the texts limited to a 10-year interval. Texts were taken from the magazines issued in the USA and the UK: Journal of Acoustic Society of America, Journal of the Audio Engineering Society, Applied Acoustics, IEEE Transactions of Antennae and Propagation, The Journal of the Society of America, etc.

Selection of texts is of very great importance in compiling a frequency dictionary since the studied corpus represents that model which reflects statistical features of the sublanguage in the aspect of its lexical and grammatical structure.

Although there are several approaches to text corpus formation the complete scientific and technical articles, irrespective of the text length in word tokens, were used by the authors for the research only. It gave the chance to receive more reliable data on the material studied. Of course, our method of text selection is not deprived of some shortcomings. In particular, in high- and mid-frequencies areas of the future frequency list, the lexical units, which are not of big importance for this specialty, can be registered. However, these facts do not distort statistical structure of the text.

Assessment of reliability of the future frequency dictionary depends both on the qualitative, and quantitative characteristics which are considered when forming the text corpus [11; 14]. The quantitative characteristics provide for certain methods of text selection, qualitative – the content of material of the studied text set, i.e. their strict reference to the distinguished sub-themes in the semantic space.

The quantitative description of reliability of the frequency dictionary also depends on the volume of text corpus that complies with the earlier set criteria of reliability of a future frequency dictionary. The volume of our corpus is 200 thousand word tokens. In the course of creating the frequency dictionary of high percentage of covering the text corpus contents, it must be kept in mind that the volume of corpus depends on a language system and the discourse a text is referred to. For analytical languages, by compiling branch frequency dictionaries on the basis of scientific and technical texts of the certain subjects, the corpus volume in 200 thousand word tokens is considered to be traditional and sufficient for covering the branch literature texts for 97–99% [11; 14; 15].

The following stage is, actually, the use of the created text corpus for various researches including those where statistics are necessary.

As the modern linguistics requires application of not only linguistic (contextual, distributive, grammatical, etc.) analysis methods, but also the exact indication of quantitative indices at representation of these or those facts of language, the mathematical approaches included in linguistic research is its obligatory component.

First of all, in order to obtain the quantitative data, it is necessary to create the frequency list (or if to apply the term accepted in linguistic statistics – probabilistic-statistical model of specialty) of all word forms or word tokens which occur in texts. It is the simplest probabilistic-statistical model of AUSE sub-language lexis.

There are programs which arrange all word tokens according to their frequencies (on frequency decrease) or in an alphabetic order. The frequency AUSE dictionary was created in the same way .

The frequency dictionary possesses the following statistical characteristics: absolute frequency of the use of this or that word token (F), relative frequency (f) which is calculated by the simple ratio of length of the corpus to the frequency of a word token and which allows the researcher to use data of the dictionary for comparison with the data received, for example, at analysis of the text corpus bigger (or smaller) than 200 thousand word tokens. Besides, at each unit of the dictionary, an absolute cumulative frequency F^* is specified as the sum of the presented frequency F and all frequencies preceding it and also the cumulative relative f^* frequency equal to the sum of this f and all previous relative frequencies.

The total amount of the frequency dictionary is up to 5 648 different words. The experience of dictionary compilers demonstrates that a dictionary comprising approximately 2,000 lexical units is sufficient to cover the contents of branch literature texts for 89% [16]. Conventionally, such part of the dictionary is called the base dictionary. In our case, the word tokens of the base dictionary cover all AUSE lexicon up to 86%. It shows that the base frequency list contains the lexical units minimum, which is enough for decoding the texts on acoustics and the ultrasonic technique, and a reader has an opportunity to completely understand the contents of the text in AUSE. In this case, it is possible to say that the frequency dictionary compiled as a result of the statistical analysis, represents certain probabilistic-statistical model of specialty “Acoustics and the Ultrasonic Technique”.

The procedure of text corpus formation and then on its base – probabilistic-statistical model of specialty “Acoustics and the Ultrasonic Technique” described in the paper allows to draw the following conclusions.

The procedure of text corpus formation and then on its base – probabilistic-statistical model of specialty “Acoustics and the Ultrasonic Technique” described in the paper allows to draw the following conclusions.

1. Consideration of this or that speech unit is possible only on the basis of real text corpus.

2. To create the text corpus, it is necessary to form a so-called semantic space of specialty. For AUSE specialty, the semantic space which contains six sub-themes and which represents the main problems studied by this area of expertise was created.

3. According to a statement that the text corpus has to be compiled with obligatory application of the quantitative and qualitative methods which provide the statistical reliability of both the corpus and future probabilistic-statistical model of a certain specialty, for text corpus creation of AUSE specialty the following methods were used: the texts which entered

the corpus cover the ten-year period; texts for the corpus were selected strictly according to fractions which sub-themes occupy in a total amount of word tokens; the volume of the corpus was 200 thousand word tokens that is sufficient for statistical reliability of linguistic objects.

4. Statistical characteristics of the AUSE frequency dictionary are the following. It contains 5,648 units which had the statistical parameters: absolute frequency of usage, relative frequency of usage; cumulative absolute and relative frequencies.

5. The value of covering the AUSE texts with the basic dictionary units (the first 2,000 words) is up to 86% that gives the chance to virtually understand the contents of any texts in AUSE.

In future, it is supposed to compile perhaps bigger number of text corpora that are various on their scientific subjects in order to compare both statistical and lexical data.

REFERENCES:

1. Sytnikova T. English-speaking computer technical term system as object of a linguo-cognitive research: Author's abstract, thesis for PhD degree: specialty 10.02.04 German languages. Vladivostok, 2010. 22 p.
2. Chistyukhina S. Interindustry polysemanticism in the terminological system of modern English: Author's abstract, thesis for PhD degree: specialty 10.02.04 German languages. M., 2011. 22 p.
3. Ivina L. Nominative and cognitive research of an English-speaking term system of venture financing: Authors abstract, thesis for PhD degree: specialty 10.02.04 German languages. M., 2001. 22 p.
4. Oganesyan M. The comparative and translation analysis of the English and Russian medical terminology on genetics: Author's abstract, thesis for PhD degree: German languages 10.02.20 . M., 2003. 22 p.
5. Trifonova E. Polysemanticism of bank terms in English: Author's abstract: thesis for PhD degree: specialty 10.02.04 German languages / E. N. Trifonova. Omsk, 2004. 22 p.
6. Chupilina E. System properties of general scientific lexicon. System description of lexicon of the German languages. L.: GLU, 1985. P. 109–113.
7. Dyachenko G., Tsinovaya M., Sirotenko T. The verbs of common lexical layer in the texts of scientific style “Acoustics and ultrasonics”. *Odesky lingvistichny visnik, ONJA*. Vol. 1. No. 9. 2017. P. 60–65.
8. Dyachenko G., Duvanskaya F., Mykhailiuk S. Principles of lexical stratification of vocabulary (on the material of verbal lexis of texts “Acoustics and Ultrasonics”). XIII International Scientific and Practical Conference “Modern Scientific Potential – 2017”. Vol. 6 “Philological sciences” (Sheffield, Yorkshire, England). P. 42–47.
9. Nevreva M., Lebedeva E., Gvozd E. The statistics of nominative word formation in text corpora of scientific functional style. *European Journal of Literature and Linguistics*. Vienna: “East West” Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2016. No. 4. P. 31–34. (Austria).
10. Milyaeva L. A structural-semantic research of word-formation options of nouns in modern English (paradigmatic aspect): Author's abstract, thesis for PhD degree: specialty 10.02.04 The German languages. Pyatigorsk, 1984. 25 p.
11. Piotrovsky Rajmund G. Quantitative Linguistics. An International Handbook. Walter de Gruyter: Berlin. New-York. 2005. 1027 p.
12. Summers Della Corpus Lexicography – The importance of representativeness in relation to frequency / Della Summers. URL: www.pearsonlongman.com/.../pdfs/corpus-lexicography.pdf.
13. Krishnamurthy R. Corpus Lexicography. Birmingham: Aston University. Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics – 2nd Edition. URL: https://www.researchgate.net/publication/291110989_Corpus_Lexicography.
14. Alekseev P. Statistical lexicography (typology, compiling and application of frequency dictionaries). L.: Leningr. state. pedagogical. institute after A. Herzen, 1975. 120 p.
15. Bektayev K., Lukyanenkov K. About zones of distribution of units of a written language. Statistics of the speech and the automatic analysis of the text. L.: Science, 1971. P. 47–112.
16. Beresnev S. A research of lexicon of the German scientific and technical texts from a position of the recipient of the speech: Author's abstract, thesis of a Doctor's degree. L.: Academy of Sciences of the USSR. Institute of linguistics. Leningrad dpt, 1974. 35 p.

**THE INFLUENCE OF QUANTITATIVE AND QUALITATIVE FEATURES
ON STATISTICAL INDICATOR OF MATERIALITY/IMMATERIALITY
OF DISCREPANCIES IN THE NUMBER OF VERBS IN FREQUENCY
DICTIONARIES OF DIFFERENT TYPES**

**ВПЛИВ КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ ОЗНАК НА СТАТИСТИЧНИЙ ПОКАЗНИК
МАТЕРІАЛЬНОСТІ/НЕМАТЕРІАЛЬНОСТІ РОЗБІЖНОСТЕЙ У КІЬКОСТІ
ДІСЛІВ У ЧАСТОТНИХ СЛОВНИКАХ РІЗНИХ ТИПІВ**

Shapa L.N.,

*PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Foreign Language Department
Odessa National Polytechnic University*

Tomenko M.G.,

*Senior Lecturer of the Foreign Language Department
Odessa National Polytechnic University*

Lebedeva E.V.,

*Senior Lecturer of the Foreign Language Department
Odessa National Polytechnic University*

Gvozd O.V.,

*Senior Lecturer of the Foreign Language Department
Odessa National Polytechnic University*

The article deals with one of the phenomena of statistical lexicography – the materiality/immaturity indication of discrepancy in the numbers of frequency dictionary units in the course of their (dictionaries) comparing. In the presented research a verb is considered. To describe it seven frequency dictionaries dissimilar both in quantitative (different sizes of text corpora they are based on, different threshold frequencies, etc.) and qualitative (various fields of technical and humanitarian discourses, different contents – only terms or all units occurred in a text corpus, etc.) characteristics have been used. The extracted verb frequency lists are compared at several threshold frequencies (from 1 to 22). Matching of various parameters both statistical and linguistic allows to obtain the data, which enable us to come to the following conclusions: in statistical analysis if it concerns one of the products of social activity of a man (in the given case it is the language) the statistical results are completely influenced by social conditions, i.e. the qualitative (humanitarian) characteristics.

Key words: frequency dictionary, matrix, threshold frequency, text corpus, style.

У статті розглядається одне з явищ статистичної лексикографії – показник істотності/неістотності розбіжностей у кількості деяких одиниць частотних словників у процесі їх (словників) порівняння. У представленому дослідженні розглядається дієслово. Щоб описати його, були використані сім частотних словників, які відрізняються один від одного як кількісними (різні обсяги текстових корпусів, на яких вони базуються, різні порогові частоти тощо), так і якісними (різні сфери технічного та гуманітарного дискурсів, різний зміст (лише терміни чи всі одиниці, які функціонують у текстовому корпусі) тощо) характеристиками. Витягнуті частотні списки дієслів порівнюються на декількох порогових частотах (від 1 до 22). Зіставлення різних параметрів, як статистичних, так і лінгвістичних, сприяє отриманню даних, які дають нам змогу зробити такі висновки: у статистичному аналізі, якщо це стосується одного з продуктів соціальної діяльності людини (у цьому випадку мови), на статистичні результати повністю впливають соціальні умови, тобто якісні (гуманітарні) характеристики.

Ключові слова: матриця, порогова частота, текстовий корпус, стиль, частотний словник.

В статье рассматривается одно из явлений статистической лексикографии – показатель существенности/несущественности расхождений в количестве некоторых единиц частотных словарей в процессе их (словарей) сравнения. В представленном исследовании рассматривается глагол. Чтобы описать его, были использованы семь частотных словарей, отличающихся друг от друга как количественными (разные объемы текстовых корпусов, на которых они основаны, разные пороговые частоты и так далее), так и качественными (различные области технического и гуманитарного дискурсов, разное содержание (только термины или все единицы, встречающиеся в текстовом корпусе) и так далее) характеристиками. Извлеченные частотные списки глаголов сравниваются на нескольких пороговых частотах (от 1 до 22). Сопоставление различных параметров (как статистических, так и лингвистических) дает возможность получить данные, которые позволяют нам сделать следующие выводы: в статистическом анализе, если это касается одного из продуктов социальной деятельности человека (в данном случае языка), на статистические результаты полностью влияют социальные условия, то есть качественные (гуманитарные) характеристики.

Ключевые слова: матрица, пороговая частота, текстовый корпус, стиль, частотный словарь.

Linguistic statistics and its section – statistical lexicography has developed in the process of corpus linguistics formation. Wherein statistical lexicography and its resources can be considered as a product of quantitative analysis of a text corpus [1–6]. Thus, a frequency dictionary reflects the statistical structure of texts and can be called a probabilistic-statistical model of a definite field [1].

In order to accurately determine the quantitative regularities of unit, functioning in a probabilistic-statistical model or frequency dictionary, it is necessary to characterize its statistical features as detailed as possible. One of such features is materiality/immateriality of the discrepancies in the number of a unit, occurring in text corpora and, consequently, in probabilistic-statistical models (frequency dictionaries).

This feature is presented in the article as a subject of description. As a unit, whose statistical indicator of materiality/immateriality of the discrepancies in the number is researched, a verb has been chosen.

The point is this feature can be described only in the course of comparing a few frequency dictionaries. According to the assertion of the famous statistical linguists the most reliable statistical data can be obtained in the case if: 1) not one, but several fragments, i.e. corpora that relate to a particular or another genre, discourse or area of discourse should be processed, whereas one sample is too insignificant part of the general population; 2) comparison with the text corpora that are opposite in content or style [1–5].

But the authors have come to the conclusions that observing these conditions is not enough for achieving the goal of the described research. The most productive way of determining the influence of quantitative and qualitative characteristics on the statistical indicator of this type is not only to select the frequency dictionaries belonging to different genres but also the ones possessing the dissimilar quantitative and qualitative characteristics.

The material of the research is as follows. The whole number of dictionaries is seven. These are their quantitative and qualitative characteristics.

First, three dictionaries on “Electronics”. Although they are referred to the common scientific and technical discourse and belong to the same field their characteristics are different:

1) frequency dictionary of the field “Electronics” formed by the authors. The size of the text corpus is 200 000 word tokens, the threshold frequency (minimum frequency) is 1; in the article it is marked as FDau;

2) frequency dictionary of the field “Electronics”. The size of the text corpus is 300 000 word tokens, the threshold frequency is 1; it is marked as FDub;

3) frequency dictionary on “Electronics”. It includes only terminological units. The size of the text corpus is 200 000 word tokens, the threshold frequency of the dictionary is 2; it is marked as FDal.

Secondly, there are two dictionaries that belong to the fields of scientific discourse as well, but which in their subject matter are not associated with “Electronics” absolutely:

4) frequency dictionary on metallurgy. Its size is 200 000 words, the threshold frequency of the dictionary is 22; in the article it is met as FDMet;

5) frequency dictionary of mathematics. The size is 200 000 words, threshold is 2; it is marked as FDMath;

Thirdly, two dictionaries that were formed on the basis of texts describing humanitarian fields: the field of scientific discourse – psychology, and newspaper and journalistic discourse.

6) frequency dictionary-minimum of terms on psychology, its size is 240 000 word tokens, minimum frequency is 2, the mark in the article is FDps;

7) frequency dictionary of newspaper lexis, it was compiled on the basis of the newspaper articles survey in the Great Britain and the USA: Daily Express, Daily Herald, Daily Mail, Daily Mirror, The Daily Telegraph and Morning Post, News of the World, Sunday Mirror, The Times, New York Herald Tribune, The Sunday Times, The New York Times, US News and World Report.

The size of the text corpus is 200 000 word tokens, the threshold frequency is 4, the mark in the article is FDnews;

As one can see they differ significantly both in their statistical parameters and contents. Thus, the sizes of the five frequency dictionaries is 200 000 word tokens, while two dictionaries – one of the dictionaries on “Electronics” and on psychology – exceed 200 000 words that, however, is not an obstacle for joint consideration of all frequency dictionaries as in the process of statistical analysis, relative values are used and the relative error is calculated. In addition, according to the threshold frequency parameter the dictionaries on “Electronics” – formed by the authors (FDau) and having 300 thousand units (FDub) – are complete, as all units of text corpora are given in them. All other frequency dictionaries are incomplete, as the minimum frequency is above 1. Thus, the frequency lists have differences in the sizes of text corpora and the threshold frequencies. In content they also have significant differences: five dictionaries contain all the lexical units found in text corpus; two dictionaries include only the terms.

The selection of such dissimilar frequency dictionaries allows to achieve the main goal of the arti-

cle – to analyze how the quantitative and qualitative characteristics are able to influence on the statistical parameter of materiality/immateriality of discrepancies in the number of any single unit functioning in these dictionaries. As we have already mentioned a verb was chosen as a unit to be researched.

Of all mentioned frequency dictionaries, the verbal units have been singled out and the corresponding frequency lists formed. Some general statistical parameters of verbs are presented in table 1.

Table 1

Frequency dictionary	Size of text corpus	Threshold frequency	Total verb frequency	Percentage of total verb frequency to the size of text corpus, %
FDau	200 000	1	25788	12.89
FDub	300 00	1	19485	6.49
FDal	200 000	2	12320	6.16
FDmel	200 000	22	17508	9.4
FDmath	200 000	2	8829	4.41
FDps	240 000	2	14678	6.11
FDnews	200 000	4	17549	8.77

The distribution of verbs around the threshold frequencies in each frequency dictionary is demonstrated in table 2.

Table 2

Threshold frequency	The number of verbs in frequency dictionaries						
	FDau	FDub	FDal	FDmet	FDmath	FDps	FDnews
1	1558	941	-	-	-	-	-
2	1056	880	564	-	139	427	-
4	726	634	425	-	130	409	772
22	268	212	146	234	65	202	188

The consideration of the analyzed frequency lists shows that they differ among themselves by the total number of verbs presented in them. Here we can observe the following paradoxical fact. There are discrepancies in the number of verbs not only in frequency dictionaries compiled on the basis of different types of discourse and different areas of the same discourse, which is natural. But, more importantly, dictionaries, which belong to one area of knowledge, differ significantly in the parameter of frequency of the verbs functioning in them. In our case – dictionaries of the technical field “Electronics” FDau and

FDub. For example, the number of verbs in FDub is much less (almost twice) than in FDau, although the size is one and a half times larger.

Such a discrepancy in the quantity between the dictionary units possessing the same threshold frequency and functioning in the same discourse area is very significant and requires additional analysis, since this fact can not be explained by the heterogeneity of the text corpora of the compared frequency dictionaries, i.e. the influence of qualitative characteristics. For such minimal frequencies there are certain regularities concerning the distribution of words with frequency 1, which exist in all frequency dictionaries. In accordance with these regularities, the fraction of vocabulary units with frequency 1 is about 50% of the total number of words in the text corpus [1–3; 7]. These data are confirmed not only in the dictionary formed by the authors, but also some other frequency dictionaries. Thus, in this case it can be assumed that such a difference in the quantity of verbs with F=1 is connected with violation of the mentioned regularities in FDub.

If we continue analyzing the statistics of verbs in these two dictionaries, then we can not fail to note the greater uniformity of the distribution of verbs over the other threshold frequencies in FDub as compared to FDau. In FDub there are no such abrupt jumps in frequencies as in FDau. Perhaps, this is the result of fairly low values in the number of verbs with frequency 1 in FDub.

To calculate the materiality/immateriality indicator of discrepancies in the number of verbs in the selected dictionaries, all frequency dictionaries are matched in pairs. But one can only compare pairs between dictionaries with the same frequency threshold, which ends the dictionary. So we are pairing all the dictionaries in which the minimum frequency is the same.

For each group of frequency dictionaries compared in pairs, we build a matrix of the relative difference between the number of verbs in the first and second dictionaries of each pair (in percentage terms). The relative difference is calculated by the following formula

$$E = \frac{(n_1 - n_2) \cdot 100}{n_1}, \quad (1)$$

where E – is the relative difference; n_1 – the number of verbs in the first frequency dictionary of the pair; n_2 – the number of verbs in the second frequency dictionary of the compared pair (table 3, 4, 5).

We accept the assumption that $E = 30\%$ and above is an indicator of a discrepancy materiality in data.

So we are going to analyze each matrix from the viewpoint of materiality/immateriality of discrepancies in the number of verbs in the compared frequency dictionaries at some given frequency threshold.

A comparative analysis of verbs in dictionaries with threshold frequency 1 and higher is limited to two dictionaries – FDau and FDub, so there is no need to build any matrix. The relative difference in the number of verbs between FDau and FDub based on the data in Table 2 shows the materiality of the discrepancy between these dictionaries for the studied parameter.

Such value E is expected here, since as already mentioned, there is a significant difference in the quantities of verbs functioning in dictionaries FDau and FDub with threshold frequency 1 because of some violation of the regularities relating to the number of words with frequency 1.

The next the verbs with frequency 2 and higher are considered. Pairs of dictionaries in the matrix are arranged horizontally and vertically, but the description is made from the viewpoint of horizontally arranged dictionaries. The calculated values of materiality/immateriality of the discrepancies shows the number of pairs. For clarity of presentation, all the values of the number of verbs, which do not exceed the specified $E = 30\%$, will be highlighted in the tables in bold.

Table 3

	FDub	FDal	FDmath	FDps
FDau	16.7	46.6	86.8	59.6
FDub	- -	35.9	81.2	51.5
FDal		- -	75.4	24.3
FDmath			- -	67.4
FDps				-

Table 3 shows the increase in the threshold frequency of verbs to 2, which leads to the increase in quantity of the compared dictionaries themselves. Now there are 5 of them including FDal, FDmath and FDps.

So we see the dictionaries, which are distinguished by the materiality of the discrepancies in the number of verbs, and also those for which the immateriality of differences is fixed. We are tracing first how the dictionaries are grouped according to the immateriality of discrepancies.

The pair FDub and FDau shows the immateriality of discrepancies in the number of verbs with frequency 2 since the difference in the number of verbs in FDub and FDau becomes much smaller (880 and 1056, respectively) as compared to the values at frequency 1. This could be expected, since the texts of both dictionaries are similar in the field of knowledge and this qualitative feature influences the statistical index.

In another group in accordance with the discrepancy materiality/immateriality indicators

FDps and FDal are included, in spite of the fact that these dictionaries refer to different areas of knowledge, and here one could expect the essential differences in the number of verbs. However these two dictionaries are terminological in nature of the units, and this probably allows them to be united in one group.

As can be seen from table 3 significant discrepancies are observed between the frequency dictionaries of sublanguages both different and similar in their subject matter. First, this group includes one of the dictionaries on electronics and an explanation of this can be found in the fact that FDal is a terminological dictionary unlike FDau and FDub. This fact determines the number of verbs in FDal (table 2) since it is known that the terms have a nominal, but not a verbal character.

Among the dictionaries noticeably stands out FDmath, for which the materiality of discrepancies with all other dictionaries is fixed. If compare to dictionaries FDau and FDub, specializing in the field of electronics, which show a sharp jump in the magnitude of the discrepancies at threshold frequency 2, making it immaterial, then with the number of verbs in the dictionary FDmath this does not happen. It is supposed that in the low-frequency zone of dictionaries, mainly terminological units, which commonly belong to the class of nouns, are concentrated. In accordance with P. M. Alekseev's assertion [2], the more terminological a word is (words referred to terms describing the basic concepts of mathematics), the lower frequency it has.

Thus it is obvious that the functioning of units in frequency dictionaries is influenced not only by quantitative, but also by qualitative characteristics.

The calculation results of relative difference between the number of verbs with threshold frequency 4 and higher that function in the frequency dictionaries in question are represented in the matrix of table 4.

Table 4

	FDub	FDal	FDmath	FDps	FDnews
FDau	12.7	41.5	82.1	43.7	6.3
FDub	- -	33.0	79.5	35.5	21.8
FDal		- -	69.4	3.8	44.9
FDmath			- -	68.2	83.3
FDps				- -	47.02
FDnews					-

In the obtained matrix six dictionaries are compared since a new one is added – FDnews.

And again we are distinguishing two subgroups, one of them is characterized by the immateriality of

discrepancies, the other by the materiality of differences in the number of verbs.

First of all, we consider a new element of the matrix – FDnews. In investigated parameter FDnews is combines with FDau and FDub. At first glance it may seem unnatural, since these dictionaries refer to different types of discourse, therefore, we should expect the materiality of discrepancies in the number of verbs. However, it seems that the qualitative characteristics of these two discourses, differing in their subject matter but having an equally high dynamics, play their part here. Dynamic nature of the texts, which, in turn, reflects the dynamic one of this area of technical discourse, describing new results of research, the search for new discoveries and making them full of actions and therefore – verbs, is inherent to the texts on electronics. The same characteristics can be given to the newspaper and journalistic texts.

As in the previous matrix, there is also the immateriality of discrepancies in the number of verbs in the pair FDps and FDal. However, one can not but notice a significant difference in the values of indicators of the materiality/immateriality of discrepancies of verbs with frequency 4 compared to the verbs with frequency 2 in FDps and FDal, the value has increased more than six time – 3.8% against 24.3%.

On the other hand, FDnews shows a materiality of discrepancy with the dictionaries FDal, FDps and FDmath. This happens, obviously, due to the following facts: FDnews and FDal belong to different types of discourse, dictionaries FDnews and FDps, although they refer to the humanitarian discourse, but FDps is compiled on the basis of scientific texts as opposed to FDnews. In addition, FDal and FDps compared to FDnews dictionaries, are terminological and the number of verbs in them should be less than in FDnews for the reason that we mentioned above.

As for FDmath this dictionary has its own peculiarities, which differ it from both terminological and nonterminological dictionaries. For FDmath with this threshold of the frequency (4) of using verbs, as well as at the threshold frequency 2, establishing discrepancies with the number of verbs of all frequency lists without exceptions, the materiality value of discrepancies does not practically decrease even with increasing the threshold frequency value.

Thus, a comparative analysis of the number of verbs with threshold frequency 4 and above, functioning in six frequency dictionaries, shows that for pairs of FDnews with two dictionaries FDau and FDub the discrepancies are immaterial, as well as for the pair FDps and FDal. In all other dictionaries compared in pairs the substantial value of materiality of discrepancy in the number of verbs is revealed.

And finally we are describing the analysis results of the matrix of verbs with threshold frequency 22 and above. It is presented in table 5.

Table 5

	FDub	FDal	FDmet	FDmath	FDps	FDnews
FDau	20.9	45.5	12.7	75.7	24.6	29.9
FDub	- -	31.1	10.4	69.3	4.7	11.3
FDal		- -	60.3	55.5	27.7	28.08
FDmet			- -	72.2	15.8	24.5
FDmath				- -	67.8	65.4
FDps					- -	7.4
FDnews						- -

Table 5 demonstrates the matrix which contains FDmet for the analysis as well. So now we are comparing all seven dictionaries in pairs. Twelve (majority) of the compared pairs are characterized by the immateriality of discrepancy in the number of verbs, and 9 (minority) – by the materiality of discrepancies.

The comparison of these data with those that were obtained for dictionaries with threshold frequencies 2 and 4 are represented in the form of a table.

Table 6

Threshold frequency	The entire number of FDs pairs compared	The number of FDs pairs, in which the discrepancy is negligible	Percentage
2	10 pairs	2 pairs	20
4	15 pairs	4 pairs	26.7
22	21 pairs	12 pairs	52.4

From table 6 it follows that the compared pairs of frequency dictionaries, in which there are immateriality of discrepancies in the number of verbs at threshold frequency 2, constitute the smallest part of the total number of comparable pairs, somewhat larger – in dictionaries with threshold frequency 4 of verbs, and more than a half – in dictionaries at the frequency of verbs 22 and above.

If we consider the relationship of these data with the frequency of verbs in the compared dictionaries (based on the hypothesis that dictionaries are similar due to high-frequency words and differ due to words with low frequency), then it is obvious that these two characteristics are interrelated, i.e. with increasing the frequency of verbs in the analyzed dictionaries, the difference among them in terms of the number of verbs decreases.

However, we are to return to the analysis of table 5 which contains a new element – FDmet. First of all we are grouping the pairs of dictionaries on the basis of materiality/immateriality of discrepancies in

the number of verbs. Then we analyze the values of this parameter in those dictionaries, for which a change in the relative difference values in comparison with the previous matrices (table 3, 4) occurs at a given threshold frequency of verbs.

Consider first, as before, a group that includes pairs of dictionaries with the immateriality of discrepancies in the number of verbs.

We begin the analysis from the dictionary forming the greatest number of pairs – FDnews. FDnews has the highest indicator, pairing with five dictionaries – FDau, FDub, FDal, FDMet and FDps. This is more than twice as many pairs as in the matrix with threshold frequency 4. It is obvious that for FDnews as a frequency dictionary that challenges various sides of societies it is quite natural.

In terms of their values there are two highest indicators of the immateriality of discrepancies in FDnews – with FDub (11.3) and FDps (7.4). FDub seems to have overcome its limitations in the number of verbs by which it is characterized at threshold frequencies 2, and already at frequency 4 shows the immateriality of discrepancies but with a small value. And at frequency 22 this value has almost doubled.

The pair FDnews and FDps shows the immateriality of discrepancies that is not observed at threshold frequency 4. Frequency 22 enables to find out the domain of verbs-terms in the dictionary of terms FDps.

The values of this indicator in FDnews in the pairs with the remaining three vocabulary are quite low. Nevertheless, as an example, we will try to explain such an unusual connection as FDnews and FDal. At frequency 4 in FDnews and FDal the indicator of materiality/immateriality of discrepancies is above 30%, i.e. with FDal there is the materiality of discrepancies. But as we mentioned, not only quantitative but also qualitative characteristics should be taken into account, especially when it concerns such dynamically developing social phenomenon (and hence a linguistic phenomenon) as a field of scientific technical discourse “Electronics” and constantly changing newspaper and journalistic discourse.

The second place as to the indicator of immateriality of discrepancies in pairing with other dictionaries is occupied by FDps. It shows the immateriality of discrepancies in the pairs with four frequency dictionaries – FDau, FDub, FDal and FDMet. The analysis of the matrix demonstrates that for FDps the immateriality of discrepancies is fixed with all dictionaries, with which at threshold frequency 4 it has the materiality of discrepancies (FDau and FDub), as well as with a new element of the matrix – FDMet. The belonging of FDps to scientific discourse allows it to unite with these frequency dictionaries on the basis of immate-

riality of discrepancy in the number of verbs at sufficiently high threshold frequencies, although it refers to a field that in its subject is incompatible with electronics and metallurgy: in FDps there are two fairly high values of the indicator of the discrepancy immateriality – in pairs with FDub (4,7) and FDMet (15,8).

On the third place with respect to the number of pairs with which it has the discrepancy in immateriality indicators is FDMet. It is connected to the frequency dictionaries which both refer to the field of “Electronics” – FDau and FDub. And the values of the indicator are quite large – 12,7 and 10,4, respectively. Some inventions from the field of electronics are apparently used in metallurgical processes, and this gives such values.

Due to the fact that FDMet is not analyzed at frequencies 1, 2, 4, we are unable to follow a certain tendency to increasing or decreasing the discrepancy materiality/immateriality indicator here.

The next we consider a group of dictionary pairs characterized by the materiality of discrepancies in the number of verbs.

On the first place in this group is FDMath. As in the previous matrices with threshold frequencies 2 and 4, in the matrix with frequency 22 FDMath has the materiality of discrepancies with absolutely all frequency dictionaries both for vertical pairs and horizontal ones. We can conclude that the bulk of verbs in the texts of mathematics is used with the higher frequency than 22.

If to analyze the values of the indicators of materiality of discrepancies in the number of verbs for all pairs, in which FDMath is a participant, one can see that the values of the indices in practically all threshold frequencies are in the range 55.5% to 84%, and it is in the matrix with frequency 22 that the minimal value 55.5% is fixed.

The next dictionary we consider is FDal. It demonstrates the discrepancy materiality with FDau and FDub, which is referred to a similar field of knowledge. But here the presence of the materiality of discrepancies is quite understandable, because FDal is a dictionary of terms, while FDau and FDub include all units of texts. The stability of this trend with regard to the dictionaries of similar field of discourse, which we observe at frequencies 2 and 4, could be overcome at threshold frequency 22. However, the terminological nature of the content of dictionary FDal again influences on the number of verbs, even at such a significant threshold frequency. The magnitude of the discrepancies as compared to threshold frequencies 2 and 4 remains practically unchanged in the pairs of FDal with FDau and FDub.

As to the immateriality of discrepancies between the FDMet and FDal it can be explained by the quali-

tative characteristics: belonging to absolutely different fields of technical discourse and the fact that FDal is a dictionary of terms unlike FDmet.

On the basis of the foregoing we can draw the following conclusions.

1. The quantitative values of units in frequency dictionaries of any type (terminological or containing all units of text) are influenced by qualitative characteristics: the content of a frequency dictionary, attribution to various types of discourse or a different fields of the same discourse, dynamics of development of a particular discourse area.

2. The indicator of materiality/immateriality of discrepancies in the number of verbs in frequency dictionaries, as well as the values of this parameter, is directly dependent both on the statistical and qualitative characteristics.

The future research will be devoted to the analysis of the statistical indicator of materiality/immateriality of discrepancies in the number of verbs functioning in text corpora of different time point in order to trace the values of indicator in dynamics, fix the probable changes in them (values) and find out the causes influencing them.

REFERENCES

1. Alekseev P.M. *Statistic Lexicography (Typology, compiling and applications of frequency dictionaries)*. L: Leningrad Pedagogical Institute, 1975. 120 p.
2. Захаров В.П. *Корпусная лингвистика: учебное пособие*. URL: http://vp-zakharov.narod.ru/VictorZakharov_CorpLingv.doc.
3. Köhler R., Altmann G. *Quantitative Linguistics. An International Handbook*. Piotrovsky R.G. (Ed.) Berlin. New-York: Walter de Gruyter. 2005. 1027 p..
4. Береснев С.Д. *Исследование лексики немецких научно-технических текстов с позиции получателя речи: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Л.: АН СССР. Ин-т языкознания. Ленингр. отд-ние, 1974. 35с.*
5. Андреев Н.Д. *Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языковедении*. Л.: Наука, 1967. 404 с.
6. Summers D. *Corpus Lexicography – The importance of representativeness in relation to frequency*. 2005. URL: <http://www.pearsonlongman.com/.../pdfs/corpus-lexicography.pdf>.
7. Скляревич А.Н. *Возможное обоснование частотных закономерностей лексики текстов / А.Н. Скляревич, Т.А. Якубайтис*. Рига, 1984. 62 с.

РОЗДІЛ 9 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2

ХУДОЖНІ ФОРМИ ВІДОБРАЖЕННЯ СВІДОМОСТІ ГЕРОЯ У ДРАМІ ЮРІЯ КОСАЧА «ОБЛОГА»

THE ARTISTIC FORMS OF THE HERO'S CONSCIOUSNESS REFLECTION IN DRAMA OF YURIY KOSACH "THE SIEGE"

Атаманчук В.П.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості
Інституту філології*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізується драма Ю. Косача «Облога» через призму відображення свідомості героїв твору, що виступає чинником конструювання художньої реальності. Досліджуються особливості побудови драматичної дії, які зумовлюються формуванням художніх версій імовірних історичних перспектив. Вивчається своєрідність утворення та розгортання інтриги у драмі.

Ключові слова: драма, драматична дія, конфлікт, діалог, свідомість, герой, реконструкція.

В статье анализируется драма Ю. Косача «Осада» через призму отражения сознания героев произведения, которое выступает фактором конструирования художественной реальности. Исследуются особенности построения драматического действия, которые обуславливаются формированием художественных версий возможных исторических перспектив. Изучается своеобразие образования и развертывания интриги в драме.

Ключевые слова: драма, драматическое действие, конфликт, диалог, сознание, герой, реконструкция.

The article analyzes the drama of Y. Kosach "The Siege" through the prism of the heroes' consciousness reflection in the literary work, which is presented as a factor of the artistic reality construction. The peculiarities of constructing a dramatic action, which are conditioned by the formation of artistic versions of probable historical prospects, are explored. The features of creating and deploying an intrigue in the drama are studied.

Key words: drama, dramatic action, conflict, dialogue, consciousness, hero, reconstruction.

Постановка проблеми. Свідомість героя у драмі «Облога» Ю. Косача виступає простором утворення і розгортання драматичної дії. Драматург відображає сконструйовані у свідомості дії як прототипи їхньої реалізації в зовнішньому світі. Письменник змістив увагу на внутрішнє відображення, що забезпечило йому можливість для створення художніх варіантів вірогідного розвитку історичних подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчі здобутки Ю. Косача стали предметом досліджень багатьох науковців. Р. Радишевський та Г. Семенюк [7] підготували ґрунтовну передмову до видання історичних творів письменника. Деякі важливі факти біографії письменника відтворив Г. Костюк. [5]. С. Романов [8] приділив увагу викладу біографії та окресленню творчих досягнень Ю. Косача. І. Васишин [2] проаналізував екзистенційні особливості прози митця.

О. Астаф'єв [1] та М. Ільницький [3] досліджували творчість письменника в контексті розвитку еміграційного літературознавства.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні особливостей художньої реалізації історіософських ідей Ю. Косача; визначенні специфіки художнього відображення свідомості героя у драмі; окресленні своєрідності побудови драми на рівні конфлікту, драматичної дії та їхніх співвіднесенень із формами відображення свідомості у творі.

Виклад основного матеріалу. М. Ільницький визначив підвалини критичного мислення Ю. Косача: «Ю. Косач у своїх концепційних точках виходив з поняття кризи в літературі, породженої атмосферою суспільного життя» [3, с. 5]. О. Астаф'єв вказав на світоглядні засади творчості митця: «Орієнтація на європеїзм – характерна риса естетичних поглядів Ю. Косача»

[1, с. 7]. Сформульовані науковцями художні принципи драматурга є важливими для розуміння створеного ним художнього світу.

Драма Ю. Косача «Облога» (1942) представляє авторську версію альтернативної історії України. Письменник переосмислює історичні факти, конструюючи можливий хід історії при увиразненні певних особистісних характеристик головного героя та проєкціях імовірних суспільно-політичних змін, зумовлених посиленням націєтворчого начала. М.Р. Стех зазначає: «З тієї історично доле-носної перспективи сприймає постать Тимоша Хмельницького Юрій Косач і під тим кутом інтерпретує у своїх творах його можливе значення в українській історії» [6, с. 148].

У творі Тиміш Хмельницький постає в образі грізного воєначальника, незвичайність якого визнають недоброзичливці. Письменник наділяє Хмельницького харизматичністю та дивовижними здібностями, які спричинюють масштабні перетворення. Бербецький характеризує Хмельницького, визначаючи наслідки його діяльності: «Він викликав потвору – силу степу, / Приборкану, покірну, як здавалось, / І бунту полум'я роздмухав, характерник. / Річпосполиту наш захитав...» [4, с. 152].

Драматург окреслює образ Хмельницького через сприйняття інших дійових осіб, які по-різному оцінюють його в залежності від власних моральних пріоритетів. Бербецький і Дольче бояться Хмельницького, але зневажливо ставляться до українського воєначальника. Натомість Беатріче вбачає в його діях прояви вищого смислу, а порівняння із Цезарем створює паралелі між стародавнім могутнім Римом та Україною.

Характеристика, яку дає Беатріче Хмельницькому, стає відображенням бунтівних устремлень жінки, яка з юних років мріяла про зустрічі з відважними лицарями. Для Беатріче Хмельницький стає символом її фантастичних прагнень, що протиставляється її емоційно безбарвному оточенню.

Важливу роль у творі відіграють ремарки, в яких розкриваються прикметні зовнішні риси та особливості вдачі дійових осіб, що органічно увиразнюють їхню сутність, яка проявляється у процесі розгортання драматичної дії. В образі Хмельницького драматург підкреслює його пасіонарність, що істотно впливає на формування перебігу подій, за допомогою ремарок: «Він повен сили і радості, кипить увесь, а з раптових рухів і швидких кидів голови видно, що він народжений панувати, він – воїн, іноді пусті розмови і перебування у світлиці його нудять, так видно, що війна і рух – його стихія» [4, с. 161].

Несподівану зустріч Беатріче і Хмельницького письменник вибудовує за допомогою прийому підсвідомого впізнання, – невідомого гостя Беатріче порівнює з Хмельницьким. Діалог Беатріче з Тимошем, якого вона сприймає за товариша Хмельницького, виконує з'ясувальну функцію. Беатріче виголошує провокативні твердження про українського ватажка й одержує спростування, а Тиміш переконується в її благородстві, що невдовзі виявляється у вчинкові Беатріче, коли вона рятує його від офіцера.

У розвиткові взаємин між Хмельницьким і Беатріче драматург підкреслює особистісні якості героя, які приваблюють жінку, уповільнюючи та відкладаючи впізнання Тимоша. У певний момент він натякає Беатріче на свою справжню ідентифікацію: «Тут кличуть Тимошем. Так зви мене... / А прізвища не треба, ним у вас / (сміється) / Дітей малих лякають...» [4, с. 185]. Беатріче, яка до миті їхнього ближчого знайомства тричі допомогла Хмельницькому, зосереджується лише на факті його приналежності до козаків. Письменник увиразнює підсвідому прозорливість героїні, яка в розмові з українським ватажком двічі обіграє його ім'я: «Ліворуч – ти, праворуч – ясні зорі / І хміль солодкий пристрасті твоєї – / Хмель хотілось нею до світання» [4, с. 193].

За допомогою маскування Тимоша перед Беатріче драматург зосереджує увагу на внутрішній сутності, поступово виявляючи світоглядну схожість дійових осіб, яка виявляється настільки глибинною, що спонукає героїню до виконання ролі Тимоша, коли вона замість нього подає знак його товаришам. У діалогах Хмельницького і Беатріче драматург розкриває ключові ідеї українського ватажка, які зводяться до звеличення поняття батьківщини, що акумулює сутнісні прагнення народу й сприяє його об'єднанню.

Водночас письменник підкреслює відмінні зовнішні позиції дійових осіб, оскільки Хмельницький намагається вибороти українцям право на національну незалежність від поляків, а римлянка Беатріче не має безпосереднього відношення до цієї боротьби, проте прагне утверджувати ідеї своїх славетних предків.

Драматург використовує прийом подвійного видозміненого маскування, що містифікує образ Хмельницького. Подібність ідейних переконань Тимоша і Беатріче, яка не знає його справжнього імені, спонукає героїню до містифікації особи Хмельницького задля його порятунку. Ю. Косач надає містифікації іронічного характеру, оскільки супротивник Тимоша надає йому почесні.

Діалог Дольче і замаскованого Хмельницького поступово зводиться до обговорення українського воєначальника. Діалоги драматург конструює за принципом переходу від поверхових стереотипів до виявлення глибинних переконань і відчуттів дійових осіб. Постать Хмельницького, яку дійові особи асоціюють із втіленням руйнівної сили та міфологізують, стає показником розкриття їхніх істинних прагнень і страхів.

В образі Дольче драматург демонструє різні рівні самоусвідомлення героя й відповідної зовнішньої самопрезентації. Спочатку архітектор вказує на Тимоша як на загрозу для його добробуту, але у відвертій розмові із замаскованим Хмельницьким визначає його як конкурента у сфері соціального визнання.

Паралельно Ю. Косач відтворює процес демістифікації українського командувача, в якому головну роль відіграє Бербецький, що здогадується не лише про його неримське походження, але й про прихильність Беатріче до нього. Підсвідомою прозорливістю, що набуває іронічного значення у контексті розвитку подій, драматург наділяє навіть Дольче, який жартома характеризує вподобання Беатріче: «Козачка, / Закохана в Хмельницького, чи що? / У неї він герой і вождь із перших, / І що там – Цезар, що там – Олександр» [4, с. 196].

Подальше розгортання драматичної дії ускладнюється формуванням заплутаної любовної колізії, центральною фігурою якої виявляється Беатріче. Одним із розгалужень цієї колізії стає ультиматум Бербецького Беатріче, що ставить її перед складним вибором: збереження таємниці Тимоша за рахунок взаємин із Бербецьким, який стає їй огидним.

У розвиткові головної любовної історії між Хмельницьким та Беатріче драматург підкреслює деяку нерівномірність через піднесеність, яка поєднується із саможертвоністю, що має різні вияви. У творі увиразнюється різниця у сприйнятті кохання дійовими особами. Беатріче вперше переживає почуття любові, яке її повністю захоплює. Нові почуття героїні органічно відтворюють юнацькі фантазії та їхню романтичну примарність. Драматург підкреслює своєрідний парадокс, оскільки певна ефемерність вражень Беатріче збільшує їхню цінність для неї. Беатріче розповідає Дольче про свої почуття до українського ватажка: «Я знаю лиш, що все це пролетіло, / Мов казка, люба казка літ минулих / Лицарських, чарівних. Я наче снила, / І сон-пригода ця гучна мені / Майнула, наче легіт вітру...» [4, с. 213–214].

Натомість Хмельницький шанує Беатріче та безперечним пріоритетом визначає боротьбу з поляками. Проте саме почуття і спогади про нього розкривають Тимошу незвідані та невідомі до того виміри його власної особистості й новий спосіб самоусвідомлення. Він поетично характеризує зміни, які з ним відбулися під впливом почуттів до Беатріче: «Аж раптом щось, немов зорі алмаз, / Упало в серце. Лагідніш почав / Я думати. Немов з душі моєї / Важкий сталевий панцир впав» [4, с. 220]. Але Тиміш зосереджується виключно на власних враженнях та їхніх ефектах, не передбачаючи подальшого розвитку взаємин.

Драматург формує цілісну ідеологічну систему, яка стає підґрунтям діяльності Хмельницького, що надає його діям переконливості. Європейська освіченість Тимоша, яку підкреслює письменник, розширює параметри суспільно-історичних дій герой та урівноважує його пасіонарні поривання усвідомленням потреби в конструктивних змінах. Герой розглядає боротьбу не як самоціль, а як певний етап для подальшого розвитку. Він декларує «Творити кожен з нас повинен завжди, / Нехай лютує буря війн, повстання, / Ми дивимось в майбутнє, в ясний день...» [4, с. 199].

У ремарках чітко проступає авторська позиція, що виявляється в сакралізації образів гетьмана та певною мірою і його сина. Драматург підкреслює виняткову харизматичність і силу гетьмана, незрима присутність якого структурує простір твору: «Відчувається приявність там, у покоях Переможця, Великого Гетьмана. Його нема на сцені, але його дух тут, владний і могутній» [4, с. 215]. Тиміш віддзеркалює велич батька, що програмує подальший розвиток подій: «Іде, піднявши голову, ввесь у відблиску Маєстату, славя свого великого батька» [4, с. 216].

Ю. Косач зосереджує увагу на облозі та таємному захопленні польського міста зсередини Тимошем, представляючи цей епізод як вагомий фрагмент великого походу гетьмана Хмельницького за утвердження свободи, що має далекосяжні проєкції та наслідки. Письменник підкреслює європейське визнання козацької держави та гетьмана, яке оцінює як вказівку на їхнє особливе призначення: «Він Олександром Гетьмана зове – / Це віктор вікторів, володар справжній, / Це муж великий, Цезар Козакорум...» [4, с. 218]. Важливого значення набуває вказівка драматурга на очікувані масштабні дії гетьмана за межами України, що розглядаються як свідчення його міцних позицій і неозорих можливостей. Возвеличення образу Богдана Хмельницького драматург досягає за допомогою емких і лако-

нічних вказівок, що окреслюють масштаби і значимість його досягнень. Титул «Всієї України володар / Богдан Зиновій» [4, с. 230] увиразнює втілену здатність до самовизначення, що забезпечує державну цілісність і самостійність. Ю. Косач концентрує увагу на перемогах, на потенціалі яких він моделював майбутнє української держави в драматичній поемі.

Тимоша письменник зображає як сподвижника і продовжувача батькової справи, який надзвичайно важливого значення надавав розвитку науки, мистецтва та культури. Ставлення Богдана Хмельницького до багатоаспектного культурного розвитку держави, яке транслює Тиміш, зумовлюється розумінням процесів боротьби і творення. Тиміш оцінює культурний розвиток як спосіб закріплення завойованих позицій. Тому образ архітектора дель Акви відіграє важливу роль як символ сучасних і майбутніх перетворень української держави у творі. Спосіб художнього конструювання образу дель Акви також має символічне значення, оскільки спочатку в подібі дель Акви постає Тиміш Хмельницький, що забезпечує йому успіх секретної диверсійної діяльності в польському місті. Тиміш постійно підкреслює культурні перспективи української держави після відвоювання незалежності, символічним підтвердженням чого виявляється здійснення таємної діяльності воєначальника у вигаданій ролі архітектора. Реальна фігура архітектора у творі віддзеркалює окремі аспекти устремлень Тимоша Хмельницького.

Дзеркальна містифікація за допомогою дель Акви, до якої в черговий раз вдається

Тиміш, сприяє цілковитому виявленню підлості Бербецького, що зводить наклеп на своїх добродійників. Прихід Бербецького з наклепом до гетьманича стає продовженням і завершенням колізії з його підступами по відношенню до Тимоша в ролі дель Акви під час облоги. Спосіб вирішення цього конфлікту гетьманичем засвідчує пріоритет державницького мислення над особистісними емоційними реакціями, що підтверджує цивілізаційні основи його діяльності.

Фінальна зустріч із Беатріче й упізнання Тимоша завершує делікатно окреслену любовну колізію, яка підкреслює органічність внутрішнього розвитку дійових осіб, що вкладається в межі державницької діяльності. В образі Тимоша драматург збалансовує різні аспекти його особистості – підкреслюється осмисленість процесів державотворення в контексті культурницьких прагнень та внутрішнього становлення героя.

Висновки. Свідомість Тимоша Хмельницького стає простором кристалізації концепцій перетворення України. Сполучаючись із результатами втілення, набуваючи зримих обрисів, ідеї гетьманича виходять за межі конкретної реалізації й набувають вигляду національного міфу. Драматург підкреслює ефективну ідеологічну тяглість, втілену в образі гетьмана та його сина, тим самим перетворюючи їх на символи національного самоствердження й розгортання безмежних історичних перспектив. Ю. Косач у драматичній поемі акумулює історіософські ідеї й утворює художню проекцію можливостей успішного завершення визвольної боротьби й подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Астаф'єв О. Еволюція української еміграційної літературознавчої думки (від естетики неоромантизму до новітніх синтезів). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. Вип. 1 (27). С. 6–10.
2. Васишин І. Віртуальний світ українського екзистенціалізму. Слово і час. 2003. № 6. С. 70–75.
3. Ільницький М. Мале літературне відродження (Українська повоенна еміграційна критика). Дивослово. 2000. № 4. С. 3–7.
4. Косач Ю. Облога. Кур'єр Кривбасу. 2013. № 287–289. С. 150–230.
5. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади у двох книгах. Книга друга. К.: Смолоскип, 2008. 512 с.
6. Стех М.Р. Косачеві легенди про Тимоша Хмельницького. Кур'єр Кривбасу. 2013. № 287–289. С. 146–150.
7. Радишевський Р., Семенюк Г. Оновлена Клію. Юрій Косач: український письменник, загублений у вирі століття. Косач Ю. Рубікон Хмельницького. Історичні твори у трьох книгах. Київ: ДП Видавничий дім «Персонал». 2010. Книга перша. С. 4–57.
8. Романов С. Юрій Косач: життя і творчість на тлі епохи. Дивослово. 2012. № 1. С. 54–59.

АРХЕТИПИ ОБРАЗІВ У СОЦІАЛЬНО-ІДЕОЛОГІЧНІЙ ПОВІСТІ МИХАЙЛА КОЗОРИСА «СЕЛО ВСТАЄ»

ARCHITECTS OF IMAGES IN SOCIO-IDEOLOGICAL CONDITION OF MIKHAIL KOZORIS "CROP INTRODUCED"

Барабаш С.М.,

*кандидат філологічних наук,
викладач кафедри україністики*

Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті на матеріалі соціально-ідеологічної повісті М. Козориса «Село встає» визначено архетипи образів радянської доби. Письменник одним із перших представників «Плугу» показав діяльність особистості в напрямі «ідеологічного примирення» міста і села, умотивованого вчинками головного героя. Визначено, що ідеологічно досконалими є сцени у творі, де автор без надмірного піетету реалістично, а іноді й саркастично змальовує «чужість» представників міста для селян. Класичним архетипом є опозиція двох антагоністичних сил, зображених у повісті. Підкреслено, що М. Козорис долучився до новаторів у розробці нової теми наближення села до міста, його пролетаризації, витримав жанрові канони зазначеного твору та привніс власне бачення результатів ідеологічної боротьби.

Ключові слова: соціально-ідеологічна повість, архетип, свідомість «нового» героя, «ідеологічне примирення», антагоністичні сили.

В статье на материале социально-идеологической повести М. Козориса «Деревня встает» определены архетипы образов советской эпохи. Писатель одним из первых представителей «Плуга» показал деятельность личности в направлении «идеологического примирения» города и села, мотивированного поступками главного героя. Определено, что идеологически совершенными являются сцены в произведении, где автор без чрезмерного пиетета реалистично, а иногда и саркастически описывает «чуждость» представителей города для крестьян. Классическим архетипом является оппозиция двух антагонистических сил, изображенных в повести. Подчеркнуто, что М. Козорис присоединился к новаторам в разработке новой темы приближения деревни к городу, его пролетаризации, выдержал жанровые каноны указанного произведения и привнес свое видение результатов идеологической борьбы.

Ключевые слова: социально-идеологическая повесть, архетип, сознание «нового» героя, «идеологическое примирение», антагонистические силы.

In the article on the material of the socio-ideological novel M. Kozorisa "Village comes up" defined archetypes of images of the Soviet era. The writer, one of the first representatives of Pluh, showed the activity of the individual in the direction of "ideological reconciliation" of the city and village, motivated by the actions of the protagonist. It is determined that ideologically perfect are scenes in the work, where the author without realistic piety realistically, and sometimes sarcastically depicts the "stranger" of the representatives of the city for the peasants. The classic archetype is the opposition of two antagonistic forces depicted in the story. It was emphasized that M. Kozorisa joined the innovators in developing a new topic of approaching the village to the city, its proletariat, withstood the genre canons of the work and brought its own vision of the results of ideological struggle.

Key words: socio-ideological story, archetype, consciousness of "new" hero, "ideological reconciliation", antagonistic forces.

Постановка проблеми. Художні образи української літератури є виразними репрезентантами складної історичної доби, ментальності народу, його світосприйняття та становлення. Історико-політична доля держави, її перехресні стежки безпосередньо впливали на долю митців, їхніх творів, мислення, особливостей відображення дійсності крізь власну призму світовідчуття. Наразі актуальним є аналіз літературних явищ, які витворені активними учасниками, сучасниками доби 20–30-х рр. ХХ ст., зокрема М. Козориса та архетипів образів у соціально-ідеологічній повісті «Село встає».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавча оцінка творчості М. Козориса, починаючи з 20-х рр. ХХ ст., є принагідною, містить лише загальну характеристику його

доробку (статті й рецензії Ю. Зета, Й. Кубася, Л. Підгайного, І. Ткачука). Свідчення про «друге», часткове повернення письменника в українську літературу відомі лише з 1970 р. (довідкова література, згадка серед ювілярів у місцевій пресі, в «Історії української літератури» у 8-ми томах). Спочатку більш активно до вивчення життєвого і творчого шляху письменника долучилися в часи незалежності України історики і краєзнавці П. Арсенич, Г. Рис, О. Рубльов. У напрямі глибшого дослідження прозописьма М. Козориса продовжили працю літературознавці Ф. Погребенник, І. Приходько, М. Хороб.

Постановка завдання. Мета статті – визначення архетипів образів у соціально-ідеологічній повісті М. Козориса «Село встає».

Виклад основного матеріалу. Жанр соціально-ідеологічної повісті, відповідно до ідеї радянської масовізації літератури у 20-х рр. ХХ ст., вимагав від автора насамперед наявності образу бездоганного героя – носія радянської ідентичності, свідомість якого поступово формується під впливом зовнішніх обставин. У своїй «ідеологічній і художній платформі» Спілка селянських письменників «Плуг» декларувала бажання творити нову культуру, зображувати життя нового села. Однією з провідних її ідей протягом 20-х була ідея «змички міста із селом». «Плуг» не чинив перешкод щодо використання тих чи інших художніх засобів, хоч під впливом офіційної критики віддавав перевагу реалізму. Так, М. Козоріс у соціально-ідеологічній повісті «Село встає» творить персонажа, свідомість якого формується під впливом зовнішніх обставин, зокрема, поїздок до міста як носія радянської ідеології. Йому, відповідно до жанрового канону, протистоять куркулі, антигерої, які зуміли «притосуватися» до радянської влади.

Головним героєм-носієм нової свідомості у творі став Семен Удовиченко. Автор поступово творить еволюцію його світосприйняття в напрямі зміни суто селянської свідомості на радянську ідентичність. Письменник фіксує, як фактично одночасно з «радянізацією» Семена відбувається й своєрідне переформатування села в частину радянського суспільства.

Формування свідомості «нового» героя у М. Козоріса відбувається в процесі його поступового спілкування з містом, його представниками. Так, читач знайомиться спочатку з героєм-селянином, який прагне знайти свій шлях у новому суспільстві, обрати правильну дорогу в житті. Автор відразу пояснює роль міста в бажанні молодого селянина нести на село правду: «Бачать, що слова його ловлять жадібно. Правда, це не його слова. / Він приніс їх з міста. / Вони падали там з молодих, гарячих уст. Він зібрав їх тільки, мов розсипане намисто в пригорщі, заніс у село й хоче посіяти новітнє зерно. Але до цих слів він примішує й свій молодецький жар, прикрашає їх пахощами села» [3, с. 10].

Символічне поєднання «думок» міста із селянським світосприйняттям Семена дає йому змогу стати своєрідною «об'єднувальною», проміжною ланкою між двома різними світами – міським і селянським. До речі, М. Козоріс серед представників «Плугу» став чи не найпершим письменником, який показав у творі діяльність такої особистості в напрямі єднання та «ідеологічного примирення» міста і села, умотивованого вчинками головного героя.

У процесі спілкування з містом Семен не тільки поступово перебудував свою селянську свідомість в іншу – пролетарську, радянську, а й прагнув «навернути» інших незаможних селян до справжньої радянської спільноти. Художньо досконаліми є і сцени у творі, де автор без надмірного пієтету реалістично, а іноді й саркастично змалював «чужість» представників міста для селян, зокрема, під час опису святкування на селі річниці Жовтневої революції. Так, промова представника радянської влади з міста не сприймається належним чином селянами через її політизованість: «Дядьки напружували шиї, впивалися очима в співбесідника. Намагалися вчепитись за його думку, щоб прослідкувати. Але неможливо. Слова мішалися, думки рвалися, розбігались, то знову зливалися в якусь суматоху, били головами одна в одну, мов брикливі кози» [3, с. 86]. Натомість виступ «просвіченого» владою Семена односельці сприймають емоційно і позитивно, адже він «говорив просто, без викрутасів, клав слова, мов на лопату. Бив різкими доказами по голові. Селяни ставали на пальці й витягали шиї. Він говорив про куркулів, про непманів, про продподаток та про землю. Говорив про справи, що зачіпали селян за живе, простою селянською логікою, торощив байдужість слухачів, мов тараном» [3, с. 89]. Таким протиставленням у творі підкреслено наявність проблеми «змички» тогочасного міста і села, й один із варіантів її позитивного вирішення – самоосвіта селянства. Власне, у творі показаний можливий радянський варіант селянської освіти, який, маючи спільні риси з народницькою парадигмою ХІХ ст., що пропагувала створення хат-читалень, став одним із архетипів радянського канону в літературі.

На момент написання твору, а тим більше на момент його друкування наявність таких архетипів стає обов'язковою. Однак повість «Село встає» не є класичним твором епохи соцреалізму – вона фіксує поступову появу радянських архетипів в літературі.

Так, класичним архетипом є опозиція двох антагоністичних сил, показана у творі. З одного боку, це незаможники Семен Удовиченко, його побратим Петро, колишній червоноармієць Омелько як представники простих селян. З іншого боку – це заможні селяни, куркулі, характеристику яких письменник здійснює промовистими прізвищами – Гугनावий, Черевань, Крутій, колишній голова сільради, священник. Відповідно до промовистих прізвищ діють й класичні антигерої у творі. Так, Крутій намагається «окрутити» побратима Петра, одруживши його з донькою Ївгою.

У творі розкривається бажання багатія зберегти власні землі, «прикритися» одним із представників нової влади на селі, перетягнувши його на свій бік. Однак ця афера не приносить результатів, і Крутій, як й інші багатії, втрачає владу на селі, а отже, й власну, несправедливо наділену землю.

Проте в характеристиці героїв автором помітна суттєва різниця. Так, якщо позитивних персонажів у творі можна не лише ідентифікувати, а й простежити їхню життєву лінію, еволюційне та ідейне зростання, і не тільки на прикладі долі Семена Удовиченка, а, скажімо, й червоноармійця Омелька, який стає продовжувачем починань головного героя, адже залишається жити, то ідентифікувати багатіїв достатньо важко, незважаючи на те, що кожен із них самостійно прагне до збереження влади на селі. Однак відсутність прямої авторської характеристики кожного, на нашу думку, не вказує на недосвідченість автора, який до виходу повісті «Село встає» вже був достатньо відомим письменником із виробленим власним індивідуальним стилем. Швидше за все, це була данина часу, коли відповідно до встановленого кліше радянська література про село потребувала позитивного головного героя з чітко виробленою власною позицією боротьби з ворогами радянської влади на селі, а отже, характеристика негативних героїв-антагоністів виглядала штучною з огляду на те, що не мала зображати їхні позитивні риси вдачі, а увага читача мала зосереджуватися на їхній негативній позиції щодо нових часів в українському селі.

Свідченням майстерності авторського письма в напрямі внутрішньої характеристики персонажа є характеристика матері Семена Удовиченка – Параски – протягом твору. Так, у повісті вона показана як жінка, яка натерпілася протягом свого життя злиднів і лиха: втративши на рубці Череваневих дерев чоловіка, вона змушена була сама виховувати сина, працювати в наймах і терпіти знущання багатіїв. Її позиція щодо намагань Семена перебудувати владу на селі для незможників цілком логічно вкладається в загальний контекст думок усіх інших селян Печихвостів: «І напивав собі біди та лиха. І потрібно було тобі кудись ходити в місто?... / – Вони ж мене сами післали. / – Посилати то посилали. Приказ був. А післанцеве діло піти, послухати, та й мовчати... А ти, хлопче, не пхай пальців між двері, бо буде боляче» [3, с. 17]. Пряма безпосередня характеристика героїні здійснюється у процесі діалогічного мовлення, коли про наболіле на серці вона розповідає синові, вступаючи тим самим в опозицію щодо синових поглядів на нове радянське життя.

Незважаючи на суттєву ідеологічну перемогу поглядів сина над внутрішніми переконаннями матері, її розпачливий монолог-сповідь закріплений авторською характеристикою, що передає її складний емоційний стан: «Мати слухала сина й їй здавалося, що перед нею одкривається якесь провалля і вона зсувається в це провалля щораз нижче... Була кілька днів солодка надія, були світлі мрії, а зараз усе провалилося. Покинула недоїдений куліш, сперла голову на руки й гірко заплакала» [3, с. 107]. Тож говорити про авторську недосвідченість в опрацюванні характерів персонажів у творі не можемо, а неувага до характеристики негативних образів позначена лише потребами тодішньої літературної доби.

Із позиції жанру соціально-ідеологічної повісті цей твір, окрім характерних ознак – опозиція герої – антигерої, в результаті якої відбувається ідейне зростання головного героя, його соціалізація, а також вищезгаданої порушеної проблеми єднання міста й села, містить характеристику і згадку про радянські канонічні образи. Їх опис фіксує поступове формування у селян радянського світогляду, витісняючи з їхнього повсякдення традиційні релігійні обряди. Наприклад, декілька епізодів твору, власне, й побудовані на протиставленні віри в Бога й віри в щасливе майбутнє з радянською владою. Так, Семен у суперечці з побожною матір'ю висловлюється про зміни пріоритетів у тогочасної сільської молоді: «Де-ж той бог і про кого він пам'ятає? <...> Треба було в окопах світової різни зарізати мільйони бідняків, щоб вони прозріли і зрозуміли, що бога взяли в оренду багатії, що для бідняків жодного бога немає <...> Я, бачите, мамо, виріс в інших часах, ніж ви, і думки у мене інші» [3, с. 82]. Натомість письменник творить радянський міф: на противагу відзначення релігійного свята відображає урочистий процес підготовки на селі до жовтневого свята, а портрет Леніна у свідомості селян займає місце колишніх богів. Порівняймо: «Стара Параска опустила веретено, заломила руки на подолку і хлипала голосно. Разом з нею похнюпились її боги, що в обліплених позоліткою рямах громадою висіли в кутку під стелею» і «Кімната сільради набивалась поволі й затягалась махорочним димом. В центрі на стіні висів портрет Леніна, вбраний червоним папером» [3, с. 85]. Таким чином, твір послуговується ідеєю поступового формування у свідомості тодішнього громадянина СРСР мрії про щасливе казкове життя в новому радянському світі.

Герої повісті знаходяться в захопленні від радянзації міста, що відтворює М. Козоріс шля-

хом порівняння: «А Семен слухав так, як колись малим першу казку, і запалювався нестримним бажанням полетіти до того міста, де немає ні Крутія, ні Череваня, ні комнезама Петра, ні голови сільради Антипа, де не треба ховатися, затулювати вікон увечері старим пальтом, де можна йти явно вулицею з червоним прапором і кричати: «Хай живе бідняцька влада!» [3, с. 47]. Зазначимо, що мрія про щасливе спокійне життя була достатньо актуальною після буремних років громадянської війни, тому бажання героїв є логічним і цілком вписується в концепцію формування нового радянського міфу, що й зафіксував автор у повісті «Село встає».

Традиційний у радянській літературі сюжет боротьби селян-незаможників на чолі з їхнім ідейним лідером, який шляхом отримання освіти в місті стає усвідомленим радянським громадянином проти куркульської сільської верхівки, під пером М. Козоріса урізноманітнюється ще й за рахунок включення в сюжету твору так званих збірних образів, які фактично «перетягують» все ідейне навантаження на себе. На відміну від «Бур'яну» А. Головка поступово в повісті «Село встає» дія сконцентрована навколо іншого персонажа – українського села. Персоніфікація дала змогу письменникові передати, яким чином зміни політичного становища цілої країни вплинули на життя мешканців села загалом. У творі М. Козоріса образ села Печихвости характеризується градаційно: показано поступове його формування як одиниці радянського типу життя в доколективізаційний час, адже у творі немає жодної згадки навіть про перші кроки колективізації.

Село, знаходячись у передочікуванні змін, із радістю сприймає бажання ідейного натхненника незаможників Семена «посіяти новітнє зерно». Відтворюючи масові сцени сходу селян, письменник передає їхні настрої невпевненості в майбутньому новому радянському житті, починаючи безпосередньо з характеристики відчуттів Семена, в серці якого «йшла боротьба завзятіша, ніж на вчорашньому сході. Покірність удовиноного сина билася на кулаки з розбудженою свідомістю молодого громадянина» [3, с. 17]. Поступово письменник підводить читача до думки, що лише у згуртованій праці можна побачити позитивний результат – зміни в сільському житті стають сильнішими, коли до справ долучаються декілька ідейних натхненників-помічників серед інших селян. Село у творі змінює своє життя у двох напрямках, причому зовнішнє, ідеальне, показує його «багатство» контрастує з внутрішніми переживаннями його мешканців: «Село густіє.

Виростають нові стріхи, ясні, золотисті. Село немов подвоїлось. Обійшлося без злив, без граду, без засухи, без гусені, без жуків і сотні іншої погани, що перед нею хлібороб дрижить три чверті року, встаючи та лягаючи... Та село неспокійне. Якесь перешіптування, зідхання, мов легкий вітер, котиться з одного краю села на другий» [3, с. 31].

Із початком нових змін (проведення розподілу землі, поява продподатку) збільшуються й переживання села. У творі їх передано через окремі репліки героїв, відтворення їхніх думок. Надалі цей образ у творі персоніфікований, сприймається як окрема особистість, здатна висловлювати власні переживання, незалежно від наявних думок селян: «Не знає село спокою. Вічно клубиться, вічно боїться, вічно зривається, вічно криком укривається. Тільки опівночі, як сон кам'яною плитою привалить усіх покотом, тоді тільки мовчить воно і хилить клапаті стріхи» [3, с. 42]. При цьому власні переживання села, відтворені ритмізованою прозою, прямо асоціюються з думками селян-незаможників.

Водночас антагоністично щодо їхньої позиції відтворені погляди сільської верхівки – на відміну від збірного образу села, їхні думки «розпадаються» на окремі складники – образи куркулів, голови сільради, священика, адвоката. Вони, попри спільне намагання утримати владу на селі, бажають кожен самостійно впливати на основні важелі нової державної влади. Традиційно для такого сюжету влада на селі поступово переходить до незаможників, а сільських багатіїв заарештовують за їхні махінації із землею та хабарництвом. Село у творі стає своєрідним посередником між двома опозиційними групами, його внутрішнє життя балансує між антагоністичними силами, щоб за авторським задумом стати повноцінною одиницею нового радянського суспільства. Кризь площину соціальної повісті простежується нова ідеологічна основа твору, якої і залишається письменник вірний, відповідно до потреб доби. Масова література потребувала таких творів, де головний герой жертвує власним життям заради життя цілої громади. Повістю «Село встає» М. Козоріс дотримується цієї істини. Діалог комнезамів Семена й Омелька перед останнім рішучим кроком у боротьбі з представниками колишньої влади на селі підкреслює цю позицію письменника: «Боюся, щоб тільки не трапилось чого, – говорив Омелько. / – Без цього може не обійдеться, – згоджувався Семен. – Але раз мати родила. В найгіршому разі може потерпить одиниця, але не громада» [3, с. 130].

Однак, вибудовуючи ідеологічну концепцію твору, М. Козоріс залишається вірним імпресіоністичній традиції опису взаємодії внутрішнього світу героя і навколишньої дійсності. В останні хвилини життя, не очікуючи швидкої смерті, Семен думає про майбутнє, його внутрішнє чуття обіймають світлі ноти, що знаходить відображення в природному світі: «Семен немов прокинувся. Дійсно перед ними травневий ліс розгорнув всю весняну красу... Кров ударила жвавіше в молоде обличчя. Щось затріпотіло неказаними солодощами в серці, й чуття настроїлося, мов найтонша струна. Надмірна радість молодого життя, якась невідома хвиля глибоко затаєної любові, ніжності защебетала тихо солов'єву пісню. Хотілося дихати широкою груддю. Хотілося широко розгорнути молоді дужі руки, обняти цю красу та впиватися нею до безтями» [3, с. 133]. Однак життя головного героя обриває випущена бандитська куля під час організованої ним облави в лісу. Криваві події, смерть героя контрастують навколишній весняній настроєвості: «Семена знайшли на краю галяви. Лежав лицем до землі, а з рота тік струмок крові. Був ще теплий, але без життя. / А довкола квіли квіти, було сонячно, зелено, щебетали пташки, славили весну...» [3, с. 123]. Зображенням смерті героя на фоні

опису весняного ранку письменник залишається вірним ідеї самопожертви героя заради процвітання громади, зародження нового життя.

Висновки. Таким чином, М. Козоріс долучився до новаторів у розробці нової теми наближення українського села до міста, його пролетаризації, адже саме в сер. 20-х рр. XX ст. актуалізувалася суспільна дисгармонія між міським і сільським середовищем. Художня література того часу потребувала такого героя, що міг бути своєрідним «медіатором» між двома світами – Селом і Містом. Таким герой, несучи енергетику та ідеологію, мораль та світогляд Села, вважав би за необхідне використати надбання пролетарського Міста у встановленні «справжньої» радянської влади на селі.

Водночас, творячи новий для себе жанр – соціально-ідеологічної повісті, письменник витримав жанрові канони зазначеного твору, привніс власне бачення результатів ідеологічної боротьби на селі за встановлення радянської влади, тим самим долучився до когорти авторів, які власними творами віддали данину соціалістичній ідеології. Однак, на жаль, цього видалося замало для порятунку власного життя: через декілька років після виходу цього твору його було заарештовано, незважаючи на висловлену художнім словом вірність радянській владі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довгоярський М. Замість передмови до збірника «Глитай». Плуг. 1930. № 10. С. 87–92.
2. Зборовська Н. Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема. Слово і Час. 2007. № 6. С. 3–8.
3. Козоріс М. Село встає. Повість. К.: Маса, 1929. 133 с.
4. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917– 1927): у 2 т. Харків: Державне видавництво України, 1928. Т. II. 340 с.
5. Омельчук О.Р. Селянський вимір українського соцреалізму. Філологія. Літературознавство. Наукові праці. 2009. Т. 118. Вип. 105. С. 47–53.
6. О политике партии в области художественной литературы. Резолюция ЦК РКП (б) от 18 июня 1925. Литературное движение советской эпохи: Материалы и документы: хрестоматия; сост. П.И. Плукш. М.: Просвещение, 1986. С. 97–101.
7. Пилипенко Сергій. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, 2007. 887 с.
8. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації: монографія. К.: ТОВ «Гідромакс», 2009. 508 с.
9. Хуторян А. Рец. до кн.: Козоріс М. Село встає. Повість. К.: Маса 1929. Життя й революція. 1929. № 11. С. 163–165.

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ФРАНКОЗНАВСТВА: ГЕНЕЗА ТА СТАНОВЛЕННЯ

PSYCHOANALITIC DISCOURSE OF IVAN FRANKO STUDIES: GENESIS AND DEVELOPMENT

Ван Сяоюй,

аспірант кафедри української літератури
імені академіка Михайла Возняка

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто психоаналітичний дискурс франкознавства, його генеза і становлення. Із цієї проблематики проаналізовано праці С. Єфремова, Л. Білецького, М. Мочульського, Д. Донцова, Є. Маланюка, І. Денисюка, Т. Гундорової, Я. Мельник, Н. Зборовської, А. Печарського, Б. Тихолоза, М. Гнатюка, І. Папуші та ін. Велику увагу приділено психоаналітичній концентрації розв'язання міждисциплінарних проблем сучасної франкіани, яка дає діалектичне розуміння життя і творчості українського письменника.

Ключові слова: психоаналітичний дискурс, франкознавство, літературна критика, літературознавчий метод, едіпова ситуація, соціальний конфлікт, внутрішня компенсація, текст, герой, художні образи і т.п.

В статье рассмотрены генезис и становления психоаналитического дискурса франковедения. По этой проблематике проанализированы труды С. Ефремова, Л. Билецкого, М. Мочульского, Д. Донцова, Е. Маланюка, И. Денисюка, Т. Гундоровой, Я. Мельник, Н. Зборовской, А. Печарского, Б. Тихолоза, М. Гнатюка, И. Папуши и др. Большое внимание уделено психоаналитической концентрации решения междисциплинарных проблем современной франкианы, которая дает диалектическое понимание жизни и творчества украинского писателя И. Франко.

Ключевые слова: психоаналитический дискурс, франковедение, литературная критика, литературоведческий метод, эдипова ситуация, социальный конфликт, внутренняя компенсация, текст, герой, художественные образы и т.п.

The article deals with the psychoanalytic discourse of Ivan Franko studies (frankoznavstvo), its genesis and development. With this problem analysis of articles by S. Efremov, L. Biletsky, M. Mochulsky, D. Dontsov, E. Malanyuk, I. Denisyuk, T. Hundorova, Y. Melnyk, N. Zborovska, A. Pecharsky, B. Ticholos, M. Gnatyuk, I. Papusha and others. The main role is devoted to the psychoanalytic concentration on solving the problems of modern frankoznavstvo. It gives a dialectical understanding of life and work of the Ukrainian writer.

Key words: psychoanalytic discourse, frankoznavstvo, literary criticism, literary method, Oedipov situation, social conflict, internal compensation, text, hero, artistic images, etc.

Постановка проблеми. Психоаналітичний дискурс франкознавства є одним із сучасних комплексних підходів у вивченні творчості І. Франка. У нашому дослідженні центром уваги є франкознавчі праці С. Єфремова, Л. Білецького, М. Мочульського, Д. Донцова, Є. Маланюка, І. Денисюка, Т. Гундорової, Я. Мельник, Н. Зборовської, А. Печарського, Б. Тихолоза, І. Папуші, М. Гнатюка та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення психоаналітичного дискурсу франкознавства зробили сучасні науковці, зокрема: І. Денисюк, Т. Гундорова, Я. Мельник, Н. Зборовська, А. Печарський та ін. Множинність психоаналітичних теорій і літературознавчих парадигм стосовно дослідження творчості І. Франка (Т. Гундорова «Франко Каменяр і не Каменяр») у сучасній франкіані здебільшого мають міждисциплінарний характер і прочитуються у вимірах різних галузей наук та методів, наприклад, разом із: *християнською етикою* (А. Печарський «Іван

Франко – «дух, наука, думка, воля»: психоаналітична парадигма творчості»); *філософією* (Б. Тихолоз «Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії»); *наратологією* (І. Папуша «(Fr)анко & (Fr)ойд: нратологічна аналогія»); *психобіографією* (Я. Мельник «І остатня часть дороги. Іван Франко 1908–1916»); *психоісторією української літератури* (Н. Зборовська «Монотеїстичний заповіт у поемі «Мойсей» Івана Франка»); *генеологією* (І. Денисюк «Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст.»); *теорією літератури* (М. Гнатюк «Проблеми психології творчості в науковому осмисленні Івана Франка») тощо.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети передбачено виконати такі завдання:

– окреслити історико-культурні передумови становлення психоаналітичного дискурсу франкознавства;

– дослідити літературно-критичний матеріал психоаналітичного дискурсу франкознавства;

– з'ясувати зміну літературознавчих підходів щодо розв'язань франкознавчих проблем.

Виклад основного матеріалу. Історія психоаналітичного дискурсу франкознавства в українському літературознавстві почалася ще за життя і діяльності самого письменника, але в межах художньо-естетичного аналізу, фактажу і спогадів [див.: 7; 9], що аж через вісімдесят років після смерті Франка можна буде назвати психоаналітичним. Основну причину такого міждисциплінарного парадоксу слушно пояснив Р. Мних, зауважуючи, що біографія, а також наукова і художня спадщина І. Франка «практично до 90-х років минулого століття розглядалась майже виключно у позитивістичній парадигмі» [14, с. 52]. Тобто з погляду літературної антропології свідомість особистості розглядалась як властивість матері. Звідси випливає і відповідна інтерпретація життя і творчості митця. Зрештою, класичний психоаналіз як науку нерідко забороняли в Радянському Союзі. С. Павличко, досліджуючи історію психоаналітичного дискурсу в українському літературознавстві, неспроста охарактеризувала цей процес промовистою назвою статті «Сто років без Фрейда» [16].

Як не парадоксально, але історія психоаналітичного дискурсу франкіани починається без психоаналізу. Йдеться де про монографію С. Єфремова «Співець боротьби і контрастів. Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка», яка спершу була надрукована в 1903 р. російською мовою в журналі «Киевская старина». Це дослідження витримало кілька київських видань із доповненням: у 1913 р. (видавництво «Вік») під цією ж назвою і в 1926 р. (видавництво «Слово») як критично-біографічний нарис про І. Франка. У фроммівському неофрейдистському гуманістичному дусі С. Єфремов пише у своєму дослідженні про письменникову всеохопну любов (еротичну, батьківську, братерську, духовну і т.п.) до світу, яка є ознакою цілісності характеру людини, втраченим раєм душевного спокою, а отже, і сенсом усього життя індивіда. В інтерпретації С. Єфремова мотив любові є центральним у художній творчості Каменяра. Дослідник цілком у дусі психоаналізу інтерпретує оповідання «Між добрими людьми» І. Франка. Наприклад: «Треба ще додати, – зауважує С. Єфремов, – що всі жінки, слова яких я тут наводжу, зважаються мати дітей наперекір тим вимогам, що їх сучасне лицемірство обставило було легальне материнство, і що, значить, життява путь і самих матерів і дітей їхніх не квітами поросте, а самим терням колючим. А проте навіть і з такими, не дуже принадними перспективами

дитя здається все ж сподіваним гостем, що саму матір морально підіймає й остереігає її від занепаду. *Діти – велика річ. Діти – половина матері. Одна половина може би й рада була піти позволити собі, а друга кричить: «А ми, мамо! Що з нас буде?» – і не пустить тамтої половини»* – так вияснює своєрідною мовою вагу дітей для матері проста селючка» [8, с. 200–201].

Як бачимо, літературознавець без психоаналізу виявляє психоаналітичне розуміння тих несвідомих процесів психічних інстанцій людини, які згодом З. Фрейдом будуть названі «Едіповою ситуацією», а А. Адлером – «соціальним конфліктом» і материнською «внутрішньою компенсацією». Це є свідченням того, що універсальний психологізм художньої літератури, а значить і літературознавства як наукової дисципліни про сутність мистецького слова, якоюсь мірою випереджають психоаналітичне пояснення внутрішніх порухів людської психіки.

Неспроста С. Єфремов, розкриваючи природу людської деструктивності в оповіданнях І. Франка «Гриць і панич», «На лоні природи», «Мій злочин», «До світла», проводить психологічну паралель між творчістю Каменяра і Ф. Достоевського – відомого російського письменника, творчість якого стала об'єктом дослідження ледь не всіх відомих психоаналітиків. Дослідник надзвичайно вдало і проникливо наводить наративну різницю між сюжетотворчою деструктивністю у творчості українського та російського письменників. У першого – герої із садистичними нахилами самі завдають собі страждання, а в другого – подібне почуття провини є неможливе, бо його персонажі «до останку тішаться зі свого мучительства» [8, с. 206].

С. Єфремов ставить риторичне запитання: чому жорстокість Франкових героїв не розвинулися тією мірою, що в Достоевського?! «Од збочення до непотрібної жорстокості, – дає аргументовану відповідь критик, – врятувала Франка дуже в ньому розвинена громадянська жилка, якої бракувало Достоевському. Життя й громадські обставини поставили перед Франком ясну й виразну мету – на трудящих «у поті чола» працювати, а вже вона розгорнула перед ним певні громадські ідеали в боротьбі «за поступ, щастя й волю»; політичні ж умови дали хоч деяку змогу виявити оту боротьбу ділом. Повернувши в такий бік його розвиток, це все й подужало і якщо не знищило цілком, то хоч придушило дуже оту природжену жорстокість таланту. Тієї громадської жилки, отих певних ідеалів у зазначеному

розумінні¹, так само як і змоги активно за них боротись, не мав, на мою думку, Достоевський; притаманну жорстокість його таланта не гамували й не регулювали згадані умови <...> Таким чином, з однієї вихідної точки йдучи, Франко й Достоевський розійшлися в супротивні боки й однакових досягали результатів» [8, с. 206–207].

Як бачимо з наведених цитат, С. Єфремов дає глибоку психоаналітичну оцінку в адлерівському й фрейдівському дусі, випереджаючи в часі саму глибинну психологію. Йдеться про франковський внутрішній деструктивний характер едіпового комплексу і вирішення його засобом соціологізації.

В аспекті психоаналізу художньої творчості привертає увагу стаття Л. Білецького «Хто такий Франко для українського народу?» (1926). І хоча завданням автора було висвітлити націоцентричну культурологічну концепцію Франка та її значення для рідного народу, проте в статті гостро порушується й питання про взаємозв'язок психічних вад митця з художньою творчістю. «Страждання і хвороба, – зауважує Л. Білецький, – виделікатнують нервову систему й усю духову структуру Франка. І в останній добі його творчості я відчуваю уже моменти епілептичного здегенерування його духа, і ухо поета почало відкриватися для прийняття таємничого, містичного світла, і творча уява поета, що спричинювалася до витворення найвищих скульптурних образів, картин метафоричного стилю, ся уява перебивається творчою уявою містичною, химерною чи примарною; наслідком таких уявно-творчих перебоїв у поезії І. Франка з'являється нова форма – форма візій <...> Але ся прикмета поетичної творчості не лише не зменшила вартості його поетичних творів, а, навпаки, підняла їх ще на вищий щабель, надала ідеям і образам поета ще глибшої перспективи – абстрактно-емоційної і містичної» [1, с. 231].

Отже, Л. Білецький відносить фактично останнє десятиліття творчості І. Франка до рангу *morbus sacer*. Утім, М. Мочульський – протилежної думки. «А що психічна енергія, – писав він, – залежна від структури центральної нервової системи, то з хвилиною, коли ця система попувалася, коли недуга дійшла в поета до вершка,

то поменшала й ниділа в нього вибухом недуги в гострій формі – Франко перестав бути творцем і власником нових ідей. А коли світло його духа прогнало від нього демонів і він міг думати, то його думка ходила лише по звичних, протоптаних стежках. Нових ідей він не в силі був ані засвоїти собі ані нам їх дати» [15, с. 104].

Якщо відсіяти чималу кількість теорій, концепцій і презумпцій із психоаналізу художньої творчості загалом, то існують в основному лише дві точки зору. Одні вважають (Ч. Ломброзо, З. Фрейд, Л. Айхбаум, Моро де Тур та ін.), що геніальні обдарування людини – це різновидність *morbus sacer* (священної хвороби), а інші – (К. Юнг, А. Адлер, Е. Кретчмер та ін.), що психічні недуги не мають нічого спільного з якістю творчого процесу.

Історію психоаналітичного дискурсу франкіани, але вже з науковим статусом психоаналізу, поглиблює праця М. Мочульського «Іван Франко: Студії та спогади» (1939), яку з методологічного погляду глибинної психології можна охарактеризувати як психобіографічний та архетипний аналіз особистості митця. Адже автор порушує проблеми галюцинацій, сновидінь та архетипних явищ як символів своєрідного передбачення в просторових і часових вимірах життєдіяльності І. Франка. Йдеться про змалювання письменником у повісті «Перехесні стежки» чи поезії «Над великою рікою» тих краєвидів, які він в житті ніколи не бачив. Але згодом, через багато років письменникові як пацієнтові психічних недуг судилося побувати саме в тих околицях хорватського містечка Ліпик, що були художньо описані у формі сну.

М. Мочульський в інтерпретації особистості І. Франка застосовує психоаналітичну теорію сонного видіння як у фрейдівському, так і в юнгівському розумінні певних феноменів, що «ведуть до пізнання несвідомого» [15, с. 113]. Дослідник в основному акцентує увагу на складні останні десятиліття життя і творчості українського митця. Це були роки випробувань, пов'язані з різними нервовими недугами. М. Мочульський схилився до думки, що творчість – це дзеркало душі самого митця і його прижиттєвих реалій. Тому, на думку науковця, свідоме авторове тлумачення власного художнього тексту є запізнілою раціоналізацією щодо своїх інфантильно ігрових огріхів душі.

Так, К.-Г. Юнг у своїй праці «Психологія і поезія» доводив, що письменника потрібно пояснювати його творчістю, а не недосконалістю характеру. Власне, цієї позиції і дотримувався М. Мочульський. На його думку, І. Франко ряту-

¹ Порівняймо слова одного з дієвих людей у романі «Ідіот»: «руський ліберализм не есть нападение на существующие порядки вещей, а есть нападение на самую сущность наших вещей, на самые вещи, а не на один только порядок, не на русские порядки, а на самую Россию» («Полн. собр. соч.», видання Маркса, 1894, т. 6. – стор. 361). А скоро «существующие порядки» мають у собі якусь абсолютну недоторкану «сущность», то чи може навіть вона бути про громадські ідеали та боротьбу за їх здійснення? Які ж насправді можуть бути ідеали й боротьба за них, коли «сущность» ота не підлягає ніяким змінам, ставши навіки недоторканою й непохитною, тобто сама якимсь абсолютним ідеалом?

вався від своїх серйозних душевних недуг активною громадською діяльністю. Звідси адлерівське розуміння психології творчості, що приховувало складну триєдину формулу: Особистість – Соціум – Твориво.

Втім І. Франко, за спостереженнями М. Мочульського, належав до провіденційного типу творчості, в основу якого покладено містичне провидіння. З цього приводу Я. Мельник слушно зауважувала: «Здогад М. Мочульського про те, що І. Франко мав візію будуччини, підтверджується, на мою думку, також паралелями між Франковою пригодою в Ліпіку (деякими її конкретними деталями) та епілогом поеми «Похорон», написаної наприкінці 90-х років. Дослідники неодноразово вказували на особливе місце цієї поеми у творчому доробку митця, зокрема на її автобіографічний характер, що проявляється у т. зв. почуттєвому біографізмі» (З. Франко)» [12, с. 28].

М. Мочульський розглядав феномен особистості І. Франка як інтерпретацію двох особистостей свідомого і несвідомого, тому в цьому аспекті його інтерпретація тяжіє до аналітичної юнгіанської психології. Адже К.-Г. Юнг запевняв, що кожний індивід народжується з особистісним цілісним «ескізом таланту», тому середовище лише стимулює те, що вже було потенційно закладено в ньому. Цим пояснюються різновиди ясновидіння митця. Можна вважати, що дослідження М. Мочульського про феномен геніальності І. Франка заклали психоаналітичні принципи і підходи стосовно аналізу життя і творчості митця. У цьому аспекті цікавою є праця Д. Донцова «Душевна драма І. Франка і його сучасників» (1953), в якій дослідник пише про роздвоєність душі, внутрішній конфлікт митця із самим собою. Йдеться про світоглядний характер психологічного трактування особистості письменника. «Є, властиво, – пише Донцов, – не один Франко. Їх є два. В деяких своїх творах він сам свідчить про роздвоєність його душі, про боротьбу в них двох Франків (двох Миронів), яка вказує нам шлях його світоглядної еволюції аж до самої смерті. В кінці цієї еволюції поет поставив хрест над усім, чому поклонявся замолоду, повернувши рішуче з манівців інтернаціоналізму на національний шлях» [7, с. 67]. Роздвоєння внутрішніх порухів душі І. Франка Донцов зіставляв із цілісним, на його думку, характером Т. Шевченка. Звідси впливають розбіжності двох великих митців у баченні державотворчих проблем організації українських мас і засобів боротьби за незалежність.

Звісно, в ті часи світоглядний характер і психобіографія І. Франка розкривалися і в працях

О. Огоновського – фундатора франкознавства [див.: 4, с. 133], зокрема в його другій частині «Історії літератури руської» (1889), М. Возняка «Пам'яті Івана Франка. Опис життя, діяльності й похорону» (1916), «З життя і творчості Івана Франка» (1955), «Нариси про світогляд Івана Франка» (1955), А. Франко-Ключко «Іван Франко і його родина: спомини» (1956) [21], Т. Франка «Про батька» (1956) [22], А. Брагінця «Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка» (1956), В. Сімовича «Іван Франко його життя та діяльність» (1966), а також у працях В. Дорошенка, Ю. Лавріненка, Б. Кравціва, Л. Луціва, І. Лисяка-Рудницького тощо. Втім, на відміну від франкознавчих досліджень С. Єфремова, Л. Білецького, М. Мочульського, Д. Донцова всі вони були віддаленими від психоаналітичного розуміння життя і творчості письменника.

«У радянські часи, – за спостереженням І. Денисюка, – франкознавство часто мало якоюсь мірою парадно-бравурний характер. Досить численні монографії, які, наприклад, появилися до Франкового сторіччя, були однотипними й через свою надмірну соціологічність швидко застаріли. Об'єктом розгляду в більшій мірі ставала позатекстова дійсність, ніж художнє твориво. Питання поетики тексту довго залишалося перебувати на останньому місці. Мені здається, що нині при певному скороченні свого розмаху франкознавство намагається йти не у широту, а в глибину, від глобальних загальників до мікроаналізу» [6, с. 27]. Хоча чи не вперше в українському франкознавстві радянських часів саме І. Денисюк, досліджуючи жанрово-стильові особливості малої прози І. Франка, на рівні глибокого психологічного мікроаналізу текстів письменника зробив суттєвий внесок у психоаналітичний дискурс. Звісно, поняття «психоаналіз», «автопсихоаналіз» [5, с. 126] появилися пізніше в його працях із певних політично-ідеологічних причин тогочася. Але сам денисюківський аналіз белетристики Франка розкривав горизонти метафізичного уявлення про природу людської психіки, зокрема поняття *неусвідомленого*.

Так І. Денисюк виводить у психоаналітичному ключі психопатологічний образ Бовдура в оповіданні «На дні» І. Франка [5, с. 119–120], розкриває фрейдівський механізм асоціативного мислення в підсвідомості героїв митця у творах «На роботі» [5, с. 126], «Із записок недужого» [5, с. 126–127], «Вільгельм Телль» [5, с. 139–141], а також аналізує розкуто-експресивну форму почуттів персонажів Франка, їхній психологічний

душевний злам в оповіданні «Сойчине крило» [5, с. 207–212]. Втім ціллю дослідника було інше: простежити «життя жанрів» та історичну поетику розвитку української малої прози XIX – початку XX століття.

Справжня зміна франкознавчої позитивістичної парадигми на метафізичну відбулася в 90-ті роки XX століття, що сприяло розвитку психоаналітичного дискурсу щодо інтерпретації художньої і наукової спадщини митця. У сучасному психоаналітичному дискурсі франкіани почав створюватися новий рецепційний клімат теоретичних засад дослідження творчості І. Франка. Так Т. Гундорова у своєму дослідженні «Франко не Каменяр. Франко і Каменяр», розкриваючи іманентний характер творчості митця з погляду психоаналізу, зокрема, його наукової праці «Із секретів поетичної творчості», слушно зауважила: «Задовго до психоаналізу Фрейда, що визначив основні форми образотворення через закони зміщення та концентрації, і Романа Якобсона з його теорією метонімії та метафори – центральних структурних механізмів художнього зображення – Франко у своєму трактаті підійшов до формування основних способів образотворення, спираючись на психічні закони асоціацій ідей. Окрім цього, він наголосив важливість сфери підсвідомого та його еруптивну здатність піднімати з дна душі цілі комплекси різнорідних асоціацій, а також роль репродукування й асоціювання ідей у процесі художньої творчості» [3, с. 116].

Про вагомість цих психологічних процесів людини найбільш показово свідчить художня проза І. Франка, а саме «Для домашнього огнища», «На дні», «Воа constrictor», «Панталаха», соціологія злочину яких, на думку Т. Гундорової, позначилася не без впливу Ф. Достоєвського. Також дослідниця доказово аргументує, що в багатьох творах Франка значну роль відведено сфері неусвідомленого, яка має безпосередній зв'язок із самою долею героїв. Це стосується нерозлучних братів-близнюків із роману «Лель і Полель», нещасливого кохання отця Нестора з незавершеної повісті «Основи суспільності» і т. п. Т. Гундорова застосовує і фрейдистський психобіографічний метод аналізу художньої прози І. Франка, пишучи, що письменник з особливим зворушенням відтворює образ коваля Івана Гердера («У кузні»), «переносячи на нього риси свого батька» [3, с. 101]. У контексті проблематики едіпового комплексу вплітається і п'єса І. Франка «Жандарм», кожна з дійових осіб якої – «обдурений долею і людьми, себто сліпий, мов Едіп, обкрадений у своєму щасті»

[3, с. 105]. Адже неспроста, на думку дослідниці, автор обрамлює свою п'єсу епіграфом зі словами Софоклового «Царя Едіпа»: «Ти сліпий на очі, на вуха і на розум» [3, с. 105].

Містична символіка, химерна ірреальність едіпового комплексу простежується і в поемі «Похорон» І. Франка, в якій головний герой Мирон (псевдонім автора) здійснює злочин проти свого внутрішнього «Я» заради щасливого майбутнього власного народу. Мирон почуває себе зрадником. Але знайшлися люди, які, збагнувши героїчну суть миронового вчинку, заживо ховають його з почестями. «Мотив живопоховання, – зауважує Т. Гундорова, – переслідує Франка, починаючи з «Каменярів». У символічному плані в «Похороні» юрба ховає свого Каменяра, який, подібно до Мирона, керувався ідеалом прийдешності, а не сучасності. У поемі звучить і мотив «сліпоті» народу, накреслений ще в поемі «Смерть Каїна» [3, с. 121].

За допомогою психоаналітичного тлумачення Т. Гундорова намагалася здійснити «деканонізацію» Франка як Каменяра, пропонуючи інший кут зору прочитання його творів, що викликало низку дискусій із боку традиційного літературознавства, яке намагається інтерпретувати будь-який текст українського письменника як витвір національної культури тої чи іншої епохи. Найвищий індекс опозиційності щодо порушення цієї непогрішимої всенародної назви Франка як Каменяра продемонстрував Т. Салига у своїй однойменній праці. Отже, франкознавча дискусія в кінцевому результаті завершилась «академічним порозумінням» між традицією і новацією української літературознавчої думки.

Із цього приводу прозвучала слушна думка Б. Тихолоза: «Над дослідниками і просто читачами все ще виразно тяжіють ідеологічні штампи підрадянської доби, сконцентровані в метафоричному (чи, радше, метонімічному) означенні «Каменяр»: Франко – революціонер-демократ, матеріаліст, «войовничий атеїст», соціаліст, симпатик та популяризатор марксизму, «науковий реаліст», лютий ворог усіляких «декадентів». Одне слово, з посмодерного погляду – малосимпатична й неактуальна персона (в юнгівському розумінні – соціальна маска, на відміну од самості), персона-ідеологема, продукт соціальної міфології тоталітарного режиму. Канон текстів, що презентують цього псевдо-Франка (чи принаймні недо-Франка) – родом зі старої шкільної хрестоматії <...> З іншого боку, формується нова система стандартів сприйняття, генетично пов'язана з попередньою: Франко – «народник» (це соціологічно звужене й мало нюансоване поняття віднедавна

набуло статусу ідеологічної наліпки, мало чим кращою від «буржуазного націоналіста»), анти-модерніст, ретроград-ортодокс в естетиці та літературній критиці. Ця рецептивна модель, частково артикульована в працях С. Павличко, К. Москальця, меншою мірою В. Агесвої, Я. Поліщука та їхніх послідовників, базується насамперед на літературних маніфестах раннього Франка (на кшталт статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи»), його критичних виступах проти поетів-молодомузівців...» [20, с. 7–9].

Б. Тихолоз доходить висновків, що обидві інтерпретаційні франкознавчі моделі – «традиційна» і «новітня» – засліплені редукаціонізмом і далекі від розуміння багатогранної геніальної особистості Франка. Поза цими всіма теоріями постає «спільний знаменник», що за Маланюковим визначенням можна сформулювати, на думку Б. Тихолоза, так: «Франко незнаний» [11] і «справжній». На нашу думку, таким інтерпретаційним дослідницьким інструментарієм «Франка незнамого» і «справжнього» є глибинна психологія. Втім, не завжди літературна критика, яка позиціонує себе як психоаналітична, відповідає типу її мислення, і навпаки. Притому часто франкознавчі праці, що не вважаються психоаналітичними, більш претендують на програмованість цієї методології, ніж декларовані та суміжні з нею роботи.

Подібну ситуацію прослідковуємо й на маргінесі наукового дослідження «І остатня часть дороги. Іван Франко 1908–1916» Я. Мельник, що акумулює в собі основні принципи психоаналізу як теорії особистості. Адже зібраний франкознавцем фактаж про клінічний стан митця і роль його галюцинаційних елементів у художній структурі творів останнього десятиліття творчості вже є унікальним психоаналітичним матеріалом. Літературознавець не лише заповнює «білі плями» і намагається з'ясувати момент істини в біографічній сторінці письменника, але й досліджує його психологічну проблему: як душевна недуга позначається на силі геніальності. Міркування Я. Мельник із цього приводу кореспондуються з думками М. Мочульського. «У поетичній спадщині І. Франка двох останніх років життя, – пише літературознавець, – також немало мотивів і тем, навіяних візіями і сновидіннями. Нерідко поет навіть назвою того чи іншого твору вказував на джерело його сюжету. Наприклад, «Три сестри милосердя. Із моїх неспокойних візій», «Чи віщий сон?». Але в естетичному плані поміж згаданими вище поезіями І. Франка та його передсмертними творами – глибока різниця. Либонь, не менше,

як між природою образних візій та справжніх галюцинацій, які без краю вимучували І. Франка в останні роки його життя. Кошмарні сни, фантасмагоричні видіння, галюцинації (як вияв хвороби) породили у віршах І. Франка останнього періоду творчості багато страшних моторошних сцен, натуралістичних описів смерті, які, далекі, не мають нічого спільного з поезією. Це вже тільки документи недуги їх автора, його душевних і фізичних страждань» [12, с. 250–251].

І насамкінець, Я. Мельник слушно запевняє: щоб збагнути складну внутрішню діалектику психологічного й творчого феномену геніальності І. Франка, повинно бути опубліковано весь доробок митця, навіть той, який не належить до високої художньої вартості.

Сучасний психоаналітичний дискурс франкіани теоретизований і працями Н. Зборовської, зокрема «Монотеїстичним заповітом у поемі «Мойсей» Івана Франка», яка, на думку дослідниці, є архетипним втіленням пошуку національного маскулітного батьківського коду мужності у психоісторії української літератури. Адже поема Франка пропонує національну етнопсихологічну модель розв'язання державотворчої едіпової ситуації. Н. Зборовська здійснює типологічну характеристику двох особистостей: І. Франка і засновника класичного психоаналізу З. Фрейда, котрі одночасно постають у духовній величчю Мойсея як провісника Обітованої землі. «Мойсей, – слушно зауважує літературознавець, – був улюбленим героєм З. Фрейда, який значно пізніше від Франка також ототожнить себе з Мойсеєм, завершуючи власний шлях самоусвідомлення як автора психоаналізу. На перших порах Фрейд у листах жартівливо називав себе Мойсеєм, а згодом написав працю «Людина Мойсей і монотеїстична релігія» (1938), в якій залишив символічний заповіт. Ці самоідентифікації І. Франка та З. Фрейда є унікальним фактом, адже вони свідчать про те, що два народи, перебуваючи в пошуках власної державності, відроджують важливу для неї основу – монотеїстичну традицію.

Едіповим пошукам Фрейда притаманні реалістична ясність і романтична кастраційна психологіка, що дає підстави виявляти в його психології пригніченого романтика, тобто подібну до української психопоетики і психосемантику, що вивершується у творчості Франка через синтез батьківського аналітичного реалізму й материнського емоційного романтизму» [10, с. 143].

Так, завдяки психоаналітичній інтерпретації Н. Зборовської по-новому постає образ І. Франка – Українського Мойсея.

Зрештою чимало літературознавців проводили паралелі між І. Франком і З. Фройдом. Так, І. Михайлин досліджує спільні й відмінні ознаки в праці «Тлумачення сновидінь» засновника класичного психоаналізу і в науковому трактаті «Із секретів поетичної творчості» І. Франка [13]. І. Папуша наводить фактографічні та наратологічні аналогії для з'ясування типологічних спорідненостей особистостей Франка і Фрейда; притому слушно зазначає: «Порівнювати психологічні концепції Франка і Фрейда на всіх рівнях позбавлене сенсу. Адже кожен з них переслідував власну наукову мету. <...> Зрозуміло, що найцікавіше питання, яке може виникнути під час дослідження життєвих і творчих аналогій Фрейда і Франка – це, звичайно ж, питання про можливості психоаналітичної інтерпретації творчості самого Франка» [17, с. 192].

Ця думка певною мірою знаходить продовження і в дослідженні М. Гнатюка щодо наукового осмислення Франком проблем психології творчості. Франкознавець доводить, що теорія неусвідомленого психічного в працях українського мислителя пов'язана передусім із німецькою експериментальною психологією Густава Фехнера. Таким чином, важко стверджувати, що засновник класичного психоаналізу і Франко мали однакове розуміння психічної моделі людського апарату. «Франкова концепція ролі підсвідомого, – пише М. Гнатюк, – у творчому процесі, в загальних рисах має таку будову: враження зовнішнього світу – людська свідомість – нижня свідомість – видобування вражень зовнішнього світу з нижньої свідомості – фіксація цих вражень – свідоме компонування подій у творі – закінчений твір – незалежне від автора життя твору» [2, с. 81].

І. Франко, на відміну від З. Фрейда, вважав, що потрібно розрізнити особливості психічного складу сприйняття творчої людини від людини рецептивної орієнтації, подібно до того, як К.-Г. Юнг розрізняв психологічний та візіонерський типи творчості, екстравертну та інтровертну авторські позиції. «Беручи до уваги співвідношення «верхньої» і «нижньої» свідомості, – слушно зауважує М. Гнатюк, – І. Франко робить висновок, що художник є особистістю з особливим психічним складом. Про це надзвичайно важливе відкриття говорить у франкознавстві дуже мало, хоча думка І. Франка про художній тип підтвердилася дальшими дослідженнями І. Павлова, який довів, що завдяки двом сигнальним системам і в силу давніх установлених сфер діяльності людини можна виділити

три типи людей: художній, мисленний і середній» [2, с. 75].

На аналогії юнгівського психоаналізу художньої творчості у трактаті І. Франка «Із секретів поетичної творчості» звернув увагу Р. Піхманець, вважаючи, що український митець випередив у часі наукові прозріння засновника аналітичної психології [19].

Практика показує, що літературознавчий психоаналітичний дискурс сучасної франкіани чимраз виразніше набуває міждисциплінарного синкретичного характеру. Так, А. Печарський у своїй праці «Іван Франко – «дух, наука, думка, воля»: психоаналітична парадигма творчості» застосовує до аналізу художньої прози Франка християнське розуміння людської природи. Йдеться про характеристику франкових героїв із погляду тривимірної діалектики (тіло, душа, дух), в основі якої лежить богословська методологія західної концепції «семи смертних гріхів» (пристрастів), що розкриває таємницю нашого буття. «Адже крізь естетичні та смислові виміри образів-символів, – влучно застерігає А. Печарський, – український письменник намагався пояснити «онтологічне Я» людини метафізично, відображаючи «духовну повноту» християнської свідомості, її тривимірну діалектику (тіло-душа-дух). Зрештою, ще святі отці Церкви говорили, що душа ближча до тіла, а дух – до Бога. Цю суперечність «духа і тіла» людини можна віднайти в терапевтичних методах, положеннях та ідеях, що становлять смислове осердя психоаналізу. Їхні художні інтертекстуальні модули існують у багатьох творах І. Франка. Звідси випливають парадигматичні зв'язки між тезаурусом і сюжетотворенням у словесній творчості» [18, с. 59].

Стосовно поєднання теорії глибинної психології з духовним простором християнської етики в інтерпретації творчості Франка А. Печарський слушно зауважує, що пристрасті й чесноти поплутані в самому житті людини, тому і в художніх творах вони зазвичай не існують у «чистому вигляді». «Здебільшого трапляється так, – пише дослідник, – що особистість автора неспівмірна з його творчістю. Маємо справу з «поетикою парадоксу», ахіллесовою п'ятою літературно-психоаналітичної парадигми, що створює опозиційний зв'язок між елементами психобіографічного методу та художньо-естетичного аналізу» [18, с. 65].

Як бачимо, психоаналітичний дискурс сучасної франкіани як теорія та метод проявляється в різних аспектах, закладаючи перспективи формування нової якості.

Висновки. Психоаналітичний дискурс франкознавства в українському літературознавстві пройшов складний шлях становлення. Його генезу виводимо ще за життя і творчості самого письменника. Йдеться про монографію С. Єфремова «Співець боротьби і контрастів. Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка» (1903). У франкознавстві, зокрема сучасному, психоаналітичні інтерпретації творчості І. Франка здебільшого мають міждисциплінарний характер і прочитуються у вимірах різ-

них галузей наук та методів: крізь призму *психобіографії* (С. Єфремов, М. Мочульський, Д. Донцов, Я. Мельник), *генеології* (І. Денисюк), *психоісторії української літератури* (Н. Зборовська), *філософії* (Є. Маланюк, Т. Гундорова, Б. Тихолоз), *християнської етики* (А. Печарський), *наратології* (І. Папуша), *теорії літератури* (М. Гнатюк) тощо. Перспективи подальших психоаналітичних досліджень творчості Франка бачимо в міждисциплінарній парадигматиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білецький Л. Хто такий Франко для українського народу? Літературно-науковий вістник. 1926. Т. 90. Кн. 7–8. С. 226–232.
2. Гнатюк М. Проблеми психології творчості у науковому осмисленні Івана Франка. Парадигма. 2010. Вип. 5. С. 69–84.
3. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. К.: Критика, 2006. 352 с.
4. Денисюк І. Невичерпність атома. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2001. 319 с.
5. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. Львів: Академекспрес, 1999. 280 с.
6. Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів: Світ, 1998. С. 26–34.
7. Донцов Д. Душевна драма І. Франка і його сучасників. Туга за героїчним. Лондон: Видання СУМ, 1953. С. 67–90.
8. Єфремов С. Іван Франко. Критично-біографічний нарис. Київ: Слово, 1926. 256 с.
9. Єфремов С. Співець боротьби і контрастів. Київ: Вік, 1913. 208 с.
10. Зборовська Н. Монотеїстичний заповіт у поемі «Мойсей» Івана Франка. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. К.: Академвидав, 2006. С. 142–151.
11. Маланюк Є. Франко незнаний. Книга спостережень: Проза. Торонто: Гомін України, 1962. С. 81–90.
12. Мельник Я. І остатня часть дороги... Іван Франко 1908–1919. Дрогобич: Коло, 2006. 439 с.
13. Михайлин І. Іван Франко і Зигмунд Фройд: питання естетики. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Львів: Світ, 1998. С. 306–312.
14. Мних Р. Сучасне франкознавство як проблема. Питання літературознавства. 2016. № 94. С. 48–67.
15. Мочульський М. Іван Франко. Студії та спогади. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. Серія: «Франкознавчі студії». Вип. 3. 139 с.
16. Павличко С. Теорія літератури. К.: «Основи», 2002. 664 с.
17. Папуша І. (Fr)анко & (Fr)ойд: наратологічна аналогія. Modus ponens. Нариси з наратології. Тернопіль: Крок, 2013. С. 186–195.
18. Печарський А. Іван Франко – «дух, наука, думка, воля»: психоаналітична парадигма творчості. Дивослово. 2014. № 10. С. 59–65.
19. Піхманець Р. Психологічні концепції Івана Франка у світлі новітніх наукових відкриттів. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів: Світ, 1998. С. 313–319.
20. Тихолоз Б. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. «Франкознавча серія». Вип. 7. 180 с.
21. Франко Ключко А. Іван Франко і його родина. Спомини. Торонто: Вид-ча спілка «Гомін України», 1956. 132 с.
22. Франко П. Іван Франко зблизька (п'ять портретів). Львів: Накладом Повітового Союзу Кружків, 1937. Р. Ш. 32 с.

ФЕНОМЕН ЖІНОЧОГО ПИСЬМА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

PHENOMENON OF FEMALE WRITING IN UKRAINIAN LITERATURE IN THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURY

Подлісецька О.О.,

*доцент кафедри теорії літератури та компаративістики
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Простежено концепції сприймання творчості українських письменниць кінця ХІХ – початку ХХ століть сучасниками та літературознавцями. Здійснено аналіз рецепції феномена жінок-письменниць у світовому та національному культурно-мистецькому контекстах. Здійснена спроба прослідкувати докорінні зміни в рецептивно-когнітивному аспекті літератури зламу століть. Показано, що в сучасному методологічному прочитанні творчість Лесі Українки, Ольги Кобилянської набуває неоприятливих досі смислових аспектів та інтерпретацій.

Ключові слова: жіноча проза, нарратив, конфлікт, природа творчості.

Просліджені концепції восприяття творчества українских писательниц конца ХІХ – начала ХХ веков современниками и литературоведами. Осуществлен анализ рецепции феномена женщин-писательниц в мировом и национальном культурно-искусствоведческом контекстах. Совершена попытка проследить глубинные изменения в рецептивно-когнитивном аспекте литературы перелома веков. Показано, что в современном методологическом прочтении творчеству Леси Украинки, Ольги Кобылянской присущи неясные доныне смысловые аспекты и интерпретации.

Ключевые слова: женская проза, нарратив, конфликт, природа творчества.

Traced the concept of perception of works of Ukrainian writer literary critics in books of recent years. The analysis of the reception of the phenomenon of women writers in the world and national cultural and artistic contexts is analyzed. An attempt has been made to follow the radical changes in the receptive-cognitive aspect of the literature of turn-century. It was investigated that in the modern methodological reading Lesja Ukrainka's works, Olga Kobylianska acquires unrecognized semantic aspects and interpretations.

Key words: female prose, narrative, conflict, nature of creativity.

Постановка проблеми. Крім конфлікту між народництвом (із його орієнтацією на збереження культурно-національної ідентичності) і модернізмом – новим естетичним і політичним принципом ХХ ст., що орієнтувався на загальноєвропейський процес і його універсалізм, у літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. була гострою ще одна опозиція. Конфлікт «жіночого й чоловічого, або феміністичного й патріархального» [6, с. 132], як називає його С. Павличко, набирає обертів із приходом потужної плеяди жінок-письменниць у літературу, у якій жіноча проза була представлена чи не одною Марко Вовчок. Звісно, не відкидаємо появу творів Ганни Барвінок, Олени Пчілки та Наталії Кобринської саме в той час (ХІХ ст.). Але більш знаним і тиражованим був доробок саме Марко Вовчок. Проте з огляду на суцільну маскулінну природу тогочасної української літератури проза Марко Вовчок не виокремлювалася як жіноча проза, а була розчинена в літературі загальній, чоловічій, нейтральній. Питання про правомірність розгляду жіночого письменства як окремого явища може розцінюватися як диску-

сійне, адже жінки-письменниці не об'єднувалися в яку-небудь творчу групу, не видавали спеціального часопису й узагалі не представляли виразно однорідної течії в літературному житті свого часу. Проте не можна не зауважити, що в літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. жінки-письменниці мають значно більшу вагу, ніж у літературі ХІХ ст. Плеяда молодих авторок активізувала культурне життя України, привносячи нові теми й образи, загострюючи увагу на питаннях жіночої ідентичності, а то й суто феміністичних аспектах. Утвердження в літературі образу нової жінки веде водночас до утвердження «вищої» культури як атрибуту жіночої ідентичності [5, с. 14]. Нова жінка періоду модерну позначає особливий статус буття жінки, яка переступає межі природи й входить у сферу культури. Саме наприкінці ХІХ ст. відбуваються глибинні трансформації жіночої свідомості в Європі, розгортається широкий емансипаційний рух жінок.

Постановка завдання. Метою статті є системне осмислення феномена жіночого письма на прикладі кількох письменниць зазначеного

періоду. Наголошуємо, осмислення, а не опис. Так, В. Ізер у праці «До антропології художньої літератури» застерігає від надмірних описових досліджень: «Замість того, щоб множити інтерпретації, літературознавство має відповісти на питання: «Які твори є літературою?» Адже література – це дзеркало, і вона відображає те, що філософія чи соціологія не може висловити» [3, с. 276]. Тож необхідно дослідити контекстуальне поле появи та функціонування жінок-письменниць у літературі кінця XIX – поч. XX ст. Аналізуючи глибинні механізми дискусійності проблематизації феномена «жіночого досвіду» в українській літературі, дослідниця жіночої прози кінця XX ст. Юлія Кушнерюк констатує, що «гендерна свідомість ще недостатньою мірою сформована в художньому дискурсі, літературознавстві, культурі в цілому. До подібних висновків приходять різні дослідники, у працях яких наявні різноаспектні оцінки й мотивації такого стану речей (Т. Гундорова, Т. Дороніна, Н. Зборовська)» [4, с. 5]. Звісно, проблема недостатнього вивчення жіночої прози актуальна й зараз, але наприкінці XIX ст. вона постала особливо гостро.

Виклад основного матеріалу. Емансипація жінки вивільнила велику енергію, яка протягом XX століття створила феномен жіночої творчості. Постать Лесі Українки є своєрідним маркером в українській літературі, що вказує на її (літератури) вартість і художні особливості, хоча за життя Лесю Українку вважали другою за значенням серед жінок-авторок після Дніпрової Чайки. У своїй лекції «Леся Українка як культурна героїня XXI ст.» Віра Агеєва стверджує: «Зображення народу як джерела етики й естетики у творчості Лесі Українки точно немає» [1]. Так, саме Леся Українка спромоглася інтерпретувати із жіночого погляду визначні міфи світу. Зокрема, «Лісова пісня», на відміну від багатьох історій про митця, – це історія не Лукаша, а історія Мавки, фінал описаний її очима» [1], – так зазначає у своїй лекції дослідниця. Крім кардинально іншої тематики, жіноча проза вирізняється й розмаїттям жанрів. Основний період творчості О. Кобилянської та Лесі Українки (1890-і та 1900-і роки) збігається з розквітом новелістики в українській літературі початку XX ст. (В. Стефаник, І. Франко, М. Коцюбинський та ін.). Звідси розмаїтість жанрів «малої прози» письменниць: це і новели, і оповідання, і настроєві психологічні образки, і лірико-пейзажні малюнки, і алегоричні поезії в прозі, й афористичні мініатюри. По-новаторськи здійснюються підходи й до композиції творів, Леся Українка «знаходила свої варіанти

розв'язання традиційного нарративу й на структурному рівні» [4, с. 333]. Так, оповідання Лесі Українки «Над морем» варто розглядати як твір з обрамленням. Але жанрові показники жіночої прози будуть розглянуті в інших статтях.

Поява численних жіночих імен у літературі, безумовно, не була випадковістю. Вона ознаменувала приход у культуру талановитої когорти, яка, шануючи традиції попередників, водночас розширювала естетичні горизонти рідного письменства, упроваджувала нові теми, мотиви та засоби художнього відображення дійсності.

Почався своєрідний «бум» жінок-письменниць із того, що письменниця Н. Кобринська організувала в Станіславові «Товариство руських женщин» (1884 р.). Кобринська наголошувала передусім на «економічній незалежності жінки від мужчини», на можливості жінки реалізувати себе в «науці і праці» [7]. Саме під впливом Н. Кобринської ідеями жіночої емансипації перейнялася О. Кобилянська, котра не випадково свою повість «Людина» (1894 р.) присвятила галицькій посестрі. Хоча жодна з українських письменниць не була активісткою феміністського руху, проте Ольга Кобилянська мала певний досвід співпраці з «Товариством Руських жінок на Буковині». 1894 р. вона виступила однією з ініціаторок створення цієї феміністичної організації, а в літературі дебютувала як послідовна феміністка. Кобринська добре знала, що таке консерватизм середовища, у якому жінки не тільки «не вміють і бояться бути собою», а й сприймають нові ідеї насторожено-агресивно. Чоловіки ж просто «осмішували жіночий рух»; такі собі, за висловом Н. Кобринської, «парубоцькі жарти» [7].

Зусиллями Н. Кобринської й Олени Пчілки за підтримки І. Франка з'явився альманах «Перший вінок» (1887 р.). Загалом альманах «Перший вінок» виразно проартикулював ідею жіночої емансипації. Авторки альманаху бачили жінку самодостатньою особистістю, свідомою своєї ролі в суспільстві. Їхні персонажі стають розкріпаченими, здобувають авторитет у соціальному та родинному оточенні. Вони сміливо кидають виклик дійсності. Кажучи про значення «Першого вінка», треба пам'ятати, що він змалював проблеми української жінки по обидва боки кордону, зробивши їх культурним фактом.

На сторінках «Першого вінка» виступили як уже знані літературні постаті, що раніше дебютували в галицькій пресі, так і початкуючі авторки, для яких альманах став важливим шансом засвідчити власний талант. Тут також була представлена Наддніпрянська Україна: старше покоління

репрезентувала Ганна Барвінок, середнє – Олена Пчілка (Ольга Косач), а наймолодше – Леся Українка, Людмила Старицька-Черняхівська, Дніпрова Чайка. Свій поетичний, прозовий чи дослідницький доробок представили галичанки (Уляна Кравченко, Анна Павлик, Михайлина Рошкевич, Софія Окуневська, Ольга Франко). Жінки-авторки взяли участь у виданні, запропоновавши укладачам альманаху свої вірші, оповідання, етнографічні розвідки, статті. Нове видання стало ланкою в загальноєвропейському жіночому русі, який на той час уже мав свої досягнення й набув неабиякого розмаху. Провідну ідею дала йому ще «весна народів» (1848 р.), яка впровадила конституційні права в Австро-Угорщині. У Росії до визнання жіночих прав справа ще не доходила, хоча жіночий рух розгортався й там.

Програмні твори Наталі Кобринської («Дух часу») та Олени Пчілки («Товаришки») відкривали для українського читача жіночу проблематику, у них центр уваги переміщується із зовнішніх обставин дії на внутрішній світ героїнь, котрі багато роздумують про життя, аналізують свої почуття та переживання. Леся Українка й Ольга Кобилянська кинули виклик домінуючій чоловічій традиції, бо відчували себе спадкоємницями зрілої традиції «жіночої літератури», маючи своїми попередницями Марка Вовчка й Ганну Барвінок, Олену Пчілку та Наталю Кобринську. Твори пізнього етапу еволюції Ганни Барвінок спростовували поширене уявлення про неї як «типову письменницю етнографічної школи». Але вона «ніколи не замикалася на традиційному прозовому письмі, пильно приглядалася до нових стильових тенденцій»; так новелу «Малюнок» (1906 р.) можна назвати імпресіоністською [4, с. 46].

Наталія Кобринська (збірки «Дух часу» (1899 р.) і «Ядзя і Катруся» та інші оповідання) (1904 р.) пише переважно в реалістичній стильовій манері, що відповідало тодішнім поглядам письменниці на літературу та її завдання. Як і твори Ганни Барвінок та ранні оповідання Лесі Українки, за формою твори Н. Кобринської ще належали до реалістичної школи письма, але вже змістовно вони стояли на модерністських позиціях.

Але тільки з появою прози О. Кобилянської та пізніших оповідань Лесі Українки тематика й проблематика жіночої прози в українській літературі була докорінно змінена. «Літературний образ жінки XIX століття – «покритки», «бурлачки», «повії», що були квінтесенцією горя, нещастя й немочі, відступив перед «царівною» і «одержимою духом» [6, с. 53]. Саме О. Кобилянська почне писати українською мовою, прислухаю-

чись до переконань С. Окуневської. Соціальна проблематика й естетизм залишаються в її творчості. У цей час від літератури вимагають спроб описати ідеал краси, це має бути стилістично доладна література. Така література захоплює О. Кобилянську ще раніше, ніж В. Вулф, новели й повісті якої починаються від початку століття. Нові твори О. Кобилянської «Valse melancolique» та «Царівна» написані 1895 та 1896 р., це програмові, основні тексти про роль жінки, небезпечну красу, що може вбити. Це інтелектуальне спілкування трьох жінок, національної специфіки там дуже мало. Перші класичні повісті О. Кобилянської «Людина» та «Царівна» започаткували новий етап української прози. «Нова жінка» О. Кобилянської – людина, сильна характером, позбавлена романтичної імперсональності, спроможна на одинокий виклик суспільству [2, с. 114]. Саме цих рис бракувало жіночим образам у чоловічій народницькій літературі. На думку Р. Семківа, «Valse melancolique» – це «потужний феміністичний текст, лише він показує ролі, що відрізняються своїм вектором. І, очевидно, Кобилянська не намагається продемонструвати якусь ієрархію при цьому, а лише те, що ролі жінок можуть співіснувати. Не репродуктивно-обслуговуюча роль жінки, адже це лише одна з ролей. Але є й інші ролі» [8]. Дійсно, лише наприкінці XIX ст. жінка почала здобувати право, скажімо, на навчання. Так, на шляху до знань жінки стикалися зі значно більшими труднощами, ніж чоловіки, «особливо на початковому етапі – до кінця XIX століття, – зазначає дослідниця Оксана Кісь. – До таких складнощів належали психологічні аспекти – подолання суспільної недовіри або відвертого несприйняття жіночої освіти, необхідність доводити свою інтелектуальну спроможність» [9, с. 76].

Як прозаїк Леся Українка маловідома, хоча її оповідання (22 прозових твори) є високою модерністською літературою, які дають змогу Дмитру Чижевському зробити такий висновок: «Леся Українка закінчує історію українського реалізму в надзвичайно цінній формі, яка фактично виводить літературу далеко за межі реалізму, а українську літературу робить – уперше – літературою світовою» [10, с. 132]. Ставлення як критики, яка не оцінила належно оповідання Лесі Українки, так і самої письменниці до власної прози не було однозначним. З одного боку, Леся Українка ніколи не ідеалізувала свої оповідання, не вважала їх доскональними, але, з іншого – завжди вимагала сприймати їх як її «рідних дітей», а не щось прохідне й другорядне. Так, «Приязнь» Лесі

Українки – твір, де вперше в жіночій літературі ХХ ст. піднімається тема дівчачих підліткових дружб і тонко завуальованої дівчачої розбудженої сексуальності. Твори Лесі Українки інакші, відрізняються й від патріархальної тематики, і від іншої жіночої прози того часу. Так, говорячи, зокрема, про «Лісову пісню» (а це можна сказати про всю творчість Лесі Українки), В. Агеєва зазначає: «Це не є твір про злигодні українського села та він не є фольклорною інверсією» [1].

У жіночій прозі, на відміну від попередньої чоловічої, яскраво постає мова тіла в художньому тексті, а тіло й тілесність постають феноменами культурологічного пошуку (закоханість героя в героїню при першій зустрічі («Природа» О. Кобилянської), перевага тілесного над духовним в образі Алли Павлівни («Над морем» Лесі Українки) тощо). Так, якщо проза Лесі Українки ще містить перехід від школи реалізму до нового модерного письма, то вже мала проза О. Кобилянської наскрізь проникнута психологічним вираженням підсвідомого, зображенням потужного інтуїтивного начала героїв. Так, зокрема, герой новели «Природа» відкриває цілий світ у зосереджувачій миті життя (закоханість, мов спалах, і здогад – другий спалах, не менш сильний).

Одна з ролей жінки в згаданих творах – зосереджувати в собі потужне незалежне начало, яке іноді балансує на грані з домінуванням над чоловіком. Але подібні ситуації призводять до краху

стосунків, як це показано, зокрема, в оповіданнях «Жаль», «Приязнь» Лесі Українки, повісті «Людина» Ольги Кобилянської. Психічна трагедія, а не соціальна проблематика, виступає на першому плані й у повісті «Земля». На думку Р. Семківа, у повісті показана «людська природа, яку не витримали герої, не змігши узгодити прядок і невпорядкованість. Це психологічна трагедія» [8].

«В українській літературі вперше прозвучав інтелігентний жіночий голос, а разом з ним – і феміністична ідея» [6, с. 146], – писала Соломія Павличко. Неабияку роль у становленні жіночої прози в українській літературі відіграла й епістолярна творчість письменниць, адже в листах одна одній народжувалися ті властиві «коди» жіночого мовлення, які згодом були апробовані також у художній літературі. Із певних причин вони спочатку можуть виникати та функціонувати лише у вузьких, камерних умовах, у рамках приватного спілкування, нерідко зі знаком таємничості. Тоді з'являється особливий простір розуміння й довіри, а іноді народжується особлива атмосфера діалогу.

Висновки. Отже, ми спробували сформулювати попередні зауваги до літературного контексту, який оприявнив феномен жіночої прози в українській літературі кінця ХІХ ст., окреслили новаторський характер нарративу в прозовому доробку Лесі Українки, у творчості О. Кобилянської та продемонстрували появу нових кодів, шифрів у новій, жіночій, хай ще не всюди революційній, але вже, безперечно, новій літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеєва В. Леся Українка як культурна героїня ХХІ ст. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i8XRAmSxvGw>.
2. Гундорова Т. *Femina Melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. К.: Критика, 2002. 272 с.
3. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За ред. М. Зубрицької, Львів, 1996, С. 349–367.
4. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст.: підручник у 10 т. К.: ВЦ «Академія», 2013. Т. 2. У пошуках іманентного сенсу. 2013. 624 с.
5. Кушнерюк Ю. Українська жіноча проза кінця ХХ століття: світоглядні моделі й особливості художнього стилю. 10.01.01 – українська література: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Дніпропетровський національний університет. Дніпропетровськ, 2008. 24 с.
6. Павличко С. Теорія літератури. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 679 с.
7. Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895) / Зладив і видав М. Павлик. Л., 1908. 14 с.
8. Семків Р. Ольга Кобилянська. Природа царівни. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i8XRAmSxvGw>.
9. Українські жінки у горнілі модернізації / Під загальною ред. О. Кись. Інститут народознавства НАН України. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 303 с.
10. Чижевський Д. Історія української літератури. Київ, Видавничий центр «Академія», 2003. 568 с.

**«СЕРДЦЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ ЕСТЬ БЕЗДНА НЕИСПОВЕДИМАЯ»:
ПСИХОЛОГИЗМ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ**

**«HUMAN HEART IS AN INCOMPREHENSIBLE ABYSS»:
THE PSYCHOLOGISM OF MYKOLA HOHOL'S EPISTOLARY WORKS**

Свириденко О.М.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

У статті проаналізовано психологізм епістолярної творчості М. Гоголя. Доведено, що лист стає для М. Гоголя епістолярною формою психологічної інтроспекції. Зазначається, що природа й характер психологізму епістол М. Гоголя вказують на генетичну спорідненість адресанта з тими традиціями, які мали місце власне в українському романтизмі та в українській епістолярній романтичній традиції. Як і українські романтики взагалі, центром внутрішнього життя особистості М. Гоголь вважав людське серце. Звідси – естетизація «серця» та прояви нової романтичної чутливості в кореспонденціях М. Гоголя.

Ключові слова: епістолярна творчість, лист, романтизм, психологізм.

В статье проанализирован психологизм эпистолярного творчества Н. Гоголя. Доказано, что письмо становится для Н. Гоголя эпистолярной формой психологической интроспекции. Отмечается, что природа и характер психологизма эпистол Н. Гоголя указывают на генетическое родство адресанта с теми традициями, которые имели место в украинском романтизме и в украинской эпистолярной романтической традиции. Как и украинские романтики вообще, центром внутренней жизни личности Н. Гоголь считал человеческое сердце. Отсюда – эстетизация «сердца» и проявления новой романтической чувствительности в корреспонденциях Н. Гоголя.

Ключевые слова: эпистолярное творчество, письмо, романтизм, психологизм.

In the article, the psychologism of Mykola Hohol's epistolary works is analyzed. The author proved that a letter became an epistolary form of psychological introspection for M. Hohol. It is mentioned that the nature and specificity of the psychologism in M. Hohol's epistles indicate the addressant's genetic affinity with the traditions existing during Ukrainian Romantic period and in Ukrainian romantic epistolary tradition. As well as Ukrainian romanticists in general, M. Hohol considered human heart the centre of person's inner life. For this reason, we can find an aestheticization of "heart" and new romantic sensitivity demonstration in M. Hohol's correspondence.

Key words: epistolary works, letter, Romantic period, psychologism.

Постановка проблеми. Появу романтизму більшість дослідників метафорично ідентифікують як «романтичну революцію» в художній культурі людства. «Революційність» романтиків полягала в тому, що вони маніфестували цілковито новий погляд на мистецтво й творця, на світ і людину. Абсолютизуючи людину, окрему особистість, романтики демонстрували посилений інтерес до її внутрішнього буття, прагнули опанувати глибини її духу. І хоча людина тлумачилася романтиками як нерозгадана таємниця, вони немало експериментували, щоб зазирнути в глибини її духу. Художні відкриття представників романтичного напрямку, пов'язані з опануванням духовної сутності особистості, були зроблені не лише в процесі спостереження над своїми сучасниками, але й у ході занурення у свій власний внутрішній світ, зокрема в процесі епістолярної творчості. Невимушений жанр листа, за словами А. Єлістратової, дозволяв інколи більш природно висловити те, що в по-

зії, наприклад, висловлювалося більш пишномовно чи умовно [8, с. 310]. Привертає увагу той факт, що листи романтиків сповнені рефлексії та самозаглиблення. Романтичний лист позначений глибинним психологізмом та інтроспекцією адресанта. За спостереженнями А. Ботнікової, саме за посередництвом листування романтики розвивали здібність до самоаналізу, увагу до тих процесів, які відбувалися в душі. І лише розібравшись із власними почуттями, із глибинами й «підвалами» своєї власної особистості, автори листів відкривали нову царину, ще не освоєну мистецтвом, – царину внутрішнього світу, суперечливої неоднорідності імпульсів, які диктують людині її поведінку [1, с. 33].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід указати на різновекторність і багатоглибинність наявних сьогодні в Україні епістографічних студій. Найбільш значимими є праці Л. Вашків («Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному

процесі»), М. Коцюбинської («Зафіксоване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість»), В. Кузьменка («Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття»), Г. Мазохи («Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації»), А. Ільків («Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть»). При цьому епістолярій доби романтизму, зокрема його поетика, фактично лишаються поза увагою дослідників. Не виняток – епістолярний доробок М. Гоголя, студіювання якого, започатковане у ХІХ столітті П. Кулішем, в українській епістолографії ще не дало помітних результатів. Власне, ця обставина й зумовила вибір теми пропонованої роботи.

Постановка завдання. Завдання дослідження – проаналізувати специфіку психологізму кореспонденцій Миколи Гоголя в контексті поезики романтизму.

Виклад основного матеріалу. Листи М. Гоголя у своїй сукупності є своєрідним літописом душевних злетів і падінь адресанта, окреслених життям серця романтика. Кореспонденції раннього періоду (періоду навчання в Ніжинській гімназії вищих наук) фіксують ту внутрішню порожнечу, яку відчував М. Гоголь у провінційному місті. «Уединясь совершенно от всех, – писав романтик, – не находя здесь ни одного, с кем бы мог выверить долговременные думы свои, кому бы мог выверить мышления свои, я осиротел и сделался чужим в пустом Нежине. Я иноземец, забредший на чужбину искать того, что только находится в одной родине, и тайны сердца, вырывающиеся на лице, жадные откровения, печально опускаются вглубь его, где такое же мертвое безмолвие» [2, с. 62].

М. Гоголю, який саме в епістолах до найближчого оточення прагнув осмислити найпотаємніші закутки своєї душі, імпонувало те, що його внутрішній світ залишався загадкою для інших. Так, у листі до матері від 1 березня 1828 року М. Гоголь писав: «...Я почитаюсь загадкою для всех, никто не разгадал меня совершенно. У вас почитают меня своенравным, каким-то несносным педантом, думающим, что он умнее всех, что он создан на другой лад от людей. Верите ли, что я внутренне сам смеялся над собою вместе с вами. Здесь меня называют смиренником, идеалом короткости и терпения. В одном месте я самый тихий, скромный, учтивый, в другом – угрюмый, задумчивый, неотесанный и проч., в третьем – болтлив и докучлив до чрезвычайности. У иных –

умен, у других – глуп... Как угодно почитайте меня, но только с настоящего моего поприща вы узнаете настоящий мой характер, верьте только, что всегда чувства благородные наполняют меня, что никогда не унижался я в душе и что я всю жизнь свою обрек благу. Вы меня называете мечтателем, опрометчивым, как будто бы я внутри сам не смеялся над ними. Нет, я слишком много знаю людей, чтобы быть мечтателем» [2, с. 84].

Описами пригніченості позначені перші листи М. Гоголя з Петербурга. «На меня напала хандра или другое подобное, и я уже около недели сижу, поджавши руки, и ничего не делаю. Не от неудач ли это, которые меня совершенно обравнодушили ко всему» [2, с. 96], – писав він у листі до матері від 3 січня 1829 року. «...Перо дрожит в руке моей, мысли тучами налегают одна на другую, не давая одна другой места, и непонятная сила нудит и вместе отталкивает их излиться пред вами и высказать всю глубину истерзанной души» [2, с. 110], – продовжував він в іншому листі до цієї ж адресатки. Подібний «перелом» романтик називає необхідним для перевиховання його душі, а саме перебування на чужій землі він порівнює з «училищем» і постійно тужить за Україною, про що свідчать його листи до М. Максимовича [2, с. 274]. Уже в ранніх листах М. Гоголя виникає ідея поприща, на якому б він міг бути корисним людству, що згодом зреалізує себе у «Вибраних місцях із листування з друзями». У листі до матері від 24 липня 1829 року романтик констатував: «... Мне нужно переделать себя, переродиться, оживиться новою жизнью, расцвествь силою души в вечном труде и деятельности, и если я не могу быть счастливым (нет, я никогда не буду счастлив для себя. Это божественное существо вырвало покой из груди моей и удалилось от меня), по крайней мере всю жизнь посвящу для счастья и блага себе подобных» [2, с. 113].

Свою першу закордонну поїздку (до Любека) у листі до матері від 13 серпня 1829 року М. Гоголь розцінює як «торжественные, ужасные часы» свого життя, у які він тікав від самого себе [2, с. 115]. Утім, ані ця поїздка, ані повернення до Петербурга не приносять М. Гоголю душевної полегкості, про що свідчить лист до матері від 2 квітня 1830 року. «Заботы и вечные беспокойства тягчат меня всеми неразлучными с ними неприятностями. Я не понимаю, как я до сих пор с ума не сошел» [2, с. 132], – скаржився адресант.

На душевні розлади М. Гоголь скаржився і в листах до М. Максимовича, писаних із Петербурга. Зокрема, у кореспонденції від 28 травня 1834 року романтик вибачався: «Ты извини меня, что я не

толкую с тобою ничего о песнях. Право, душа не в спокойном состоянии. Перо в руках моих как деревянная колода, между тем как мысли мои состоят теперь из вихря». У цьому ж таки листі М. Гоголь зізнався, що саме епістолярне спілкування рятувало його, «стишувало» душу в періоди душевних потрясінь: «Прощай, да пиши ко мне. В эти времена волнения письма всё-таки сколько-нибудь утишают душу» [2, с. 259].

Скарги на психологічний дискомфорт фактично відсутні в листах М. Гоголя, писаних із Західної Європи, зокрема з Риму. Вони стають поодинокими, як у листі до М. Погодіна від 30 березня 1837 року. «Ты в пристани, – писал М. Гоголь, – ты, как мудрец, можешь перенести и посмеяться. Я бездомный, меня бьют и качают волны, и упираться мне только на якорь гордости, которую вселили в грудь мою высшие силы. Сложит мне голову свою не на родине» [3, с. 333]. Проте подібні настрої в листах М. Гоголя в цей період – це радше виняток. Західна Європа, надто Рим, який, як свідчать листи, нагадував романтику Україну, були для зблоеної душі митця своєрідним поетичним оазисом.

Листи наступних років, писані М. Гоголем із Росії та під час відвідин Західної Європи, засвідчували наростання тих нервових розладів, від яких потерпав романтик. І хоча адресант прагнув у ці періоди максимально відсторонитися від оточення, живучи внутрішнім своїм життям, «своим внутренним миром», як він писав у листі до П. Плетньова [4, с. 28], його листи повно ілюструють психологічний ритм його буття. Він пише про те, що «расстроенный телом и духом», що припадки його хвороби набули «странных образов» [4, с. 7]. У листі до М. Язикова від 10 лютого 1842 року М. Гоголь зізнався: «Я писал к тебе мало в прежнем письме, потому что был не расположен. Я был болен и очень расстроен, и признаюсь, не в мочь было говорить ни о чем. Меня мучит свет и сжимает тоска, и, как ни уединенно я здесь живу, но меня всё тяготит» [4, с. 12].

Психограмою душі є листи М. Гоголя до М. Балабіної, зокрема лист від 17 лютого 1842 року, у якому адресант так описував свій нервовий стан, зумовлений, окрім іншого, переслідуванням його як автора «Мертвих душ»: «Я был болен, очень болен и еще болен донныне внутренно: болезнь моя выражается такими странными припадками, каких никогда со мной еще не было. Но страшнее всего мне показалось то состояние, которое напомнило мне ужасную болезнь мою в Вене, а особливо когда я почувствовал то подступившее к сердцу волнение, которое всякий образ, проле-

тавший в мыслях, обращало в исполина, всякое незначительно-приятное чувство превращало в такую страшную радость, какую не в силах вынести природа человека, и всякое сумрачное чувство претворяло в печаль, тяжкую, мучительную печаль, и потом следовали обмороки, наконец, совершенно сомнамбулическое состояние» [4, с. 15]. Листи М. Гоголя до М. Язикова та О. Смірної позначені детальними описами тієї «хандри», яка надокучала романтику. Так, у листі до О. Смірної від 5 липня 1845 року М. Гоголь зізнався: «...Опаснее всего для меня хандра, а она, как нарочно, предстоит мне в тех местах, куда шлют меня» [5, с. 138]. Про повне психічне виснаження романтик писав у листі до М. Язикова: «Борюсь и с болезнью, и с хандрой и, наконец, выбился совершенно из сил в бесплодном борении» [5, с. 107].

Листи М. Гоголя більше, аніж листи інших романтиків, позначені психологізмом, чому прислужилися обставини та спосіб життя адресанта. Як свідчать кореспонденції цього романтика, він самоідентифікував себе як архітектора (будівельника), що веде складні внутрішні роботи в глибоких надрах своєї душі, які захарашені будівельним рихтуванням (лист до С. Шевирьова від 2 березня 1843 року). Перед своїми адресатами М. Гоголь поставав повсякчас як людина, яка глибоко й шохвилинно переймається станом свого внутрішнього господарства: «Захлопотанный собою, занятый мыслию об одном себе, о моем внутреннем хозяйстве, об управлении моими непокорными слугами, находящимися во мне, над которыми всеми следовало вознестись, иначе как раз очутишься в их власти, занятый всем этим, я не мог быть откровенным и светлым, это принадлежности безмятежной души» [4, с. 276]. При цьому листи М. Гоголя підтверджують спостереження дослідників щодо того, що ним керував «егоцентричний моральний мазохізм» (Є. Нахлік). Так, у одному з листів до В. Жуковського М. Гоголь писав: «Грехов, указанья грехов желает и жаждет теперь душа моя! Если б вы знали, какой теперь праздник совершается внутри меня, когда открываю в себе порок, дотоле не примеченный мною. Лучшего подарка никто не может принести мне» [4, с. 80]. Схожі думки звучали в листі до М. Балабіної від 2 листопада 1842 року: «Хула и осуждения для меня слишком полезны. После них мне всегда открывался яснее какой-нибудь мой недостаток, дотоле мною не замеченный. А увидеть свой недостаток – это уже много значит. Это значит почти исправить его» [4, с. 134]. «Как подл и низок человек, особенно я!» [5, с. 288], – під-

сумовував М. Гоголь у листі до В. Жуковського від 16 березня 1846 року. Як свідчить епістолярій, егоцентричний моральний мазохізм М. Гоголя з плином часу лише посилювався. Тому листів, у яких М. Гоголь просив дорікати йому, із кожним роком ставало все більше. Зокрема, у листі до матері від 6 квітня 1847 року романтик писав: «Мне нужны несравненно строжайшие упреки, чем какие когда-либо доселе мне были деланы. Они будут казаться с виду вовсе несправедливы, но в основании их будет по зернышку правды. Эти зернышки мне нужно все собрать, чтобы поумнеть так, как следует, затем, чтобы уметь сказать точно умное. Мне нужно строже, чем когда-либо, теперь оглянуться на себя, а потому мне нужно всё выслушать. Итак, не смущайтесь никакими неприятными заключениями обо мне, но передавайте их мне просто так, как их услышите» [6, с. 205].

Маючи на увазі внутрішній зміст своїх кореспонденцій, М. Гоголь так пояснював їхню специфіку О. Данилевському: «Ты спрашиваешь, зачем я не говорю и не пишу к тебе о моей жизни, о всех мелочах, об обедах и проч. и проч. Но жизнь моя давно уже происходит вся внутри меня, а внутреннюю жизнь (ты сам можешь чувствовать) не легко передавать. <...> Увы! разве ты не слышишь, что мы уже давно разошлись, что я уже весь ушел в себя, тогда как ты остался еще вне?» [4, с. 178]. Водночас романтик указував на ті труднощі, які виникають у процесі відтворення внутрішнього життя. У листі до того ж таки О. Данилевського М. Гоголь писав: «Прочитавши это письмо мое, ты скажешь опять: «И все-таки я ничего не знаю о нем самом. Что ж делать?». Подобные упреки я не от одного тебя слышу. Мне всегда приписывали какую-то скрытность. Отчасти она есть во мне. Но чаще это происходит оттого, что не знаешь, откуда и с которого конца начать. Весьма естественно, что хотелось бы прежде всего сказать о том, что поближе в настоящую минуту к душе, но в то же время чувствуешь, что еще не нашел даже и слов, которыми бы мог дать почувствовать другому то, что почувствовал сам» [4, с. 364].

Характерно, що й листи своїх кореспондентів М. Гоголь інтерпретував крізь призму психографічного методу. Так, звертаючись до О. Смірної, М. Гоголь констатував, що з її листа чується «неудовлетворенное состояние души» [4, с. 394]. Подібні думки звучали й у листі до сестри (лист до А. Гоголь від 15 червня 1844 року), у якому адресант писав: «Письма твои будут выражать теперь всю твою душу, и всё, что хотело прежде высказаться и не

умело, изольется теперь свободно» [4, с. 417]. Аналогічно М. Гоголь висловлювався про епістолярій і в листах до В. Жуковського. Так, аналізуючи кореспонденції сестер Віельгорських, романтик констатував: «В письмах этих видно в каждой строчке, как хорошеют с каждым днем и часом прекрасные их души» [5, с. 221]. Із позицій психографічного методу він характеризував також епістоли О. Іванова. Так, у листі від 7 листопада 1846 року М. Гоголь писав: «В каждой строке письма вашего слышно, что нервы ваши шалят и бунтуют, не давая вам ни минуту покою» [5, с. 416]. «Я получил твои два письма вдруг. В них так много грусти...» [6, с. 288], – писав М. Гоголь у листі до М. Погодіна від 1 червня 1847 року. Водночас М. Гоголю належить і цілком протилежне твердження. «...Письмо — дрянъ. Оно никогда не может выразить и десятой доли человека» [7, с. 294], – писав він у листі до П. Плетньова від 21 січня 1850 року.

Як і українські романтики взагалі, осердяв внутрішнього життя особистості М. Гоголь вважав людське серце. В одному з листів до П. Плетньова митець писав: «Друг мой, сердце человеческое есть бездна неисповедимая. Здесь мы ошибаемся поминутно» [4, с. 518]. Сліди естетизації серця та прояви нової романтичної чутливості наявні в багатьох кореспонденціях М. Гоголя, який у своїх листах нерідко послуговувався висловами на кшталт «Сердце мое верит, что всё будет хорошо» [5, с. 439]; «И сердце мое слышит, что Бог мне поможет совершить в дороге всё то, для чего орудия и силы во мне доселе созрели» [5, с. 338]; «Сердце мое говорит мне, что вы так обо мне помолитесь, как никогда еще ни о ком не молились» [5, с. 238]; «Сердце мое говорит мне, что всё обделается хорошо» [6, с. 238]; «Поверь, что ты найдешь сердце, способное разделить всякое сердечное движение твое» [6, с. 249]; «Внезапно растопившаяся моя душа заняла от страшной жестокости моего сердца» [7, с. 222].

Висновки. Таким чином, лист стає для М. Гоголя епістолярною формою психологічної інтроспекції. Природа й характер психологізму епістол М. Гоголя вказують на генетичну спорідненість адресанта з тими традиціями, які мали місце власне в українському романтизмі та в українській епістолярній романтичній традиції. Як і українські романтики загалом, осердяв внутрішнього життя особистості М. Гоголь вважав людське серце. Звідси – естетизація «серця» та прояви нової романтичної чутливості в кореспонденціях М. Гоголя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ботникова А. Немецкий романтизм: диалог художественных форм. Воронеж: Воронежский государственный университет, 2003. 341 с.
2. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем. В 17 т. Т. 10: Переписка. 1820–1834. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 392 с.
3. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем. В 17 т. Т. 11: Переписка. 1835–1841. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 488 с.
4. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем. В 17 т. Т. 12: Переписка. 1842–1844. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 704 с.
5. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем. В 17 т. Т. 13: Переписка. 1845–1846. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 592 с.
6. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем. В 17 т. Т. 14: Переписка. 1847. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 608 с.
7. Гоголь Н. Полное собрание сочинений и писем. В 17 т. Т. 15: Переписка. 1848–1852. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 624 с.
8. Елистратова А. Эпистолярная проза романтиков. Европейский романтизм. Москва: Наука, 1973. С. 309–351.
9. Нахлік Є. Історіософські погляди П. Куліша в типологічному контексті слов'янського романтизму. Слов'янські літератури. Доповіді. XII Міжнародний з'їзд славістів. Київ: Наукова думка, 1998. С. 105–138.

РОЗДІЛ 10 ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 811.112.2

ЛОЖНЫЕ ДОВОДЫ КАК ПРАГМАТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕЧИ

FALLACIES AS PRAGMATIC STRATEGIES IN THE POLITICAL SPEECH

Аллахвердиева Айтген Муса кызы,

*доцент кафедры лексикологии и стилистики английского языка
Азербайджанского университета языков*

Ложный довод в качестве срыва стратегического маневрирования может быть определен как процесс выдачи ошибочного аргумента для поддержки и укрепления в целях убеждения. Вместе с тем ложный довод является обширной темой, которая была рассмотрена с разных точек зрения. Некоторые исследования в прагматическом аспекте страдают от определенных пробелов и недостатков. Так, многим прагматическим аспектам, связанным с ложными доводами, так же, как и прагматической структуре и стратегиям, использованным для их издания, не было придано должного значения. В данной статье сделана попытка преодолеть указанные недостатки. Речь идет об определении прагматической структуры и прагматической стратегии ложных доводов в политической речи. Сделан вывод о том, что ложный довод является процессом, состоящим из нескольких этапов. Каждый этап отличается своими прагматическими компонентами и стратегиями.

Ключевые слова: ложный довод, аргумент, прагматическая структура, прагматическая стратегия, прагматический компонент.

Помилковий довід в якості зриву стратегічного маневрування може бути визначений як процес видачі помилкового аргументу для підтримки і зміцнення з метою переконання. Разом із тим помилковий довід є великою темою, яка була розглянута з різних точок зору. Деякі дослідження в прагматичному аспекті страждають від певних прогалин та недоліків. Так, багатьом прагматичним аспектам, пов'язаним із помилковими доводами, так само, як і прагматичній структурі і стратегіям, використаним для їх видання, не було надано належного значення. У даній статті зроблена спроба подолати ці недоліки. Йдеться про визначення прагматичної структури і прагматичної стратегії помилкових доказів на політичній промові. Зроблено висновок про те, що помилковий довід є процесом, що складається з декількох етапів. Кожен етап відрізняється своїми прагматичними компонентами і стратегіями.

Ключові слова: помилковий довід, аргумент, прагматична структура, прагматична стратегія, прагматичний компонент.

Fallacy as the disruption of strategic maneuvering can be defined as the process of representation of a false argument for supporting and strengthening, with purpose to persuade. However, fallacy is an extensive topic that has been considered from different points of view. There exist certain gaps and shortcomings in some studies from the pragmatic aspect. Thus, many pragmatic aspects associated with fallacies, as well as the pragmatic structure and strategies utilized in their representation, were not given due importance. The article attempts to overcome these shortcomings. It is about defining a pragmatic structure and a pragmatic strategy of fallacies in the political speech. The conclusion arrived at consists of the view-points that a fallacy is the process consisting of several stages. Each stage is distinguished by its pragmatic components and strategies.

Key words: fallacy, argument, pragmatic structure, pragmatic strategy, pragmatic component.

Введение. Ложный довод (на английском “fallacy”) был предметом многих исследований с такими перспективами, как логические, диалектические, прагма-диалектические и прагматические. Но некоторые из них имеют такие недостатки, как отсутствие определения прагматической структуры или стратегии обнаружения ложных доводов.

Цель исследования. В связи этим целью нашего исследования является: 1) выявление прагматической структуры ложных доводов в полити-

ческой речи; 2) определение основных прагматических стратегий, используемых в ложных доводах.

В связи с вышеуказанными целями предполагаем, что сперва нужно определить термин «ложный довод».

Ложный довод предполагает важную часть нашей повседневной жизни; люди везде делают ошибки: в офисах, дома, в рекламе, в СМИ и т.д. В целом можно сказать, что ложные доводы находятся на вершине каждой полноценной аргументации. С тех пор, как в логике началось

изучение ложных доводов, возникли разногласия по поводу их определения. Это привело к формированию различных подходов к теории и определению термина.

Степень исследованности проблемы. Ученые выдвигают различные подходы к ложным доводам. Некоторые из них, в частности Аристотель и софисты, относятся к ложным доводам с логической точки зрения. Другие (например, Hamblin 1970) предпочитают диалектический подход. Для Эмерен и Гротендорст (Eemeren & Grootendorst, 1999) ложные доводы являются прагма-диалектическими перспективами, которые могут рассматриваться как «срыв стратегического маневра». Тем не менее, есть исследователи, которые подходят к ложным доводам прагматично. В этом отношении Уолтон (Walton 1995, с. 23) определяет ложный довод как «аргумент (или, по крайней мере, то, что подразумевается как аргумент), которому не хватает некоторых стандартов правильности, в частности – использования в контексте диалога; но это, по разным причинам, имеет видимость правильности в контексте и представляет из себя серьезное препятствие для реализации цели диалога».

В 1992 году Уолтон заметил, что ложный довод в любом контексте является процессом, имеющим отправную и конечную точку. Такой подход, то есть процессный подход, выявляет ошибку как динамического субъекта, который проходит через различные этапы к общей цели, основанной на совместных разговорных постулатах, которые регулируют то, как в процессе делаются ходы (Walton & Reed 2003, с.12).

Структура процесса выведения ложного довода исходит из цели или намерения формулирования ложного довода. Уолтон (Walton 2007, с. 159) указывает на это намерение, рассматривая ложный довод как сознательно выработанную тактику убеждения. Объединив взгляд Уолтона с мнением Эмерена и Гротендорста в дополнение к тому, что было представлено Уолтоном, ложный довод может рассматривать в текущей статье как крушение стратегического маневра, который происходит из-за ложного аргумента. Более кратко – это аргумент, который нарушает определенное правило правильности в поддержку ранее выданного аргумента и призван быть сознательно разработанной тактикой убеждения.

Основное содержание. Прежде чем обсуждать прагматическую структуру и прагматические стратегии ложных доводов, мы считаем необходимым определить суть самого термина «аргумент».

Из-за использования некоторых технических терминов общепринятое определение термина «аргументация» отличается в толковании на бытовом уровне. Если обобщить определения разных словарей, то получится примерно такое определение: «Аргументация – это не только рациональная и социальная, но и вербальная деятельность, направленная на убеждение собеседника в приемлемости точки зрения, где выдвигается совокупность пропозиций (предложений), опровергающих или оправдывающих высказанную точку зрения».

Безусловно, «аргументация» здесь используется как обычное бытовое слово. А значение технического термина «аргументация» более точно, так как оно основано на концептуальном анализе понятия аргументации. Техническое определение обусловлено в том смысле, что оно вводит в некоторой степени новую и конкретную конвенцию об использовании языка. Как видно, в этом определении от понятия аргументации сохраняется двусмысленность процесс-продукта. В то же время оно относится к процессу полемики («Собираюсь завершить аргументацию»), и даже к ее продукту («Эта аргументация необоснованна»).

В определении упомянут ряд теоретически важных аспектов понятия аргументации: то, что аргументация осуществляется при помощи языка, это словесная деятельность и социальная активность, которая направлена на других людей. Аргументация основана на интеллектуальных соображениях, поскольку это рациональная деятельность. Она всегда относится к определенной точке зрения или точке зрения относительно определенного вопроса. Аргументация направлена на необходимость убедить сомневающегося в ее приемлемости или имеющего другую точку зрения слушателя или читателя в приемлемости точки зрения оратора или писателя.

Аргументация состоит из одной или нескольких пропозиций, выражаемых в предложении. Аргументация используется для обоснования предложения в случае положительной точки зрения («В самом деле»). Аргументация используется для опровержения в случае отрицательной точки зрения («Дело обстоит не так»).

Некоторые центральные проблемные области в исследовании аргументации: устное и письменное производство аргументации, структура аргументации, схемы аргументации, анализ и оценка рассуждений, невыраженные элементы в аргументативном дискурсе и ложные доводы – всегда интересовали теоретиков аргументации. Важно понимать, что вербальные выражения интересны

теоретикам аргументации не по природе «точки зрения», «аргументов» или других видов единиц языка. Они только становятся такими, когда выступают в контексте, где выполняют определенную функцию в процессе коммуникации. Только тогда эти высказывания в определенном виде способствуют достижению поставленной цели. В некоторых случаях аргументация состоит из предпосылок, которые неявно представлены в тексте, а потому могут рассматриваться как «невыраженные элементы».

Теоретики аргументации особенно интересуются еще одной, особенно проблемной областью аргументации – ложными доводами. Одним из главных возражений против логико-ориентированного подхода к ложным доводам, которые доминировали до недавнего времени, является то, что ложные доводы рассматривались как недействительные аргументы во многих случаях.

Стандартное определение ложных доводов, которое было принято до недавнего времени, – следующее: это аргумент, который кажется действительным, но который не является действительным. Однако за последние несколько десятилетий теоретики аргументации сделали ряд важных возражений против этого определения, основываясь на мысли о том, что слово «кажется» включает в себе элемент субъективности, что действительность здесь неверно представлена как абсолютный и окончательный критерий.

Определение игнорирует тот факт, что некоторые известные ложные доводы справедливы с точки зрения современных логических стандартов; оно ограничивает сферу применения концепции ложных доводов к образам рассуждений, что приводит к исключению большого количества признанных ложных доводов. Отсюда становится понятным, почему в настоящее время в некоторых кругах является предпочтительным давать более широкое определение, в котором ложные доводы рассматриваются как недостаточные ходы в аргументативном дискурсе или тексте.

В «De sophisticis elenchis» («Софистические опровержения») Аристотель (Aristotle 1928a) ставит ложные доводы в диалектический контекст диалога, в котором тезис опровергается одной стороной и защищается другой. Опровержение тезиса оппонента – один из способов выиграть спор. Появление ложных доводов с этой точки зрения является неправильным дискуссионным ходом в опровержении тезиса. Софистические опровержения имеют дело с опровержениями, которые являются таковыми только по внешнему виду, то есть являются паралогизмами.

То, что Аристотель считает характеристикой аргументационного стиля софистов, связано с термином «софизм». В «Topica» Аристотель (Aristotle 1928b) обсуждает некоторые правильные пропозиции, которые делаются оппонентами, чтобы опровергнуть защищаемый ими тезис. Здесь также обсуждаются неправильные аргументативные ходы, такие как *petitio principii*, также известные как «заблуждающий вопрос» или «круговое рассуждение» (в английском: *begging the question* или *circular reasoning*).

В «De sophisticis elenchis» Аристотель группирует ложные доводы в тринадцать разных видов и указывает, как защитник может их парировать. Он делит диалектические ложные доводы на две группы: опровержения, зависящие от языка (*in dictione*), и опровержения, которые не зависят от языка (*extra dictionem*). Ложные доводы, которые зависят от языка, связаны с амбигуитивностью и переносом смысла. Ложные доводы, которые не зависят от языка, также могут приводиться на искусственном «совершенном» языке, который однозначен и во всех отношениях четко определен. Различие между зависимыми и не зависимыми от языка ложными доводами впоследствии часто неверно истолковывалось или интерпретировалось (Cohen & Nagel 1964). Сегодня оно вообще было изменено различием между амбигуитивными и релевантными ложными доводами (Copi 1972).

Как очевидно, стандартное определение ложного довода Аристотелем, как обоснованного аргумента, долгое время задавало тон. Но ученые позже часто игнорировали диалектический контекст определения. Они также игнорировали различия между дедуктивно допустимым аргументом и мнением Аристотеля о том, что правильное рассуждение требует не только заключения силлогизма в вопросе следования из предпосылок, но и базирования на этих помещениях, одновременно отличаясь от них. Это было во времена Ренессанса, когда такие ученые, как Петрус и Рамус, отвергали идеи Аристотеля, даже отрицали, что ложные доводы были областью, заслуживающей изучения вообще.

Критикуя силлогистическую логику, Джон Локк представил такие ложные доводы: *ad verecundiam* (первоначальный аргумент «стыд» (на английском “shame argument”), потому что никто не смел атаковать авторитет; в наше время – ложный довод неуместного обращения к авторитету); *ad ignorantiam* (ложный довод заключения о том, что пропозиция верная, так как оппонент неуспешно защищается); и *ad hominem* (перво-

начально – извлечение пользы от уступок оппонента) – общий термин для прямого или косвенного нападения на оппонента. Локк не считал эти виды аргументации ложными доводами (Walton, D., 1995). В наше время они обычно классифицированы как релевантные ложные доводы.

Уэйтли (Whateley, 1848) рассматривает ложные доводы с логической точки зрения. Здесь аристотелевское определение несколько расширено. Ученый оказал большое влияние на более позднюю традицию в данной проблеме в Великобритании и США. Традиционная логика – важная характеристика трактовок ложных доводов в этих руководствах – это переход от аристотелевской диалектической перспективы к перспективе монолога. Таким образом, теория ложных доводов концентрируется исключительно на ошибках рассуждения, а не на вводящих в заблуждение маневрах того, кто пытается взять верх над другой стороной.

В связи с тем, что некоторые ложные доводы в списке Аристотеля неотъемлемо связаны с диалогической ситуацией, одно из последствий отказа от контекста дискуссии заключается в том, что иногда неясно, почему ложный довод на самом деле неверный. Примером этого является избыток вопросов, и ложный довод, возникающий во время вопроса, на который можно ответить, только одновременно отвечая на другой или другие вопросы, которые «спрятаны» в первоначальном вопросе, как, например: «Кому вы продали роскошь, которые вы украли?» Согласно современной интерпретации ответ на изначальный вопрос предполагает конкретный ответ и на другие вопросы. Много вопросы зависят от ситуации диалога. А этот ложный довод может быть адекватно проанализирован только с помощью диалектического подхода.

В своем исследовании о ложных доводах, «Fallacies», Гамблин (Hamblin, 1970) нашел такую степень единообразия в подходе к ошибкам по логическим стандартным обращениям, которая была разрушительной. По его мнению, недостатки стандартного подхода уже выражены в стандартном определении ложного довода как аргумента, который кажется действительным, но на самом деле недействителен.

Кроме формальных ложных доводов, таких как *отрицание предшествующего* (на английском *denial of the antecedent*) и *подтверждение последствий* (на английском *confirmation of the consequence*) (случаи, в которых существует путаница и необходимые условия для логически обоснованного рассуждения), большинство ложных

доводов, обсуждаемые в стандарте метода обращения, не соответствуют этому определению вообще. Это может быть связано с тем, что никакой вопрос аргумента (*избыток вопросов* (например, на английском “loaded questions”) вовсе не является недействительным согласно современным интерпретациям (в *petitio principii*, например). Или это можно объяснить ложным доводом, который главным образом связан с неприемлемостью невысказанного размещения (например, *ad verecundiam*, *ad populum*, и *ad hominem*). В последнем случае возражение будет касаться содержания, а не формы аргументации. Ложный довод *ad hominem*, как правило, не представлен в виде аргумента и не может быть легко реконструирован, как ряд посылок с выводами.

Что касается прагматической структуры ложных доводов, то, как уже отметили, ложный довод – это процесс поддержки аргумента другим, который является дефектным из-за нарушения одного или нескольких истинных правил без причин, для того, чтобы произвести впечатление на адресатов, ответить положительно на аргумент. Это означает, что ложный довод представляет собой процесс, состоящий из различных этапов, и каждый отличается своими прагматическими компонентами. Каждый ложный довод состоит из трех этапов, и каждый этап отличается своей структурой и подэтапами:

- этап начальной точки;
- этап аргумента;
- этап завершительной точки.

Стадия начального этапа охватывает актуальный потенциальный подэтап, на котором докладчик представляет тему, подлежащую обсуждению или доказательству. Для этого подэтапа оратор использует аргументы, которые могут быть индуктивными или дедуктивными. При изучении данных кажется, что стадия начальной точки включает в себя еще один подэтап, который называется *«адаптацией аудиторши»*. Это ориентация, в которой говорящий использует две составляющие: *дейксис* и *акт вежливости*. На втором этапе спикер использует подэтап с неправильным аргументом, который состоит из двух прагматических компонентов: критерия хорошего аргумента и принципа сотрудничества.

Этап аргумента включает в себя другой подэтап, то есть подэтап презентационных устройств, который состоит из двух прагматически составляющих риторических устройств и принципа воздействия. На третьем этапе, то есть на завершающей стадии, проверяется функция ошибки, чтобы увидеть, удастся убедить адресата или нет.

На этом этапе появляется роль оценки адресатов и необходимость ответа на ошибочный аргумент. Согласно Уолтону (Walton 1995), ответ адресата заключается в рассмотрении аргумента с использованием критических вопросов, связанных с аргументом. Такой тип ответа имеет место в диалогических случаях, которые не имеют отношения к текущему исследованию, так как данные здесь рассматриваются на базе политических речей, на которые адресат не имеет права отвечать лингвистически. Как утверждает Уолтон, «адресат может отвечать на любой аргумент в этих ситуациях только не лингвистически» (Walton 2007).

Каждый из трех вышеуказанных этапов отличается своими компонентами и стратегиями. Стартовая точка состоит из двух подэтапов: тематического потенциала, адаптации аудитории.

На тематическом потенциальном подэтапе обсуждаемая тема представляется докладчиком. Спикеры различаются в способах введения темы, но они в основном делают это, используя аргументы. Аргументы на этом этапе имеют индуктивный или дедуктивный тип. Они несут утверждение, которое аргументатор пытается поддержать на следующем этапе, выдав ложный аргумент.

Адаптация аудитории проявляется, как выше указано, через дейксис и акт вежливости. Что касается стратегии дейксиса, то она реализуется от первого лица дейксиса интеграции, используемого для повышения своего рода сопереживания и общения с адресной группой.

Стратегия вежливости осуществляется требованием создать общее основание. Согласно Брауну и Левинсону (цитируется по Уоттсу (Watts 2003, с. 89), докладчик должен понимать, что он и его адресаты принадлежат группе людей, которые разделяют конкретные потребности, цели и ценности. Это заставляет говорящего показать, что некоторые из желаний и потребностей слушателя ему тоже близки. Отвечая интересам слушателя, говорящий должен учитывать желания и потребности слушателя, вести себя соответственно.

Чтобы добиться сочувствия слушателя, докладчик должен согласиться с тем, что хотят адресаты. Одна из лучших стратегий поиска соглашения – повышение уровня безопасности темы. Непосредственность создает угрозу для слушателя, поэтому говорящий должен обращаться косвенно, чтобы избегать таких угроз. Стратегия минимизации наложения предполагает минимизацию возможного наложения, которое несет высказывание оратора. Это происходит посредством обращения к определенным выражениям,

таким как *просто, точно, только* (на английском *simply, exactly, just*) и т. д., или посредством интонации, косвенности. Пессимистичность предполагает проявление пессимизма по отношению к тому, что говорящий хочет от слушателя (Watts 2003, с. 90).

Стадия аргументации включает в себя два подэтапа: подэтап ложного аргумента; презентационное устройство.

Чтобы проверить, является ли аргумент ложным или нет, его следует оценивать на двух уровнях:

1. Диалектический ярус относится к аргументу в структуре диалога. Уолтон предлагает диалектическую значимость для проверки ошибочных аргументов на диалектическом ярусе. Согласно этому автору (Walton 1995, с. 163) аргумент является диалектически значимым, если он вносит вклад в достижение целей контекста, в котором осуществляется.

2. Прагматический ярус выдачи ложных аргументов на диалектическом уровне – главная стратегия по выдаче ложного аргумента, который нарушает диалектическую актуальность. Когда аргумент не имеет отношения к предыдущему аргументу или аргументам, которые предназначены для поддержки, реализуются ложные аргументы диалектической значимости.

Презентационные устройства включают в себя два компонента: риторические устройства, принципы воздействия.

Политики используют три риторических устройства: дополнение, приветливые слова и глубоко значимые слова. Что касается принципов влияния, то политики обращаются к страху, интересу, прославлению, приверженности, взаимности, проницательности.

Стадия завершающей точки связана с проверкой влияния ложного аргумента на адресата. Уже отмечалось, что ошибочные аргументы имеют убедительную функцию. Они являются средством воздействия на адресата, чтобы он что-то сделал или принял. На этом этапе адресат дает свою оценку и ответ на подобные аргументы. Ответ проявляется в неязыковых действиях в монологических ситуациях. В таких ситуациях аудитория использует основные нелингвистические акты: аплодисменты, кивание головой в знак согласия и действия, взгляд благоволения или страха.

Выводы. Таким образом, ложный довод – это процесс, который динамически проявляется на трех этапах: этапе первоначальной стадии, этапе аргумента и этапе завершающей стадии. На втором этапе стратегическое маневрирование

не срабатывает. Это крушение происходит из-за уменьшения разумности и необходимости повышения эффективности. Разумность уменьшается в результате нарушения релевантности, правдивости, приемлемости, достаточности, диалекти-

ческой актуальности, для достижения убедительных целей. Между тем эффективность получает преимущество над разумностью за счет чрезмерного использования риторических приемов и различных принципов воздействия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Aristotle (1928a). *Sophistical Refutations*. W.D. Ross (ed.), Oxford: Clarendon Press.
2. Aristotle (1928b). *Topics*. W.D. Ross. (ed.), Oxford: Clarendon Press.
3. Cohen, M.R. & Nagel, E. (1964). *An Introduction to Logic and Scientific Method*. London: Routledge & Kegan Paul.
4. Copi, I.M. (1972). *Introduction to Logic* (4th ed.). New York: Macmillan.
5. Eemeren, F. H. van, & Grootendorst, R. (1999). *Speech acts in argumentative discussions*. Berlin: De Gruyter. <http://dx.doi.org/10.1017/9783110166719>.
6. Hamblin, Ch.L. (1970). *Fallacies*. London: Methuen. Reprinted with a preface by J.Plecnik and J. Hoaglund. Newport News, VA: Vale Press.
7. Walton, D. (1995). *A Pragmatic theory of fallacy: Studies in rhetoric and communication*. London: University of Alabama Press.
8. Walton, D., & Reed, C. (2003). *Argumentation schemes in argument as a process and argument as a product*. In J. Anthony et al. (Eds), *Proceedings of the Windsor Conference*. Windsor, Ontario: Ossa.
9. Walton, D. (2007). *Media argumentation: dialectic, persuasion and rhetoric*. Cambridge University Press // <http://dx.doi.org/10.1017/9780521875886>.
10. Watts, R. (2003). *Politeness*. Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/9780521875886>.
11. Whateley, R. (1848). *Elements of Logic*, 9th ed. London: Longmans.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ
СПРАВОЧНО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКОГО АППАРАТА
В ЦЕНТРАЛИЗОВАННЫХ БИБЛИОТЕЧНЫХ СИСТЕМАХ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1980–2000 ГГ.)**

**SOME QUESTIONS OF THE ORGANIZATION
OF THE REFERENCE AND BIBLIOGRAPHIC APPARATUS
IN THE CENTRALIZED LIBRARY SYSTEMS
OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC (1980–2000)**

Рзаева Афет Гняз кызы,
*докторант кафедры библиотечных
ресурсов и информационно-поисковых систем
Бакинского государственного университета*

В статье исследованы особенности справочно-библиографического аппарата централизованных библиотечных систем Азербайджанской Республики, современные методы библиотечно-библиографического обслуживания. Даются предложения и рекомендации для совершенствования этих направлений библиотечной деятельности. Создание и дальнейшее усовершенствование информационно структурированного общества прямо связано с коммуникационными системами, с процессами получения, обработки и предоставления информации. Библиотечные системы, в том числе централизованные, должны более интенсивно участвовать в распространении информации среди всех членов общества, поскольку именно библиотеки играют ведущую роль в сохранении и передаче информации из поколения в поколение, в удовлетворении информационных потребностей общества.

Ключевые слова: информационный век, справочно-библиографический аппарат, библиографическое обслуживание, библиотечный фонд.

У статті досліджено особливості довідково-бібліографічного апарату централізованих бібліотечних систем Азербайджанської Республіки, сучасні методи бібліотечно-бібліографічного обслуговування. Даються пропозиції й рекомендації для вдосконалення цих напрямків бібліотечної діяльності. Створення та подальше вдосконалення інформаційно структурованого суспільства прямо пов'язане з комунікаційними системами, із процесами отримання, оброблення та надання інформації. Бібліотечні системи, зокрема централізовані, повинні більш інтенсивно брати участь у поширенні інформації серед усіх членів суспільства, оскільки саме бібліотеки відіграють провідну роль у збереженні й передачі інформації з покоління в покоління, у задоволенні інформаційних потреб суспільства.

Ключові слова: інформаційне століття, довідково-бібліографічний апарат, бібліографічне обслуговування, бібліотечний фонд.

The article reveals the features of the of centralized library systems of the Republic of Azerbaijan. There examined topical issues of activity, features of the bibliographic aid of the centralized library systems of the Republic of Azerbaijan, modern methods of library and bibliographic services. Suggestions and recommendations for updating these directions of library activity are given. The creation and further improvement of an information-structured society is directly connected with communication systems, with the processes of receiving, processing and providing information. Library systems, including centralized ones, should be more intensively involved in the dissemination of information among all members of society, since it is libraries that play a leading role in preserving and transmitting information from generation to generation, in meeting the information needs of society.

Key words: information age, bibliographic apparatus, bibliographic service, library stock.

Постановка проблемы. Рассматривая историю человечества последних веков, можно обнаружить, что каждое столетие характеризуется особенностями развития, событиями с большим научным и культурным значением. Например, XX век называли веком атомной энергии, веком научно-технического прогресса, а XXI век часто называют веком информатизации и периодом становления информационного общества. Информация стала одним из ключевых факторов развития общества, привела к переходу от индустриального общества к информационному.

Процесс информатизации в Азербайджанской Республике ставит перед обществом ряд важных и неотложных задач. Эти задачи, в первую очередь, требуют быстрого и интенсивного экономического, политического и культурного развития страны. Задачи, которые ставит перед обществом информатизация, важны также и для библиотечных работников.

Постановка задания. Современные библиотеки считаются научными, информационными, культурными, просветительскими и образовательными учреждениями. Поэтому не случайно в

законе Азербайджанской Республики «О библиотечном деле», принятом в 1998 году, библиотеки определены как социальный институт, культурно-просветительный, научный, информационный центр, собирающий и хранящий произведения печати и другие носители информации, организующий их систематическое общественное использование, служащий развитию интеллектуального и нравственного потенциала общества [9, с. 3].

Изложение основного материала. Рассматривая историю библиотечной деятельности в Азербайджане, можно выявить, что система массовых библиотек страны, как общенациональная сеть библиотек, в течение долгого времени постоянно совершенствовалась.

Централизация сети массовых библиотек. В 70–80-е годы XX века в Азербайджане в области библиотечного дела были решены новые, качественно более сложные проблемы. Среди этих проблем особое значение имела централизация сети массовых библиотек. Основным принципом реорганизации государственных массовых библиотек была централизация. Начиная со второй половины XX века в Азербайджане, как и по всему СССР, началась централизация сети массовых библиотек. Централизация библиотек Азербайджана была завершена к 1980 году. В результате было создано 69 районных централизованных библиотечных систем с 3174 филиалами. Кроме того, в восьми городах республики были открыты централизованные системы с 111 филиалами [8; 11].

Централизация сети государственных массовых библиотек в 1970-х и 1980-х годах привела к усилению передовых тенденций в области библиотечного обслуживания. За эти годы в городе и сельских районах республики были созданы 332 новые библиотеки, отремонтированы здания более 400 библиотек.

В процессе централизации фонды массовых библиотек выросли на 5 млн экземпляров, книговыдача – на 9 млн экземпляров, а число читателей – на 510 тыс. человек. В настоящее время в Азербайджане функционируют 643 городских библиотеки с книжным фондом 19,9 млн экземпляров, 3447 сельских библиотек с книжным фондом 17,8 млн экземпляров [8; 12].

Эти показатели еще раз подтверждают, что надлежащее развертывание массовых библиотек в нашей республике привело к созданию единой целенаправленной системы массовых библиотек, а это означает, что все слои населения охватывались библиотечным обслуживанием.

Говоря о важности и социальной значимости сети государственных массовых библиотек,

А. Халафов пишет: «Сеть массовых библиотек стала формироваться в республике с 20-х годов XX века и прошла трудный и сложный путь становления. Этот путь был связан с историей развития культуры, образования, науки и техники республики, значение этого пути необходимо искать и оценивать на фоне общего развития общества» [6, с. 37].

Комплектование фондов библиотек. В 70–80-е годы XX века под руководством общенационального лидера Гейдара Алиева, как и во всех сферах социально-экономической и культурной жизни Азербайджана, в области библиотечного строительства были достигнуты значительные успехи. В этот период была налажена эффективная деятельность массовых государственных библиотек, обслуживающих широкие слои населения, а также специалистов-профессионалов, работающих в различных отраслях хозяйства, науки и техники. Такая эффективная работа была достигнута на основе целенаправленного комплектования фондов городских, районных и сельских библиотек, расширения их отраслевого профиля, особенно с обогащением фонда специализированной литературой и периодическими изданиями, с применением передовых методов пропаганды литературы.

1975–1980 годы были периодом начала качественно нового этапа развития сети массовых библиотек республики. Этот исторический этап в первую очередь привел к централизации массовых библиотек по всей территории республики, в том числе в сельских районах.

Процесс централизации был направлен на интеграцию государственных массовых библиотек, функционирующих комплексно в каждой административной единице, на основе единого фонда, единых технологических процессов, технической и материально-технической базы. Это было не механическим процессом слияния массовых публичных библиотек, которые ранее были изолированы друг от друга в соответствующих городах и районах, а возникновением новых по качеству библиотечных учреждений.

В результате создания ЦБС в республике в каждой административной единице возникли библиотечные комплексы, были сформированы единые библиотечные фонды, и все слои населения получили возможность полностью и беспрепятственно пользоваться этими фондами. По причине выполнения всех технологических операций в центральной библиотеке филиалы получили возможность более эффективно обслуживать пользователей.

Во второй половине XX века важным общественным мероприятием, проведенным в сетях государственных массовых библиотек, в том числе в централизованных библиотечных системах, было освобождение книжных фондов от устаревшей и непригодной к использованию литературы. В то же время создание республиканских депозитарных фондов дало возможность использовать в этих фондах мало используемых, но не утративших своё значение книг. Это создало прочную основу для передачи национальных книжных богатств будущим поколениям.

В ходе исследования было выявлено, что процесс централизации сети массовых библиотек стал важным поворотным моментом также в работе центральных библиотек этих систем. В ходе этого процесса была усовершенствована структура центральной библиотеки ЦБС, увеличилось количество штатных единиц, в их структуре были организованы библиографическо-информационные и организационно-методологические отделы.

80-е годы XX века вошли в историю библиотек Азербайджана как период развития и совершенствования во всех областях библиотечно-библиографического обслуживания населения в условиях централизации библиотек. Этот период более зримо продемонстрировал прогрессивную сущность централизации сети массовых публичных библиотек, целенаправленное обогащение единого фонда, более высокий (с точки зрения формы и содержания) уровень обслуживания читателей.

Централизованная организация деятельности сети государственных массовых библиотек эффективно повлияла, в первую очередь, на целенаправленное формирование и развитие их информационных ресурсов. Если ранее фонды сельских библиотек комплектовались врознь, то после централизации эта работа стала вестись на основе единого плана, с учётом возможностей документальных фондов, входящих в сеть других библиотек.

В течение этого периода в ЦБС районов республики стал более широко применяться опыт комплектования фондов центральных библиотек и их филиалов на основе тематико-типологического плана комплектования. Планирование и координация деятельности централизованных библиотечных систем по комплектации определялась, прежде всего, особенностями народного хозяйства тех районов, где находились эти централизованные системы. В то же время в большинстве централизованных библиотечных систем при

формировании единого библиотечного фонда также учитывались возрастные, профессиональные демографические особенности, информационные запросы читательского контингента. В результате в большинстве ЦБС было достигнуто целенаправленное сокращение ненужного, повторное комплектование многих книг.

Начиная с 80-х годов XX века, во многих централизованных библиотечных системах сельских районов и городов в составе единых библиотечных фондов неуклонно возрастал удельный вес научно-популярной и производственной литературы. В эти годы в составе единых библиотечных фондов централизованных библиотечных систем сельских районов наряду с производственной литературой удельный вес различных отраслевых энциклопедий, справочников, словарей, библиографических пособий, а также нотно-музыкальных и аудиовизуальных документов увеличивался в среднем на 3–5% в год. В целях усовершенствования руководства чтением детей в централизованных библиотечных системах республики, особенно в центральных детских библиотеках и сельских филиалах, расширились работы по координированию деятельности со школьными библиотеками.

Таким образом, в 80-х годах XX века сеть государственных массовых библиотек Азербайджана уже сформировалась в качестве ведущих информационных и культурных учреждений, которые эффективно обслуживали все слои населения. Основной причиной этого было интенсивное развитие их информационных ресурсов и справочно-библиографического аппарата в результате централизации и совершенствования структуры.

В этот период в централизованных библиотечных системах была проделана большая работа по каталогизации литературы, во многих сельских библиотеках были созданы систематические каталоги, краеведческие картотеки, а состав справочно-библиографического аппарата был существенно улучшен. Реорганизацию документальных фондов и системы каталогов и картотек государственной сети массовых библиотек на основе таблиц ББК можно считать прогрессивным достижением своего времени. Несмотря на то, что идеология ББК основывалась главным образом на теории марксизма-ленинизма, она была с научной точки зрения более совершенной системой научной классификации, чем другие классификации.

В результате централизации отделы «Методология и библиография», созданные в структуре центральных библиотек ЦБС, эффективно работали в направлении организации инфор-

мационных услуг для различных групп читателей и для специалистов. С этой точки зрения большой интерес вызвали такие методы работы библиографического информирования, как «Дни информации», «Осмотры литературы», «Дни специалиста», «Передвижные выставки», «Обзоры литературы» и «Информационные бюллетени новых поступлений», организованные в различных промышленных предприятиях.

Только в 1984–1988 годах в различных отраслевых промышленных и сельскохозяйственных предприятиях централизованными библиотечными системами было проведено в общей сложности 320 информационных дней и 216 дней специалистов, более 2000 тактических выставок, более 500 библиографических обзоров, около 200 читательских конференций, различные литературно-художественные вечера; были организованы другие массовые мероприятия.

Следует отметить, что эффективная организация справочно-библиографического аппарата оказывает положительное влияние на все аспекты деятельности централизованных библиотечных систем. Например, невозможно организовать внутрисистемное обслуживание книгами без применения традиционных и электронных каталогов. Целенаправленная организация этой работы оказывает положительное влияние на общеобразовательный уровень читателей. Также предоставление читателям необходимых советов, составление каталогов и картотек, всестороннее отражение в них документальных фондов, поиск методов их эффективного использования, регулярные работы по их усовершенствованию можно оценивать как положительные результаты внедрения централизации работы массовых библиотек.

Таким образом, в 1980–2000 годах за исследуемый нами период деятельность ЦБС в Азербайджане в основном сформировалась и соответствовала требованиям времени. Однако в конце 1980-х годов социально-экономические и политические трудности, имевшие место в стране, оказали деструктивное воздействие как на библиотечную работу, так и на другие сферы социальной деятельности, а начавшееся в 1988 году активная фаза выступления армянских сепаратистов Нагорного Карабаха против центральной власти, которое вскоре превратилось в террор против азербайджанцев, интервенция вооруженных сил Армении на территорию Азербайджана с оккупацией 20 процентов территории Азербайджанской Республики, с изгнанием более одного миллиона азербайджанцев из родных земель на территории Армянской Республики, из Нагорного Карабаха

и семи районов вокруг ввергли Азербайджан в состояние гуманитарной катастрофы.

Армянскими сепаратистами и оккупантами наряду со многими объектами промышленности, экономики и культуры были уничтожены 9 централизованных библиотечных систем, 927 библиотек с книжным фондом более четырех миллионов экземпляров [2].

Таким образом, проблемы, возникшие в результате войны, политические, социальные и экономические трудности привели к кризису библиотечного дела, что привело к приостановке работы и в ряде случаев – даже к закрытию многих библиотек республики. Однако с 1993 года, с момента возвращения к власти Гейдара Алиева, кризисная тенденция как в библиотечном деле, так и во всех сферах общественной деятельности, пошла на спад, исчезла угроза массового закрытия библиотек республики, удалось сохранить централизованные библиотечные сети.

В последующие годы материально-техническая база библиотек, комплектация фонда и кадровое обеспечение, а также материальное благосостояние библиотечных работников стало постепенно улучшаться.

В формировании государственной политики в области библиотечного дела большое значение имела разработанная под руководством Гейдара Алиева и принятая в 1995 году Конституция Республики Азербайджан. В этом основном законе республики были закреплены права граждан на свободу использования культурного достояния, информационных ресурсов, что предоставляет широкие возможности для обновления и развития библиотечно-информационных ресурсов. Для реализации этих правовых положений, изложенных в Конституции, исключительное значение имеет Закон Азербайджанской Республики «О библиотечном деле», принятый в Милли Меджлисе (в Парламенте) Азербайджана в 1998 году [9]. Этот Закон является основой для реализации государственной политики в области библиотечного дела в Азербайджане в современности и в будущем.

Модернизация деятельности государственной сети массовых библиотек в Азербайджане предусматривает информатизацию библиотечной деятельности в централизованных библиотечных сетях, внедрение и развитие новых информационных технологий в библиотеках, создание на базе централизованных библиотечных систем электронных информационных центров, внедрение единой автоматизированной сети массовых библиотек и другие работы.

Следует отметить, что Министерство культуры и Национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова проделали большую и результативную работу в этом направлении. Таким образом, в 2001 году при финансовой поддержке Фонда Евразии и Института Открытого общества (Фонд Сороса) для организации непрерывного обучения сотрудников сети государственных массовых библиотек был создан Учебный центр. Разработанная в Центре программа «Современные библиотеки и их задачи» была представлена всем централизованным библиотечным системам, а на организованных семинарах прошли обучение 225 сотрудников центральных библиотек ЦБС [12].

В развитии и совершенствовании централизации библиотек внесла большой вклад Национальная библиотека Азербайджанской Республики им. М.Ф. Ахундова – методический центр всех массовых библиотек страны. Здесь в целях урегулирования деятельности и усовершенствования управления централизованными библиотечными системами был разработан ряд таких ключевых нормативных документов, как «Положение о Централизованных библиотечных системах», «Инструкция об образцовой структуре и штатах Централизованных библиотечных систем» и «Нормы рабочего режима массовых библиотек». Кроме того, в 2005 году в Национальной библиотеке было восстановлено составление и выпуск «Календаря примечательных и исторических дней». Это методическое пособие, которое в течении длительного времени выпускалось библиотекой, было призвано способствовать организации массовых мероприятий в библиотеках и их эффективной деятельности.

В 2005 году в Национальной библиотеке Азербайджанской Республики им. М.Ф. Ахундова началась эксплуатация Системы автоматизации библиотечно-библиографических процессов VTLS-Virtua, имеющей в составе электронный каталог. В процессе освоения этой системы внутри неё были созданы библиографические базы данных, отражающие фонды других библиотек, например, Централизованной библиотечной системы Хатаинского района города Баку. Впоследствии, сюда была добавлена библиографическая информация о фондах ряда других библиотек. Этот процесс даёт основание надеяться, что библиографические базы данных Национальной библиотеки со временем превратятся в сводный электронный каталог всех массовых библиотек республики.

Однако, несмотря на прогрессивные тенденции в деятельности государственных массовых

библиотек за последние несколько лет, в области библиотечно-библиографического и информационного обслуживания все еще существуют нерешенные серьезные организационные и методологические проблемы, к которым можно отнести следующие:

- за последние годы снабжение централизованных библиотечных систем специальным библиотечным оборудованием, материально-техническими средствами стало неудовлетворительным. В большинстве библиотек отсутствует компьютерная техника, нормативно-технические документы, доступ в интернет;

- процесс комплектования библиотек новой литературой не ведётся систематически и планомерно, забыт принцип профильного комплектования. Большинство ЦБС не имеют единого тематико-типологического плана своих фондов;

- деятельность Республиканского библиотечного коллектора стала неэффективной и не отвечает современным требованиям комплектации фондов централизованных библиотечных систем;

- до централизованных библиотечных систем не доводятся оперативно новости мировой библиотечной практики. Большинство централизованных библиотечных систем не получают издания по библиотечно-библиографической специальности на азербайджанском и русском языках, в том числе периодические издания.

Таким образом, события, которые произошли за годы независимости, создали для азербайджанского государства возможность проводить демократическую библиотечную политику, отвечающую требованиям современности.

В современных условиях при определении государственной политики в области библиотечной деятельности были учтены такие факторы, как обретение национальной независимости, принципы национальной идеологии, свободы и демократии, успехи в экономической, социальной, культурной и образовательной сфере.

Если в советский период внимание больше уделялось привлечению граждан в ряды читателей библиотек, интенсификации использования библиотечных фондов, то после обретения республикой независимости в условиях информатизации общества перед библиотеками ставились задачи привлечения населения в библиотеки для свободного использования книжного и культурного богатства страны и мира с использованием интернета в библиотечной практике.

Сегодня во всем мире происходит информационная революция, которая даёт дополнительный импульс развитию общества, позволяет улучшать

условия жизни граждан, повышать интеллектуальный уровень и профессиональные умения людей, Один из существенных общественных институтов, способствующих успешной реализации этих целей, являются библиотеки. Именно поэтому существует острая необходимость в разработке государственной библиотечной стратегии, которая сможет отвечать задачам информатизации общества.

При разработке государственной библиотечной стратегии необходимо обратить внимание на следующие моменты:

- создание условий для сохранности библиотечных фондов, для их непрерывной и планомерной комплектации, для усовершенствования деятельности Республиканского библиотечного коллектора;

- разработка и осуществление мероприятий по укреплению материально-технической базы библиотек, их обеспечению современными средствами информационной технологии, по строительству современных библиотечных зданий и реконструкции существующих зданий;

- создание более комфортных условий в библиотеках для реализации конституционных прав граждан по свободному использованию культурных ресурсов и источников информации;

- повышение роли библиотек, которые являются объектом государственной политики в области информации в развитом информатизированном обществе, обращение постоянного внимания к деятельности библиотек как информационных центров, которые способствуют процессам строительства светского, правового государства, развитию экономики, углублению экономических реформ, демократизации общества;

- развитие международного и межведомственного библиотечного сотрудничества;

- подготовка программы для внедрения передового зарубежного опыта в азербайджанские библиотеки;

- подготовка и внедрение специальной программы по компьютеризации библиотек республики, прежде всего, научных библиотек;

- подготовка высококвалифицированных библиотечных кадров, которые являются гарантом деятельности библиотек сегодня, завтра и в ближайшем будущем;

- приведение уровня работы азербайджанских библиотек в соответствие с мировыми стандартами;

- дальнейшее совершенствование научно-методического обеспечения библиотек;

- разработка и осуществление мероприятий по развитию национальной библиотековедческой

науки и внедрение в практику научных результатов с целью поднятия библиотечной работы в Азербайджане на уровень мировых стандартов и для повышения уровня организации библиотечного обслуживания на научной основе.

Особенно примечательным фактом является то, что принятие указа Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева «Об улучшении деятельности библиотек в Азербайджане» от 20 апреля 2007 года и утверждение и реализация «Государственной программы по развитию библиотечно-информационной отрасли в Азербайджане на 2008–2013 годы» [2] способствовали серьезному повороту в этой отрасли.

В Указе отмечалось, что в результате армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта армянские вооруженные силы полностью разрушили в оккупированных территориях централизованные библиотечные системы, которые охватывали более тысячи библиотек и библиотечных филиалов, где за долгие годы были сформированы книжные фонды, в которых хранилось более 4 млн экземпляров книг.

Далее упоминается, что на момент принятия этого документа в Азербайджане с развитой библиотечной сетью существуют более 12 тысяч библиотек, и в 1996 году было принято постановление «О состоянии библиотечной работы в Азербайджанской Республике и мерах по ее улучшению». В 1999 году вступил в силу Закон Азербайджанской Республики «О библиотечном деле» [9]. Поэтому важное место, которое занимают библиотеки страны в информационном обеспечении общества в современном Азербайджане, требует применения современных технологий в соответствии с требованиями современного информационного общества в этой области культуры.

Именно поэтому, принимая во внимание тот факт, что улучшение работы библиотек с точки зрения их влияния на возрождение социально-нравственной жизни и перспективы развития Азербайджана в направлении становления информационного общества в стране, а также с целью расширения использования научно-культурных ресурсов и обеспечения доступа азербайджанских библиотек к глобальному информационному пространству, необходимо усовершенствовать справочно-библиографический аппарат централизованных библиотечных систем, что является предметом нашего исследования.

Выводы. Обобщая результаты нашего исследования, считаем необходимым осуществление следующих государственных мероприятий,

направленных на оптимизацию справочно-библиографического аппарата централизованных библиотечных систем:

- прежде всего, необходимо ускорить создание традиционных и электронных каталогов и баз данных на основе соответствующих инструкций и методик;

- имеется потребность в наиболее важных справочных и библиографических пособиях, которые для удовлетворения потребности библиотек необходимо перепечатать достаточным тиражом;

- должны быть обязательно зарегистрированы и отражены в картотеках библиографические материалы в виде прикнижных и внутрижурнальных списков и указателей;

- в централизованных библиотечных системах должны быть сформированы оптимальные информационные ресурсы и обеспечено их эффективное использование. Эта работа должна проводиться с учетом информационных потребностей соответствующих регионов на основе научных принципов комплектации библиотек;

- эффективная организация и использование информационных ресурсов централизованных библиотечных систем должны предусмотреть целенаправленное, своевременное обновление библиотечных фондов, а параллельно – списывание устаревшей и непригодной для использования литературы;

- одной из наиболее важных задач в ЦБС должна стать модернизация обслуживания потребителей, в первую очередь специалистов в режиме библиографического информирования. С этой точки зрения в повестке дня централизованных библиотечных систем возникает такая важная задача, как организация библиографического информирования на основе современных информационных технологий. Таким образом, организация единого справочно-библиографического аппарата и системы текущего библиографического информирования, предоставление текущих информационных, индивидуальных и коллективных библиографических справок для различных слоев потребителей должны стать важным направлением оптимизации деятельности ЦБС;

- в связи с внедрением современных информационных технологий во все сферы общественной жизни Министерство культуры и Национальная библиотека должны считать важнейшей задачей разработку и внедрение государственной программы по применению новых информационных технологий в ЦБС. Эта программа в первую очередь должна обеспечивать снабжение централь-

ных библиотек компьютерной техникой и превращение центральных библиотек в центр научной информации и доступа читателей ЦБС к мировым информационным ресурсам. С этой целью централизованные библиотечные системы должны переходить на виртуальный режим библиотечного обслуживания читателей, широко использовать CD-ROM, Интернет, электронную почту, базы данных и другие современные методы.

Рассматривая деятельность централизованных библиотечных систем республики периода 1980–2000-х годов с позиций сегодняшнего дня, можно отметить, что за прошедшие годы произошли коренные изменения.

Таким образом, современные ЦБС – это не только учреждения, где хранятся документы, материализованные в форме книг, журналов, газет и других носителей, но и динамично функционирующий автоматизированный центр электронной информации. Примечательно, что сегодня не только в городах, но и в отдаленных районах существуют такие централизованные библиотеки. В районных ЦБС в Астаре, Масаллы, Ленкоране, Ярдымли и других районах была построена компьютеризованная инфраструктура, библиотеки оснащены новыми информационными технологиями, создана бесплатная зона Wi-Fi. Созданы и введены в единый централизованный библиотечный портал новые интернет-сайты центральных районных библиотек. В интернет-сайтах библиотек размещены электронные версии книг. Конечно, эти успехи радуют, но вместе с тем существуют и другие задачи, к которым можно отнести следующие:

- для повышения качества работы сельских библиотек необходима организация командировок методистов в филиалы библиотек, оказание регулярной методической помощи филиалам; также нужно контролировать выполнение методических рекомендаций и использование виртуальных методических услуг;

- должностные лица ЦБС должны регулярно организовывать командировки в города и поселки, чтобы улучшить работу библиотек в регионах, продвигать новые направления и методы ведения работы на местах и обеспечивать соответствие работы библиотечных филиалов требованиям времени;

- необходимо контролировать своевременное размещение на веб-сайтах ЦБС информации об организованных в библиотеках мероприятиях;

- для эффективного использования финансовых ресурсов библиотек Министерство культуры перед Кабинетом Министров должно поднимать вопрос о продаже новых государственных

публикаций (книг, периодических изданий и других носителей информации) централизованным библиотечным системам по сниженным ценам;

– координация деятельности централизованных библиотечных систем со всеми другими библиотеками страны и, прежде всего, сетью научных и образовательных библиотек, а также их участие в системе межбиблиотечного абонемента стран СНГ и установление связей с между-

народными библиотечными организациями положительно повлияет на качество библиотечного обслуживания населения.

По нашему мнению, реализация всех этих предложений и рекомендаций может обеспечить оптимизацию социальных функций справочно-библиографического аппарата ЦБС, создать прочную основу для эффективной организации деятельности ЦБС в современных условиях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Azərbaycan kitabxanaları XXI əsrin informasiya məkanında. I və II c. / Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. Bakı: Nurlar, 2007. 820 s.
2. Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya:elmi-nəzəri,metodiki və təcrübi jurnal. 2008. № 2. S. 6–29.
3. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi kollegiyasının “Respublikada kütləvi dövlət kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsinin yekunları haqqında”11 noyabr 1981-ci il tarixli 88 №-li qərarı. S.1–2.
4. Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında”Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Azərbaycan, 2007, 21 aprel.
5. Xələfov A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. B.: Azərneşr, 2006, 312 s.
6. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinin bəzi yekunları və təkmilləşdirilməsi məsələləri. Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi məsələləri: Tematik məcmuə. B., 1986. S. 3–10.
7. “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya:Elmi nəzəri və təcrübi jurnal. 1999, № 1. S. 3–20.
8. Müstəqil Azərbaycan -10 il. B., 2001, 648 s.
9. İsmayılov X. Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi (1918–2000): monoqrafiya. B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2000, 220 s.
10. URL: <http://anl.az>.

РОЗДІЛ 11

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.581'366.587(045)

МОДИФІКАТОРИ НАПРЯМКУ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ АСПЕКТУАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

DIRECTIONAL COMPLEMENTS AS MEANS OF THE REALIZATION OF ASPECTUAL MEANINGS IN MODERN CHINESE

Мерзлюк Д.О.,

*старший викладач кафедри китайської філології
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті розглянуто явище модифікаторів напрямку в китайській мові як один із засобів реалізації аспектуальної семантики у висловлюванні. Категорія модифікаторів напрямку в китайській мові тісно пов'язана з вираженням семантики граничності, оскільки використання модифікаторів напрямку перетворює предикативні елементи висловлювання в предикати досягнення. Модифікатори напрямку виступають переважно як засоби реалізації перфективності, але в деяких, найбільш граматикалізованих значеннях вони можуть поставати як показники імперфективних аспектів.

Ключові слова: модифікатори напрямку, аспектуальність, граничність, предикати досягнення, перфективність, імперфективність.

В статье рассматривается явление модификаторов направления в китайском языке как один из способов реализации аспектуальной семантики в высказывании. Категория модификаторов направления в китайском языке тесно связана с выражением семантики граничности, поскольку использование модификаторов направления трансформирует предикативные элементы высказывания в предикаты достижения. Модификаторы направления выступают, в основном, в качестве средств реализации перфективности, хотя в некоторых, наиболее грамматикализованных значениях они могут выступать в качестве показателей имперфективных аспектов.

Ключевые слова: модификаторы направления, аспектуальность, граничность, предикаты достижения, перфективность, имперфективность.

The submitted paper deals with the problem of directional complements in the Chinese language as one of the means of the realization of aspectual semantics in utterance. The category of directional complements relates to the semantics of telicity, so it transforms the predicate of utterance into achievement predicate. Directional complements express mainly the semantics of perfectivity, but in their mostly grammaticalized forms can function as markers of imperfectivity.

Key words: directional complements, aspectuality, telicity, achievements, perfectivity, imperfectivity.

Постановка проблеми. У сучасних аспектологічних дослідженнях аспектуальність розглядається як семантична категорія; у формуванні аспектуального значення беруть участь не лише формальні граматичні показники, а й інші лексичні та синтаксичні засоби [8, с. 1–2]. Китайська мова, що має відносно обмежену кількість формальних морфологічних показників категорії аспекту, активно використовує лексичні та синтаксичні засоби для формування аспектуального значення предикату або всього висловлювання. Одним із таких засобів є синтаксична категорія модифікаторів, зокрема модифікаторів напрямку, які є доволі широко вживаними в китайській мові. Для дослідження категорії аспектуальності китайської мови актуальною є проблема того, яким чином модифі-

катори напрямку в китайській мові реалізують аспектуальні значення, і які саме аспектуальні значення отримують своє вираження за допомогою модифікаторів напрямку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою і визначенням сутності категорії модифікаторів та синтаксичних структур із модифікаторами в китайській мові займалися Чжао Юаньжень [13], Люй Шусян [2]. Аналіз результативних структур із модифікаторами в китайській мові було проведено Ма Цінчжу [11]. У працях Лю Юехуа [9; 10] детально розглянуто семантику та особливості функціонування категорії модифікаторів напрямку. Питання зв'язку модифікаторів напрямку з вираженням аспектуальних значень розглянуто у працях Тань Аошун [3], Цзянь Кан Лоар [6], Р. Сяо та Т. МакЕнері [7].

Постановка завдання. У дослідженнях категорії аспектуальності в китайській мові більшість дослідників фокусується переважно на вивченні формальних показників категорії аспекту, властивостей акціональних класів дієслів. Водночас для аспектуальної характеристики висловлювання китайської мови в умовах відносної факультативності граматичних показників значущим є наявність як лексичних, так і синтаксичних засобів. Важливим елементом системи таких засобів є структури з модифікаторами результату, напрямку та форми потенційного способу. Ці структури тісно пов'язані з аспектуальною специфікою та реалізацією аспектуальних значень, хоча в більшості граматичних досліджень зазначені структури розглядаються окремо від граматичних форм категорії аспекту [3, с. 194].

Отже, метою цієї праці є визначення модифікаторів напрямку в китайській мові як одного із засобів реалізації аспектуальних значень у висловленні.

Виклад основного матеріалу. Модифікатор у китайській мові визначається як предикативний елемент, який посідає позицію після дієслова або прикметника (присудка/предиката) [10, с. 533]. Предикат і модифікатор тісно пов'язані в семантичному плані, модифікатор вносить додаткове пояснення до значення предиката. У китайській мові до категорії модифікаторів відносять модифікатори результату, напрямку, можливості (потенційна форма), стану, ступеня, кількості тощо. Об'єднує структури модифікаторів різних видів те, що переважна більшість висловлювань із модифікаторами включає два смисли: значення безпосередньо присудка та додаткове, уточнене значення, яке реалізує модифікатор [10, с. 533]. Наприклад, фраза 汪淼走出暗室 Wāng Miǎo zǒuchū ànshì Ван Мяо вийшов із фотолабораторії включає повідомлення: 王淼走 Wāng Miǎo zǒu Ван Мяо йшов та 王淼出暗室 Wāng Miǎo chū ànshì Ван Мяо вийшов із фотолабораторії. Як вказує Лю Юехуа, в семантичному аспекті, коли предикат включає два смисли, перший (присудок, виражений дієсловом або прикметником) вказує на причину (або спосіб), другий (модифікатор) – вказує на результат [10, с. 533]. У наведеному прикладі 王淼走 Wāng Miǎo zǒu Ван Мяо йшов вказує на спосіб (йти), 王淼出暗室 Wāng Miǎo chū ànshì Ван Мяо вийшов із фотолабораторії – результат. Таким чином, ведучи мову про модифікатори в китайській мові, ми можемо говорити про них як про певний засіб вираження результативності дії. Власне, така семантична особливість синтаксичних структур із різними видами модифікаторів і зумовлює їхню

значущість для дослідження засобів реалізації категорії аспектуальності в китайській мові.

Категорія модифікаторів напрямку в китайській мові – це закрыта категорія. Як модифікатори напрямку можуть поставати дієслова руху, які можна розподілити на дві групи: модифікатори, що безпосередньо вказують на напрямок руху (дії): 上 shàng, 下 xià, 进 jìn, 出 chū, 回 huí, 过 guò, 起 qǐ, 开 kāi, 到 dào; та модифікатори, що вказують напрямок руху відповідно до певної точки: 来 lái та 去 qù [6, с. 141].

1. 汪淼走出暗室。 Wāng Miǎo zǒuchū ànshì. – Ван Мяо вийшов із фотолабораторії.

2. 妻子和孩子回来了。 Qīzi hé hái zǐ huíláile. – Дружина та дитина повернулися.

Модифікатори, що безпосередньо вказують на напрямок руху, можуть поєднуватися з модифікаторами 来 lái та 去 qù, утворюючи тим самим складені модифікатори напрямку, які містять вказівку як на сам напрямок дії, так і напрямок дії відносно певної точки у просторі.

3. 汪淼看到了金字塔上一个透出幽幽火光的洞门, 就走了进去。 Wāng Miǎo kàn dào le jīn zītǎ shàng yīgè tòu chū yōuyōu huǒguāng de dòng mén, jiù zǒu le jìn qù. – Ван Мяо побачив на піраміді отвір, з якого виходило світло, й одразу зайшов туди.

Отже, категорія модифікаторів напрямку є закритим класом, який включає 28 простих і складених модифікаторів, основною функцією яких у висловлюванні є вказівка на напрямок, у котрому здійснюється дія.

Розглядаючи семантику модифікаторів напрямку, дослідники визначають три типи значень, які можуть виражати такі структури: значення напрямку, значення результативності та значення стану [9, с. 1–2]. Значення напрямку дії тісно пов'язане безпосередньо із семантикою самих модифікаторів та виявляється найчастіше, коли прості або складені модифікатори напрямку приєднуються до дієслів, що вказують на рух або направлену дію (走 zǒu йти, 跑 pǎo бігти, 掏 tāo витягати, 升 shēng підіймати, 扔 réng кидати тощо) [9, с. 2].

4. 这等于说正确的哲学是从天上掉下来的。 Zhè děngyú shuō zhèngquè de zhéxué shì cóng tiānshàng diào xiàlái de. – Це дорівнює тому, щоб сказати, що філософія впала нам із неба.

5. 掏出一个白色的信封。 Tāo chū yīgè báisè de xìnfēng. – Витягнути один білий конверт.

6. 不一会儿, 这个世界的太阳升起来了。 Bù yīhuìr, zhège shìjiè de tàiyáng shēng qǐláile. – Невдовзі зійшло сонце цього світу.

Значення результативності є похідним (або переносним значенням) модифікаторів

напрямку, яке вони можуть виражати, поєднуючись із дієсловами, що не вказують на рух або направлену дію. Така вказівка на результат у модифікаторів тісно пов'язана з їхньою семантикою, що похідна від основного значення [9, с. 14–15]. Так, результативне значення модифікатора 上 shàng «з'єднання з певною поверхнею» є похідним від його значення як дієслова або модифікатора напрямку, результативне значення модифікатора 出来 chūlái «з'являтися, виходити зі стану прихованості» пов'язане із семантикою модифікатора напрямку 出来 chūlái «виходити назовні».

7. 常将军合上文件夹。Cháng jiāngjūn hé shàng wénjiàn jiǎ. – *Генерал Чан закрив теку.*

8. 仿佛照片中的世界认出了那个身影。Fǎngfú zhàopiàn zhōng de shìjiè rèn chūle nàgè shēnyǐng. – *Нібито світ, що був на фото, впізнав той силуєт.*

9. 这时汪淼惊奇地发现，整个画面苏醒过来。Zhè shí Wāng Miǎo jīngqí de fāxiàn, zhěnggè huàmiàn sūxǐng guòlái – *У цей момент Ван Мяо здивовано виявив, що все зображення прокинулося.*

10. 他想了一下，为了避开妻子的干扰，走到卧室中。Tā xiǎngle yíxià, wèile bì kāi qī ér de gānrǎo, zǒu dào wòshì zhōng. – *Він трохи подумав, щоб позбавитися від занепокоєння дружини, пройшов до спальні.*

Наступний тип значення, яке Лю Юехуа називає значенням стану, є найбільш граматикалізованим і найбільш абстрактним значенням, що не має тісних зв'язків із безпосередньою семантикою модифікаторів [9, с. 25]. Не всі модифікатори напрямку можуть виражати це граматикалізоване значення стану, такі значення виражають: модифікатори груп 起qǐ, а також 开kāi та 上shàng окремо можуть вказувати на початок (значення інсептивності), модифікатори 下xià та 下来xiàlái вказують на поступовість припинення певної дії (ситуації), а також модифікатор 下去xiàqù, який може вказувати на тривалість дії.

11. 把研究停下来。Bǎ yánjiū tíng xiàlái. – *Припинити дослідження.*

12. 紧紧地关上门工作起来。Jǐnjǐnde guānshàng mén gōngzuò qǐlái. – *Щільно зачинив двері та почав працювати.*

13. 她必须不停顿地说下去。Tā bìxū bù tíngdùn de shuō xiàqù. – *Їй необхідно було безупинно продовжувати говорити.*

Варто зазначити, що в сучасних аспектологічних дослідженнях китайської мови значення стану, які виражають модифікатори 起来qǐlái та 下去xiàqù, розглядають як окремі аспекти (інсептивний та континуативний відповідно) [7, с. 164].

Для нашого дослідження важливим є розуміння та аналіз того, яким чином модифікатори напрямку пов'язані з вираженням аспектуальних значень у китайській мові. Як було зазначено вище, категорія модифікаторів у китайській мові безпосередньо пов'язана зі значенням та вираженням результативності. Різні типи модифікаторів можуть виражати різні особливості результату. Так, модифікатори результату вказують на характер досягнутого результату, модифікатори образу дії та ступеня вказують на стан, який є результатом певної дії. Модифікатори напрямку додають уявлення про кінцеву точку або мету, тим самим перетворюючи певну ситуацію на граничну. Як вказують Р. Сяо і Т. МакЕнері, модифікатори результату та напрямку можуть приєднуватися до будь-яких типів предикатів у реченні та перетворюють ситуацію на досягнення (achievement) [7, с. 166–167].

Модифікатори напрямку вказують на певний результативний стан, локалізуючи його просторово [6, с. 146]. Модифікатори тісно пов'язані з граничністю певної ситуації, тобто з наявністю експлікованої або імплікованої межі [4, с. 49]. Граничність розуміється нами як семантична категорія, що об'єднує різні типи відношення дії до межі, і така, що охоплює засоби мови, які виражають ці відношення [4, с. 45]. Розглядаючи модифікатори напрямку, які виражають безпосереднє значення напрямку дії, можна помітити дві ситуації:

1) У реченні межа виражена експліцитно вказівкою на певне місце, на яке спрямована дія, досягнення якого вказує на повноту та вичерпаність дії.

13. 接汪淼的汽车驶进了城市近郊的一座大院。Jiē Wāng Miǎo de qìchē shǐ jìnle chéngshì jìnjiāo de yīzuò dà yuàn. – *Автомобіль, в якому везли Ван Мяо, в'їхав до двору установи, що знаходилася в передмісті.*

14. 最后一次搬回了原位。Zuìhòu yíci bānhuīle yuán wèi. – *Нарешті, все ж таки перемістили на початкове місце.*

15. 一看到她娘坐上轿子了。Yī kàn dào tā niáng zuò shàng jiàozi le. – *Як тільки побачила, що вона сіла в паланкін.*

16. 难道她真的会走进家庭? Nándào tā zhēn de huì zǒu jìn jiāting? – *Хіба вона дійсно може ввійти у сім'ю?*

17. 汪淼返身回去，走到大史身旁。Wāng Miǎo fǎn shēn huíqù, zǒu dào Dà Shǐ shēn páng. – *Ван Мяо розвернувся, підійшов до Великого Шу.*

У наведених вище прикладах як додаток виступає місце, на яке спрямована дія, і в момент

досягнення вказаного місця вичерпується певна динамічна ситуація;

2) У висловлюванні межа виражається імпліцитно, лише за рахунок власне модифікаторів напрямку. У цьому випадку в реченні бракує вказівки на конкретну межу (яка може виражатися локативними виразами), а вираження граничності імплікується власне спрямованістю на досягнення межі, що не отримує буквального вираження у вигляді додатка, який вказує на певну точку, де дія або ситуація вичерпуються.

18. 一棵如巴特农神庙的巨柱般高大的落叶松轰然倒下。 Yī kē rú bātènnóng shénmiào de jù zhù bān gāodà de luòyè sōng hōngrán dào xià. – Величезна, як колони Парфенона, модрина з гуркотом впала донизу.

19. 汪淼从信封中抽出一片散发出清香的东西。 Wāng Miǎo cóng xìn fēng zhōng chōuchū yī piàn sǎn fā chū qīng xiāng de dōng xī. – Ван Мяо з конверта витяг річ, яка поширювала навкруги тонкий аромат.

20. 一名大臣从洞门里跌跌撞撞地跑进来。 Yī míng dà chén cóng dòng mén lǐ dié dié zhuàng zhuàng de pǎo jìn lái. – Один важливий чиновник, похитуючись, підбіг від входу до печери.

21. 汪淼转身回去…… Wāng Miǎo fǎn shēn huí qù…… – Ван Мяо розвернувся…

22. 但也只有那一个空位，他只好坐过去。 Dàn yě zhǐ yǒu nà yī gè kòng wèi, tā zhǐ hǎo zuò guò qù. – Там також було лише одне вільне місце, тому йому довелося проїхати далі.

У цих реченнях бракує експліцитного вираження граничності дії, але межа імплікується значенням модифікаторів напрямку. Це значення не є конкретним вираженням кінцевої точки, до якої спрямована дія, а загальним, вираженням досягнення певного абстрактного напрямку «вниз» (пр. 18), «назовні» (пр. 19), «всередину» (пр. 20), «рух назад» (пр. 21), «повз» (пр. 22). Як зазначає Цзянь Кан Лоар, у таких випадках модифікатори постають як локативна проформа, що має значення «перебувати в певному місці», тим самим заміщуючи експліцитну вказівку на кінцеву точку [6, с. 147]. Так, у прикладі 18 下 xià виражає, що в результаті дії «падіння» суб'єкт («модрина») буде перебувати в певному місці внизу, в прикладі 19 модифікатор 出 chū імплікує, що в результаті дії «діставання» об'єкт (одна річ) перебуває в певному місці назовні від конверта; у висловлюванні 20 модифікатор 进来 jìn lái вказує, що результатом дії «бігти» є перебування суб'єкта («чиновник») усередині певного приміщення, і рух здійснювався в напрямку до мовця. У прикладах 21 та 22 результатом дії (повертатися та їхати)

є «повернення в початкову точку» та «рух повз» відповідно.

Таким чином, модифікатори напрямку в китайській мові, навіть за умови браку експліцитного вираження кінцевої точки або мети дії, імплікують граничність певної ситуації, вказуючи на абстрактний напрямок як потенційну межу дії.

Варто зазначити, що у випадках браку чітко вказаної, конкретної кінцевої точки дії, крім вираження напрямку як потенційної межі дії, у висловлюванні може бути наявна вказівка на початкову точку дії, яке може бути виражене або прямим додатком (汪淼走出暗室 Wāng Miǎo zǒuchū ànshì – Ван Мяо вийшов із фотолaboratorії), або ж обставинним зворотом зі значенням початкової точки (汪淼从信封中抽出一片散发出清香的东西 Wāng miǎo cóng xìn fēng zhōng chōuchū yī piàn sǎn fā chū qīng xiāng de dōng xī – Ван Мяо з конверту витяг одну річ, яка розповсюджувала навкруги тонкий аромат).

Модифікатори напрямку в їхній безпосередній функції (вказівка на напрямок, в якому відбувається дія (переміщення), таким чином, реалізують семантику напрямку. Але крім семантики напрямку, як зазначає Цзянь Кан Лоар, модифікатори напрямку імплікують також ще два семантичні компоненти: інгерентно обумовлений шлях (inherently specified path) та інгерентно обумовлене місцезнаходження, яке досягається (inherently specified achieved location) [6, с. 149]. Тобто модифікатори напрямку визначають характер переміщення суб'єкта або об'єкта в просторі, а також напрямок розгортання дії відповідно до певної визначеної точки. Крім цього, такі структури вказують на певне місце, в яке в результаті дії переміщується суб'єкт або об'єкт. За браку конкретної кінцевої точки модифікатори напрямку визначають більш абстрактне, невизначене місцезнаходження в певному напрямку. На нашу думку, такі семантичні особливості модифікаторів напрямку визначають особливості їхньої семантики та функціонування в значеннях вказівки на результат дії, що будуть розглянуті нижче.

Модифікатори напрямку також лексикалізують значення зміни стану, яка в їхній прямій функції може розглядатися як зміна розташування об'єкта чи суб'єкта. Модифікатори 上 shàng та 下 xià вказують на переміщення суб'єкта або об'єкта вертикальною віссю, модифікатори 进 jìn та 出 chū виражають переміщення всередину або назовні відповідно до певного об'єкта, модифікатор 过 guò вказує на переміщення як зміну стану повз певний об'єкт, модифікатор 开 kāi виражає зміну стану, яка відбувається в результаті відривання

від об'єкта, модифікатор 回 huí – зміну стану як повернення в початкову точку (початковий стан).

Таким чином, модифікатори напрямку, сполучаючись із дієсловами, що виражають рух, виражають як безпосередньо напрямок, в якому розвивається дія, так і вводять вказівку на потенційну, локативну межу дії, тим самим перетворюючи неграничну ситуацію на таку, що обмежується певною імплікованою межею.

Тісніше пов'язане з вираженням аспектуальних значень друге значення модифікаторів результату, яке Лю Юехуа визначає як результативне значення [9, с. 14–15]. У цьому значенні модифікатори напрямку зближуються з категорією власне модифікаторів результату. Модифікатори напрямку, поєднуючись із дієсловами, що не вказують на рух, можуть виражати результат дії або досягнення певної мети. Це значення модифікаторів напрямку не пов'язано власне з уявленням про переміщення в просторі, що й визначає здатність цих модифікаторів поєднуватися з дієсловами, які не виражають рух.

23. 他拿着胶卷又回到暗室，死死地关上[门]。Tā nǎzhe jiāojuǎn yòu huí dào ànshì, sǐsǐdì guān shàngmén. – Він, тримаючи фотоплівку, повернувся до фотолaboratorії, щільно зачинив двері.

24. 只是你答卷时一定要把推导过程写上去。Zhǐshì nǐ dájuàn shí yīdìng yào bǎ tuīdǎo guòchéng xiě shàngqù. – Тільки тобі під час відповіді обов'язково треба описати процес того, як ти робиш висновки.

25. 他将镜头卸下来，把相机拆开。Tā jiāng jìngtóu xiè xiàlái, bǎ xiàngjī chāi kāi. – Він зняв об'єктив, відкрив фотоапарат.

26. 从所有人的脸上，汪淼都读出了一句话：我们已经尽力了，快他妈的结束吧！Cóng suǒyǒu rén de liǎn shàng, Wāng Miǎo dōu dú chūle yījù huà: Wǒmen yǐjīng jìnliè, kuài tā mā de jiéshù ba! – На обличчях людей Ван Мяо прочитав одну фразу: «Ми вже вклали всі свої сили, скоріше б вже закінчення!»

27. 只有一声恫吓才能使其惊醒过来。Zhǐyǒu yīshēng dòngxià cáinéng shǐ qí jīngxǐng guòlái. – Лише залякування може змусити їх отямитися.

У наведених вище прикладах модифікатори напрямку поєднуються з дієсловами, що не вказують на рух, але вказують на певний характер результату, який досягається цією дією, безвідносно до переміщення в просторі. Так, у прикладах 23 і 24 модифікатори 上 shàng та 上去 shàngqù вказують на «з'єднання, приєднання та фіксацію» як результат дії, у прикладі 25 модифікатор 下来 xiàlái вказує на результат дії як «фіксацію пев-

ного стану в результаті від'єднання, роз'єднання». У прикладі 26 результативне значення модифікатора 出 chū – «перехід із прихованого стану в явний, трансформація з відсутності в наявність», модифікатор 过来 guòlái у прикладі 27 вказує на результат як «відновлення або повернення до нормального стану». Усі ці модифікатори в прикладах не мають зв'язку з відображенням семантики переміщення в просторі, а виражають суто аспектуальне значення досягнення результату як межі дії.

На нашу думку, оскільки, як було вказано вище, модифікатори напрямку у своєму прямому значенні імплікують семантику «інгредієнтно обумовленого шляху», то й, виступаючи у функції вказівки на результат дії, вони характеризують не стільки сам результат (на відміну від модифікаторів результату, які описують безпосередньо характер досягнутого результату), скільки те, яким чином чи способом було досягнуто цього результату.

Як приклад, модифікатори 出 chū та 出来 chūlái можуть вказувати на те, що певного результату було досягнуто в процесі виходу певного суб'єкта чи об'єкта з прихованого стану або ж у результаті переходу зі стану відсутності до стану наявності:

28. 展现出一种汪淼从未想象过的美。Zhǎnxiàn chū yī zhǒng wāng miǎo cóng wèi xiǎngxiàngguò de měi. – Продемонструвала красу, яку Ван Мяо ніколи й не міг собі уявити.

29. 往下您应该能推论出来吧。Wǎng xià nín yīnggāi néng tuīlùn chūlái ba. – Далі Ви самі маєте зуміти зробити висновки.

Модифікатор 过去 guòqù вказує на результат, який був досягнутий шляхом втрати нормального стану:

30. 叶文洁感到一阵虚弱，又昏睡过去。Yè Wénjié gǎndào yīzhèn xūruò, yòu hūnshuì guòqù. – Є Веньцзе відчула слабкість, знову впала в коматозний стан.

Значення вираження результату в модифікаторів напрямку є похідним від їхнього прямого значення вираження напрямку дії, а також є більш граматикалізованим, не всі модифікатори напрямку можуть виражати такі результативні значення. Так, модифікатори напрямку 进 jìn та 回 huí та їхні похідні складені модифікатори 进来 jìnlái, 进去 jìnqù, 回来 huílái, 回去 huíqù не можуть виконувати таку функцію, тобто не поєднуються з дієсловами, що не виражають рух, і, відповідно, не мають значення вказівки на результат.

Таким чином, більшість модифікаторів напрямку можуть виражати аспектуальні значення результату дії та способу досягнення цього результату, перетворюючи неграничну ситуацію

на граничну, відповідно, перетворюють дієслова-діяльності (які є неграничними за своїми властивостями) на досягнення.

Найбільш граматикалізованим значенням, яке можуть виражати модифікатори напрямку, є значення вираження стану. Як вказує Лю Юехуа, ці значення можуть виражати лише деякі модифікатори, такі, як: 上 shàng, 起 qǐ, 起来 qǐlai, 开 kāi, 下 xià, 下来 xiàlai та 下去 xiàqu. Ці модифікатори можуть виражати дві групи значень, а саме значення входження в стан та початок і розвиток певного стану (上 shàng, 起 qǐ, 起来 qǐlai, 开 kāi, 下 xià, 下来 xiàlai) і значення продовження дії або стану (下去 xiàqu) [9, с. 25–26].

Модифікатори напрямку 上 shàng, 起 qǐ, 起来 qǐlai, 开 kāi можуть поєднуватися з дієсловами, виражаючи перехід від стативного стану до динамічного, а також вказувати на початок певної дії [9, с. 25].

31. 小明, 我叫你睡觉, 你怎么又唱上了。Xiǎomíng, wǒ jiào nǐ shuìjiào, nǐ zěnmē yòu chàng shàngle. – *Малий Мін, я тебе спати відправляю, а ти знову почав співати* [10, с. 551].

32. 在房间里飞快地随意拍摄起来。Zài fángjiān lǐ fēikuài dì suíyì pāishè qǐlái. – *Він почав швидко фотографувати все підряд у кімнаті.*

33. 听了这句话, 妹妹哭开了。Tīngle zhè jù huà, mèimei kū kāile. – *Почувши це, сестра розплакалася* [10, с. 568].

Модифікатори 下 xià та 下来 xiàlai, навпаки, виражають перехід від динамічного стану до стативного, вказуючи на закінчення дії [9, с. 26].

34. 把研究停下来。Bǎ yánjiū tíng xiàlái. – *Припинити дослідження.*

35. 这几天我刚定下心写论文, 你又来打扰我。Zhè jǐ tiān wǒ gāng dìng xiàxīn xiě lùnwén, nǐ yòu lái dǎrǎo wǒ. – *За ці декілька днів я тільки твердо вирішив писати статтю, а ти знову мене турбуєш* [10, с. 554].

Крім цього, модифікатори 起来 qǐlai, 下来 xiàlai та 下去 xiàqu можуть поєднуватися з прикметниками, виражаючи появу та розвиток певного стану [9, с. 26].

36. 项目组里那些疲惫的研究员和工程师一下子都兴奋起来。Xiàngmù zǔ lǐ nàxiē píbèi de yánjiùyuán hé gōngchéngshī yīxià zi dōu xīngfèn qǐlái. – *Всі втомлені дослідники та інженери, що входили до проектної групи, одразу зраділи.*

37. 果然, 天边的晨光开始暗下去。Guǒrán, tiānbiān de chénguāng kāishǐ àn xiàqù. – *Дійсно, дуже швидко промені сонця на горизонті почали тьмяніти.*

38. 于是强迫自己冷静下来。Yúshì qiǎngpò zìjǐ lěngjìng xiàlái. – *Тому він змусив себе заспокоїтися.*

З розглянутих вище модифікаторів напрямку, які можуть виражати значення входження в новий стан, найбільш широко використовується модифікатор 起来 qǐlai, який можемо вважати найбільш граматикалізованим з усіх цих модифікаторів, тому 起来 qǐlai розглядають як формальний, граматичний показник інсептивного аспекту.

Модифікатор 下去 xiàqu також може виражати інше значення стану, а саме значення продовження вже розпочатої дії [9, с. 29]:

39. 她必须不停顿地说下去。Tā bìxū bù tíngdùn de shuō xiàqù. – *Вона мусила невпинно продовжувати говорити.*

40. 说我必须把三体问题的研究进行下去。Shuō wǒ bìxū bǎ sān tǐ wèntí de yánjiū jìnxíng xiàqù. – *Сказали, що я маю продовжувати досліджувати проблему «Трьох тіл».*

Модифікатор 下去 за ступенем своєї граматикалізації також може розглядатися як формальний показник континуативного аспекту, тобто вказування на продовження дії.

Таким чином, деякі модифікатори напрямку в найбільш граматикалізованих формах можуть виражати значення входження в стан, появи нового стану або ж продовження певної дії.

Ще одним питанням, яке необхідно розглянути в дослідженні зв'язку модифікаторів напрямку з вираженням аспектуальних значень, є те, які значення можуть виражати модифікатори в опозиції перфективність – імперфективність. Ми вважаємо, що інваріантними ознаками перфективності є цілісність, неможливість визначити в дії певні, окремі фази та обмеженість дії межею (граничність) [1, с. 367–370]. Як було продемонстровано вище, модифікатори напрямку у своїх значеннях вказівки на напрямок дії та результативність дії тісно пов'язані з вираженням граничності дії. Тобто якщо дієслово приймає після себе модифікатори напрямку, ситуація або дія трансформується в граничну. Цілісність ситуації, в якій використані модифікатори напрямку, підтверджується тим, що дієслова з модифікаторами напрямку переважно не можуть поєднуватися з препозиційним показником прогресивного аспекту 在 zài та постпозиційним показником дуративності 着 zhe [7, с. 169]. Єдиним випадком, коли структури з модифікаторами напрямку можуть поєднуватися з показником прогресива 在 zài, є випадок, де локативний об'єкт або інший посідає позицію між елементами складеного модифікатора напрямку, наприклад: 他在走上楼来。Tā zài zǒu shàng lóu lái. – *Він піднімається на верх будівлі* [6, с. 159].

Таким чином, можемо зробити висновок, що синтаксичні структури з модифікаторами

напрямку найчастіше виражають перфективні значення: дія в таких висловлюваннях є цілісною і граничною. Імперфективність може виражатися лише в деяких ситуаціях, найчастіше з локативними об'єктами, у випадках, коли другий елемент складеного модифікатора напрямку (来 або 去) посідає позицію після об'єкта.

Такі висновки справедливі для модифікаторів напрямку, що вказують або безпосередньо на напрямок руху, або на результат дії. Більш складним є питання про те, які значення виражають модифікатори напрямку, коли вони вказують на стан. Імперфективність характеризує певну ситуацію зсередини, з точки зору її внутрішньої темпоральної структури [5, с. 24]. Імперфективні значення розкладають ситуацію на певні сегменти та фокусуються на певній фазі ситуації (початок, продовження або тривалість, закінчення) [7, с. 25]. Модифікатори напрямку 上 shàng, 起 qǐ, 起来 qǐlai, 开 kāi, 下 xià, 下来 xiàlai, виражаючи значення стану, фокусуються на початковій фазі ситуації, акцентуючи, власне, на появі нового стану, а не розглядають всю ситуацію загалом; модифікатор 下去 xiàqù, виражаючи значення стану, фокусується на середній фазі, на фазі продовження дії, оскільки він виражає продовження вже розпочатої дії. Тому можемо вважати, що, виражаючи значення стану, деякі модифікатори напрямку можуть виражати імперфективні значення. А ступінь граматикалізації таких модифікаторів, як 起来 qǐlai та 下去 xiàqù, дозволяє

нам говорити про наявність у китайській мові двох імперфективних аспектів: інсептивного і континуативного.

Висновки. Модифікатори напрямку в китайській мові становлять закритий клас предикативних структур, які, приєднуючись до присудка речення, можуть виражати значення напрямку дії, результату дії та стану. Модифікатори дії в значеннях вираження напрямку дії та результату дії перетворюють ситуацію на граничну, трансформуючи предикати різних типів у ситуацію досягнення. У цих значеннях більшість модифікаторів є засобами реалізації перфективних значень: ситуація розглядається як цілісна та гранична. Деякі модифікатори мають ще більш граматикалізоване значення вказівки на вияв певного стану, входження в стан або продовження дії. У таких випадках модифікатори є засобами реалізації імперфективних значень, оскільки висловлення фокусується лише на певній фазі ситуації.

У перспективах подальшого дослідження є розгляд аспектуальних особливостей структурних варіантів модифікаторів напрямку в реченні, зокрема випадків, коли елементи складеного модифікатора розриваються локативним або іншим об'єктом, а також дослідження взаємодії модифікаторів напрямку з іншими аспектуальними показниками, зокрема, показником реалізації дії 了 у формуванні аспектуального значення висловлювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка. Москва, 2002. 736 с.
2. Люй Шусян. Очерк грамматики китайского языка: в 3 т. Москва, 1965. Т. 2. 349 с.
3. Тань Аошун. Проблемы скрытой грамматики: Синтаксис, семантика и прагматика языка изолирующего строя (на примере китайского языка). Москва, 2002. 896 с.
4. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / Бондарко А.В. и др. Ленинград: Издательство «Наука», 1987. 349 с.
5. Comrie B. Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. Cambridge University Press, 1976. 142 p.
6. Jian Kang Loar. Chinese Syntactic Grammar. Functional and Conceptual Principles. New-York, 2011. 494 p.
7. McEnery Tony, Xiao Robert. Aspect in Mandarin Chinese: A corpus-based study. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. 303 p.
8. Smith C. The Parameter of Aspect. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1997. 349 p.
9. 刘月华. 趋向补语通释. 北京: 北京语言文化大学出版社, 1998. 704页。
10. 刘月华. 使用现代汉语语法. 北京: 商务印书馆, 2001. 1005页。
11. 马庆株. 汉语动词和动词性结构. 北京, 1992. 196 页。
12. 屈承熹. 汉语认知功能语法. 哈尔滨, 2005. 396 页。
13. 赵元任. 汉语口语语法. 北京: 商务印书馆, 1979. 380 页。

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 6

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Юлія Семенченко*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 24,3. Замов. № 0219/27. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.